

ქართული სტამბები

1627 – 1916 წ.

ნიკოლოზ დოღობერიძე და ზოგი ქართველთა მოღვაწენი

ს უ რ ა თ ე ბ ი თ

ნიკოლოზ არქიმანდრიტი ჩოლოყაშვილი (ნიკიფორე ირბაზი)
პირველი ქართული სტამბის დამარსებელი ქ. რომს, 1627 წ.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე

ღოღობერიძე

და ქართული სტამბა 1627-1913 წ.

აღწერილი ზ. ჭიჭინაძის მიერ.

თბილისი.

სტამბა „სორაპანი“ მადათოვის კუნძული.

ქართული სტამბა 1627 – 1916 წ.

ნიკოლოზ დოლობერიძე და აღწერა სურათებისა იმ პირთა,
რომელნიც ქართულ სტამბას და წიგნის ბეჭდვას პატივს
სცემენ.

სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი, გრაფის ქუჩა № 10.

ეპისკოპოსი გიორგი.

იმერეთის ეპისკოპოსი, ყოვლად სამღვდელო გიორგი. გვარად ალაღოვი. დოზადბ 1848 წ. მთელი ამის ცდა მიმართულია იმერეთის სამღვდელოების კეთილად და შეუცდომლად მართვა-გამგეობაზე.

ეპისკოპოსი ლეონიდი.

გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ყოვლად სამღვდელო ლეონი-
დი გვარად ოქროპირიძე. გინიერი და ცნობილი მღვდელ-მთავარი
საქართველოში და რუსეთშიაც.

ეპისკოპოსი კირიონი.

ყოვლად სამღვდელო ეპისკოპოსი კირიონი. უცხოეთში მყოფი ისტორიკოსი, კარგად მკვლევარი საქართველოს ეკლესიის და ერის ისტორიის, ცნობილი მთელ რუსეთში და რუსულ ისტორიულ მწერლობაშიაც.

ეპისკოპოსი დავითი.

ყოვლად სამღვდელო ეპისკოპოსი დავითი, უცხოეთში მყოფი, გვევარად კაჭახიძე, სამაგალითო, პირუთენელი და მართლ-მსაჯულეების მოყვარე ყველგან და ყოველთვის. ეს აზრი ყოვლად სამღვდელს შესახებ ქართულ გაზეთებშიაც იყო გამოთქმული. მეორე გახლავსთ მოძღვარი ლუკიანოვი, ყოვლად სამღვდელსაგანვე ნაკურთხი რუსეთში.

ეპისკოპოსი ანტონი.

ყოფილად სამღვდელო ბორის ეპისკოპოსი ანტონი, გვარად გიორგაძე. ვიკარი საქართველოს ეგზარხოსის. ხშირად განაგებს ეგზარხოსის თანამდებობას. მართვა გამგეობით იგი არის დიდად დატვირთული და ბევრნაირად ქველმოქმედი და მოღვაწე.

ეპისკოპოსი პიროსი.

ალავერდის ეპისკოპოსი, ყოვლად სამღვდელო პიროსი. გვარად ოქროპირიძე. თანამზამველი თავის წინაპართა განსვენებულის ეპისკოპოსის ალექსანდრესი და აწ გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსის ყოვლად სამღვდელო ლეონიდის.

არქიმანდრიტი ამბროსი

არქიმანდრიტი ამბროსი, გვარად ხელაია. უცხოეთში მსახურებს, არის ღირსეული ადამიანი, სათნო და დიდად კაცთმოყვარე ქრისტიანი. ამისი ადამიანური ყოფა-ქცევის და ჭეშმარიტი მოქმედების შესახებ ცნობები ქართულ გაზეთებშიაც იყო გამოთქმული.

არქიმანდრიტი ნაზარი.

არქიმანდრიტი ნაზარი. გვარად ლეჟავა, მახვილგონიერი, სიტყვა პასუხიანი, მწიგნობარი, დიდათ მოსურნე საქართველოს ერის განათლების და აღორძინების. ამანვე გამოსცა წიგნებად პატივცემულის და სამაგალითოდ მკვლევარის დეკან. კ. კეკელიძის ნაწერები.

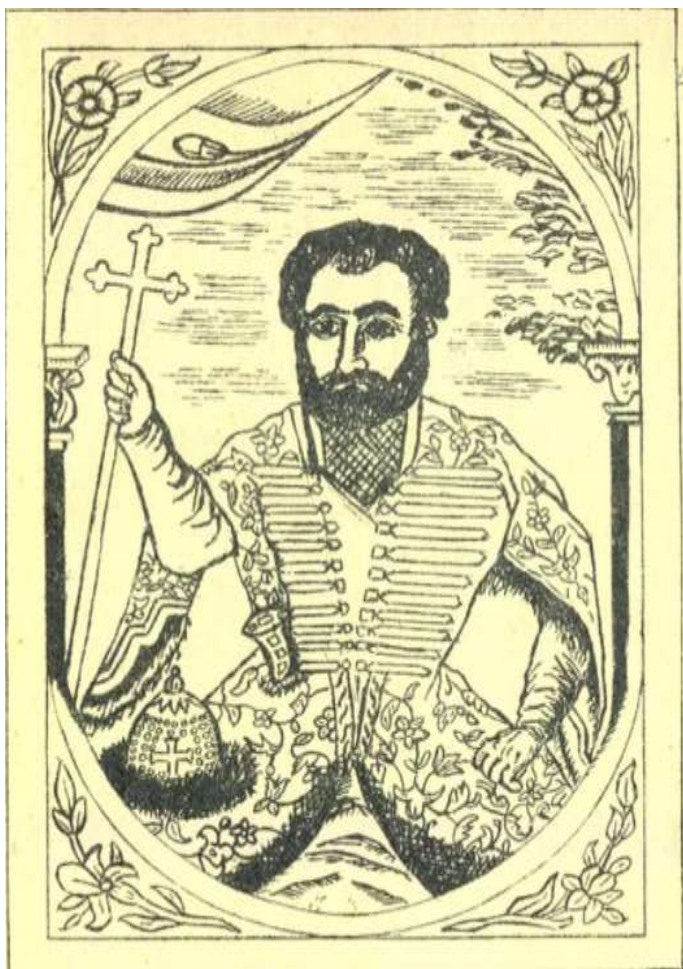
ანტიმოს მღვდელ-მონაზონი

ანტიმოს მღვდელ-მონაზონი რუმინეთში გადასახლდა 1675 წ. ბუხარესტში დასახლდა, შეისწავლა რუმინიული ენა, მერე დაარსა მონასტერი და დაიწყო მათ ენაზე ქადაგება. ამის ქადაგების ორი ტომი არის დაბეჭდილი, ამანვე შეისწავლა ბუხარესტში რუმინიელ სტამბის სახელოსნო საქმენი. 1695 წ. ვახტანგ მეფის საქართველოში წერილი მოსწერა და ქართული სტამბის გახსნა აუწყა, მეფე დაეთანხმა. მერე ანტიმოს მღვდელ-მონაზონმა ქართული ანბანის ყალიბები ჩამოასხმევინა, მასთან ასოები და 1706 წ. საქართველოში ვახტანგ მეფეს გამოუგზავნა და თფილისში პირველად სტამბა გახსნეს 1708 წ.

მეფე ვახტანგ მეექვსე

მწიგნობარი და მასთან სტამბის გამხსნელი თფილისში. ამის თაოსნობით დაიბეჭდა სამღთო წერილის წიგნები. 1712 წ. გამოსცა „ვეფხვის ტყაოსანი“ ფართოს სახით და 1721 წ. „აიათი“ ანუ „კოსმოგრაფია ფიგურებით“, სპარსულიდან ნათარგმნი. ვახტანგ მეფე გადაიცვალა 1737 წ. ასტრახანს.

მეფე ლეონ ირანთ მსაჯული.

ლეონი იყო მამა ვახტანგ მეექვსისა. სახელოვანი მსაჯული სპარსეთის და დიდი გავლენიანი პირი მთელს ირანში, იყო ირანის მსაჯულთ მსაჯული, ესე იგი ყველაზე უფროსი და მასთან იყო დიდი ქონების პატრონიც. სტამბის გახსნის ამბავი ამას ისე ესიამოვნა, რომ ვახტანგ მეფეს სპარსეთიდან სტამბის მოსაწყობად იმ დროის კვალად 30 ათასი მანეთი გამოუგზავნა.

მეფე არჩილი მეორე.

მწიგნობარი მეფე პოეტი. ბედმა რუსეთში გადასტყორცნა. 1690 წ. მოსკოვს სცხოვრობდა. მოსკოვში მან გაიცნა რუსული სასტამბო საქმენი და წიგნის ბეჭდვა, მასთან განიძრახა მოსკოვში ქართული სტამბის მოწყობა. 1698 წ. შეადგინა ქართული ანბანი, მოსკოვში ჩამოასხმევინა ქართული ასოები და ვახტანგ მეფესაც აცნობა სტამბის გახსნის მნიშვნელობა, ამის რჩევაც შეერთებულ იქმნა ანთიმოს მღვდელ-მონოზონის რჩევასთან. მერე სტამბაც მოეწყო. მოსკოვში ქართული ყალიბების ჩამოსხმას საძირკველი არჩილმა დაუდო.

მეფე ერეკლე მეორე

1781 წ. სტამბოლიდან ამან მოაყვავინა ორი მესტამბე სომეხი ტერ-ოჰანეზოვები და ძველი ქართული სტამბა განაახლა, რაც მას დაუჯდა განახლება 30 ათასი მანათი, ამ სტამბაში გამოსცეს პირველად 1788 წ. ქართულს ენაზე გაზეთის მსგავსი ფურცელი, ეს ფურცელი დაბეჭდეს ტერ-ოჰანეზოვებმა, შიგ მოთხრობილია მეფე ერეკლეს ქება. ასე და ამგვარად, ქართულ გაზეთის გამოცემის პირველ ფურცლად ეს გამოცემა უნდა ჩაითვალოს და არა 1817 წ. გამოცემული. როგორც შეცდომით ავწერე ჩემ წიგნს „ქართული ჟურნალ გაზეთების ისტორიაში“.

მეფე სოლომონ დიდი.

მეფე სოლომონ დიდი იყო ძე ალექსანდრე იმერთ მეფის. ამან გაახსნევინა იმერეთში პირველად ქართული სტამბა, დაბეჭდვა ქართული წიგნები, ამისავე თაოსნობით გაშენდა ქუთაისი. განახლდა ვაჭრობა, გაამშვენა ქუთაისი, იმერეთში გაამრავლა ქართული წიგნების ბეჭდვა, ამისავე ბრძანებით იმერეთში გახსნილ იქვნა ქალაქის ქარხანა, ამანვე გააკეთებინა სტამბაში სახმარი შავი და წითელი წამლები (კრასკა), რითაც იმერეთში იბეჭდებოდა წიგნები, ყველა ამის მართველად იყოს პოეტი ბესიკი, სამწუხაროდ სოლომონ დიდის ფიოგრაფია ერთობ ღარიბია თუმცა ამ მეფის მოქმედება და ისტორია მდიდარია სხვადასხვა საყურადღებო ცნობებით.

ბესიკი, (ბესარიონ გაბაშვილი).

გამოჩენილი პოეტი XVIII საუკუნეში. 1750 წ. შემდეგ გადასახლდა იმერეთს და მეფე სოლომონ დიდს შეაფარა თავი. იყო მახვილ გონიერი მგოსანი, ამან დიდად იშრომა ქუთაისში, ახალციხიდან ვაჭრები ჩაიყვანა, იმეცადინა და, კონვერტების და ქაღალდის სავაჭროც გახსნა. მეფე სოლომონს ქუთაისში გაახსნევინა ქაღალდის ქარხანა. იყო დესპანად რუსეთში, მგზავრობის დროს გარდაიცვალა ქ. იასში ბოლგარეთს. ესევე აკეტებდა სტამბის საბეჭდავს შავს და წითელ კრასკებს.

სოლომონ ლეონიძე.

მსაჯული მეფე ეერკლესი, თავის დროის კვალად გონიერი ქართველი, გულშემატკივარი პირი და დიდი მოტრფიალე საქართველოს მეფობის არსებობის, ამის შრომა პირდაპირ ამისთვის არსებობდა, ხოლო ვედარას აწყობდა, რადგანაც მეფობას დასასრული ეძლეოდა. სოლომონ ლეონიძე ლტოლვილი სპარსეთში გარდაიცვალა 1815 წ.

ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი.

პირველ ქართულ სტამბის დამაარსებელი რომში 1627 წ. ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის არქიმანდრიტი, მერე ქართველთ მეფეთა დესპანად ნამყოფი ევროპაში. რომში კათოლიკობა აღიარა. სახელად ნიკიფორე უწოდეს და გვარად ირბახი. შარდენიც ასე ახსენებს ქართული სტამბა რომში ამის თაოსნობით გაიხსნა 1627 წ. ქართველ მეფის დესპანად ევროპაში იგი დამტკიცებულ იქმნა კონგრეგაციისაგან, სადაც ამისთვის ირბახმაც თხოვნით მიმართა.

პატრი ნიკოლა.

გვარად რუტოლიანო, ტომით იტალიელი. გამოჩენილი პირი მეფე გიორგის წინაშე. სურათი ახალციხეში ხრის ნაპოვნია. ამის ცხოვრება წიგნად დავბეჭდე 1896 წ. იყო დიდი მოტრფიალე ქართველთა მეფობის არსებობის.

პეტრე ხარისჭირაშვილი.

აბატი კონსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთ მონასტრის, ამან დაარსა ქართული სტამბა ვენეციას 1850 წ. სტამბოლს 1876 წ. და მონთობანს (ფრანციაში) 1877 წ. ყველა ამ სტამბებში თვითვე ბეჭდა ქართული წიგნები. ამის ცხოვრება დავბეჭდე 1889 წ. ცალკე წიგნად.

დონ ანტონი.

ანტონ გლახაშვილი სომეხ კათოლიკეთაგან გლახოვან წოდებული 1850 – 70 წლებს სცხოვრობდა ქუთაისში. იგი იყო რომში გაზრდილი და მასთანვე კარგად მცოდნე ქართული ენის, საქართველოს ისტორიის და ქართული მწიგნობრობის. იგივე გახლდათ დაახლოებული მეგობარი იმერეთის ეპისკოპოსის გაბრიელ ქიქოძესი. დონ ანტონმა დაუდო საძირკველი ქუთაისში კათოლიკეთ ეკლესიის აღშენების საქმეს, ამისივე თავოსნობით დაარსდა ქართველ კათოლიკეთა სამრევლო სკოლა და „სავარდისის ძმობა“ დონ ანტონი გარდაიცვალა 1870 წლებს.

დონ ივანე ანტონოვი.

სარატოვის კათოლიკეთ სემინარიის რექტორი, კარგად განათლებული, რომში აღზრდილი. უკანასკნელ დროს ჩამოზრძანდა საქართველოში და გარდაიცვალა 1912 წ. თბილისში. დასაფლავებულია თბილისში, კუკის კათოლიკეთა ეკლესიის გალავანში. ევროპიელ ენებ შორის იცოდა კარგად პოლონურიც.

დონ მიქაელ ანტონოვი.

გორის მკვიდრთაგანი. მცოდნე ევროპიულის და აზიურის ენების, აღზრდილი რომში, რომის აკადემიის მღვთის მეტყველების კანდიდატი, კარგად მცოდნე პოლონურის ენის და სხვაფრივად აღირსეული მართველი თავის თანამდებობისა. იგი გახლავთ კავკასიის კათოლიკეთ ეკლესიის ვიზიტატორი. ეს პირველი მაგალითია, რომ ქართველს არგუნეს ვიზიტატორობა XIX საუკუნის განმავლობაში, ნახეთ ამაზედ წიგნში.

დონ დარიანი სააკოვი.

ანუ სააკაშვილი. ქუთაისის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვარი. აღზრდილი რომში და მერე ნაკურთხი. კარგად მცოდნე ევროპიელის ენების, სამღრთო წერილის, ისტორიის, ზედმიწევნით მცნობი ევროპის ერთს განვითარების, მასთანვე დიდი მოყვარე თავის სამშობლო ქვეყნის, ერის, ისტორიის და ეკლესიის. ქუთაისის კათოლიკეთ ეკლესიის და სკოლის საქმეებს მართავს სამაგალითოდ. მრევლში გახლავსთ პატივცემული და დაუზარებელი მშრომელი, რაისა გამო მთელი ქუთაისის ქართველობაც, განურჩევლად სარწმუნოების, დიდათ პატივსცემენ დონ დამიანეს. მათი მოქმედების და მსახურების კარგი ცნობები კათოლიკებს გარდა ჩვენ სხვა სჯულის ქართველთაგანაც ასევე შეგვიტყვია.

პიო ბალიძე.

კონსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის წინამძღვარი და ქართულ ტიბიკონზე მდგარი მოძღვარი. პიო ბალიძე არის ახალგაზრდა მოძღვარი, იგი სამაგალითო მამულიშვილია და თანამზამძველი თავის წინაპრის აბატის პეტრე ხარისჭირაშვილის. პიო ბალიძეს გვერდით, მეორე გახლავსთ პატრი პიო ბათმანაშვილი. ახალგაზრდა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი აღზრდილა რომში და ნაკურთხი იქვე.

პატრი ათანასე ნასყიდოვი.

პეტრე ხარისჭირაშვილის გავლენის ქვეშ გაზრდილი. იყო მხურვალე ქართველთაგანი, განათლება მიიღო რომს, იქვე ეკურთხა მღვდლად, მერე საქართველოში შემოვიდა ჩუმად, აქ იგი დასმენილ იქმნა მაშინდელ ვიზიტატორ არლოვსკისაგან, იგი საქართველოდამ გააძევეს 1876 წ. მერე იგი სცხოვრობდა ბოლგარეთის ქალაქ ადრიანოპოლს. პატრი ათანასე იქ იყო კათოლიკის ეპისკოპოსის თანაშემწედ და საერო სკოლების უფროსად. იგი იქ კარგად მეგობრობდა ადრიანოპოლის გუბერნატორ მეჰმედ ფაშა ვახვახიშვილს, ქართველ მაჰმადიანს. პატრი ათანასემ იცოდა ევროპიელი და აზიური ენები, ოსმალურის ენიდამ ქართულად ერთი პიესაც სთარგმნა, სახელდობრ „ოსმან ფაშა“. ადრიანოპოლის ზოგს სკოლებში მასწავლებლადაც იყო და ფრანგულს ენაზედ ასწავლიდა ართმეტიკას და მათემატიკას. გადაიცივალა 1810 წ.

პატრი ალფონს ხითარაშვილი.

პ. ხარისჭირაშვილისაგან გაწრთვნილი, უდიდესი ქართველი და ყოველთვის საქართველოს ამბების ცრემლით მომგონი. გაზდილი რომს, პროპაგანდობაში, გამოჩენილი მჭევრ-მეტყველი და ერთად ერთი უშესანიშნავესი მქადაგებელი ქართულის ენით. ამის ქადაგება იყო ნამდვილი გონიერება. 1900 წ. შემდეგ, საქართველოში ჩამოვიდა იტალიის ხელმწიფე, ამან ისურვა ტფილისში კათოლიკეთ ეკლესიაში წირვის ნახვა, მწირველად პატრი ალფონსი იყო. ქართულად სწირა, ქართულადვე გალობდნენ. წირვის დროს, ხელმწიფეს სიტყვა უთხრა. გააცნო ასე: ჩვენ ქართველ გვარის კათოლიკენი ვართ, ეს წირვა ჩვენ ჩვენს ენაზედ შევასრულეთ, ეს გალობაც ჩვენი ენის გალობა არის. ისტორიულად საქართველოც გააცნო. ამაზე გუბერნატორმა შენიშვნა მისცა. მერე საქართველოდამ გადასახლდა სტამბოლს, იქ მცირე ხან განაგო ქართული სტამბა, ეკლესია და სკოლის საქმენი. მერე გადასახლდა მონთობანს (ფრანცია) ქართველთ კათოლიკეთ მონასტრის წინამძღვრად, გადაიცვალა 1911 წ. ამის ცხოვრება ჩვენ ცალკე აღვწუხებთ და დავბეჭდეთ.

დონ დიმიტრი თუმანიშვილი.

გაზდილი და ნაკურთხი რომს, კაცი დარბაისელი და სათნოიანი მღვდელი, ნათესავი ქუთათურ ქართველ კათოლიკე თავად თუმანიშვილების, გულშემატკივარი, მრევლში საწყალი ხალხის დამხმარე და ქომაგი, იყო ქართველი თავადიშვილი და მასთან სამაგალითო კათოლიკეთ მოძღვარი. თფილისში მსახურების დროს, მან ისახელა თავი ღარიბ-დატაკ მრევლის წინაშე, კათოლიკეთ სასწავლებელიც გადააკეთა, ასევე ეკვლესია.

ტფილისში ყოფნის დროს, მას სომეხ კათოლიკებმა მტრობით მოუგონეს, რომ დონ დიმიტრი კათოლიკეთ საყდარში სომხურ წიგნებს სწავას და სპობსო. სომხურ ნაწერებს ყველგან ფხეკავსო. ეს ამბავი გაზეთებშიაც დაბეჭდეს სომხებმა. დონ დიმიტრიმ ჭორს პასუხი არ აგო. მის მერე იგი ოდესაში გადაიყვანეს. იქ მსახურებდა, დაახლოვებული კავშირი აქვდა იქაურ ქართველ სტუდენტებთან მათ ეხმარებოდა კიდევ. იქვე მან დაბეჭდა „კატეხიზმო“ კათოლიკეთ ეკვლესიის წესების შესახებ. გარდაიცვალა იქვე, მოასვენეს და დასაფლავეს ქუთაისში, კათოლიკე ეკლესიის გალავანში.

პატრი დონ გაბრიელ ასლანიშვილი.

ორი სურათი, ერთი მოწაფობის დროს და მეორე მღვდლობის. დღეს დონ გაბრიელ ასლანიშვილი განაგებს ბათუმის ქართველ კათოლიკეთა დიდს ეკლესიას.

დონ გაბრიელი დაიბადა 1860 წ. სწავლა დაამთავრა რომს, იქვე ეკურთხა მღვდლად. იცის ევროპიული და აზიური ენები. ბათუმის ეკლესიისთვის იგი არის შესაფერი წინამძღვარი, ვინაიდან ეს ეკლესია სადაო სახეს იღებს, იგი ოდესმე იქნება ქართველ კათოლიკეებს წაართვან კიდეც. დონ გაბრიელი კი ისეთი მოძღვარი გახლავსთ, რომ ეკლესიას კი არა და ჩხირსაც ვერავინ წაართმევს უსამართლოდ.

პატრი სტეფანე გოზალოვი.

კოჭ-ბროლაძე, სომეხთაგან გოზალოვით წოდებულნი. ქართველ კათოლიკე, დაიბადა სოფ. ვალეს, ახალ. მაზ. 1829 წ. გაიზარდა სტამბოლს, მერე რომს, იქვე ეკურთხა მღვდლად. სტამბოლის სომეხთ კათოლიკეთ პატრიარქი ჩააცივდა და უნდოდა, რომ პატრი სტეფანეს სიტყვა ქართველის ხმარება სომხათ შეეცვალა. სტეფანემ არ ქმნა. მიუგო მე ქართველ გვარის ვარ და ქართველ კათოლიკე. ამაზე პატრიარქმა სდევნა იგი დიდათ. პატრი სტეფანე ხშირად ქადაგებდა თათრულს ენაზედ საქართველოს შესახებ სხვადასხვა სოფლებში. გარდაიცვალა 1890 წ.

პატრი პავლე ყალაიჯოვი.

გაზდილი სტამბოლს და მერე ნასწავლი და ნაკურთხი. კარგა ხანს მსახურებდა ტფილისში, იცის კარგად ქართული ენა, სომხური და თათრულიც. ფრანგულიც რასაკვირველია და ლათინურიც ვინაიდან ამ ენებზე ასრულებდა იგი სამღრთო მსახურებას. მრევლში იყო სწორე მოძღვარი და სამშობლოს მოყვარე, ეხმარებოდა შეუძლო მრევლს. კარგა ხნის მსახურების შემდეგ, იგი გადასახლდა ახალციხეს, თავის სამშობლოში. იქ, როგორც ქართულ გაზეთებმაც გადმოგვცეს, კეთილი საქმენი დაუწყვია, თავის შრომით და ფულით ადგილობრივ ქართულ გლეხთათვის მიუმართავს და უთქვამს, რომ დღეის შემდეგ დიდის სარგებლით ვაჭრებისაგან ფულების სესხებას თავი გაანებეთ და მე გასესხებთ ცოტა სარგებლითაო.

გლეხებს მადლობა უთქვამსთ და პატრი პავლემ ასე მოქმედებს თურმე ხლხის სასარგებლოდ. ესეთი საქმე ჩვენში დიდი საქმეა, ნამეტურ ადგილობრივ ქართველ კათოლიკე მრევლთათვის, რომელთაც სომხის კათოლიკეთ არქიმანდრიტ ტერ-აბრამიანმა ყოველივე საეკკლესიო ფულები წაართვა და თფილისში გადმოიტანა, საიდანაც ქართველი გლეხებიც სარგებლობდნენ და სესხულობდნენ. ხალხი დიდი მადლობელია თურმე პატრი პავლესი.

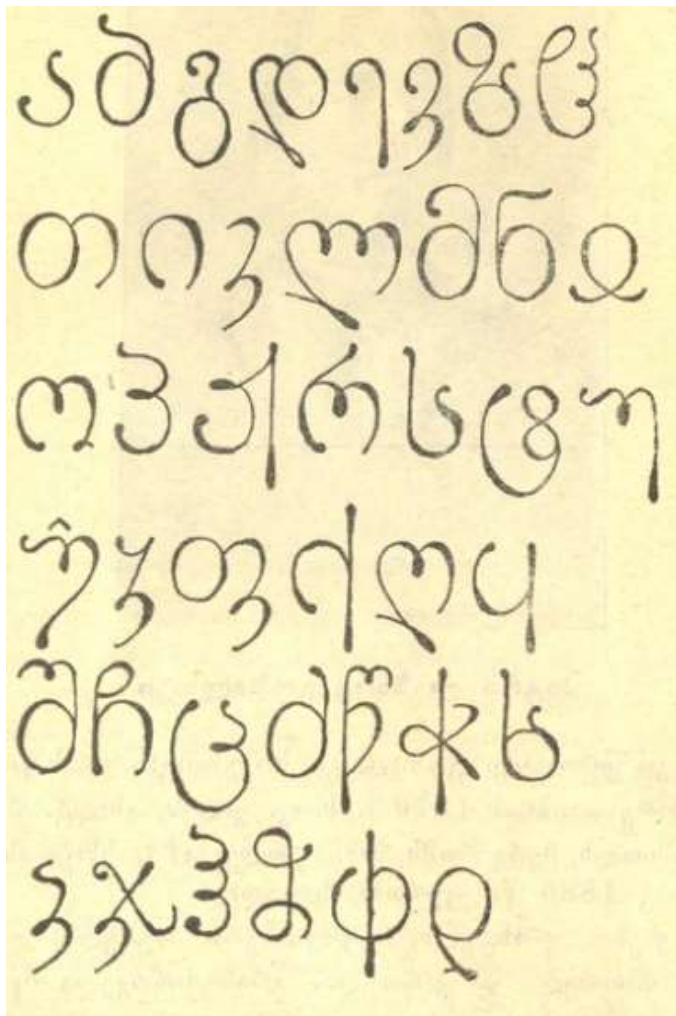

პატრი ლაზარე გოზალოვი.

იგივე კოჭბროლაძე. გოზალოვი სომეხთაგან არის წოდებული. პატრი ლაზარე დაიბადა 1870 წ. სოფ. ვალეს, ახალც. მაზ. სწავლობდა სტამბოლს, მერე რომს, პაპის კოლეჯიაში, სწავლის დამთავრების შემდეგ 1886 წ. ეკურთხა მღვდლად.

იგის ენები: ფრანგული, იტალიური, რუსული, ლათინური, ბერძნული, თათრული და ქართული. არის ქართველი მწიგნობარი და საქართველოს ისტორიის დიდად მოყვარე, თფილისში იქმნა გადმოყვანილი 1907 წ. ამის მეთაურობის დროს, დამთავრდა სადავო საქმე თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიისა, განთავისუფლებულ იქმნა სომეხთაგან, ამიერიდა იგი არის ეკკლესია რომის ქართველ კათოლიკეთა. საზოგადოდ ამ ეკკლესიის და სკოლის საქმეებს პატრი ლაზარე გონივრულად ემსახურება.

ქართული ახალი ანბანი

შედგენილი და ამის ყალიბები ჩამოსხმული კირილე ბეჟანის-
ძე ლორთქიფანიძისაგან. ეს ასოები ქართველ საზოგადოებისაგან
მოწონებულია, ხოლო ჯერ ხმარებაში არ არის მიღებული.

სოლომონ დოდაშვილი

კაცი მაღალ გონებისა, უდიდესი მამულისშვილი ქართველთა, დიდათ მეცადინე საქართველოს ამაღლების და დაწინაურების. 1832 წ. გადასახლებულ იქმნა ციმბირს, გარდაიცვალა 1936 წ. ამის ცხოვრება ავწერე ვრცლად, აქედამ ერთი პატარა წიგნი დავბეჭდე 1889 წ. დანარჩენი დაუბეჭდავია.

ფილადელფოს კიკინაძე.

იშვიათი ბერი ქართველ ერში, რუსეთშიაც იყო ნამყოფი, სცხოვრებდა ბატონიშვილების კარზე, იყო დიდი გულშემატკივარი საქართველოს საქმეების. ს. დოდაშვილის უმთავრეს მოღვაწეთ ეს ითვლებოდა, 1832 წ. დაპატიმრებულ იქმნა, პატიმრობაში გარდაიცვალა 1837 წ. ქართულად სწერდა. ამის ლექსია „აღსდექთ გმირთ გმირნო, ნუ გძინავსთ“ ამას გარდა სხვა ლექსებიც აქვს, ფსევდონიმი გ. ფირალოვი აქვდა, ჩვენ-კი შეცდომით ეს ნაწერები გოდერძი ფირალოვს მივაწერედ. ეს შეცდომა არის. დღეის შემდეგ ეს ლექსი ფილადელფოს კიკინაძის საკუთრებათ უნდა იქმნეს ცნობილი. ამის ცხოვრება აღწერილი და დაუბეჭდავი მაქვს დღემდე.

სიო ჩითანის ძე თავართქილაძე.

კოწია თავართქილაძეს ძმა. კოწიამ ამ სიოს იმედით გახსნა სენაკში ქრთული სტამბა. ამ სტამბას სიო აწარმოებდა. სენაკში სიოს თავ-დადებულმა სასტამბო შრომამ დაუდო საფუძველი ქართული წიგნების გამოცემის საქმეს, სიოს შრომითვე დაიწყო ამ შუაგულ სამეგრელოს ქალაქში ქართულმა წიგნებმა ვრცელება. მეგრელებს სიოს შრომა კვირცხლად აკავშირებდა ქრთულ ენასა და მწერლობასთან, რაც მკაცრი წინააღმდეგი ძალა იყო მეგრულის ახალის მოგონებულის ანბანის. სიო დასნეულდა სტამბის მუშაობისაგან, გარდაიცვალა 1902 წ. სოხუმის სანატორიაში, შობიდან 26 წლისა. სიო აშორდიას ანბანის წინააღმდეგ ყოჩაღად მეცადინეობდა მეგრელებში.

ნიკო იაკობის ძე ხვინგია.

ბათუმის მესტამბე. განუსაზღვრელის სიყვარულით აღზუნებული სასტამბო საქმეთა განვითარების ასპარესზე, ამან მისცა დიდი საფუძველი და დახმარება, რომ სპირდონ ჭელიძემ ბათუმში გაბედა და დღიური ქართული გაზეთის გამოცემა დაიწყო. ნიკო ხშირად სწერდა ამ გაზეთში ცოცხალ წერილებს. ნიკოვე დიდი თანამგრძნობი იყო.

მღვდელ მონოზონი ივანე ხელაშვილი.

გამოჩენილი პირი XIX საუკუნეში, მოსკოვის აკადემია დაამთავრა 1817 წ. იყო მწიგნობარი და ქართულად მწერლობდა. წიგნი „კალმასობა“ ორ ტომად ამის დაწერილია და არა ივანე ბატონიშვილის, ეს შეცდომით აკუთვნეს მას. ამ ბერმა სოლ. დოდადაშვილს 6000 მ. მისცა, ამ ფულით გახსნეს თფილისში ქართული სტამბა 1828 წ. ივანე ხელაშვილი ს. დოდოშვილის დიდი თანაგრძნობი იყო და 1832 წ. საქმეშიაც იღებდა მონაწილეობას. ივ. ხელაშვილი მიტომ ვეღარ გადმოვიდა საქართველოში და რუსეთში მოკვდა 1840 წ. მისი ცხოვრება დაუბეჭდავად მაქვს დარჩენილი.

დიომიდე ანტონის-მე კილაძე.

სტამბის ხელოსანია – ასოთ-ამწყობი. ხელობა იცის, როგორც შეკვეთის და მოეთხოვება შეგნებულ ხელოსან კაცს. სადაც-კი, რომელ სტამბაშიაც მუშაობდა ეს მშრომელი, იგი ყველგან სტოვებდა თავის საქმიანობის კეთილ ხსოვნას. არას დროს არ უღალატნია თავის ნაკისრ საქმისათვის. უმუშავნია მეტ წილად ქართულ დღიურ გაზეთებზე, თვიურ ჟურნალებზე და წიგნებზე. ასეთის ჰუნარიანის საქმიანობით მან მიაღწია სრულს სამადლობელო წერტილს. მისი შრომა არ იქმნა დავიწყებული. „წიგნების გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობის“ სტამბაში მუშავობის დროს, გაზ. „ცნობის ფურცელი“-ს რედაქციამ სიამოვნებით აღბეჭდა მისი პატიოსანი შრომა და თან დაასაჩუქრა ვერცხლის „ვერსტატი“. „ვერსტატს“ აქვს შემდეგი წარწერა: „პატიოსან მუშას დიომიდე კილაძეს 1872 – 1902“. ამასვე აქვს დაწერილი ჩვენი მოწინავე მწერლების მოგონებანი. ერთი წერილი, სერგეი მესხის შესახებ უკვე დაიბეჭდა გაზეთ „ცნობის ფურცელში“.

ზაქარია კოტეტიშვილი.

მუშა ზაქარია კოტეტიშვილი ხნიერი კაცია. ამის სურათი გაზ. „საქართველომ“ დასტამბა თავის დამატებაში 1915 წ. და აღნიშნა, რომ ზაქარია კოტეტიშვილს 50 წლის მუშაობის შესრულების გამო. ამას გარეშე, რომ ზაქარია კოტეტიშვილს 50 წელი შეუსრულდა, სტამბაში მუშაობის, მას აქვს სხვა მოსაგონარი ცნობებიც. რაც მოკლედ მოვიყვანეთ აქ და მიტომ ვათავსებთ ამ სურათს.

ყველასაგან დაუვიწყარ სერგეი მესხს, ადრინდელ გაზეთ „დროების“ რედაქტორს, გაზეთის გამომცემის გამო 1875 წლებში დიდი გაჭირება ჰქონდა. გაზეთი იბეჭდებოდა სტეფანე და იოსებ მელიქიშვილის სტამბაში, სადაც სერგეი მესხს დასაბეჭდს ფულს არ ახდევინებდნენ, მისი გადასახადი იყო მხოლოდ ამწყობის ფული, სამუშაო. მაგრამ მაინც ამ ხარჯის გადახდაც ხშირად უჭირდებოდა. გაზეთზე მუშაობდა ზაქარია კოტეტიშვილი და ლადიკო ქვლივიძე.

ზაქარია კოტეტიშვილი

ქვლივიძე ადრე გარდაიცვალა. ზაქარიაკი მუშაობდა სერგეი მესხთან კარგა ხანს, რადგანაც გაზეთის გარემოება ზ. კოტეტიშვილმა კარგად იცოდა, ამიტომ ს. მესხს დიდ შეღავათს უწყევდა და ფულს სულ არ აწუხებდა, როცა სერგეი მესხი იმოვნინდა და მისცემდა რამეს, ესეც კმაყოფილი იყო მისი, ვინაიდან ზ. კოტეტიშვილს დიდათ უყვარდა გაზ. „დროება“ და სერგეი მესხსაც უაღრესად სცემდა პატივს. ესეთი ღირსების ხელოსნების მაშინ და დღესაც ჩვენში იშვიათია, ამიტომ ვწუხნავთ აქ ზ. კოტეტიშვილის რიგიან მოგონების ცნობას.

ამ წიგნის ზოგი სურათების ამბავი.

ქვათახევის მონასტერში, სცხოვრობდა მღვდელ მონაზონი ნიკონ ჯობინაშვილი, ტარასი არქიმანდრიტის გაზრდილი. ამ ბერს ჰქონდა მდიდარი ბიბლიოთეკა ქართულის ძველის წიგნების. მასთანვე მან იცოდა ჩინებულად მხატვრობა და წერაც, მანვე და ბერმა გენადიმ იცოდნენ ბევრი ამბები 1832 წ. შესახებ, რაც ზოგი რამ ცნობებიც ავსწერე მათის მოთხოვნებით, ნიკონს აქვდა ერთი ხელთნაწერი წიგნი, სადაც მოთავსებული იყო სურათები ბესიკის, ს. ლეონიძის, ს. დოდაშვილის, კიკინაძე ბერის, ივ. ხელაშვილის, სოლ. მეფის სურათები, ოსეთის ისტორიის და ბევრიც სხვა ასეთი.

ნიკონ ჯობინაშვილმა დროებით მათხოვა წიგნი და აქედამ ზოგი სურათები გადმომიხატა ქართულ მწიგნობარმა იასონ დავითის ძე თავ. ციციშვილმა, ვისაც ეძღვნის ჩვენგან დიდი მადლობა, ვინაიდან მან ეს გადაღებული სურათები 1880 წლიდან დღემდე შეგვინახა. ეხლა ზოგი ამ სურათებისა აქ დავბეჭდეთ, ზოგი-კი დაგვრჩა დაუბეჭდავად. უკანასკნელ დროს, ნიკონი თფილისში გადმოვიდა და ფერისცვალების მონასტერში სცხოვრობდა, თან გადმოიტანა თავის მდიდარი ბიბლიოთეკა და ანტიკა ძველი ნივთებიც. იგი გარდაიცვალა 1895 წლებს, მისი ძველი ნივთები ვის დარჩა ეს ჩვენ არ უწყით. ამავე ნიკონს აქვდა ქართული ანბანის ასოებიც დახატული სხვა-და-სხვა ცხოველებში. 1832 წ. შესახებაც ბევრი ამბები იცოდა, მათი საიდუმლო ქართული სტამბის ისტორიაც აქვდა კარგად გაცნობილი. მისი სამკითხველოდან ერთი პატარა წიგნი „საქართველოს აოხრება“ 1885 წ. ცალკე წიგნადაც გამოვეცი. ამანვე იცოდა კარგად ხმარება ქართული საიდუმლო ანბანისა.

სურათების შეცდომა

დაბეჭდილია: დონ-დარიანე სააკაშვილი
უნდა იყოს დონ-დამიანე სააკაშვილი

სურათები დაბეჭდილია ქართ. ამხ. სტამბაში.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე მთელ ქართველობაში ცნობილია როგორც შესანიშნავი მამულის შვილი, პატიოსანი, განვითარებული მოქალაქე, ყველა ჩვენებურ საქმის თანამგრძნობი, შესემნილის განსჭვრეტით აღვსილი, ყველა ქართველის წინაშე მაღალის პატივისცემით დამსახურებული, მოამაგე ყველგან და ყოველთვის. მისი ამაგი და ღვაწლი წინაშე საქართველოს ერისა და მამულისა აურიცხველია. ჩვენ მის ნუსხის შედგენა არ ძალ-გვიძს, რადგანაც ეს პატიოსანი მამულის შვილი რასაც კი ჰქმნის, რასაც კი აკეთებს, რასაც კი ემსახურება და პატივს სცემს და ადიდებს, ყველა ეს წყნარად, მყუდროდ, თითქმის ფარულად სრულდება. მამულის სიყვარულისა და სამსახურის გაწევის სანაცვლოდ იგი თანამემამულეთაგან გუნდრუკის კმევას, ქებას და დიდებას არ საჭიროებს.

მისი სახელის ქება და დიდება მის მამულის პატივისცემაში იქამდის მტკიცედ არის ჩაქსოვილი, იქამდის მაღალის დიდ-ბუნებოვანობით არის აღვსილი, რომ იგი თვინიერ საქმისა და ქართველის ერის ბედნიერებისა სხვას არას ითხოვს, სხვას არას ნატრობს. ეს არის მისი დიდება, მისი დაუვიწყარი ამაგის ჯილდო და უმაღლესი ღირსება.

ასეთი მიდრეკილება, მისწრაფება ერისა და ქვეყნის უზადოთ პატივისცემა მარტოდ უმაღლეს პირებშია გაღვიძებული, იგი მარტოდ იმათ აქვს განცხოველებული, ვისაც თავისს საკუთარ სულის ძალასთან, განვითარებისა და მამულის-შვილობასთან დიდ ბუნებოვნებაც მოსდევს. ეს რომ ასე არ გახლდეს, მაშინ, ჩვენ ქართველნი ხომ ასე ცარიელი არ ვიქნებოდით ჩვენის გულ-შემატკივარ მამულისშვილებით. ჩვენდა საუბედუროდ ეს სწორეთ ასეა და ამიტომაც გახლავართ უწყალოდ დაქვეითებულნი, წყალ-წაღებულნი, თორემ განა განათლების მექონი კაცების რიცხვი ჩვენს ქართველობაში ცოტა არის, ცოტა კი არა ძრვილაც

ბევრი, მაგრამ რა გამოვიდა ამ სიბევრისაგან, როცა ამდენ ბევრში ნამდვილ მამულის-შვილებთა რიცხვი კი ერთობ მცირეა. აქ პატიოსანი მამულისშვილი სანთლით საძებარია. ამიტომაც ჩვენის ფიქრით, უპირატესი ადგილი უნდა დაეთმოს ყველა იმ მოღვაწეთა ცხოვრებას, ვისაც კი რამე მიუძღვის, ვისაც ჩვენს ღარიბს ასპარეზზე რამე გაუკეთებია, ჩვენი წარმატების, განვითარების და აღორძინებისათვის არა დაუშურვებია.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოღობერიძე დაიბადა 29 აპრილს, 1839 წ. ლოღობერიძე ძველი აზნაურის გვარია, იმერთ მეფეების დროსაც მთელს იმერეთში კარგად ცნობილი. ნიკოლოზის მამა ბესარიონი თავის დროის კვალად საკმარისად დაბრძნილი გვამი ბრძანებულა. მას სწავლა მიუღია ტფილისის სასულიერო სემინარიაში, სწავლის დამთავრების შემდეგ ტფილისიდან ქუთაისს გარდასულა და იმერეთის ეპისკოპოსის სამართველოში უმსახურნია სეკრეტრად – მდივანთ. დედა ნიკოლოზისა გახლდათ ეკატერინე, თავადის აბაშიძის ასული. ორივე ეს პირნი თავის დროის კვალათ, საკმარისად ძველის ქართულის დარბაისლობით და სიბრძნით იყვნენ ცნობილნი, ძველის ქართულის სუფთა ცხოვრებით, მაღალის კრძალულებით და ბევრიც კიდევ სხვა სათნო სახეკარ ღირს-შესანიშნის მხარეებით. ამათ ასეთს ღირსებას და პატიოსანს ცხოვრების წეს-ჩვეულებას ყველა ნატვრით უმზერდა, ყველა მათ ჰზამავდა, მათ თავიანთ შვილს ნიკოლოზზედაც ერთობ დიდი გავლენა ჰქონდათ. ეს მათი გავლენა ნიკოლოზში დღევანდლამდე უკვდავად არის დაშთენილი.

დღეს, ამ ჩვენს ჭორიკანულ და გათახსირებულ დროში, ჩვენს ღატაკს მოღვაწეთა ასპარეზზე თუ სადმე ორი სამი ქართველი გამოჩნდება, იქ ნიკოლოზ ლოღობერიძეც პირველს ადგილს დაიჭერს. არ მგონია, რომ მთელს საქართველოში სადმე მოიძებნოს ისეთი პირი, რომ იმას ნიკოლოზ ლოღობერიძესაგან რამე სწყენოდეს, რამე უსიამოვნება ენახოს,

უადგილო შენიშვნა, საგინებელი სიტყვა, თუნდ სხვა ათას ამ გვარნი, ამით ნიკოლოზ ღოღობერიძე სამაგალითო პირია, სამაგალითო შვილი თავის ქვეყნისა, მშვიდობა თავას ერისა, რაც თავისს მშვიდობით ყველას წინაშე მშვიდობას სთესს, ხოლო ამ თესვით ყველას გულსა და სულს ანათლებს, მათს მოძრაობას დიდის მიმზამაობით მოსავს.

ყოველს ღირსებასთან იგი არს მტკიცე პიროვნება, სიტყვის და დაპირების დიდათ დამფასებელი, დიდი პატივის მცემელი სიტყვის აღსრულების, ყოველივე ჭეშმარიტების და სიმართლის დაცვის, მისი სული და გული ყოველთვის აღფრთოვანებულია დიადის სამეცნიეროს მიდრეკილებით. ნამეტურ იგი ღრმად მორწმუნე არს ყოველი ერის პროგრესის, იდეურად განვითარების, ყოველივე ასეთ სამკაულებითი მხარენი მას მიაჩნდა კაცობრიობის მოვალეობად, ნამეტურ ქართველ ერის არსებობაში სწორედ ამას ხედავდა უმაღლეს საჭიროებად.

ნიკოლოზ ღოღობერიძეს პატარაობიდანვე ეტყობოდა დიდი ზრდილობა, მშვიდი სათნოება და კრძალულება. იგი პირველ დაწყებით ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდა. მერე ქუთაისის გიმნაზიაში გადავიდა, იქ სწავლობდა, 1855 წ. რუსთა და ოსმალთა ომის გამო ქუთაისის გიმნაზია დროებით დიაკეტა. ნიკოლოზ ღოღობერიძე ტფილისის გიმნაზიაში გადმოვიდა. სწავლა ტფილისში დაამთავრა 1857 წელს სრულიად ახალგაზდამ. თუ არა კარგი ზნე-ხასიათის ყმაწვილი კაცი, უამისოდ მნელად, რომ იმ დროის გემნაზიაში 17 – 18 ყმაწვილს სწავლა დაემთავრებინოს. მაგრამ ნიკოლოზში ჩვენ სხვას ვხედავთ, მან არამც თუ მართოდ ტფილისში, არამედ ტფილისს შემდეგ პეტერბურდის უნივერსიტეტში გაიხლათ, იმავე წელს სწავლა დაიწყო, საგნად ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულიტეტი ეპყრა და სწავლა დაამთავრა 1861 წ., ე. ი. ოთხი წლის განმავლობაში.

ასე გახლავსთ ხშირად იმ ოჯახის შვილებთ შორის, სადაც კი მშობლები დიდის პატიოსნებით არიან აღვსილნი

და შვილებთან შესანიშნავი განწყობილება აქვს. ეს როს ასეა, ამას ცხადათ ამტკიცებს ის მაგალითიც, რომ ნიკოლოზის დაი ბრძანდებოდა ანნა ბესარიონის ასული მუსხელოვისა, აწ განსვენებულ, ცნობილი მოღვაწე, რომელმაც ქართველობას ერთობ დიდი ამაგი დასდო განათლების მხრივ, ნამეტურ ქ. ახალციხეს. ამ მარად სახსოვარის მანდილოსნის თავოსნობით დაარსდა ახალციხეში ქართველთა საქალგო სკოლა, რომელ სკოლა დღესაც არსებობს. ნიკოლოზისავე ძმა ბრძანდება, ცნობილი ღვაწლდებული, ისტორიული წერილების მთარგმნელი მწერალი ს. ღოღობერიძე, რომელმაც სხვათა მრავალთა შორის, ფრანგულის ენიდამ ქართულს ენაზე ბროსეს ისტორია სთარგმნა და ეს ისტორია თვით ნიკოლოზ ღოღობერიძემ დასტამბა. უნივერსიტეტიდამ დაბრუნების შემდეგ ნიკოლოზი თბილისის გიმნაზიაში მასწავლებლად იქმნა დანიშნული, გეოგრაფიასა და ლათინურ ენას ასწავლიდა. როგორც მასწავლებელი იყო სამაგალითო პირი, იგი თავისი გამომეტყველებით და პატიოსანის განწყობილებით მოწაფეებზე დიდს ზეგავლენას ახდენდა, ყველას უადრესად აყვარებდა თავს, ყველა მოწაფეს დიდათ უყვარდა ნიკოლოზი.

გიმნაზიიდან ნიკოლოზ ღოღობერიძე 1864 წ. კავკასიის ქრისტიანობის აღმადგინებლის სკოლების ინსპექტორად დანიშნა, ამავე სამმართველოში, ამავე თანამდებობის მეორე ადგილი განსვენებულს დიმიტრი ბაქრაძეს ეკავა. აქ ნიკოლოზ ღოღობერიძე დარჩა 1868 წლამდე. ამას შემდეგ იგი მსახურებდა ტფილისის მაზრის მომრიგებელ მოსამართლის თანაშემწედ, შემდგომ ამის იგი გადაყვანილ იქმნა ქუთაისის მომრიგებელ მოსამართლედ. ამ სამსახურიდამ იგი გადაყვანილ იქმნა ქუთაისის ოლქის სამმართველოს წევრად. ამ სამსახურში 1879 წლამდე დარჩა. ხოლო ამ წელს, იგი არჩეულ იქმნა ქუთაისის სათავად-აზნაურო ბანკის დირექტორად (1884 წლამდის), სადაც კი გახლდათ ნიკოლოზ ღოღობერიძე, მან ყველგან დასტოვა თვისი ნავალი, ყველგან აღბე-

ქდა თვისი ბეჭდით გზა ცხოვრებისა. ბანკის სამსახურის შემდეგ იგი ჭიათურას თავისს მამულების საქმეს განაგებდა, შავ-ქვას აწარმოებდა, ეს მამულები მას დედით დაშთენია. ამ საქმის წარმოებით მან დიდი ამაგი დასდო ადგილობრივ გლეხ-კაცობას. მისის მეოხებით ბევრი გლეხის ოჯახი გაიმართა წელში, ბევრმა დაახწია სილატაკეს თავი.

ჩვენში, რომ 60 წლების დროის მწერლებს და მოღვაწეებს ასახელებენ, უნდა ვსთქვათ, რომ ეს 60-ოცე წლის მოღვაწე პირნი გახლავან ისინი, რომელთა რიცხვსაც ეკუთვნის ნიკოლოზ ლოლობერიძე. აი ამას აქვე ვნახავთ. ქართველებში, ჟურნალ-გაზეთობა, ანუ „ცისკრის“ გამოცემა იწყება 1851 წ. ეს ჟურნალი 1852 წ. ბოლოს მოისპო. 1857 წ. იგი განაახლა ივანე კერესელიძემ. ახალმა „ცისკარმა“ წინა წლების წიგნებზედ უკეთესად იწყო გამოსვლა. ხოლო რაც დრო გადიოდა მით ამ ჟურნალის უკეთესობაც ქართველ ერისთვის ღარიბათ შთებოდა. რაც იმ დროის „ცისკარს“ მოეთხოვებოდა, რაც მას უნდა ეკეთებინა, რაც საჭირო იყო ახლად გაღვიძებულ ერისთვის, იმას „ცისკარი“ ვერ ასრულებდა.

ამით ივანე კერესელიძეს ჩვენ არ ვაყვედრით, რაც შეეძლო იგიც იმას აკეთებდა. მისი თანამშრომლები იყვნენ ისეთი კაცები, რომელთაგანაც ისიც კი საკვირველი იყო რასაც იგინი „ცისკარში“ აკეთებდნენ. აი ამ დროს „ცისკარში“ გაჩნდნენ ისეთი ახალგაზრდა მწერლები, რომელნიც 1857 წ. გიმნაზიის სკამებზედ ისხდნენ, ესენი ნელ-ნელა „ცისკარში“ სწერდნენ და თან სწავლას ამთავრებდნენ, ამათ საქმე ისე წაუვიდათ, რომ ერთ დროს, ქართველ მწერლობაშიაც გამოიჩინეს თავი და იმავე დროს იგინი რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებშიც ისხდნენ. ეს ხანა და დრო უწევს 1860 წ. ამ დროს პეტერბურგის და მოსკოვის უნივერსიტეტებში ქართველთაგან 20-მდე მოსწავლეებს ვხედავთ. ყველა იგინი „ცისკრის“ არსებობას მხურვალედ თვალ ყურს ადევნებდნენ, და ზოგი მათგანი ამ ჟურნალში თანამშრომლობდა კიდევ.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ასეთ პირებზედ ერთობ დიდი გავლენა ჰქონდა იმ დროის რუსულ იდეურს მწერლობას. ანუ მესამოცე წლების რუსულ მწერლობას და ზაპადნიკებს. იმ დროის რუსეთში მყოფ ქართველთ შვილებიც ისევე იდეურად იზდებოდნენ და ვითარდებოდნენ, როგორც რუსეთის მოზარდი თაობა, როგორც ესენი, ისევე ქართველთ მენი გატაცებულ იყვნენ იმ დროის რუსთა ორის საუკეთესო ჟურნალთ „სავრემენიეს“ და „რუსკოე სლოვოს“ კითხვით, ნამეტურ ისეთის ბრიალა მწერლების ნაწერებისაგან, როგორიც გახლდათ ნ. ჩერნიშევსკი, დობროლოზოვი, პისარიევი და ბევრნიც სხვანი ევროპიულის იდეურის სწავლა მეცნიერებით დარაზმულნი. ასეთ იდეურ მწერლების გავლენის ქვეშ იზრდებოდა და ვითარდებოდა იმ დროის ქართველთ თაობა. ჩვენ ცნობებით ვიცით, რომ ნიკოლოზ ლოლობერიძეც წვერი გახლდათ ამ იდეურის ქართველი თაობის, ეს მან შემდეგ საქართველოშიაც დაასაბუთა.

ამ პირებმა რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში დაამთავრეს სწავლა 1860 წ. წლიდამ. ასე რომ 1862 წ. საქართველოში, მათის რიცხვის წვერნი საკმარისად სჩანდნენ, ასეთ პირებს რუსეთშივე სტკიოდათ გული რომ საქართველოში, ერთადერთი „ცისკარიც“ ღარიბად გამოდიოდა, სწუხდნენ დიდათ მასზედ რომ იმ დროის ქართველობას საღათას ძილით ეძინა, ამის შესახებ გოდება მათ თვით 1859 წ. დაიწყეს და ილ. ჭავჭავაძემ თვით „ცისკარშიაც“ კი მოათავსა თვისი საუკმაყოფილო წერილები, ამასვე მოჰყვა „რუსეთუმების“ ანუ „თერგ დალეულების“ წერილები და მწარე გოდება და ხითხითი ქართველ ბოლმით სავსე ცხოვრებაზედ. რაკი ამათ ეღირსად სწავლის მიღება და სამშობლოში დაბრუნება, მის მერე მათს ნატვრასა და წადილსაც გაეხსნა გზა-კვალი, მათ მისწვდნენ საწადელს თავისის ნატვრის და მამულის დასახსნელად დაიწყეს მოქმედება, შრომა.

ასეთ თვალხილულ მამულისშვილთათვის ქართველთ ყველა ნაკლი თვალხილული იყო, მათ ყოველიფერი თავის

კვალად აქვნდათ გაცნობილი, ამიტომაც მათ ყველაზედ უპირველეს საჭიროებად წიგნის ბეჭდვა დაინახეს საჭიროდ, ჟურნალ გაზეთების გამოცემა, სკოლების დახსნა და ბევრიც სხვა ასეთი, რაც ზოგი შემდეგ დროებაში იქმნა აღორძინებული, რასაც თვით ამ 60-ვე წლის მოღვაწენიც მოესწრნენ. ასეთ ქართველთა უპირველეს საქმეთ 1861 წ. საქართველოში, ქართული წიგნის ბეჭდვის საქმე გახდა სანატრად. ამ საწადელს მათ მიაღწიეს და 1763 წ. ტფილისში ილია ჭავჭავაძემ ჟურ. „საქართველოს მოამბის“ გამოცემაც იწყო. ამ ჟურნალის გამოცემამ მათ კარგად ამცნო და ცხადთ დაინახვა ქართულ სტამბის სიღატაკე, ასოების უვარგისობა და ბევრიც სხვა ასეთი, რაც კი მაშინ ქართულ წიგნის გამოცემის საქმეს ეხვია გარს. ამიტომ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემის წელსვე დაიწყეს ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებაზედ საუბარი. ტფილისში მალე შეიკრიბნენ ნიკოლოზ ღოღობერიძე, დიმიტრი ბაქრაძე, ვახტანგ თულაშვილი, სტეფანე მელიქიშვილი და ზოგიც სხვა წარჩინებული ქართველნი, ამათ საუბარი გამართეს ქართულ სტამბის გახსნის საჭიროებაზედ. შემდეგ ამ საქმის, ანუ სტამბის დაარსების მეთაურ პირებათ გამოცხადდენ ზემოხსენებული პირნი, რომლებშიც პირველი ადგილი ნიკოლოზ ღოღობერიძეს ეკავა. აქ ამ პირმა გამოიჩინა უაღრესი მიხვედრა ქართულ სტამბის გახსნის საჭიროებაზედ, ვინაიდგან იმ დროს, ტფილისში ერთი ისეთი სტამბაც არ იყო, რომ იქ ქართული წიგნი, ჟურნალი, ნამეტარ გაზეთი გამოეცათ ადვილად. სტამბის ასეთ უქონლობას ზედ ერთოდა ქართული ასოების სიღატაკეც, ამიტომ ნიკოლოზ ღოღობერიძემ ამ გარემოებასაც დიდი ყურადღება მიაქცია. მან დაიწყო მეცადინეობა და შრომა ახალის, მოხდენილის ასოების დახატვა გამოგონებაზედ და იგი ამასაც მალე მისწვდა.

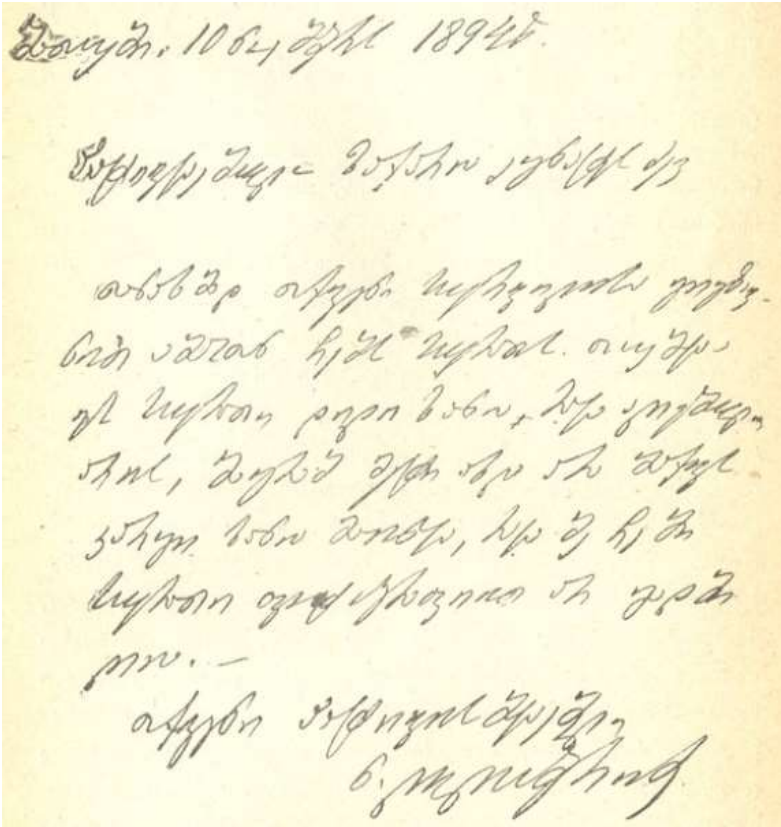
რამდენიმე ხნის განმავლობაში მან დახატა ის ქართული ასოები, რომელიც იმ დროის შესმენილ ქართველებმა განიხილეს, გაარჩიეს და უკანასკნელ იგი დაინახეს მოხდენილ

და უკეთეს საკითხავად კაცის თვალისთვის. ეს მოწონება იყო ნიკოლოზ ღოღობერიძეს აღფრთოვანება და სიხარული. ამის შემდეგ იგი მიეცა მის მეცადინეობას, რომ ამ ახალ ქართულ ასოების ყალიბები ჩამოესხმევინებინა, რა კი ეს გაკეთდებოდა, მის შემდეგ ამ ყალიბების საშუალებით ახალი სახის ქართული ასოებიც ჩამოისხმებოდა. მაშინ მთელ საქართველოში ასოების ჩამომსხმელი ქარხანა არსად იყო. ქართულ ასოებს პეტერბურგს და მოსკოვს ასხამდნენ. საქართველოში ასოების ჩამოსასხმელი ქარხანა მხოლოდ 1870 წლიდან გაიხსნა, ისიც დიდის ჭაპან წყვეტით. დღეს ტფილისში, ანუ მთელს საქართველოში სულ სამი ქარხანა არის სადაც ასოებს ასხამენ და მეოთხეც სამხედრო, ანუ შტაბის ქარხანა გახლავსთ.

რადგანც ქართველებში პეტერბურგის და მოსკოვის ქართული ასოების გარეგანი სახე და მოყვანილობა უკვე ადრიდგანვე ცხადი იყო და ცნობილი, ვინაიდან მაშინდელი ქართული წიგნები სულ ამ ასოებით იბეჭდებოდა, ამიტომ ნიკოლოზ ღოღობერიძემ ეს ქართული ახალი ანბანი ევროპაში გაგზავნა, ამისათვის თვითაც იმგზავრა და ბოლოს ბევრის ცდით და შრომით ვენაში ჩამოსხმულ იქმნა ახალი ქართული ანბანის ყალიბები, რასაც თან მოჰყვა თვით ქართული ახალი ასოების ჩამოსხმაც, ამიტომა დღეს ჩვენში ამ ასოებს **ვენის ასოებს** უწოდებენ. ეს რომ ასე გახლავსთ და მართალი ამას ასაბუთებს თვით ნიკოლოზ ღოღობერიძეს წერის ხელიც. აი თვით ამის ნიმუშიც. (იხ. 11 გვ.)

ვისაც ესურვილება, მაშინ იგი დააკვირდეს ამ ასოებს, შეადაროს იგი ვენის ასოების გარეგან მოყანილობას და იგი ამაზედ ცხადათ დარწმუნდება. შევნიშნავთ აქ იმასაც, რომ ნიკოლოზ ღოღობერიძის წერის ხელს ერთობ წააგავს ილია ჭავჭავაძის ხელიც, ორივე ამ პირთა ნაწერების რომ ნახოს კაცმა იგი მათ სულ ვერ გაარჩევს, თუ რომელი რომელს ეკუთვნის, ამის ცნობას თვით ილ. ჭავჭავაძის ნაწერი ასოების ნიმუშიც მოგცემსთ თუ კი შეადარებთ ერთმანერთს. ასე

რომ ეს ვენის ასოები პირდაპირ ამათ ანგანიდამ არის გადა-
ღებული. ამ საანბანო კომისიაში ისტორიკოსი დიმიტრი ბა-
ქრაძეც რეულა, მაგრამ როგორც სჩანს მის ანბანს აქ ალა-

გი არ მიუღია. ამას კარგად აჩენს თვით დიმიტრი ბაქრაძის
ნაწერიც, ამის ხელი ნუსხური გახლავსთ და ნუსხური კიდევ
ახლო მონათესავე აკადემიურის ქართული ანბანის არის.
რამდენიმე ხნის განმავლობაში მომზადდა და მოეწყო
მთელი კომპლექტი ქართულის ახალის ასოებისა, ერთნაირ
ზომის ასოებს თან მოჰყვა სხვა და სხვა ზომის ასოებიც,
რაც მამინ ქართველებში ერთობ იშვიათი იყო და ძვირი.

რაკი სასტამბო საქმე ასე მოაწყეს და მოამზადეს, მის შემდეგ სტამბის გახსნის საქმეს შეუდგნენ და მის თავდარიგს. ნებართვაც აიღეს მთავრობისაგან და 1864 წ. ტფილისში გახსნეს ქართული კარგი სტამბა. ამ სტამბის გახსნის და ახალი ასოების ჩამოსხმის გამო ვენაში იმგზავრა სტეფანე მელიქიშვილმაც. ეს სტამბა იყო მეოთხე სტამბა, მაგრამ სასტამბო იარაღებით და ქართულის მოწყობით პირველი გახლდათ. სტამბის მოწყობის თავდარიგის ყოველივე შრომა ნიკოლოზ ლოღობერიძეს ეკუთვნის, ამას სასტამბო სახელოსნო საქმეებისათვის პეტერბურგში ყოფნის დროსვე მიუქცევია ყურადღება, იქ ეს თურმე სხვა და სხვა სტამბებში დადიოდა და სახელოსნო საქმეებს ცნობილობდა.

ასე ბრწყინვალედ დაწყობილ სტამბის საქმეს, დაარსებიდანვე ერთობ კაი დრო დაუდგა, იგი მოკლე დროის განმავლობაში ცნობილ იქმნა, რომ ტფილისში არსებობს ერთობ კარგი სტამბა სტ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის, სადაც ყველა ენის წიგნებს და ქალაღებს კარგად ბეჭდავენ. დაარსების დღიდანვე ამ სტამბამ ქართველ ერს დიდი სამსახურის გაწევა დაუწყო, დიდის ამაგის გადახდა და ამ უკანასკნელ დროსაც მისი არსებობის ბედი სანაქებოდ გადაწყდა, 1890 წლის შემდეგ იგი გახდა საკუთრება „ქართულ წიგნთ გამომცემელ ამხანაგობის“ რაზედაც აღმოცენდა აწინდელი სახელოვანი სტამბა „ქართულ წიგნთ გამომცემელ ამხანაგობისა“. სტამბა სტ. მელიქიშვილის სახელით იმიტომ იქმნა დაარსებული, რადგანაც დანარჩენი ამხანაგები სულ სახელმწიფო სამსახურში იყვნენ და მათის მთავრობისაგან ნებართვის აღება შეუძლებელი იყო. მაინც ამას იგინი არც ედავებოდნენ და არც საჭიროებდნენ. მათი სახელი და ნატვრა ქართული სტამბა იყო და არა ფირმა.

სტამბაც გახსნეს. მათვე დაიწყეს ზრუნვა ქართულ გაზეთის გამოსაცემად. ამავე დროს საქართველოში ჩამოვიდა გ. წერეთელი, რედაქტორობა ამას დაავალეს, დავალება გ. წერეთელმა იკისრა. მალე მთავრობას თხოვნა მისცეს და

1866 წ. მარტის პირველიდამ გაზეთ „დროებამ“ გამოსვლა იწყო. გაზეთის გამოცემის შრომის სამაგიეროთ ზემოხსენებულმა პირებმა გ. წერეთელს თვეში 50 მ. დაუნიშნეს. ამ საქმის პირველ თანამგრძობელად ნიკოლოზ ლოლობერიძე ითვლებოდა. თვით ამ პირისაგან გამიგონია შემდეგი – თუმცა „დროება“ კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, მაგრამ მაშინ ესეთი საქმე ქართველობაში ისე ძნელი იყო, რომ ნომრის გამოსვლის პირველ დღის ღამეს მთლათ სტამბაში ვათენებდითო“. უნდა ვსთქვათ, რომ გაზეთის საქმეს მათ ხელი დიდათ შეუწყეს, დიდი ამაგი დასდეს, ესეთი ამაგი ნიკოლოზ ლოლობერიძეს ქართულის მწერლობისათვის არც შემდეგ მოუკლია. ყოველთვის იგი მწერლობის აღორძინების საქმეს მხარ და მხარ მისდევდა, ყველა საქმეს დიდის თანაგრძნობით ეკიდებოდა. 1878 წ. ჩვენ, რომ ტფილისში, ქართული წიგნის მაღაზია გავხსენით, ამ საქმეს ნ. ლოლობერიძე დიდის თანაგრძნობით მიეგება. ჩვენს მაღაზიაში ხშირად გიახლებოდათ, ღამის 11 – 12 საათამდის შთებოდა და სახალხო წიგნის გამოცემისათვის ბევრნაირ დარიგებას გვაძლევდა, გვახალისებდა, ხშირად მათთან ერთად სხვანიც მობრძანდებოდნენ. ნ. ლოლობერიძეს ყოველთვის წიგნების გამოცემის შესახებ ჰქონდა საუბარი, ჩვენს გამხნევებას და წაქეზებას სცდილობდა მარად.

იგი იქამდის აღფრთოვანებულია სამშობლო ქვეყნის სიყვარულით, რომ მას არ გამოჰპარვია არც ერთი ქართული წიგნი, არც ერთი ჩვენი საქმის გარემოებათა ცნობა, ყოველთვის და ყველგან ყველა საქმეს მხარდამხარ გაჰყოლია. აგერ, 1890 წ. წელსაც მან განიზრახა თვითურა ჟურნალ „მოამბის“ გამოცემა, მის ნება-რთვაც დროით მიიღო. მალე გამოცემაც დაიწყო, ჟურნალმა მშვენივრად იწყო გამოსვლა, დღესაც გამოდის იგი. რამდენიმე წლის შემდეგ გამომცემლობა სხვას გადასცა, რადგანაც მას თავისი საკუთარი საქმეების გამო აქა-იქ უცხო ქვეყნებში მგზავრობა სჭირდებოდა.

ნიკოლოზ ლოლობერიძე უცოლ-შვილო კაცი გახლავსთ. მაგრამ მას ისეთი აღმატებული თვისება აქვს, ისეთი უზეს-თაესი მიმადლებული ნიჭი და მადლი, ისეთი სიყვარული მამულისა და ერისა, რომ მას ყველა ქართველის კარგი შვილი თავისს შვილად მიაჩნია. მის დახმარება და ამაგი ქართველთ თავობისათვის აურიცხველია. ბევრს მოწაფეს დაუმთავრებია მისის დახმარებით სწავლა, დახმარება ისე მომხდარა, რომ ეს ერთ გარეშე კაცსაც არ შეუტყვია. მისის მეოხებით ბევრს ჰკურნებია თავისი იარები და წყლულებანი, ბევრს ავადმყოფს, გვემულს და ტანჯულს მიუღია მისი უხვი წვლილი, რაის მეოხებით იგი განწირულებასაც გადარჩენილა. ნ. ლოლობერიძე იქამდის ღრმად მცოდნეა ჩვენის მწერლობის და მის ავკარგაიანობის, იგი ისე კარგად იცნობს ჩვენის მწიგნობრობის საქმეს და მწერალთა გარემოებას, რომ მან თავისს გვერდით თანამოსამსახურეთ ცნობილ ქართველ მწერლები შემოიკრიბა და მისცა მათ სახსარი ცხოვრებისა, წელში გამაგრებისა და სხვანი, რასაც მრავალნი ჩვენში არა დროს არ დაივიწყებენ ჩვენის ცხოვრების მიმდინარეობას. იგი მკაცრად ადევნებდა თვალ-ყურს, ამიტომაც გახლავსთ, რომ ნიკოლოზ ლოლობერიძე ყველა ქართველთ საზოგადო საქმის დაწყებაში მონაწილეობას იღებს, იგი ყველა ქართველთ საზოგადო საქმის წევრად ითვლება. ყველა ჩვენს საზოგადო საქმეს იგი უაღრესად სცემს პატივს და ადიდებს, სულით და გულით ენატრება ჩვენ საქმეებთა წარმატება და წინსვლა. ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით, ვიტყვით მხოლოდ შემდეგს იმ დროს, როდესაც მრავალთ ჩვენთა დიდებულთა და შემძლებელთა ერთი კაპეიკის გამოღებაც კი ემძიმებათ ქართველთა საქმეთა სასარგებლოთ, როდესაც ესენი თავიანთ დიდს ქონებას სხვა და სხვა საგნობ საქმეში ფლანგავენ, როდესაც მათი უმრავლესობა არც ერთ ჟურნალ გაზეთს არ იწერს, სწორეთ ამ დროს, ნიკოლოზ ლოლობერიძე კი თავისს შემღების და გვარად ქართველთა სასარგებლოდ არას იშურებს, ჩვენს გათახსირებულს დროში მაგალითია იგი.

დღეს, ნიკოლოზ ლოლობერიძე 72 წლებში მიღწეული ბრძანდება, უნდა მოგახსენოთ რომ მას ამ ხნის სრულიად არაფერი ეტყობა. იგი აღვსილია იმავე მაღლიანის მამულის-შვილობით, ბრძნულის დაკვირვებით, შორს მხედველობით და ცოცხალის მიდრეკილებით, რაც კი მას ახალგაზდობი-დამ ჩაჰწერგია, რაც დიდის ბრწყინვალეობით გაბრწყინვებულა 1860 წლებში. ვინატრებთ სულით და გულით ამ სუფთა სამაგალითო მოღვაწის ხანგრძლივ სიცოცხლეს, კარგად ყოფნას და იმავე სულით და გულით სამსახურს, როგორც იგი დღემდე ემსახურებოდა და პატივს სცემდა თავისს საყვარელს სამშობლოს და ქართველ ერს.

II

(ეს წერილი და სურათიც ადრე დავბეჭდე ქართულ გაზეთებში).

მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ ერის გონებითი და აზროვნებითი განახლების ისტორიას ჰყავს თავის მოღვაწე წარმომადგენნი, ერთი ასეთ პირთაგანი გახლავსთ მთელს განათლებულს ინტელიგენციის წინაშე კარგად ცნობილი ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე. აქ მისის საზოგადო მოღვაწეობიდან ჩვენ მოვიყვანთ მხოლოდ ერთს სამახსოვრო ცნობას, სხვა ცნობები სხვა დროს იქნება თავის შესაფერს წიგნში ანუხსული.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე დაიბადა 29 აპრილს 1839 წ. მამა ნიკოლოზისა იყო თავის დროის კვალად განათლებული კაცი, მას სწავლა ტფილისის სასულიერო სემინარიაში აქვნდა მიღებული, მერე იმერეთის ეპისკოპოზის მდივნად გახლდათ. დედა ნიკოლოზისა იყო ეკატერინე თავ. აბაშიძის ასული. თავის დროს ცნობილი, მწიგნობარი მანდილოსანი.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძემ პირველ დაწყებითი წერა-

კითხვის შესწავლის შემდეგ იგი სწავლობდა ქუთაისის გიმნაზიაში. 1855 წ. რუს-ოსმალთა ომის გამო ქუთაისის გიმნაზია დაიკეტა, ამიტომ ნიკოლოზ ლოლობერიძე ტფილისის გიმნაზიაში გადმოვიდა მოწაფედ, სწავლა დაამთავრა 1857 წ. ამავე წელს გაიხლათ რუსეთს, პეტერბურგის უნივერსიტეტში შევიდა სტუდენტათ, საგნად აქვანდა აღებული ისტორიულ ფილოლოგიური ფაქულიტეტი. სწავლა დაამთავრა 1861 წ.

ნიკოლოს ბესარიონის ძე იყო მახვილ გონიერი მოქალაქე და მასთან მხურვალედ განათლებული წევრი იმ პატარა ქართველ მოსწავლე სტუდენტების ჯგუფისა, რომელნიც მაშინ პეტერბურგში სწავლობდნენ და რომელზედაც ერთობ დიდი საფუძვლიანი გავლენა აქვანდათ იმ დროის რუსის მწერლებს და ნამეტურ ნ. ჩერნიშევსკის, დ. პისარევის, დობროლუბოვის და ამათ ორს საუკეთესო ჟურნალ „სოვრემენიკის“ და „რუსკი სლოვოს“. ამ მწერალთა და ჟურნალთა მიმზიდველობამ შექმნა და დაბადა ქართველთა იმ მწერალთა და მოღვაწე მამულიშვილთა გუნდი, რომელთაც იმავე დროს ზოგთაგან „თერგ-დალეულები“ ეწოდა, ზოგთაგანს „რუსეთუმე“ და შემდეგ კი 60 წლების იდეური მოღვაწენი.

ამ დროს პეტერბურგში სახელოვნებდნენ 30 ქართველთა სტუდენტები, რომელთა შორის პირველი ალაგი ი. ჭავჭავაძეს ეკავა და მის გვერდით იდგა ჩვენის ქვეყნის გულშემატკივარი ნიკოლოზ ლოლობერიძე. ამასავე დროს სახელოვნებდნენ გ. წერეთელი, აკაკი, ნ. ნიკოლაძეც გამოსჩნდა თავის თარგმანით „ცისკარში“ და რამდენიმეც სხვა ასეთი პირნი, რომელთაც თვისი მომავალი კეთილის მოღვაწეობითაც დააგვირგვინეს.

გულ-შემატკივარ მამულისშვილნი 1861 – 62 წლებში რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნდნენ. 1863 წ. ილია ჭავჭავაძემ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა დაიწყო. ამ ჟურნალის საქმეში ნიკოლოზ ლოლობერიძეც მხურვალედ თანაზიარობდა, ქართულ ახალ იდეურ მწერლობის აღორ-

ძინებას დიდ თანაგრძობას უჩენდა, გულშემატკივარ მამულიშვილთა სამწერლო და ქართულ საჟურნალო-გაზეთო შრომას წინ გადაედგა ქართული რიგიანი სტამბის უქონლობა, ქართული ასოების (შრიფტი) სილატაკე.

უპირველესად ამ საქმეს წამალი უნდა დასდებოდა, შედგენილიყო კარგი, ადვილი საკითხავის ქართული ასოების ანბანი, განხილულიყო იგი, შესწორებულიყო, მერე გაეგზავნად ევროპაში, იქ ამოეჭრად ასოების ყალიბები და მერე ქართული ასოებიც ჩამოესხად. ამ საქმის მეთაურად გაჩნდნენ ნიკოლოზ ლოღობერიძე, დიმიტრი (ისტორიკოსი) ბაქრაძე, ილია ჭავჭავაძე, გიორგი წერეთელი, სტეფანე მელიქიშვილი ვახ. იულაშვილი და სხვანი.

მალე შეადგინეს ქართული ახალი ანბანი, იგი განიხილეს, მოწონების შემდეგ მალე გაგზავნეს ვენას, იქ გააკეთებინეს ყალიბები და მერე ამ ყალიბებიდამ ჩამოასხეს ის ქართული ასოები, რომელსაც დღეს ჩვენში „ვენის ასო“ ეწოდება. ამიდამ დაერქვა მას „ვენის“ ასო, თორემ სად ქართული ანბანი სად ვენა. ყველა ამ საქმეების ღწვაში ნიკოლოზ ლოღობერიძეს მიუძღვის დაუვიწყარი ამაგი.

ამისი ამაგი, შრომა და ფულის დახარჯვა მარტო ამით არ დამთავრდა, ასოების ჩამოსხმის შემდეგ, მათ კარგი ქართული სტამბის გახსნაც განიზრახეს, ესეც მალე მოახერხეს, აიღეს ნება-რთვა და 1864 წ. თფილისში გახსნეს კარგი ქართული ახალი სტამბა, რომელიც მაშინ პირველი მაგალითი იყო თფილისში და რომლის გახსნას და შრომაზედ უპირველესი ამაგი აქვს დადებული ამ პირს. მხურვალე მამულისშვილთა გრძობანი არც ამ სტამბის გახსნით განისაზღვრა, მათ სხვა კეთილ საქმეც მოიწადინეს.

ეს კეთილი საქმე იყო, ქართულს ენაზედ კარგი წიგნების ბეჭდვა, მასთან რიგიანი ქართული გაზეთის გამოცემა. ესეც პირველი მაგალითი იყო. მალე მოახერხეს ესეც და

გამომცემელი იყო სტეფანე მელიქიშვილი, რედაქტორ. გიორგი წერეთელი, ერთის მხოლოდ გაზეთის ნდობა იყო მთავრობის წინაშე, მეორესი გაზეთის შედგენა, თორემ დანარჩენი სხვა საქმენი, მაგალითებრ სტამბის ფული, სტამბის მოვლა, გაზეთის პატრონობა, რედაქტორის ჯამაგირი და სხვა ყოველივე ხარჯი სამიოდე კაცის იყო, რომელთა უპირველესადაც ნიკოლოზ ლოღობერიძე ირიცხებოდა.

ჩვენ აქ მოკლედ ვერ გადავშლით ყველა იმ საქმეთა ამაგს, რაცკი ნიკოლოზ ლოღობერიძეს უკეთებია. ეს აქ შეუძლებია. ხოლო ვიტყვით იმასაც, რუმ იმ დღიდან მოყოლებული დღემდე ამ პირს ჩვენის მწერლობის და საზოგადო საქმეთა წინაშე ზურგი არას დროს არ აუქცევია, და თვით 1894 წ. მისის ცდით და გამომცემლობით დაიწყო გამოსვლა თვიურ ჟურნალ „მოამბემ“ რომლის არსებობაზედაც არა მცირედი შრომა აქვს ამ პირს დახარჯული.

უმთავრესადკი ნიკოლოზ ბესარიონისძე ლოღობერიძის შრომად უნდა ჩაითვალოს ვენის ასოების შექმნის საქმე. 1863 წლამდე ჩვენ არა გვქონდა საგაზეთო ასოები და ძველის ქართულის ნუსხურის ასოებით ჟურნალ-გაზეთის ბეჭდვა უხერხული საკითხავი იყო. მინამ ჩვენ გვქონდა ვენეციური ასოები, კათოლიკის ბერებისაგან ჩამოსხმული 1627 და 1850 წ. ნუსხურის ასოების, მერე აკადემიის სახელ-წოდებით მონათლული „აკადემიური“ ჩამოსხმული 1694 წ:

ამ უხერხულობამ ცხადლივ გამოიჩინა თავი 1863 წ. როცა ილია ჭავჭავაძემ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა დაიწყო. მიტომაც იყო, რომ უსტამბობის და რიგიანი ასოების უქონლობის გამო წლის ბოლოს ჟურნალიც დაიხურა. 1866 წ. კი იწყება ახალი ხანა ქართულ მწერლობის და სატამბო საქმეთა ასპარეზედ და რიგიანის სტამბის გახსნით, მოხდენილის სანთიანის ასოების გაჩენით, ქართველ ერს უადვილდება როგორც წიგნების და გაზეთების ბეჭდვა, ისევე

მოხდენილის ასოებით ადვილად წაკითხვა ყიველივე დანაბეჭდის ადვილად მზერა.

ვენის ასოებს დღემდე შერჩათ თავიანთი ღირსება, ჯერ ჯერობით ამაზედ უკეთესი ჩვენ არა გვაქვს-რა და შემდეგ შეიძლება სხვა იქნეს, დღესკი ეს ასოები ამშვენებს ქართულ ჟურნალ-გაზეთობას და ამიტომ აქ ჩვენც თავ მოწონებით ავსუხსავთ ჩვენის ქვეყნის ერის გულთ შემატკივრის მოღვაწის შრომას, თან მიუძღვნით მას ჩვენს წრფელს მადლობას.

ისიც უნდა მოვიხსენოდ, რომ ქართულ მწერლობის პატივის მცემელთ შორის, ქართულ ანბანის ასოების გალაზათიანების ცდა არც ვენის ასოების მოგონების შემდეგ მოსპობილა. ზოგი ერთ შეგნებულ პირნი ამისთვის დიდათ მეცადინეობდნენ და ქართულ ასოებს ათასნაირის გარეგან სახით სწერდნენ და ასხვაფერებდნენ, მათი სურვილი იყი, რომ ქართული ასოები რაც შეიძლება გაუკეთესებულიყოს და მასთან ხაზგასმული ასოებიც ჩამოესხათ.

ასეთ ცდას ყოველთვის თან სდევდა გონივრული წესდება, მართალია ვენის ასოების ჩამოსხმის დროს, ბევრი სხვა სახის და ზომის ასოებიც იქმნა ჩამოსხმული და თვით პეტიტზედ პატარაც, მაგრამ ესეთი კომპლექტი ასოებისა მაინც ვერ ავსებდა ქართულ ასოების ნაკლს, ამიტომაც უმრავლესობა დიდათ სცდილობდა ახალ რამ გარეგან სახის მექონე ქართული ანბანის მოგონებაზედ.

ყველას ნატვრას ის შეადგენდა, რომ ქართული ანბანი გამხდარიყოს არამც თუ მარტოდ ქართველთათვის მოსაწონი, არამედ იგი მოსწონებოდათ თვით ევროპიელთაც, მათაც ეთქვათ რამე ამ ასოების ლაზათს და სილამაზეზედ. ესეთი წარმატება იქმნებოდა არა მარტო ქართული ანბანისთვის, არამედ იგი იქნებოდა სახელოვნება თვით მთელის ქართველის გვარისთვისაც. ამიტომაც მრავალთა ცდა პირდაპირ იმას შეეხებოდა, რომ ქართული ანბანი ნელ-ნელ გადაკეთებულიყოს, ოღონდ მას ცოტათიკი თავის სახის მსგავსება დარჩენოდა.

ამიტომ ზოგიერთ პირებმა ისურვეს ქართული ასოების გაევროპილება, ლათინურ ასოებთან დაახლოვება, თითქმის

ლათინურთან მიმსგავსება, რასაც ამით თავისებური საპატიო გარეგან მხარეც მიენიჭებაო. ასე ფიქრობდნენ ზოგიერთნი 1870 წლებს, ქართული მწიგნობრობა ახლად იყო გაღვიძებული, ამიტომ სურვილი აქვნდათ, რომ სამწერლო ასოებიც სულ ახლად გაღვიძებულიყოს, ბევრს ბევრნაირი გეგმა აქვნდა ქართული ანბანის შესახებ მოწყობილი, ასეთ პირთ შორის კირილ ბეჟანისძე ლორთქიფანიძეც პირველია.

ხოლო ამის გეგმა და ცდაც თავისებური სახის მექანი, თავისებურათ არგინალური, ამის ქართული ასოები უფრო ბერძნულს გვანდა ერთის შეხედვით, ამან ეს ასოები მოაწყო, გააკეთა, ჩამოასხმევინა და 1881 წ. ხმარებაც დაუწყეს მხოლოდ ქ. ქუთაის, ამ ასოებით „ვეფხვის-ტყაოსანიც“ გამოსცეს. გაზ. „შრომის“ ზოგი წერილებიც ამით იბეჭდებოდა, მაგრამ საერთოდკი იგი არ იქმნა ხმარებული, ამ ასოების მნახველნი ამბობდნენ, რომ ამას ისევე ვენის ასო სჯობიაო, რადგენაც ეს ასოები ქუთაისის ქართულ გამოცემულ წიგნებში კარგა ხანს იხმარებოდა, ამიტომ ამ ასოების წიგნში არ მოგვყავს, რადგანაც იგი ბევრს ეხსომება დღესაც. ვენის ასოებთან ამ ასოების უპირატესობა ერთი ის არის, რომ იგი უფრო წვრილია და ბეჭდვაში ცოტა ადგილს იჭერს ქალაღზედ. ამ ასოების შემოღების გამო ნიკოლოზ ლოლობერიძე წინაღმდეგი არ იყო. მან სთქვა შემდეგი:

იყოს ესეც, რაოდენ ასოები მეტი იქნება, იმდენი იგი უფრო გამდიდრდება, ბოლოს უკეთესი გამოვა, ასეა საქმე. ამის სურვილი ის იყო, რომ ეს ახალი ასოებიც ხმარებულიყო. მაგრამ ასე არ მოხდა, ხმარება მისი ერთობ მოკლე დრო ის განმავლობაში გახლდათ: სულ 10-12 წელ იხმარეს, მერე საერთოდ მიატოვეს მისი ხმარება თვით ქუთათურ მესტამბე და მბეჭდავთაც. მეორე ნაირი ასოებიკი, რომლის მოწყობის მეთაურობაც ჩვენს ცნობილს მოღვაწე ნიკოლოზ ნი-

კოლაძეს ეკუთვნის, იგი არ იქმნა ხმარებული, არც მოწონებული. ნიმუშათკი დაბეჭდეს ორიოდ ფურცელი.

აი ესეც ნიმუში ამ ქართული ახალი ასოების:

გაზაფხული.

ღვს ქხმსა ომთოროთ,
ავს მიხუხუროც ფაიჯის,
ბაჟმი ვაზი თბოროთ
მეგის ქოხენითა ჭიხის.

აუჯუბტუოა მქუოთ,
აუჯუბტუოა მთუბი
მამთუოთ საუჯუხუოთ,
მუნ ხოხოა აუჯუბტუი!

1861 წ.

ილია ჭავჭავაძე.

ა მ ო ე ბ ა .

რხმ მრინახუობს ვითახუა წყახოჯ
სათუტენი ხობს ვითი ქიოთი წუოთი,
ქუენს სოცოცხროქ ახს ქიოთი წუოთი.*
მქმოქია სხმან.ქამსწიხათუოთ გააქიო,

1857 წ.

გ. რჩეულოვი

პირველი ლექსი: გაზაფხული ხომ იცით, როგორც იწყება: „ტყეს ესხმება ფოთოლი“ დააკვირდით. მეორე ლექსი გახლავსთ, რომლის ჭირველი სტრიქონიც ასე იწყება: „დრო მდინარეობს, ვითარცა წყარო“ და სხვანი. დააკვირდით და ამასაც წაიკითხავთ კარგად. ეს ორი ლექსი ამ ასოებით მე

-22-

დავბეჭდე 1878 წ. ერთ ლექსთა კრებაში, რომელ წიგნსაც ეწერა „საჩუქარი ქართველ ყმაწვილებს“. მაშინ ვინც ნახა ეს ასოები, არავის ეჭაშნიკად, ნიკ ლოლობერიძემ კი კმაყოფილება სთქვა:

კარგი იქნება ესეც იხმარებოდესო, გზა მიეცით. ისიც კი სთქვა, რომ ქართული ხუცური უფრო ლამაზია მხედრულზედო. ხუცური რომ გადააკეთონ იგი უფრო კობტა შეხედვლების იქნებაო. ამაზედ საუბარი გვქონდა, მერე დავრწმუნდით ნიკ. ლოლობერიძის შენიშვნაზედ, რომ ხუცური მხედრულზედ უკეთესი გამოვიდოდა. იგი ამ ახალ ასოებს უფრო ადვილად უახლოვდებოდა, ეს ნიკ. ლოლობერიძემ საქმითაც გვიჩვენა, იქვე გვაჩვენა ხუცური ორი ასო გადაკეთებული, მაგრამ არაო, ისიც სთქვა:

როგორც არის ასე იყოს, ხუცური ხუცურად დაშთეს და მხედრული მხერდულათა.

მაინც 1878 წლის შემდეგ ასეთ ცდას თავი დაანებეს, მხოლოდ ქუთაისშიკი იქმნა შემოღებულ ის ასოები, რაც ჩვენ ზემოდ მოვიხსენიეთ, მაგრამ არც იგი იქმნა მრავალთაგან მოსაწონი, იგიც მალე იქმნა მივიწყებული. ამ ანბანს ზოგმა „**ჭინჭელის ფეხი**“ უწდა. ამ ასოებს ყველა ისევ ვენის ასოებს ამჯობინებდა. ძველ კაცებს კი ვენის არ მოსწონდათ, მათში ყველა აკადემიურს ამჯობინებდა, ახალგაზრდობანიკი ვენის ასოებს მისდევდნენ, ყველას ეს მოსწონდათ. ნიკოლოზ ლოლობერიძემ კი ქართულ ახალი სტამბას მართოდ ვენის ასოები არ მოუწარუქა, ასეთ საქმეთა გარეშე მან სხვა სასიკეთო მხარეც ანიჭა, რაკი ქართული სტამბა გახსნეს, რაკი იგი ახალის ასოებით შეამკვეს, მის შემდეგკი

ამისათვის საჭირო იყო სასტამბო ხელოსნობის მცოდნე კარგი სპეციალისტ ოსტატებიც, იმ დროსკი, ქართველთ შორის ასეთ სპეციალისტი ამწყობნი, ანუ მბეჭდავნი და გამგენი კი სულ არ მოიძებნებოდა, ამიტომ ნიკოლოზ ლოლობერიძემ ერთი სტამბის ხელოსანი პეტერბურგში წაიყვანა თავის ფულ-

-23-

ლით, ეს გახლდათ იოსებ ჩომახიძე, იგი პეტერბურგს სენტის სტამბაში შეიყვანა მოწაფეთ, იქ ისწავლა ამან სასტამბო ხელობა, მერე დაბრუნდა საქართველოში, ახლად გახსნილ ქართულ სტამბას ეს განაგებდა. თფილისში მნახველ-ნაცნობნი ამბობენ, რომ იოსებ ჩომახიძე კარგად იყო სასტამბო საქმეებში მომზადებულიო.

ამ პირის მიბაძვით, მერე პეტერბურგ და მოსკოვს სხვა ქართველნიც წავიდნენ ამ ხელობის შესასწავლად, ზოგნი იქ დარჩვენ, ზოგნი 1870 წ. თფილისში დაბრუნდნენ, ასე რომ ქართული სტამის აღორძინების საქმეს ნიკოლოზ ლოლობერიძე ასეთის საქმიტაც ემსახურებოდა. ამ საქმის წარმატება მას დიდათ სურდა, სტამბის სახელოსნო საქმეთა ვითარება ისე კარგად იცოდა, რომ ამას შეეძლო სტამბის ამომწყობლობაც გაეწია, ან მბეჭდაობა. ერთხელ ამაზედ მქონდა მასთან საუბარი, რაცკი მე რამ სტამბის საქმიანობა დაუსახელე, მან ყოველივე ჩინებულად ამიხსნა. და სთქვა:

მე ყოველთვის ვსცდილობდი, რომ ქართველ ხელოსნები გამრავლებულიყვნენ, სტამბის ასპარესზედა რამდენიმე მაგირდიც მყავს მიბარებული, სტამბაში ამათ ხელობა ისწავლეს, მერე ბეჭდვის საქმესაც გამოადგნენ. თორემ 1860 წლებს, თბილისში, ქართველ ხელოსნები სულ არ იყვნენ, სტამბის ცნობაც სულ არ აქვნდათ.

ეს მართალია, თვით მეც მოვესწარ ამ გარემოებას, ზოგი ერთ სტამბას მოხუც ხელოსნებისაგან შევიტყე ის ცნობაც, რომ მთელს თფილისში 1840-50 და 1860 წლებში ქართველთაგან ორი, ან სამი კაცი იქნებოდა ამომწყობი და ერთიც მბეჭდავიო. 1865 წ. შემდეგკი როცა სტ. მელიქიშვილის სახელით ქართული ახალი სტამბა გაიხსნა, რომელ

სტამბის გახსნის მეთაურობა ნიკ. ლოლობერიძეს ეკუთვნოდა დიმი. ბაქრაძესა და ვ. თულაშვილს ერთად, მის შემდეგ კი თფილისში ქართველნი და სომეხნიც წახალისდნენ, ამ ახალ სტამბაში რამდენიმე ბავშვიც მივიდა შაგირდათ.

-24-

მინამდის და შემდეგაც კი 1870 წლებამდის საქმე ისე იყო, რომ სტამბაში შეგირდებთან იყვანდნენ ისეთ ბიჭებსაც რომელთაც წერა-კითხვა სულ არ იცოდნენ. ამათ წერა-კითხვას ასწავლიდნენ და ამავ დროს ხელობასაც, რომელთაც ამომწყობლობა სურდათ, თორემ მბეჭდავნი კითხვას არც კი სწავლობდნენ თვით 1885 წლებამდის თფილისში რამდენიმე იყო ისეთ მბეჭდავნი, რომელთაც წერა-კითხვა არც კი იცოდნენ, ასე იყო საქმე. საზოგადოთ უნდა შეინიშნოს, რომ თფილისის მცხოვრებ ქართველ და სომეხნი სტამბის საქმეებს სულ არ ეტანებოდნენ, ეს ხელობა ამათში ხამი იყო, უცნობი.

ამასვე ასაბუთებდა ნიკ. ლოლობერიძე ასე.

სტამბის გახსნის დროს, წარმოიდგინეთ, რომ თფილისში ორი ან სამი შეგირდიც ვერ ვიშოვნეთ. რის ვაი ვაგლახით სამი კაცი ვიშოვნეთ ამწყობნი და ერთიც მბეჭდავი.

მაშინ ასე იყო, რომ თფილისელნი კინტოობას უფრო ადვილად მისდევდნენ, თაბხის ტარებას, ვიდრე სტამბაში მისვლას. სტამბა მაშინ ამათვის ხამი იყო. მაშინ იმის წარმოდგენაც კი არავის აქვდა რომ სტამბის სახელოსნოდ შაგირდს წერა-კითხვაც უნდა სცოდნოდათ. მაშინ მშობლები ასე იტყოდნენ ხოლმე შაგირდის ძებნას დროს:

თვალიმც დაუდგებათ, ჩემა შვილმა რომ წერა-კითხვა იცოდეს, მაშინ მას ბაზაზს მივცემ შაგირდათ და არა სტამბაში რაღაცას საჩხიკინებლადო.

ასე, ამ სიტყვებით იტყოდნენ თურმე მაშინ წუნს, ამ შაგირდობის სიმცირეს და ამაცობას საკურნავ მალამოდ ისევე იმერლები მოევილინენ და 1866 წლის შემდეგ, იმერეთიდან თფილისში ჩამოსულა ორი ახალგაზრდა ბიჭი, რომელთაც ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელშიაც კი ესწავლათ, ამათ მოსვლით იწყება სრულიად ახალი ხანა ქართული სტამ-

ბის ასპარესზედ, რადგანაც მერე ამ ორს იმერს მოწაფეს იმ-
ერეთიდან სხვებიც მოჰყვენ და 1872 წლისთვის უკვე გაჩაღ-
და ქართული სტამბის საქმის წარმატება და შაგირდებმაც

-25-

იმატეს. ამ საქმეებშიაც, ანუ იმერეთიდან თფილისში სას-
ტამბო შაგირდებთა გადმოყვანაშიაც ნიკ. ლოლობერიძეს მი-
უძღვის კარგი შრომა. შრომას გარდა თავის საკუთარი ფუ-
ლის დახარჯვაც, რასაც მრავალნი თვით ეხლაც დაასაბუთე-
ბენ, რადგანაც ზოგნი მაშინდელნი მუშების ცოცხლებიც არ-
იან და ნიკ. ლოლობერიძის შესახებაც ბევრი რამ მოგონება-
ნი და ამბებიც იციან.

რაც განსვენებულის შესახებ ჩვენ მის სიცოცხლეში
დავსწერედ, ეს დაწერილი დავბეჭდეთ და მასაც წავაკითხეთ,
იგი ყველაფერი სწორედ ხატავდენ მის ვითარებას, თუმცა
წაკითხვის დროს ცოტად ეხამუშებოდა კიდეც, მაგრამ რაც
მართალი იყო, ის ყოველივე აგონდებოდა მას და უარს არ
ამბობდა. თუმცა თავის გამოჩენაკი ერიდებოდა, რა მაღა-
ლის მამულიშვილობითაც არის ეს ამ წერილში ანუხსული,
რა სწორე ადამიანურს გზაზედ მდგარი და ჭეშმარიტი მოქა-
ლაქე, რა გულ მხურვალეობითაც ჩვენ მოვიხსენედ იგი და
რა უმაღლესი მნიშვნელებაც მივანიჭეთ ქართველთ ცხოვრე-
ბაში, ეს შეხედულება სწორედ დასაბუთდა მის შემდეგაც,
როცა იგი გარდაიცვალა. ეს ხომ დღეს, უკვე ნამდვილია.
ამ სინამდვილეს და ჭეშმარიტებას გამოაჩენს შემდეგი გარე-
მოებაც, რასაც ადგილობრივ გაზეთებიც დიდის პატივისცე-
მით აცხადებდნენ.

ნიკოლოზ ბესარიონისძე ლოლობერიძეს თავის შეძლების
და გვარად აქვნდა ქონება, ამ შეძლებას იგი დიდათ უფრთ-
ხილდებოდა, სურდა რომ თვის სიკვდილის შემდეგაც ქართვე-
ლი ერისთვის რამე საქმე ეკეთებინა და სიკეთე ეთესა, ამით
იგი ისე იყო აღფრთოვანებული, მას ქართველი ერის მომავა-
ლი იქამდის აფიქრებდა, მისი მდგომარეობითი პირობები ისე
ადარდებდა, რომ თვისის შეძლებიდან ეტლშიაცკი არ ხარ-
ჯავდა ფულს, რა არის რომ ჩემ გამეტებულ წვლილს ბევრი

არაფერი დააკლდესო. იშვიათად, რომ ნიკოლოზ ბესარიონისძე ეტლში მჯდომი გვენახოს, თუ არ დიდი რამ საჭირო

-26-

საქმე, უამისოდ იგი ძნელად რომ ეტლში გვენახა. განსვენებული იყო დიდი პიროვნება, მისი სიტყვა, ჭემმარიტება და სისწორე უმაღლეს ხაზედ იყო ასული. რასაც იტყოდა, იგი იმას უსათუოდ შეასრულებდა კიდეც.

მას უყვარდა თავის სამშობლო ერის მომავალი, სურდა მათი დაწინაურება, აყვავება, ამისთვის სცხოვრებდა იგი, ამისთვის ფიქრობდა იგი. მისი ყოველისიტყვა სულ ამის გარშემო ტრიალებდა. 1905 წ. შუა რიცხვებს, როცა საქართველოში აღრევის კორიანტელი იწყობოდა, მაშინ იგი სამზღვარ გარედ მიდიოდა, თვლისში ჩვენ ვნახეთ, ამ კორიანტელზედ ლაპარაკი ჩამოვარდა, ისევე რევოლიუციონურ მოძრაობაზე და სხვა და სხვა პარტიებზე, მე ვსთქვი, რომ უბრალოდ დაგვეკარგება დრო და სისხლიც ამაოდ ჩაივლის, არაფერი გამოვა. მან სთქვა „**რა გაეწყობა, უსისხლოთ რომ არსად არაფერი კეთდება**“. ეს ნამდვილ მისი სიტყვები გახლავსთ. მე გაგვირდი ამაზედ.

განსვენებული ჩვენი ცხოვრების შესახებ იქამდის მოყვარე იყო და თავ-დაჭერილი, რომ მას თავის ქონების ანდენრძი აღრევე ჰქონია გაკეთებული, ესე იგი 1905 წლამდის, რომ ვინიცობაა რამე უბედურება მეწვიოს, მით ჩემის ქვეყნის საქმეების წინაშე ჩემა ნატვრამ ამაოდ არ ჩაიაროსო. თავის უძრავ ქონება დაუტოვა ძმის წულებს და რაც მის მონაგები იყო, ამიდამკი 40 ათასი დაუტოვა ქართვ. შორის წერა-კითხვის გამგეობას. 5000 ათასი ქართველ ეთნოგრაფიულ საზოგადოებას და ასევე სხვებს თავის შეძლების და გვარად, რაც სამაგალითოა და მეტად მისაბამი ჩვენს წუწვ დროში, განსვენებულს ასეთ კეთილ საქმეთა გარეშე სიცოცხლის დროსაც ბევრი რამ აქვს გაკეთებული და დანათესი. ჩვენ ყველა მათ ვერ მოვსთვლით.

ვერ მოვსთვლით, რადგანაც იგი ყოველ კეთილ საქმეს ჩუმად ასრულებდა. ვისიმეს გაჭირებას, გაჭირვებულთა

მიმართვას საიდუმლოდ სტოვებდა, თავის დღეში არავის რას

-27-

ეტყოდა, თუ ამან ის მთხოვა და იმან ისო. თუმც იგი ამით ხშირად შეწუხებულიც იყო, მაგრამ მაინც ყოველივეს ითმენდა, იტანდა და თავის შეძლების და გვარად სახსარსაც ისე აძლევდა, როგორც შეეძლო.

ამიტომ ჩვენ მისის მოქმედებიდან ბევრი რამ კეთილ საქმეთა ცნობების სულ არა ვიცით რა, განსვენებულის ცხოვებაშიკი, ბევრი ისეთი კეთილი საქმენი გაკეთებულან, ბევრი ისეთი სამადლო შველა დათესილა გაჭირვებულთა და ყელ გამოჭრილთა წინაშე, რასაც რიცხვი არა აქვს. ნიკოლოზის ასეთ ღრმა სულიერ სიმადლეს და მამულისშვილობით სავსე სიყვარულს დაასაბუთებენ ის პირნი, რომელნიც მასთან ახლოს სცხოვრობდნენ და მისი ავი და კარგი იცოდნენ.

ყოველ სასიკეთო საქმეთა გარეშე, ნიკოლოზ ღოღობერიძე იყო სამაგალითო ნიშანი ქართველის შეგნებულის პიროვნებისა, გულწრფელი ძეგლი ჩვენის დამწუხრებულის მდგომარეობის, ამ მდგომარეობის გამომხატველ მოღვაწეთა სვე-ბედიც მან კარგად იცოდა ჩვენი, მწერლობის უძღურება, მოღვაწეთა შორის დაუფასებლობა, უქონლობა, ამიტომაც ყოველთვის ჩვენს მდგომარეობასა და მოღვაწეთა ცხოვრებაზედაც ღრმა, სიმპატიური შეხედულება აქვდა. იგი ამათ გარემობას თვალ-ყურს ადევნებდა.

ამის საფუძვლად ჩვენ ბევრს არას ვიტყვით, მოვიყვანთ მხოლოდ სამს ცნობას. სისწორისთვის ეს სამი ცნობაც კმარა, თუმცა სამიკი არა და ასეთების ათი და ოციც შეიძლებოდა მოგვეყვანა. ჩვენთვის ესეც საკმარისია.

მაგალითებრ ნიკ. ღოღობერიძე კარგად იცნობდა ქართველთ მოღვაწე-მწერალს პეტრე უმიკაშვილს, იცოდა ამის ცხოვრების პირობები, მისი სამწერლო შრომის ცნობა და ამიტომაც, როცა თვით შავი ქვის საქმეებს აწარმოებდა, თავის გამგეობაში მიიწვია ეს მოღვაწე მშრომელ ქართველთ მწერალი და თავის შესაფერი საქმეც მისცა. ამითი მან პატიოსნუ-

ქომაგობაც გაუწია მარად მოსაგონარს პეტრე იოსებისძე უმიკაშვილს, რისთვისაც თვით პეტრეც დიდათ ემადრიელებოდა ნიკ. ლოლობერიძეს.

მეორე მაგალითი: ჩვენში, ბევრმა თუ არა ზოგი ერთებმა მაინც იციან, რომ ეგნატე იგნოროყვა (ნინოშვილი) გაჭირებით სცხოვრობდა. ამ ბედმავე კაცს ცხოვრების პირობებმა თავის მახვილი მძლავრად დაარტყდა. იგი გაჭირებით სცხოვრებდა, ეს გარემოება ნიკ. ლოლობერიძესაც შეეცყო, შაეტყო აგრეთვე ეგნატეს პატიოსნება და სამწერლო ნიჭი და მწერლობის იდეიაც, ამიტომ ნიკ. ლოლობერიძემ სიამოვნებით მისცა ეგნატეს სამსახურის თანამდებობა, შავი ქვის სამუშაოში ეგნატე კარგა ხანს მსახურებდა, როგორც სუსტ ჯანის პატრონმა იქ სამსახური ვერ შესძლო, თავი დაანება, იქიდან ფილოქსერნი პარტიაში შევიდა, დაღისტანში წავიდა, ნიკ. ლოლობერიძე მას ექცეოდა კარგად, გასვლის დროს ფულიც უთავაზა საკმარისად, ეს თვით ეგნატემ მითხრა პირადათ მე.

მესამე: ფ. გოგიჩაიშვილიც ნ. ლოლობერიძეს ემსახურებოდა ბათუმს, შავი ქვის სამრეწველოს კანტორაში, პეტრე უმიკაშვილთან ერთად. ფილიპე კარგად გაიცნო ნიკ. ლოლობერიძემ, მას შენიშნა განათლების სიყვარული, ამიტომ მას განუცხადა სრული თანაგრძნობა, ევროპაში წასვლა, განათლების მიღება. ფილიპე გოგიჩაიშვილმაც შეასრულა თავისი ვალი. დღეს ხომ ვიცით ისიც კარგად, რომ ფ. გოგიჩაიშვილი არის ცნობილ მოღვაწე-მწერალ მშრომელი პირი თავის ქვეყნის და ერისა.

ასეთი ცნობების გარდა ნიკ. ლოლობერიძეს სხვა მოღვაწეებისთვისაც ხშირად მიუცია თავის შესაფერი დახმარება და ცხოვრების სახსარი. მეტი ცნობების მოყვანა აქ საჭირო არ არის, ასე და ამ გვარად დაასრულა მთელი თავის ცხოვრება ამ მარად სახსოვარმა კაცმა, სამწუხაროდ, ჩვენს გათახსირებულს დროშიკი, ხშირად სჩნდებიან ისეთი პირნი, რომელნიც ასეთ ამაგდარ პირთ უბრალო რამ საქმის გამო ავად

იხსენიებენ. ასეთ პირთათვის კმარა ერთი მხოლოდ ის, რომ მან ვისმეს რამე დაავალოს, იქმნება ეს დავალება მას ვერ შეუსრულებს, მაშინ მორჩა საქმე, აღნიშნული პირის წინაღმდეგ, მთელი გმოზის ბოხჩა გადიშლება, ამიტომ ჩვენში არ უნდა იყოს გასაკვირველი ის გარემოებაც, რომ ხშირად იციან ზოგი ერთ საპატიო პირთა კიცხვა-გმობა და იმის თქმაცკი, რომ მეკი არაფერი მარგოვო. ესეთი განაჩენი მარტოდ უკულტურო კაცს შეკფერის და არა რიგიანად მომზადებულს, მაგრამ რასა ვიქმთ. ჩვენი დრო ასეა დაწვრილმანებული.

დამატების ცნობები ნ. ბ. ღოღობერიძეზე.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ღოღობერიძე დაიბადა ქალაქ ქუთაისში 1830 წელს. 1857 წელს სწავლა დაამთავრა ტფილისის გიმნაზიაში და პეტერბურგის უნივერსიტეტში შევიდა. კურსის დამთავრების შემდეგ 1862 წელს იგი გაანწესეს ისტორიისა და გეოგრაფიის მასწავლებლად ტფილისის გიმნაზიაში. ორი წლის შემდეგ განსვენებული ნიკოლოზი და ცნობილი არქელოგი და ისტორიკოსი დ. ზ. ბაქრაძე „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოების“ სკოლების ინსპექტორად დანიშნეს. ნიკოლოზ ბესარიონის ძე, დიმიტრი ზაქარიას ძე და გიორგი ექვთიმეს ძე წეთელი ერთად მოგზაურობდნენ მთებში და ეცნობოდნენ ხალხის ზნე-ჩვეულებას. გიორგი წერეთელმა თვისი მოგზაურობის შესახებ „მგზავრის წერილებიც“ დაბეჭდა.

დ. ბაქრაძესა და პროფესორ მელიქიშვილის ძმის, სტეფანე მელიქიშვილთან ერთად ნიკოლოზ ბესარიონის ძემ ტფილისში სტამბა დაარსა, სადაც ქართული წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები იბეჭდებოდა.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძის ასეთი მოღვაწეობა 1868 წლის 19 თებერვლამდის გაგრძელდა, ხოლო სასამართლოს რეფორმების შემდეგ იგი დ. ბაქრაძესთან ერთად მომრიგებელ მოსამართლედ დაინიშნა.

ქართული ანბანის ყალიბების განვითარება.

ნიკოლოზ დოღობერიძის დიდი ნატვრა იყო რომ ქართული ასოები გალაზათიანებულიყოს, მას კარგი სახე მიეღო, განსვენებულს ამისი ფიქრი თვით უკანასკნელ წლამდისაც არ მოსპობია. ახლა, ამ ბოლოს დროს, რომ ახალი ქართული ასოების ყალიბები გააკეთეს და აქედამ ახალი ასოებიც ჩამოსახმევიინეს, ვიტყვით რომ ეს ასოებიც პირდაპირ გადასხვაფერებით-გადაკეთებულია იმ ვენის ასოებიდამ, რომლის შედგენის მეთაურობაც დაუყოვნებლივ ეკუთვნის ნიკ. დოღობერიძეს. სამწუხაროდ განსვენებული ამ ასოების ნახვასკი ვედარ მოესწრა, თორემ იგი აღფრთოვანებული დამთებოდა, ნამეტურ იმითიც, რომ ვენის ასოების პეტიტიც ხმარებაში წავიდა, გარდა ხმარებისა ეს წვრილი ასოც გალაზათიანდა.

სასტამბო საქმეთა შესახებ განსვენებულ ბევრი რამ მოსაზრებანი აქვნდა, ბევრი რამ სახელოსნო მიხვედრანი, რაც გონივრულს სტამბის ტეხნიკას მოკლებული არ იყო, განსვენებულს მოხუცება და გარემოება ნებას არ აძლევდა, თორემ მას დიდი ნატვრა აქვნდა მის, რომ ქართულ სტამბას სრული ევროპიული სასტამბო სახე მიეღო და ყოველი საქმეც ასევე ანტიკად ესრულებინად. ამას საჭიროებდა იგი უაღრესად მით უფრო, რადგანაც ცხადად უმზერდა ქართული სტამბის აღორძინების საქმეს, იტყოდა ხოლმე: სტამბას აღორძინებაკი ეტყობა, მაგრამ სტამბის ხელოვნურათ წარმოების და საქმის აღსრულებაკი ერთობ ცოტათი.

ქართული სტამბის გაუმჯობესობას ნატვრა განსვენებულს თან გაჰყვა. არა მგონია რომ ქართულ სტამბას ადრე ასეთი მზრუნველნი ბევრი ჰყოლოდეს:

რაკი განსვენებულ ნიკ. დოღობერიძის შრომის გახსენებით ქართული ასოების ჩამოსხმაზედ ვალაპარიკედ, ამიტომ აქ მოკლედ ამ ჩამოსხმის ისტორიასიც მოვიყვანედ.

1266 წ. პაპი ურბან VIII -ის დროს, არქიმანდრიტის ნ.

ჩოლოყაშვილის თაოსნობით ჩამოასხეს ქართული ასოები. ეს

-31-

ასოები არის მშობელი ჩვენის დროის აკადემიურის ასოებისა, ცოტათი განსხვავდება მით რომ ზოგ ასოებს ჭინჭვლის ფეხის მსგავსად ფრჩხილებ-კავები აქვს.

1694 წ. ბუხარესტში, ქართველმა ანთიმოს მღვდელ მონოზონმა ჩამოასხმევინა ქართული ასოები და ნიმუშად გამოგზავნა საქართველოში. 1707 წ. ვახტანგ მეფემ ამ ასოებით დაარსდა ქართული სტამბა.

1703 წ. არჩილ მეფემ მოსკოვში ჩამოასხმევინა ქართული და ხუცური ასოები ნიმუშად, მერე ეს ასოები მრავლად ჩამოასხეს 1735 წ. ამ ასოებით დაარსდა მოსკოვის ქართული სტამბა, პეტერბურგს, კრემენჩუგის და მოსდოვის.

1770 წ. თფილისში იქმნა ჩამოსხმული ის ასოები, რომელსაც დღემდეც ხმარობენ ქართველები, როგორც მხედრულს ისევე ხუცურს, ეს ასოები 1771 წ. გადიტანეს იმერეთშიაც და დაარსეს ქუთაის ქართული სტამბა.

1850 წ. ვენეციის მხითარისტებში, ქართველ კათოლიკეთ მღვდლებმა ჩამოასხმევინეს ქართული ასოები. ეს ასოები იყო გადაღებული რომის ასოებიდან, ასოებს ამათ მიუმატეს ციცერო ანუ პეტიტი, ქართველებმა ამას „ჭინჭვლის ფეხი“ უწოდეს.

1865 წ. ვენაში ჩამოასხმევინეს ის ქართული ასოები, რომელსაც ჩვენ ვენურს უწოდებთ.

1870 წ. პარისში ნიკ. ნიკოლამის შრომით და მოწყობით და მის ამხანაგთა მეთაურობით ჩამოსხმულ იქმნა ის ასოები, რაც ჩვენ ზემოდ მოვიყვანედ.

1880 წ. კირილე ბეჟანის ძე ლორთქიფანიძემ ჩამოასხმევინა ის ასოები, რომლის ისტორია ჩვენ უკვე ზემოდ გავიცანით.

1904 წ. პარისში ჩამოასხმევინეს ახალი ქართული ასოები, ახალი სახის და ზომის რომლითაც პარისში ქართული გაზეთი და ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა. ამ ასოების ქართ-

ველ საზოგადოებას საკმარისად მოეწონად. აქედამ ამ ბოლოს

-32-

დროს წვინკი, ანუ ჭინჭვლის ფეხი თუ ციცერო და პეტიტ-საც დაუწყეს ხმარება, ზოგნი ამას „კორპუს“ უწოდებენ, ჩვენც ასე უწოდებდით ერთ დროს, ხოლო კორპუსათ აკადემიის ასო გახლდათ რაც პეტერბურგში იქმნა ჩამოსხმული 1840 წ. აკადემიკის ბროსეს და ჩუბინაშვილის მეთაურობით. რაკი აქ ეს მოკლე მიმოხილვა მოვიყვანედ, ამიტომ ნებას ვაძლევთ ჩვენს თავს, რომ ამ კითხვების შესავსებლად ერთი წერილი მოვიყვანო, რომელიც ქართული ასოების გაუმჯობესობა და მის საქმეს შეეხება და რომელიც დაწერილია გონიერის და მწიგნობარის ქართული სტამბის ხელოსნის ვანო მჭედლიშვილისაგან. ეს წერილი კარგი მასალა არის ამ ისტორიისათვის და მიტომ მომყავს სრულიად.

ახალი ქართული ასოები

ჩვენი გაზეთის დღევანდელი **სურათებიანი დამატება** ახალის ასოებით არის დაბეჭდილი; ვინც კარგად დააკვირდება, თუ კი იგი მახლობლად არის ბეჭდვითი ხელოვნებასთან, ადვილად შენიშნავს, იმას გარდა რომ ახალია, ამასთანავე სულ სხვა გვარია, რომელიც ჯერ არ ყოფილა ხმარებაში და პირველად იბეჭდება.

უცხო ქვეყნების ბეჭდვითი ხელოვნების ტექნიკა კარგა ხანია განვითარებულია, ჩვენში კი ჯერ კუს ნაბიჯით მიიწევს. ამის დამაბრკოლებელ მიზეზად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ ჯეროვან ყურადღებას არ აქცევენ ჩვენებური გამომცემლები და მესტამბენი და ყოველ ახლად გამოგონილ-გალამაზებულს ასოებს არ იძენენ.

ესენი ისე მაგრა ჩაჰბლაუჭებიან უხსოვარ დროინდელს

ასოებს, რომ თავი ველარას გზით დაუბწევიათ. აკადემიური ასოები ჯერ ისევ 1840 წლამდე ულამაზო იყო, ამას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია აკადემიკოსმა მ. ბროსემ და დ. ჩუბინაშვილმა. შეალამაზეს, ხასიათი შეუცვალეს და სამეცნიერო აკადემიას გადასცეს შესამენად. ამ დღიდან მოკიდებული უცვლელად იხმარება. ხოლო ვენური ციცერო 1863 წლიდან არის ხმარებაში. ეს ასო დ. ბაქრაძემ, თულაშვილმა, ყიფიანმა და ლოლობერიძემ შეადგინეს და ვენაში ჩამოასხმევინეს.

რომ მართლა ბეჭდვითი ტექნიკის განვითარებას გაურბიან ჩვენი მესტამბენი და გამომცემლები, ამის დასადასტურებლად მოვიყვან შემდეგს: 1903 წ. პარიზში მყოფმა ქართველმა სტუდენტებმა შეადგინეს და ჩამოასხმევინეს ერთგვარი ასოები, რომელსაც შეხედულება მსხვილი და მრგვალი ჰქონდა. მხოლოდ ჩამოსხმული კი კორპუსისა და პეტ. სიმსხოზე იყო. 1906 წ. ეს ასოები ტფილისშიც გადმოიტანეს, ამის ყალიბები დაამზადა ქართულ წიგნების გამომც. ამხანაგობის ასოთ-ჩამომსხმელმა ქარხანამ მაგრამ დღესაც არავის შეუძენია, გარდა ყოფილი „იდეალის“ სტამბისა (ეს სტამბა მეტეხის ადმინისტრაციამ შეისყიდა), რომელიც ხშირად იხმარებოდა ხოლმე ყოველ დღიურ გაზეთ „ისარში“ და „დროებაში“. ამ ასოებით უფრო მეტი მასალა ჩადიოდა გაზეთში ვიდრე ჩვეულებრივი ვენურისა და აკადემიურით.

ამის შემდეგ კიდევ ერთგვარი ცვლილება მოხდა ასოებში: ზემო-ხსენებულმა ასოთ-ჩამომსხმელმა ქარხანამ ჩვეულებრივი ვენური ციცერო ასო ჩამოასხა კორპუსის სიმსხოზე. ასე რომ ასოებს არავითარი პირი არ შეეშალა, შეხედულებაც იგივე შერჩა და ადგილი კი ძრიელ ცოტა უჭირავს. არც ეს ასოები შეუძენია ვისმეს. ამ გვარ ცვლილებას ყურადღება მხოლოდ „სახალხო გაზეთის“ რედაქციამ მიაქცია, შეიძინა ეს ასოები და მესამე წელიწადია, მთელი გაზეთი ამით იბეჭდება.

თუ რამდენად განსხვავდება სხვა ასოებისაგან, იმის მხრივ რომ მეტი რიცხვი იხმარება ყოველ გამოცემაში, ამისათვის მოვიყვან ციფრებით ანგარიშს: შევადაროთ ერთმანეთს „სახალხო გაზეთი“ და „ჩვენი ერი“. ორივეს ქაღალდი ერთი ზომისაა და ორივეში ვენური ასოებია ნახმარი. „ჩვენი ერი“ 89,200 ასოს იტევს (ასოები ყველგან ითვლება ასო ნით) ხოლო, „სახალხომ გაზეთი“ კი 93,504 ასოს. აქ განსხვავება 14.304 ასოშია, რაც შეადგენს ოთხ სვეტზე მეტს.

ახლა ამ ორივეს შევადაროთ დღევანდელ „სურათებიან დამატებაში“ ნახმარი ასოები, თუ რა დიდ განსხვავებას დავინახავთ. მთლად „სახალხო გაზეთი“ რომ ამ ასოებით აიწყოს, ჩაეტევა 106.256 ასო, სჩანს ჩვეულებრივს ემატება კიდეც 12.752 ასო. აი ეს წამატებულიც შეიცავს სვეტზე მეტს.

საერთოდ შეიძლება ასეთი დასკვნა გამოვიყვანოთ. ერთ მშვენიერ დღეს „სახალხო გაზეთისა“ და „ჩვენი ერის“ რედაქციამ მოისურვა, რომ ორივე გაზეთი ახალის ასოთი აიწყოს, მაშინ რას დავინახავთ? შედარებით ჩვეულებრივ ციცერო ვენურს ასოზე რვა სვეტით მასალა ჩაეტევა, ე. ი. გაზეთის ერთი მეოთხედი. განა ეს დიდი სასარგებლო არ იქნება ყოველ დღიური გამოცემისათვის?

მაგრამ საქმე სულ სხვაში მდგომარეობს. ზოგიერთი გამომცემელი ჰვიქრობს, ამდენი რომ წაემატება, ხარჯსაც მეტ-მოითხოვსო. ანგარიში ასე არ შეიძლება ვივარაუდოთ. ამ შემთხვევაში ხარჯი ემატება აწყობაში, რადგან ჩვეულებრივზე მეტი ასოთ-ამწყობი დასჭირდება, დანარჩენი – ქაღალდისა და ბეჭდვის ხარჯი იგივე დარჩება.

დიდად ხელსაყრელი იქნებოდა, რომ ქართული დრო-გამოშვებითი გამოცემები მთლად ამ ასოებით დაიბეჭდებოდეს, რადგან ნახარჯს სულ მცირეს ითხოვს და წასაკითხი მასალა კი მეტი ჩაეტევა. ზოგჯერ ჩვენებურს გამომცემლები ოცნებობენ, ნეტავი საშუალება გვქონდეს, რომ გაზეთი გა-

ვაფართოვოთ, რომ უფრო მეტი მასალა მივაწოდოთ მკითხველებსო. ამის განსახორციელებლად კი საშუალებას არ ეძებენ. თითქმის მკითხველებს, რომ დიდი ზომის გაზეთს მიაწვდის და შიგ მხოლოდ კამბეჩის ზომა ასოები იქნება ნახმარი და ფარღალა ადგილებიც მრავალი იქნება დარჩენილი, ამით მოიმადლიერებს. ეს ისე გამოვა, რომ თავის თავიც მოატყუა და მკითხველიც.

უნდა ითქვას, რომ ჩვენებურ გამომცემლებს გამოცდილება აკლიათ. გაზ. „ჩვენ ერში“, რომ ჩვეულებრივი ციცერო ვენური ასოებით აწყობილი მასალა არის მოთავსებული, ამდენივე მასალა რომ ახალის ასოებით მოთავსდეს, მაშინ ბევრად დაპატარავდება გაზეთის ზომა. როგორც ზევითა მქონდა ნათქვამი, თუ 89.200 ასო ეტევა ჩვეულებრივი ციცერო ვენური, ამდენივე რომ ახალი ასოები აიწყოს, მაშინ დღევანდელ ზომას ერთი სვეტი ჩამოაკლდება. ასე რომ ხუთოთხ სვეტიანი გაზეთის მაგიერ გამოვა სვეტიანი. აწყობისა და ბეჭდვის ხარჯი კი იგივე დარჩება, ხოლო ქალაქი ნაკლები საფასურისა დასჭირდება. თვიურად სულ ცოტა 80 – 110 მანეთამდე ჩამოაკლდეს და ეს კი ქართულ გამოცემისათვის დიდად ხელ-საყრელი იქნება.

ახალ ასოებს კიდევ ერთგვარი ღირსება აქვს: „სახალხო გაზეთში“ ნახმარი ასოების პრჭკალები ერთმანეთზე ძალზე მიკრულია, და თუ ფირფიტებსაც (შპონი) ამოვაცლით, მაშინ ასოებს თავ-ბოლო ემტვრევა და წასაკითხადაც მართლა ძნელდება. ასე რომ ეს ასოები ძლიერ ჩქარა ფუჭდება და სახმარებლად აღარ ვარგა. ხოლო ახალი ასო იმითი განირჩევა, რომ ფირფიტა და უფირფიტოც ლამაზი შეხედულების და მოყვანილობისაა. არც ჩქარა ფუჭდება და ერთი წელიწადიც მეტსა სძლებს.

ასე რომ ყველხფრით შემკული და გაკობტავებულია დღევანდელი ახალი ასოები; თუ ამასაც ზურგს არ შეაქცევენ ჩვენებური გამომცემელ მესტამბენი და ხმარებაში შემოი-

ღებენ. უცხო გამოცემები რაც კი შეიძლება მომცრო ასო-

ბით არის დაბეჭდილი, ჩვენც მოგვეპოვება ძალზე მომცრო, ვენუჩი კორპუსი და პეტიტი ასოები, მაგრამ გაივლის რამდენიმე საუკუნე, რომ მუდმივ სახმარებლად მაინც არ გადაიქცევა. ამ ასოების დღეს იშვიათ შემთხვევებში მხოლოდ სხოლიოებს აწყობენ.

მკითხველებშიც მოიპოვებიან ისეთები, რომ წინ ელობებიან ბეჭდვითი ხელოვნების განვითარებას. გამომცემლებს უსაყვედურებენ ხოლმე, ძალზე წვრილი ასოები გიხმარიათ და თვალებს გვიფუჭებსო. მაგრამ ასეთი საყვედური ყურადღების ღირსი არ არის, ვინაიდან ვინც უსინათლოა, ის კამბეჩის ტოლა ასოებსაც ვერ გაარჩევს და ტეხნიკის განვითარებას კი გზა ფართე უნდა მიეცეს.

დღეს ბეჭდვითი ხელოვნებას კიდევ ერთი ქართული ახალი ასო შეემატა, რაც მოასწავებს, რომ სამკალი ბევრი ყოფილა, თუ მომკელი აღმოჩნდება.

ს. გაზ. 1913. № 1152 № რი.

სამწუხაროდ, როგორც ამ წერილის დამწერი სწერს და სწუხს ქართულ ასოების ულაზათობასა და სიდიდეზედ, მასთან ახალ ასოების ხმარებაზედ, ამას ნიკ. ლოლობერიძე არ შეესწრო, თორემ იგი დიდის სიხარულით და თანაგრძნობით შეხედავდა ამას.

მაინც აქ იმასაც ვიტყვით, რომ ამ ახალ ასოების გაკეთებაზედაც ნიკ. ლოლობერიძეს ნაწილი აქვს მიღებული. ამ ასოების ჩამოსხმის დროს იგი პარიზში სცხოვრებდა, იქ ქართული სტამბის გაჩენას, ქართული გაზეთის და წიგნების ბეჭვდასაც დიდათ თანაუგრძნობდა, დახმარებასაც აძლევდა: ხოლო ყოველივეს უხმაურობით. ეს მე თვით სტამბა „იდეალის“ პატრონმა აწ განსვენებულ მიხ. კიკნაძემაც მითხრა. „პარიზში ქართული სტამბის გახსნა ნიკ. ლოლობერიძეს დიდათ ახარებდა, ესეც ჩვენი ტომის ერთი ნაბიჯიაო“.

ქართველი ერის არსებობის დიდი მონატრე იყო განსვენებული. მას სურდა ამ ერის არსებობა იმიტომეკი არა, რომ მარტოდ არსებობა ყოფილიყოს, არა, მას სურდა ამ ერის არსებობა იმ ღირსების და წარსულის გამო, რაც ქართველებს აქვდათ ძველად. 1893 წ.როცა შავშეთის ამბები გამომკითხა და მასთან ტბეთის ეკლესიის გარემოება, ჩემის ამბებით იგი მწუხარებით აღივსო და სთქვა:

მამ ქართველობა მოსპობილა იქით, მამ იქ ჩვენი არსებობის არაფერი დარჩენილა. ეს ისეთის სიტყვებით და კილოთი სთქვა, რის შემდეგაც დიდათ შესწუხდა, ამიტომ იმავ დროს მე გადავეცი შემდეგი ამბებიც: ქართველები იქ არ გაქრენ, იქ მათში მარტოდ ქრისტიანობა მოისპო, ისლამი იწამეს, იმერხევში ქართულად ლაპარაკობენ. შავშელებს ქართული დავიწყებიათ, ეხლა ესენი იმერხველ და ლივანელებთაგან სწავლობენ ქართველ ენას, იგი ამით დაშოშმინა, მერე თვისი ღრმა შეწუხება განაცხადა მასზედ, თუ ქართველ მაჰმადიანები კიდევ აიყრებიან თავიანთ სამშობლოდამ და ოსმალში გადასახლდებიანო.

ამათ შესახებ კითხვების მოცემა განსვენებულმა ხშირად იცოდა, განსვენებულის ასეთ შეხედულების და გულმტკინვეულებას კარგად დაასაბუთებენ სხვებიც,ამავე გარემოების ნათელი ჭეშმარიტება გახლავსთ ქართველის მოღვაწის და მწერლის ილია მაგმადის წერილი, რომელმაც ნიკოლოზ ღოღობერიძის გარდაცვალების დროს გაიხსენა, ეს წერილი დასწერა - და მაშინათვე დაბეჭდა გაზეთ „კლდეში“ განსვენებულის ღირსების დასამტკიცებლად ეს წერილი მთლად მოგვყავს აქ, რასაც დამწერთ არ გვიწყენს და რაც კარგად ხატავს ნიკ. ღოღობერიძის ნამდვილს სუფთა გულმტირალ მამულისშვილობას.

გახსენებული

...ამ ოცდაათიოდე წლის წინად განსვენებუ ნიკოლოზ ღოღობერიძესთან მქონდა ლაპარაკი ქართველების ბედოვ-

ლოთობაზე ბორჩალოს მაზრაში და ზემო ქართლში. შევჩივო-
დი, თუ რა უბედურებას მოასწავებდა ჩვენთვის სამშობლოს
ტერიტორიის გაყიდვა, მშრომელი ხალხის გაბოგანობა, ლა-
რიბებისათვის ლუკმა პურის გაწყვეტა...

– დიდი ხანია უნდა გვცოდნოდა, მომიგო მან, რომ
აღმოსავლეთს საქართველოში ჩვენ ეს დღე დაგვადგებოდა...
ხელს არ განძრევთ და თავისათვის არ ვზრუნავთ, მაშ რა
სიკეთე დაგვეყრება? ნეტავი შავი ზღვის პირად არ აგვიკვეთ-
დნენ ფეხს და იქიდან არ აგვყრიდნენ, შენის კარგად ყო-
ფნით, თორემ...

მე ისე მეოცა ეს მისი შიში, რომ სიტყვა გავაწყვეტინე
და შევეკითხე თუ შავი ზღვის პირად რა შიში უნდა გვქო-
ნოდა, როცა იქ მჭიდრო მოსახლეობა გვქონდა და წმინდა
წყლის ქართველობა, ყოზილბაშებთან და სხვებთან აურევე-
ლი, დიდ მომავალს გვიქადა...

ღმერთსაც ექნას, მაგრამ მეშინია ჩვენი უსაქმო ყოყოჩობის
და სულმოკლეობის და მათი შეუფენებელი ხეპრეობის და ძალ-
მომრეობის.

– რას ამბობთ, **ეს და ეს კაცი** ესა და ეს თემი რო-
გორ მისცემენ ვინმეს ნებას ქვეყნის აკლებიას-მეთქი.

ნიკ. ლოღობერიძემ ირონიულად მომიგო:

– არა მწამს სიბრძნე გლახაკთა! ასე უთქვამს სოლომონ
ბრძენს.

მე გამეცინა.

მაშინ ნიკ. ლოღობერიძის პესიმიზმს დავცინოდი მეგო-
ნა, და ახლა ვხედავ და ვგრძნობ, რომ თურმე დავცინოდი
ჩვენს მაშინდელს მომავალს, ე. ი. აწინდელ დროს, ჩვენთვის
საუბედუროს და მიწასთან გამსწორებელს.

„კლდის“ ამ წლის... №-ში დაბეჭდილი იყო ჩემგან ნა-
თარგმნი „მმართველობის მოამბის“ წერილი იმის თაობაზე,
თუ როგორ გვიპირებენ ჩვეს, ე. ი. აბხაზებს, მეგრელებს,

დან აყრას.

ჩვენ უნდა აგვეყარონ და ჩვენს ნასისხლარსა და ნაოფ-
ლარზე სხვა ხალხი უნდა დაასახლონ.

ამას კი აღარ მალვენ. ამას მოქმედებენ დღისით **მზისით**
სქვეყნოდ. ამას თავიანთ დამლას აკვრენ სახელმწიფო საბჭო
და სახელმწიფოვე სათათ. სადაც სხედან ჩვენი კაცებიც, რო-
მელთაგან ზოგი ცაში ვარსკვლავებს ზომავს და ზოგი ნა-
ცარქექიასავით, რომელც პატარა დოქს ვერ ერეოდა მოსა-
ტანად, და დევების შესაშინებლად დიდ, ჩაკირულ ჭურს
ეპოტინებოდა ამოსაღებად. – მაღალ ფარდებზე მჭევრად ლაყ-
ბობენ, იმის მაგიერ, რომ რეალურ საჭიროებებზე შეგნებით
გულახდილად და მხნედ ილაპარაკონ...

წაიკითხეთ „კლდის“ ნაჩვენებს №-ში მოთავსებული
სტატია, რომელზედაც ზემორე მოგახსენეთ.

წაიკითხეთ და დამეთანხმებით, რომ ვილუპებით ნამდვი-
ლად, საუკუნოდ ძირიან-ფესვიანად; ვილუპებით თვითეული
ჩვენგანი კერძოდ, და საერთოდ, ყველანი როგორც ერთი.

ამ თორმეტი წლის წინად გაქრა საქართველო პოლიტი-
კურად, დღეს-ვისპობით ეთნოგრაფიულად, ვილუპებით ფიზი-
კურად, როგორც გურიაში იტყვიან „**ანაგებად** ვილუპებით“.

ჯერ წყლის ხმარება აგვიკრძალეს აღმოსავლეთს საქარ-
თველოში მიწის მოსარწყავად, სადაც მიწა ურწყავად მოუს-
ავლიანია. ახლა მიწას გვაცლიან ფეხქვეშიდან დასავლეთს
საქართველოში, სადაც მიწას რწყვა არ უნდა...

მერე რას ვსაქმობთ ამ დალუპვის თავიდან ასაცდენად?

– არაფერს!

– მიზეზი?

„ჩვენი უსაქმო ყოყოჩობა და **სულმოკლეობა!**“ ნიკ.

ლოღობერიძის თქმის არ იყოს,

– მერე ჩვენი დეპუტატები; ჩვენი პარტიები, ის ჩვენი
გულის კუნჭულები?

– არა მწამს სიბრძნე გლახაკთა!“ უთქვამს სოლომონ
ბრძენს...

ნიკოლოზ ბესარიონისძე ლოლობერიძე გარდაიცვალა
27 დეკ. 1911 წ.

ამის გარდაცვალებას მთელი ქართველობა მწუხარებით მიეგება. მიზეზები ამ მწუხარების ის გახლდათ, რომ განსვენებული მთელს თავის სიცოცხლეში იყო პირველი ადამიანი: იგი გახლდათ კარგად განათლებული კაცი, თავის ქვეყნის და ერის დიდი მოსარჩლე, ყოველივე ამასთან კარგი მოქალაქე, სკოლაში მოზარდე თავობის წინაშე კარგი მასწავლებელ დამრიგებელი, ბანკში სამაგალითო სწორე თავსმჯდომარე, მთავრობის სამსახურში ჭეშმარიტი კანონმდებელი, შავი ქვის სამრეწველოშიაც სამაგალითო მწარმოებელი. მთელს მის სიცოცხლეში, არ ყოფილა მაგალითი, რომ მას ვისთვისმე ეწყენებინოს რამე, შავი ქვის მართვა გამგეობის დროს ხომ მისგან ერთი მუშაც არ დაჩაგრულა, ერთი კაციც არ დაჯაბნინა, რაც მაშინ შავი ქვის მრეწველობის ასპარეზედ ერთობ ხშირი გახლდათ და უხვი. მთელს ყვირილის მაზრაში ერთ კაცსაც ვერ ნახავთ, რომ ნიკოლოზის შესახებ რამე ძვირი სთქვას. განსვენებულის დღიდან, ქართულ გაზეთებში ეს ცნობები დაიბეჭდა, რასაც ვათავსებთ აქ. ქართულ გაზეთებს გარდა რუსულ გაზეთებშიც იყო სხვა და სხვა ცნობები დაბეჭდილები, რადგანაც ეს ცნობები ქართულის ცნობებისაგან დიდათ არ განირჩევიან, ამიტომ აქ არ მოვათავსეთ იგინი.

27 დეკემბერს, ღამით სასტუმრო „ორიანტში“ მოულოდნელად გარდაიცვალა **სტატსკი სოვეტნიკი ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე**, რასაც გულითადის მწუხარ-

რებით ატყობინებს განსვენებულის ნათესავთ, და მეგობართ რძალი მისი **მარიამ მიხეილის ასული ლოლობერიძისა**.

პანაშვიდები ყოველ დღე, საღამოს 6 სათზე. დაკრძალვის დღე ცალკე იქნება გამოცხადებული. ს. გ.

ნიკ. ლოლობერიძის გარდაცვალება. 27 დეკემბერს, ღა-

მით, ტფილისში, „ორიანტის“ სასტუმროში. გარდაიცვალა ცნობილი ქართველი მოღვაწე და ქველმოქმედი **ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე**. დაწვრილებით ცნობებს ხვალ დავბეჭდავთ.

ს. გ.

ნიკ. ბ. ლოლობერიძის გარდაცვალების გამო.

დ ე პ ე შ ე ბ ი.

ქუთაისი. წ.-კ. გამ. საზოგადოების ქუთაისის განყოფილება უერთდება ქართველ საზოგადოების საერთო მწუხარებას ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის გარდაცვალების გამო. განსვენებულმა თავის უღრმესი სიყვარული მამულისადმი დაამტკიცა არა მარტო ხანგრძლივ და მრავალფეროვან მოღვაწეობით, არამედ თვით თავის უკანასკნელ სურვილისა და ანდერძის უმაღლეს ღირსებითაც, რითაც თავის თანამემამულეთ წასაბადი მაგალითი მისცა.

საზოგადოების თავმჯდომარე

გ. ზდანოვიჩი

ქუთაისი. ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის გარდაცვალებამ შავის-ქვის მრეწველთა შორის გულწრფელი სინანული და მწუხარება გამოიწვია. განსვენებული იყო შავი-ქვის მრეწველობის საქმის ერთ პირთაგანი, რომელმაც თავის ცოდნის მეოხებით და ხასიათის სიმტკიცით შესძლო მრეწველობის საქმე ევროპიულად დაეყენებინა. ამის გამო განსვე-

-42-

ნებული ერთი გავლენიანი და წარჩინებულ წარმომადგენელთაგანი იყო შავი-ქვის მრეწველობის საქმეში. განსვენებულის ცოდნა-გამოცდილებითა და რჩევით ხშირად უსარგებლია შავი-ქვის მრეწველთა კრებას და პირველ ხანებში მუდამ გულ-

დასმით ისმენდა განსვენებულის მიერ გამოთქმულ კეთილ რჩევა-დარიგებას.

მშვიდათ განისვენოს ამ უანგარო მოღვაწის სულმან, რომელმაც ხანგრძლივი სიცოცხლე თანამომძმეთა კეთილ-დღეობას შეაღია. შავი-ქვის მრეწველთა კრების თავმჯდომარე

ზდანოვიჩი.

განსვენებულ **ნ. ბ. ლოღობერიძის დასაფლავებაზე** ჭიათურის შავი-ქვის მრეწველთა კრების საბჭოს წარმომადგენლად იქნება **კიტა აბაშიძე**. მას დავალებული აქვს გვირგვინით შეამკოს განსვენებულის კუბო.

წ. კ. საზ. ქუთაისის განყოფილებასაც კიტა აბაშიძისათვის მიუწვდია განსვენებულის დასაფლავებაზე საზოგადოების წარმომადგენლად დასწრება.

გორი. ღრმად დაგვამწუხრა სამშობლო ქვეყნის გულმოდგინე და გულწრფელ მოღვაწე – ქველ-მოქმედ **ნ. გ. ლოღობერიძის** მოულოდნელმა დაკარგვამ.

ანასტასია ხოშტარიასი და დუტუ მეგრელი.

განსვენებულის ნათესავებს შემდეგი სამგლოვიარო დეპეშები მოჰსვლიათ:

ალაგეზი. მიიღეთ ჩემი გულითადი თანაგრძნობა ძვირფას ნიკოლოზის დაკარგვის გამო.

ჭყონია.

ქუთაისი, (ჭიჭინაძეს). გარდაცვლილ განსვენებულის ნათესავებს ჩვენი უღრმესი მწუხარება ძვირფას ბიძა **ნ. ბ. ლო-**

ღობერიძის გარდაცვალებით გამოწვეული. ვწუხვართ, რომ დაკრძალვას ვერ დავესწრებით.

**ფედოსია გუგუნავა,
ელ. მიხ. ლორთქიფანიძე.**

ქუთაისი (ჭიჭინაძეს). გარდაეცით ღოღობერიძეთ ჩემი გულითადი თანაგრძნობა ნიკოლოზ ბესარიონის ძის დაკარგვის გამო.

სოფიო მიქელაძე

ქუთაისი (მარიამ მიხ. ღოღობერიძეს). დიდად პატივცემულ ნიკოლოზ ბესარიონის ძის გარდაცვალებამ უღრმესი მწუხარება გამოიწვია ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობაში. მიიღეთ პირად ჩემგან და მთელ ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობისაგან უზომო თანაგრძნობა დაუღალავ და პატიოსან საზოგადო მოღვაწის, ქართულ ცხოვრების ყოველგვარ კეთილ და ბრწყინვალე საქმის გულწრფელ მოსარჩლის დაკარგვის გამო.

ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი
თ-დი ნიჟარაძე

სამტრედია. ვგლოვობთ მოჭირნახულე წევრის ნიკოლოზ ბესარიონის ძის ღოღობერიძის დაკარგვას.

წ - ვ. გამ. საზ. სამტრედიის განყოფილება.

ნ. ბ. ღოღობერიძის კუბოს შემდეგი გვირგვინები

ამშვენებდა ვერცხლისა

1) ქ. შ. წ. საზოგადოებისაგან: პატივცემულს დამფუძნებელ წევრს ნ. ბ. ღოღობერიძეს“.

2) ჭიათურის მარგანეცის მრეწველთა საბჭოსაგან: ძვირ-

ფას წევრს და სამაგალითო ქველმოქმედს ნიკო ბესარიონის ძე ღოღობერიძეს“.

ცოცხალი ყვავილებისა

3) ეკატერინე ივანეს ასული სარაჯიშვილისაგან: „ღრ-
მად პატივცემულს ნ. ბ. ლოლობერიძეს“.

4) ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკისაგან: „მის მოჭირ-
ნახულე მოღვაწეს ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძეს“.

5) საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზო-
გადოებისაგან: სამაგალითო მამულიშვილს საზოგადო მოღვა-
წეს და ქველმოქმედს ნ. ბ. ლოლობერიძეს.

6) – ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლ-
თა და დეპუტატთაგან: ღირსებულ მამულიშვილის ნიკოლოზ
ბესარიონის ძე ლოლობერიძის ხსოვნას“.

7) – „განათლების“ საზოგადოებისაგან: სწავლა-განათ-
ლების გულითად მოჭირნახულეს: ნ. ბ. ლოლობერიძეს.

8) – ქუთაისის გუბერნიის თავად აზნაურობისგან: „გულ-
წრფელ ქართველს ნიკოლოზ ლოლობერიძეს“.

9) – იაკობ გოგებაშვილისაგან: სამაგალითო ქართველ
მოღვაწეს და ჩემ კარგ მეგობარს ნიკოლოზ ლოლობერიძეს“.

10) – ქართველ ქალთა ჭრა-კერვის მოწაფეთაგან: „სა-
უკეთესო მამულიშვილს ნიკოლოზ ბესარიონისძე ლოლობე-
რიზეს“.

11) – ელენე და ფილიპე გოგიჩაიშვილებისაგან: „ძვირ-
ფას მეგობარს ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძეს“.

12) – ქუთაისის ქალაქის თვითმართველობისაგან: „ჭემ-
მარიტს ქართველ მოქალაქეს ნიკოლოზ ლოლობერიძეს“.

13) – პატარა ნიკუშა და თამარასაგან: „ძვირფას და და-
უვიწყარ ბიძას“.

-45-

14) – ძმისწულებისაგან ნინო, თამარი, ალექსანდრე, და-
ვით და მარიამ ლოლობერიძეებისაგან; დაუვიწყარ და საყვა-
რელ ბიძა ნიკოს“.

15) – ქუთაისის მამულების მდგმურებისაგან: „ძვირფას
და მარად დაუვიწყარ ნიკოს“.

საფლავზე სიტყვა წარმოსთქვეს

1) დიდუბის დეკანოზმა მამა თალაკვაძემ, 2) ქუთაისის ქალაქის თავმა ი. ჩიქოვანმა, 3) ქუთაისის თავად-აზნაურობის წარმომადგენელმა, ლეჩხუმის მაზრის წინამძღოლმა იასონ გელოვანმა, 4) აკაკიმ, 5) ტფილისის ქალაქის თავმა ა. ი. ხატისოვმა.

ქუთაისიდან მოვიდა ორშაბათს დღეს მიხეილ ათანასის ძის ქიქოძისაგან შემდეგი სამგლოვიარო დეპეშა: გადაეცით ჩემი უღრმესი მწუხარება ჩემი მეგობრის **ნიკო ღოღობერიძის** ნათესავებს მისი გარდაცვალების გამო.

ნ. ბ. ღოღობერიძის გარდაცვალების გამო ოდესიდან შემდეგი დეპეშა მივიღეთ; „უსამზღვროდ დამწუხრებული ვგლოვობ ჩემი ბიძისა, სულიერის მამისა და კეთილის მყოფელის ნიკოლოზ ბესარიონის ძის ღოღობერიძის გარდაცვალებასა. სტუდენტი დავით ღოღობერიძე“.

რედაქციამ მიიღო შემდეგი სამგლოვიარო დეპეშები:

პარიზიდან. „პარიზელ ქართველთა საზოგადოება გულწრფელადა სწუხს თავის საპატიო წევრის, ქართველ მოღვაწის და კეთილ ადამიან ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ღოღობერიძის დაკარგვის გამო.

გამგეობის წევრი გიორგი ციციშვილი.

ნიციდან: „ვაცხადებთ დიდს მწუხარებას. ნ. ბ. ღოღობერიძის დაკარგვის გამო.

ოთმანიშვილი, კალანდაძე, შავიშვილი, ჭოლოშვილი“

-46-

წლის თავზედ, 1912 წ. 27 დეკ. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობამ ქაშვეთის ეკლესიაში გადიხადა წლის წირვა და პანაშვიდი განსვენებულის შესახებ, რითაც მათ აღნიშნეს კვალად მისი მამულისშვილური ღირსება.

ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების თაოსნობით 30 დეკემბერს, ცნობილ ქველმოქმედის **ნიკოლოზ**

ბესარიონის ძე ღოღობერიძის გარდაცვალების წლის თავ-ზე, ქვაშვეთის წმ. გიორგის ეკლესიაში გადახდილ იქნება წირვა და პანაშვიდი განსვენებულის სულის მოსახსენებლად.

ქართ. შორის წ-კითხ. გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობა აცხადებს, რომ კვირას, 30 დეკემბერს, ქვაშვეთის ეკლესიაში, გადახდილი იქნება წლის წირვა და პანაშვიდი წ-კ. საზოგადოების დამაარსებელი წევრის ქველმოქმედის

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ღოღობერიძის

სულის მოსახსენებლად. წირვა დაიწყება დილის 10 საათზე, პანაშვიდი წირვის გათავებისათანავე.

ს. გ.

პირველი ქართული სტამბა რომში და ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი.

საქართველოში, კათოლიკის მისიონერებმა პირველად ფეხი დავით აღმაშენებლის დროს შემოდგეს, როცა საქართველო არაბთაგან განთავისუფლდა. მისიონერები საქართველოში კარგა ხანს დაშთენ, იგინი ურბნისის კრებასაც დაესწრნენ მერე საქართველოდგან ჰაოსიანეთში (სომხეთი) გადავიდნენ, იქ ჰაოსიანთ შორის ამათ პირველად ჰქადაგეს კა-

თოლიკობა. საქართველოშიაც ამათ გაავრცელეს კოთოლიკობა, დავით აღმაშენებელმა მთელი საქართველოს ერი და ეკლესია კათოლიკობას შეუერთთა, პაპს დაუმორჩილდა. ამას ისტორიაც მოწმობს, საქართველოს ეკლესია რომის ეკლესიასთან შეერთებული თამარ მეფის დრომდე დაშთა, ხოლო ამ მეფის დროს, ცხეთაში მომხდარ საეკლესიო კრებამ გააცალკევა ქართული ეკლესია რომის კათოლიკის ეკლესიისაგან, ამის გამო თამარ მეფეს კარგის თვალით არ უმზერს ვინმე მესხი და სხვა ასეთი მწერალნი.

მცხეთის ეკკლესიაკი მაინც დაშთა კათოლიკის დედა ეკკლესიად, იგი დღესაც იწოდება ქართულს ისტორიულს წიგნებში, როგორც კათოლიკეთა სამოციქულო დედა ეკკლესია. ქართველები რჯულით კათოლიკები ყოფილან, ამიტომ უწოდებიად ძველადგანვე, კათოლიკე ეკკლესია, თორემ ამ სახელის მაგიერ ქართულს სიტყვას იხმარებდენ „მართლმადიდებელს“. ამის ცნობები ვინმე მესხსაც აქვს. თამარ მეფის შემდეგ, რუსუდან დედოფალმა, რომის პაპს ჰონორი მესამეს საქართველოს გამო თხოვნით მიმართა, მათში მიწერ-მოწერაც გაიმართა. ჰონორი პაპმა რუსუდანს კათოლიკის მისიონერებიც გამოუგზავნა, ესენი რუსუდან დედოფალმა პატივისცემით მიიღო. ქართველთ შორის მისიონერებმა კათოლიკობას დაუწყეს გავრცელება, რამდენიმე ხნის შემდეგ, საქართველოში მისიონერები პაპმა გრიგოლ მეცხრემაც გამოგზავნა, ამათაც ჰქადაგეს კათოლიკობა. ქართველებში ისე გავრცელდა კათოლიკობა, რომ 1327 წ. თფილისში კათოლიკეთ ეპისკოპოსის კათედრაც დაარსდა, ეპისკოპოსად განწესებულ იქმნა იოანე ფლორენციელი, კაცი განათლებული თავის დროის კვალად.

ამ დროდამ რომსა და საქართველოს შორის იმართება დიდი კავშირი, მისვლა-მოსვლა და მისიონერების გზავნა, უცხო ტომის მისიონერებს ქართული ენის უცოდინრობა ძრიელ უჭირებდათ საქმეს. პირველ წლებს, ესენი ქართულ-ლათინ-

-48-

ნურ ფრანგულ ანბანის წიგნებს ხელით სწერდნენ, მერეკი რაც ევროპაში სტამბა იქმნა შემოღებული და გავრცელებული. ამიტომ კათოლიკის მისიონერებმაც იზრუნეს დიდათ, და 1627 წ. რომში გახსნეს პირველად ქართული სტამბა. ამ სტამბის ისტორია რადგანაც ქვემოთ ვრცლად არის აწერილი, ამიტომ აქ მოკლედ ამ სტამბის დამაარსებელთ შესახებ მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს რაც იმ წერილში არა გვაქვს მოყვანილი.

ევროპაში სტამბის შემოღების შემდეგ, როგორც იქმნა ქართველებმაც გახსნეს სტამბა, მაგრამ ქართველებმა საქარ-

თველოშიკი არა, ან ქართველ მღვდლებმაკი არა, არამედ კათოლიკის მისიონერებმა და ისიც რომში, ევროპაში, ამ დიდი საქმის მოწყობაში მხოლოდ ერთი ქართველი რეულა, ისიც ქათოლიკობაზედ გადასული, ეს ყოფილა არქიმადრიტ ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი, კათოლიკობა რომში მიიღო, მერე ნიკიფორე ირბახი ეწოდა ლათინური ენის კვალად, იტალიელ ბერებთან ესეც მარჯვენა ხელი ყოფილა სტამბის გახსნის საქმეში, ჩემს ნაწერ წიგნში ამ ნიკიფორეს შესახებ შეცდომით სხვა ნაირად მაქვს აღწერილი, აქკი მის შესახებ მოვიყვან ნამდვილ ცნობებს, რაც მიხ. თამარაშვილისაგან არის რომის არქივებში შეკრებილი.

კათოლიკის მისიონერები იტალიიდან საქართ. წასვლის დროს ყოველთვის სთხოვდნენ კონგრეგაციას, რომ ქართულ იტალიერ ენის სასწავლო წიგნები გვიბოძეთ, რომ მით ქართული ენა შევისწავლოთ და ხალხსაც მით გასაგები ენით ველაპარაკოდ, თორემ ფრანგულ-იტალიურ-ლათინურით ჩვენ ვერას ვიქმთ, ვერც ვიმოქმედებთ ვერც კათოლიკობას გავავრცელებთ მათშიო, რომის კონგრეგაცია ქართული წიგნების უქონლობის გამო დიდათ დამწუხრებული იყო, მისიონერები ქართულ იტალიურ ხელთნაწერ წიგნების კითხვა და სწავლებაც დიდათ ეძნელებოდათ.

ეს სიძნელე ძლეულ იქმნა XVIII საუკ. პირველ წლებს

პაპის ურბან მერვეს დროს. ამ დროს საქართველოში სცხოვრობდნენ: მისიონერ მაჯი, პაულინი და სხვანი. ამათ თავს იღვეს აუცილებლად ქართული სტამბის დაარსება, საქართველოდამ რომში წერილების წერა და პაპის წინაშე მუდარება სტამის გახსნაზედ, ქართულ წიგნების ბეჭდვაზე. რომის ტახტმა შეისმინა ამათი მუდარება, კონგრეგაციამ გადასწყიტა ქართული სტამბის დაარსება, მაგრამ ფიქრობდნენ ამისთვის თუ მათ სად დაეარსებინათ ეს სტამბა რომში, თუ საქართველოში, უმთავრესად საჭიროდ მიაჩნდათ საქართველოში. მაგრამ სიშორის გამო დაბრკოლება უჩნდებოდათ, ამიტომ საქმე დროებით შეჩერდა, ცოტახნის შემდეგ კარდინალთ შორის

გადასწყდა კითხვა ასე: რადგანაც საქართველო ევროპისაგან შორს არის, რადგანაც ამ საჭირო სტამბის გახსნის საქმე იქ ვერ ხერხდება, ამიტომ იგი რომში მაინც გავხსნათ და ჩვენის მისიონერებისათვის საჭირო წიგნები აქ მაინც ვბეჭდოთ. კარდინალების ეს მოსზრება კონგრეგაციამ მოიწონა, ქართული სტამბის დაარსების საქმე 1620 წ. გათავდა.

მცირე ხანს შემდეგ, ამ გარემოებას, ანუ ქართული სტამბის გახსნის დაჩქარებას ხელი შეუწყო შემდეგ საქმემ:

შაჰაბაზისაგან საქართველოს აკლების შემდეგ, ევროპაში რამდენ გზისმე გაგზავნილ იქმნა არქიმანდრიტი ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი, ეს ნიკოლოზი იერუსალიმს იყო გაზრდილი, იგი იყო ძე რომან ჩოლაყაშვილისა, დედა ამის ყოფილა არაგვის ერისთავის ასული. ამაზედ ტიმოთე მთავ. ეპის. სწერს შემდეგს: – **„კაცი სახელოვანი წინამძღვარი მცხეთის ქალაქის და მოძღვართ – მოძღვარი კახეთს, ოდიშს სოფლის კოცხელაურისა და იერუსალიმის ჯვარის მონასტრისა და გოლგოთას სამკვდროსა ჩვენისა არქიმანდრიტი“ და სხვანი.** აქედამ სჩანს, რომ ნიკოლოზ არქიმანდრიტს მთელ საქართველოში ჰქონია სახელი, იგი მოძღვარია

-50-

კახეთის მეფის, მასთან ქართლის მეფის, იმერეთის და თვით სამეგრელოს მთავრისაც. სჩანს, რომ მართლაც იგი გონიერი კაცი უნდა ყოფილიყოს.

ეს ნიკოლოზ ნიკიფორე არქიმანდრიტი რამდენ გზის მე იყო რუსეთს და ევროპაში ქართველთაგან ელჩად გაგზავნილი. ამას ანდობდნენ ევროპის სახელმწიფოთ პირთა წინაშე შუამდგომლობას როგორც კახეთის მეფე, ისევე ქართლის, იმერეთის და სამეგრელოს მთავარიც, რუსეთში მგზავრობის შემდეგ, წავიდა რომში 1619 წ. პაპის წინაშე აღიარა კათოლიკობა, ამას დიდათ ხელს უწყობდნენ მეგობარ მისიონერები. ამათგან თავისუფლად შეისწავლა ევროპიული ენები, აზიური ენებიც კარგად იცოდა. რამდენ გზისმე იყო რომს; ნეაპოლს, მადრიდს, ისპანის მეფესთან, საფრანგეთს-პარიზს, გერმან-პრუსიას, იტალიას და სხვა სახელმწიფოებშიც.

ამ ნიკიფორეს მოიხსენებს XVII საუკ. მოგზაური შარდენი და ლამბერტიც, ამისაგან ევროპიულ ენების ცოდნას ესენიც ასაბუთებდნენ.

ნიკიფორემ მთელს ევროპაში ქართველ ერის კარგი ელჩის სახელი მოიხვეჭა, პაპის წინაშეც იგი გახდა მოწინავე პირი. ურბან მერვე ამას დიდს პატივს აგებდა, რომში ისე წაუვიდა საქმე, რომ როცა საქართველოს შესახებ, პაპის წინაშე კარდინალების კრება იყო ხოლმე, იქ ნიკოლოზიც ესწრებოდა, საქართველოს შესახებ თავისუფლად ლაპარაკობდა. რომიდან ნიკიფორე ირბახი ევროპიელთ სახელმწიფოებსაც ხშირად მიმართავდა წერილებით და საქართველოს წესახებ დახმარებას სთხოვდა. ნიკიფორე რომში დარჩა კარგა ხანს. ამის დროს, რომის ტახტს მრავალ გზის მისცეს სხვა და სხვა მოხსენებანი პატრი პეტრე ავითაბოლიმ, არქანჯო ლამბერტიმ, პატრი იოსებ ჯუდიჩმა და მრავალთაც სხვებმა, რომელნიც საქართველოს მდგომარეობას დიდს გულსაწვავის მიმართვით ნუხსავდნენ და ააშკარავებდნენ ევროპიელთ

-51-

წინაშე. 1620 წ. პაპის კარდინალთა კრება დიდს პატივსაცემ ქებას უძღვნის ნიკიფორეს: – **„ვინაიდან პრაპაგანდის კრებამ კარგად დაიხსომა თქვენი ბრძენი მოქმედება და განსაკუთრებული გულ მოდგინება, რაც აქ ყოფნის დროს გამოიჩინედ საქმეთა წარმოებაში“** და სხვანი ასეთ ასეთი სიტყვანი. ნიკოლოზ-ნიკიფორე 1631 წ. უკვე საქართველოშია და სამეგრელოში სცხოვრებს.

ნიკოლოზ-ნიკიფორემ ევროპას და რომს დაჰყო ათ წელიწადზედ მეტი, ამ ხნის განმავლობაში, მან დიდათ იზრომა ქართული სტამბის გახსნის სასარგებლოდ. როგორც ქართველმა და ქართული ენის მცოდნემ, მან დასწერა ქართული ანბანი, ამის თანა დასწრებით იქმნა ამ ასოების ყალიბებიც გაკეთებული. მის მერე ასოებიც ჩამოასხეს, მასთან სტამბაც დაარსეს, სტამბის საქმე ისე მოეწყო, რომ პირველი ქართული წიგნები თვით ნიკიფორეს დროსვე დაიბეჭდა, ამის თანა დამსწრე ეს იყო, რისთვისაც იგი კათოლიკის მისიონერებ-

თან დიდათაც შრომობდა. ამავე ნიკოლოზ-ნიკიფორეს დიდათ უმეცადინია. რომის უმაღლეს სასწავლებელში ქართული ენის კათედრაც დაუარსებიათ, მასზედ ქართული ენის პროფესორებიც დაუდგენიად. ასეთ შრომას გარდა ნიკოლოზ-ნიკიფორე ქართულ წიგნების შედგენაშიაც იღებდა მონაწილეობას, სხვათა შორის ეს შრომობდა იმ ქართულ-თათრულ-ლათინურ ლექსიკონის და გრამატიკის შედგენაზედაც, რომელიც 1651 წ. იქმნა იქვე, რომს, ცალკე წიგნად გამოცემული, ვრცელი ტომია, ქართულ-ლათინურ თათრულის ასოებით არის დაბეჭდილი.

რომში ქართული სტამბის მომზადებას შეუდგნენ 1623 წ. დაარსება იქმნა სტამბის 1627 წ. ქართული ასოები პირველად სანიმუშოდ დაბეჭდეს 1625 წ. ქართული წიგნები პირველად რომში გამოიცა 1627 წ. შემდეგ ამის ეს სტამბა მუშაობს ქართული წიგნების სასარგებლოდ. 1651 წ. გამოსცეს ვრცელი ტომი ქართულ იტალიურ-თათრულ ლექსიკონის და

-52-

გრამატიკა. მის შემდეგ სტამბის საქმე იფარება, თუ ისპობა ამის ჩვენ არა ვიციით რა, ხოლო შემდეგკი მთელს ამ საუკუნეში ქართულს ენაზედ აღარაფერი იბეჭდება. სტამბის მუშაკათ ითვლება როგორც ქართული ენის მცოდნე ქართველი ნიკოლოზ-ნიკიფორე ირბახი, მასთან პატრი მაჯი, პატრი პავლინი, პატრი ავითაბალი და ზოგნიც სხვანი, რომელთაც ქართული ენა კარგად იცოდნენ და სტამბაში წიგნების აწყოზასაკვი ესენი ასრულებდნენ.

ამიტომ ქართული სტამბის დაარსების ისტორია უნდა ჩაითვალოს 1625 წ. როცა ქართულ ანბანმა პირველად სანიმუშოდ ბეჭდვა ნახა და არა 1708 წ. როცა ვახტანგ მეფემ გახსნა თფილისში ქართული სტამბა. ამ სტამბის დაარსების შემდეგ მიხ. თამარაშვილი ამ სიტყვებს სწერს: – „საქართველოსთვის ეს საუკუნე კიდევ იმით არის შესანიშნავი, რომ 1627 წ. როდესაც საქართველოს ჯერ სიზმრადაც არ ექმნებოდათ გაგონილი, რომშიკი პატრებს ქართული სტამბა დაარსეს, გამოსცეს ქართული წიგნები და მით

ევროპას ჩვენს ერთან ერთად გააცნეს ეგრეთვე ქართული ენა და ლიტერატურაც, გამოსცეს როგორც ლექსიკონი, გრამანიკა, კატეხიზმა და სხვანი“. სამწუხაროდ ასეთ დიად სასტამბო საქმის ცნობა ჩვენთვის 1651 წ. შემდეგ ჩუმი არს, როგორ და სად არსებობდა იგი, იბეჭდებოდა რამე თუ აღარა გამოუციათ რა, ამის არაფერი ვიცით, ხოლო შემდეგვი, ანუ XVIII საუკუნემკი სჩნდება ამ სტამბის არსებობის ცნობები. აქედამ სჩანს, რომ 1650 წლების შემდეგ ეს სტამბა არ მოსკობილა, ამ სტამბის განახლების მიზეზათ რადგანც პატრი გორელი ტულუკაანი დავითა ითვლება, ამიტომ აქ მოკლედ ამ პირის შესახებ ცოტა რამ ცნობებს მოვიყვანთ, რადგანაც მის შესახებ ჩვენ ცალკეც გვაქვს ვრცელი წიგნი დაბეჭდილი 1898 წ.

საბა ორბელიანის თავოსნობით, 1725 წ. რომში გაუზღავნიად სასწავლებლად ტულუკაშვილი დავითი, ამ დროს

-53-

დავითი 23 წლის ყოფილა, ამავე წლის 10 ივლის, დავითი სასწავლებლად შესულა კოლეგიაში. 1726 წ. კოლეგიას ფიცი მისცა. 1732 წ. 22 მარტს, დაიცვა ფილოსოფიის საჯარო დისერტაცია, 1733 წ. მღვდლად ეკურთხა. 1734 წ. 28 ნოემ. გარდაიცვალა. ამ დავითს უზრუნვია რომის სტამბის განახლებისთვის და ეს მოუწყვია კიდეც. ამის განახლება მას მითომ მოუნდომია, რადგანაც მას ქართული წიგნებიც უწერია, იქ მათი ბეჭდვაც სურვებია, მაგრამ ამას იგი ვეღარ მოსწრებია, გარდაცვლილა. სტამბაკი მოუწესრიგებია, მოუმზადებია, ეს მომზადებულ-განახლებული სტამბა დარჩენილა დროებით, ისევ უმოძრაოდ. პატრი დავითას კონგრეგაციისთვის უთხოვნია სიკვდილს წინედ, რომ ქართული სტამბა განახლდეს, იგი არ იქმნეს წინანდელივით დავიწყებულიო.

რომის ტახტს პატრი დავითას დავლება შეუსმენიად, სტამბისთვის ყურადღება მიუქცევიად და როცა გარემოებას ხელი შეუწყვია, მაშინ მათ სტამბა განახლებით გაუხსნიათ კიდეც, პატრი დავითას ქართული ხელთნაწერები მრალად ჰქონია ნაწერ-დასაბეჭდად მომზადებულნი. ზოგი იტალიურის

ენილამ ნათარგმნი, სხვათა შორის ლათინურილამ უთარგმ-
ნია „საქრისტიანო მოძღვრება“ წინასიტყვაობით დასაბეჭდად
გამზადებული. ასევე ნათარგმნი ჰქონია თომა კემფელის წიგნი
„მიზამვა ქრისტესი“ და მასთან სხვებიც, მაგრამ მათ დაბეჭდ-
ვას ვერ მოსწრებია. მის სიკვდილის შემდეგ, რომში გაჩნდა
ერთი ქართველ კათოლიკე მღვდელი, სომხის კათოლიკეთ
ტიბიკონზედ მდგარი, ვენეციის მხითარისტებისაგან გაზრდილ
გადაგვარებული, ხოლო ქართული ენის მცოდნეკი.

კონგრეგაციის თავოსნობით ამ ქართველ გვარის მხითა-
რისტ მღვდელს დაევალა ტულუკანთ დავითას წიგნების გა-
მოცემა, დავითის სიკვდილის შემდეგ, 1740 წ. ქართული
სტამბა მალე იქმნა განახლებულ-გაღებული, ამ განახლებულ
სტამბაში ხსენებულმა ქართველ ტომის და ენის მღვდელმა
გამოსცა მარტოდ „საქრისტიანო მოძღვრება“ 1741 წ. წიგნ-

-54-

ში ერთ ალაგას მან, როგორც მხითარისტებისაგან გაზდილმა
დავითას გვერდზედ „სომეხი“ მიუმატა და გამოვიდა: – „გო-
რელი პატრი ტულუკიანთ სომეხი დავითა“. რომში ამის შემ-
დეგ ეს სტამბა აღარ მოისპობილა, აქ XVIII საუკ. გასვლამ-
დის ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა. მაგალითებრ როგორც
1799 წ. ამავე პატრი დავითას წიგნი „საქრისტიანო მოძ-
ღვრება“ მეორედ იქმნა გამოცემული ახალციხელის სომეხ კა-
თოლიკეთა ტიბიკონის მღვდლის გრიგოლ ბაღინოვასაგან.
რომის ქართულ სტამბამ 1626 წლილამ ჩვენთვის ცნობით
იარსება XVIII საუკ. გასვლამდის, იგი არც შემდეგ მოისპო.
XIX საუკ. ვენეციის სტამბაც ამ სტამბის საძირკვილად
იქმნა აღმოცენებული, რომლის მეთაურათაც ითვლება აბატი
პეტრე ხარისჭირაშვილი და კათოლიკეთ მღვ. ივ. მამულა-
შვილი, ამათის მეცადინეობით და შრომით გაიხსნა სომეხთა
ვენეტიკის ბერების სტამბის მახლობლად ქართული სტამბა,
სადაც იმავე დროს მათ ქართული წიგნებიც გამოსცეს.

სიტყვა „სომეხ კათოლიკეთ“ ქართველებს დაერქვათ
1740 წ. აქამდის ქართველებში მისი ხსენებაც არ იყო. ყვე-
ლა ქართველი რომის კათოლიკეთ ირიცხებოდა, მხითარის-

ტებმა რაკი ნახეს უპატრონო საქართველოს კათოლიკობა, მერე ამათგან ქართველ კათოლიკეთ შვილებს წაყვანა უწყეს და მხითარისტებში სომხურად გაზრდა, მერე მღვდლად კურთხევა, მასთან იმასაც არწმუნებდენ, რომ თქვენ სომეხ-კათოლიკენი ხართო. ასეთ ქართველებს მხითარისტები ეხლაც სმდიონ. პატრი დავითასკი თავის შესახებ ერთ ალაგასაცკი არა აქვს ნახმარი, რომ იგი სომეხ-კათოლიკე იყო.

-55-

ქართული სტამბის საქმე და ქართული ასოების

ჩამოსხმა რუმინეთში 1696 წ.

და ანთიმოს ქართველ მღვდელ მონოზონი

რაც დრო გადის, მით ნელ-ნელა სხვა და სხვა ცნობები სჩნდება ქართული სტამბის ისტორიის შესახებ. მაგალითებრ, ამ ბოლოს წლებს, იტალიაში, ფრანგულს ენაზედ დაიბეჭდა ისტორია საქართველოს ეკლესიისა, დაწერილი საქართველოში და რომის არქივებში მოპოვებულის ცნობებით, რაზედაც კარგახანია შრომობდა ქართველებში კარგად ცნობილი პატრი მიხეილ თამარაშვილი. ამ წიგნის შესახებ ჩვენგან ლაპარაკი მეტი იქნება, ისკი უნდა ითქვას, რომ ამ წიგნის დამწერმა ქართველ ერს კაი ძეგლი დაუდგა ევროპაში და მით თვითაც დიდი სახელი დაიმსახურა, ეს რომ ასე არის, ამას ასაბუთებს აქ მოყვანილი ცნობები.

ეს ისტორია 700 გვ. მეტი არის, შიგ მოთავსებულია 105 სურათი და ორი საქართველოს რუკა, როგორც ძველის დროის, ისევე ახლის დროისა, სურათებს გარდა სხვაც ბევრი რამ ღირსება აქვს ამ წიგნს, მიუხედავად ასეთის შინაგან ღირსების იგი გამოცემულია მდიდრად, კარგს ქაღალდზედ დაბეჭდილი, კარგის ასოებით და სხვაფრივათაც დაჯილდოვებული, ერთის სიტყვით შინაგან თუ გარეგან ეს წიგნი არის

ნამდვილი ძეგლი ღირსებულ ერის შესახებ და მასთან დამწერისათვისაც სამადლობელო შრომა. როგორც მოსალოდნელი იყო, ეს წიგნი დიდის სიამოვნებით მიიღეს არამც თუ მარტოდ იტალიას და ისპანიაში, არამედ საფრანგეთში, გერმანიას, ავსტრიაში, ინგლისს, ესე იგი მთელს ევროპაში და ამათ გარდა თვით სლავიანთა ტომთა მონათესავეებმაც თურმე დიდი ჰატივი აგეს, დიდის სიამოვნებით მიიღეს ეს ისტორია მათ.

-56-

სხვათა შორის ეს წიგნი გაუწერიათ გასაცნობათ რუმინიაში, ბუხარესტის სამეცნიერო აკადემიას. ასევე გაუწერიათ ევროპის ყველა ერთა უმაღლეს სასწავლებლებში. მთელს ევროპაში არ დარჩენილა არც ერთი ერი და სახელმწიფო, თუ სხვა სამთავროების მექონი ერი, რომ იქ არ გაეწერათ ეს ისტორია. ბევრის ადგილებიდან მიხ. თამარაშვილს მადლობის წერილებიც მიუღია, ბევრისაგან განუსაზღვრელის ქება და თან დიდი მადლობაც. სწერდნენ თურმე: – **დღემდე, ჩვენ, საქართველოს სულ არ ვიცნობდით, მისი ცნობები სამწუხაროდ ჩვენს გეოგრაფიულ წიგნებშიც არ სჩანდაო. დღეის შემდეგვი, ამ წიგნის საშვალეებით საქართველო გეოგრაფიულ წიგნებშიაც ადგილს დაიჭერსო.**

ასეთ ცნობებს გარდა, როგორც სწერს თვით მიხ. თამარაშვილი: ამ წიგნის ბიბლიოგრაფიული წერილები ბევრს ევროპიულს გაზეთებში დაუბეჭდიათ, ძალიან ბევრში, იმოდონა, რომ კაცი ყველას ვერ მოსთვლისო, ვერც შეკრებსო. იტალიური ზოგი გაზეთების ნომრები 30 მდე მეც გამომიგზავნა. ყველა ეს ცნობები ჩვენ აქ შემდეგის მიზეზების წყალობით მოვიყვანეთ.

სხვათა შორის, მიხ. თამარაშვილს დიდი მადლობის წერილი მიუღია ბუხარესტის აკადემიიდან, ამასთანავე მათ უცნობეებით სხვა და სხვა ისტორიული ცნობები ქართული სტამბის შესახებ. ამ ცნობებს მიხ. თამარაშვილი მწერს, მეც აქედამ ვსარგებლობ და ვსწერ ამ წერილს. ბუხარესტის აკადემიას რაკი გაუცვნიათ მიხ. თამარაშვილის წიგნი. ამ გა-

ცნობით მათ უსარგებლნიათ, მასთან ბევრი რამ ისტორი-
ლი ცნობები გახსენებით და მერე ამ ცნობებით მიხ. თამა-
რაშვილისთვის მიუმართნიათ. აკადემია აი რას სწერს, რას
ატყობინებს და ან რას ავალეებს:

XVII საუკუნის გასულს, ბუხარესტში მისულა, ერთი
ქართველ მღვდელ მონოზონი ანთიმოზი. ეს მღვდელ მონო-
ზონი დასახლებულა იქ, შეუსწავლია კარგად მათი ენა, მე-

-57-

რე გაუშენებია ერთი მონასტერი ამ მონასტერში შეუკრებია
მოწესე ძმები, მის მერე იგი ისე დაწინაურებულა, რომ მათს
ენაზედ თამამად ქადაგებანიცკი დაუწყია, ამ ანთიმოს მღვ-
დელ მონოზონს ბუხარესტში უცხოვრია და იქვე თავის მო-
ნასტერში გარდაცვლილა. ამას დარჩენია იმოდონა ქადაგება-
ნი, საიდანაც თურმე ორი ტომი გამოსულა, დღესაც თურმე
რუმინიაში, ამ ქადაგების წიგნებს პირველი ადგილი უკავია,
სასულიერო მწერლობაში, ეს წიგნები პირველ სამქადაგე-
ბლო წიგნებათ ითვლებიან ასე იწერებიან, თურმე. მეც ასე
მწერს მიხ. თამარაშვილი.

ამაგ მღვდელ მონოზონს რუმინეთში ყოფნა სხვაფრივა-
თაც გამოუყენებია, იგი დაახლოვებია ბუხარესტში, რუმინელ-
თა სტამბის საქმეებს და რამდენიმე ხნის განმავლობაში მას
კარგად გაუცვნია სტამბის სახელოსნო საქმენი, შემდეგ ამას
უმეცადინია და საქმე იქამდის მიუყვანია, რომ ბუხარესტში
ქართული ასოების ყალიბებიცკი გაუკეთებინებია, ესე იგი
ამ ბერს განუზრახავს ქართული სტამბის დაარსება რუმინეთ-
სა, თუ საქართველოში. ეს გარემოება მისთვის მაინც არ
იქნებოდა ძნელი, რადგანც ანთიმოს მღვდელ მონოზონს რო-
მის ქართული სტამბის დაარსების საქმეც კარგად ეცოდინე-
ბოდა: ეჭვი არ უნდა, ამას ჩვენ მიტომ ვფიქრობთ, რადგანც
როგორც შემდეგ ვხედავთ, საქართველოში ანუ თფილისში
1707 წ. გახსნილ ქართული სტამბის ასოები განურჩევლათ
წააგავს რომის ქართულ სტამბის ასოებს, ორივე სტამბის ას-
ოებს ერთი ყალიბები უჩანს.

ჩვენ თამამად ვიტყვით, რომ თფილისის სტამბის ასოები

და მის ყალიბები საქართველოში არ არის გაკეთებული და ჩამოსხმული. იგი ან რომის სტამბაში არის ჩამოსხმული და ან ბუხარესტში. ვფიქრობთ, რომ უფრო ბუხარესტში უნდა იქმნეს, რადგანაც რომის სტამბას ხუცური ასოები არ აქვნდა და საქართველოშიკი ერთ დროს, ანუ 1708 წ. მხედრული ასოებითაც დაიბეჭდა წიგნები და ხუცური ასოებითაც.

-58-

ვფიქრობთ, რომ მხედრულ ასოების ყალიბებს ბუხარესტში ანთიმოს მღვდელ მონოზონი რომის ასოებიდან ჩამოასხმევინებდა, ხუცური ასოების ყალიბებსკი პირდაპირ მის დაწერილ ხუცურ ანბანიდან უნდა იყოს ყოველივე გადაღებული და ჩამოსხმული. ამაზედ ჩვენ მიტომ ვსაუბრობთ, რადგანაც ისტორიაში არ არის მოთხრობილი იმისი ცნობებიც, თუ საქართველოში როცა სტამბა გაიხსნა, მაშინ მისი იარაღი ანუ ყოველივე საჭიროება საიდან მოიტანეს. ჩვენ ვიცით მხოლოდ ის გარემოება, რომ ვახტანგ მეფემ ვლახეთიდან მესტამბენი მოიყვანა, თფილისში სტამბა გახსნა და ქართული წიგნების ბეჭვდა დაიწყო. პირველიდამკი ეს ასე იქმნებოდა და ყოველივე სასტამბო საბეჭვდავის და ასოების უცხოეთიდან უნდა შამოეტანათ, სამწუხაროდ ამის შესახებ მაშინდელ დაბეჭვდილს წიგნების ცნობები სულ არაფერს იძლევიან.

ძველ მესტამბენი საბეჭვდავ სტანოკს – დაზგას უწოდებდნენ, მაშინ საბეჭვდი მაშინები არ იყო, თორემ ქართველები მაშინას-მანქანას უხმობენ, რადგანაც საბეჭვდი სტანოკი არსებობდა, ამიტომ სტანოკს დაზგას უწოდებდნენ. არის კიდევ ერთნაირი მოხსენება რომ **პლაკის, თუ ყალიბების მჭრელობითაო**. ეს უნდა ნიშნავდეს ასოების ყალიბების ჩამოსხმას. ვფიქრობთ, რომ საქართველოში ასოების ყალიბების ჩამოსხმა უნდა შამაელოთ 1780 წლიდამ, როცა თფილისში მეფე ერეკლეს წადილით ქართული სტამბა განახლდა, რაზედაც 30 ათასი მანათი დაიხარჯა თურმე, ამ სტამბის გამგეთ სტამბოლელი ოპანეხოვეები იყვნენ, ამიტომ საფიქრელი არის რომ ამ დროს ამათის ცდით, ასოების ჩამოსხმაც უნდა დაეწ-

ყოთ, ჩამოსხმულ ასოებს გარდა ხის ასოებსაც სჭრიდნენ თურმე მაშინ.

ანთიმოს მღვდელ მონოზონს XVII საუკუნის ბოლოსვე, დაუწყვია საქართველოში წერილების წერა და სტამბის გახსნის საჭიროება, შემდეგ დროს, ამას ვახტანგ მეფესთან გაუ-

-59-

მართავს მიწერ-მოწერა და სტამბის გახსნის საჭიროებაზედ ლაპარაკი. ბევრის მიწერ-მოწერის შემდეგ, ვახტანგ მეფეს განუზრახავს სტამბის გახსნა, როგორც სჩანს მთელის ამ სტამბის გახსნის მეთაურობა უნდა ეკუთვნოდეს ანთიმოს მღვდელ მონოზონს, რაშიდაც როგორც ვხედავთ შემდეგ დროს სტამბის გასახსნელად ხელოსნებს, სასტამბო იარაღის და მასთან ყოველივე საჭიროებას იგი გზავნის ბუხარესტიდამ და ვლახეთიდამ საქართველოში.

ასე რომ უმთავრესად ქართული სტამბის გახსნის საქმე პირდაპირ ამ ანთიმოს ეკუთვნის და არა სხვა ვინმეს. გინდ ვახტანგ მეფეს, მესტამბე ხელოსნებიც ამას შეუგულიანებია, იგინი ამის რჩევით წამოსულან საქართველოში. ფიქრი არ უნდა, რომ ამ საქმეზედ ანთიმოსის ფულიც დაიხარჯებოდა. სამწუხაროდ ჩვენ ამ ბერის ცხოვრებას სულ არ ვიცნობთ, ეს ცნობებიც თამარაშვილის წიგნის საშუალებით შევიტყეთ, საინტერესო არის ამ ანთიმოსის მოქმედების და ქადაგების საქმენიც, ნამეტურ მის წიგნების, რომელთაც რუმინელთა სამქადაგებლო მწერლობაში პირველი ადგილი უკავია დღესაც.

გარდა ასეთის ცნობების აკადემია ითხოვს კვალად შემდეგს: „**საქართველოში მესტამბენი ჩვენის ქვეყნიდამ წავიდნენო. ამ ჩვენის თანა მექვეყნე ხელოსნების მიერ ქართულის დაბეჭდილის წიგნების არაფერი გვაქვს გარდა ორი წიგნისო, გვაკლია კონდაკიო. ამიტომ ვითხოვთ თქვენის დახმარებით ეს წიგნი მოპოვებულ იქმნეს და აკადემიაში გამოგზავნილი, რის ფასაც ჩვენ გადავიხდით დიდის მაძლობითაო**“ აკადემიას თურმე ყველა ცნობები და საბუთები ჰქონია შეკრებილი მასზედ, თუ როდის და როგორ

წამოვიდნენ რუმინეთიდან საქართველოში მესტამბენი, ან ამ სტამბის განწყობის საქმე როგორ მომზადდა, როგორ მოეწყო ანთიმოს მონოზონის შრომით და ვახტანგ მეფის მე-

-60-

თაურობით საქართველოში. ამის ცნობაც არის თურმე იქ დაშთენილი, რომ ქართული ასოების ნიმუშებიც პირველად ანთიმოს მღვდელ მონოზონმა ბუხარესტში დაბეჭდაო.

რუმინელ-ვლახელ მესტამბეთა ამბები

როგორც ანთიმოს მღვდელ მონოზონი, ისევე მის თანამგრძნობელნი, ვახტანგ მეფე და მათთან მესტამბენი გატაცებულნი ყოფილან ქართული წიგნის ბეჭვდის სიხარულით. დიდათ ყოფილან შეყვარებულ და განღვიძებულნი, ამ დიად სურვილს კარგად აჩენს შემდეგი ცნობებიც. თუ ვლახელ მესტამბენი რამდენად მოწადინებულნი ყოფილან ქართულ წიგნის ბეჭვდის პატივისცემისაგან. ესა სჩანს შემდეგის, მათ მიერ დაბეჭდილ წიგნებზედ მიწერილ ღალადებათაგან.

აი მათ მიერ დაბეჭდილ ქართული წიგნის მინაწერები:

ქ: ვითარცა უცხონი იხარებენ ხილვასა ზედა თვისთა სამკვიდრებელთასა:

და ზღვათა შინა მავალნი ხილვასა ზედა ნავათ საყუდელთასა:

ეგრეცა მესტამბენი იხარებენ განსრულებასა ზედა წიგნთასა;

ამის შემდეგ რუმინეთულს ენაზედ მესტამბეთ აქვსთ მიბეჭდილი შემდეგი ლექსი ქართულის ასოებით:

ქ. პრეკუმ ჩეი სტრეინი დორესკ: მშია სემ ვაზეა:

ფინდისტინ ინტრატე ცირე: დენუპოტსემა ზ ეა:

ქ. ში კაჩეი ჩეს პრე მარე: ბატუწ დეფურთუნა:

ში რო აგა პრე უმ დუმნეზეუ; დე ლინიშტე ბუნა:

ქ: აშაშა ტიპოგრაფი: და კერციე სფერიშე რე:

ლაუდა ნენჩეტატა: დაუ: ში მულ ცემი რე:

-61-

ცხადი საქმე არის, რომ რუმინეთიდან, ვლახელ-რუმინელ მესტამბენი საქართველოში ადვილად არ წამოვიდოდნენ სტამბის გასახსნელად, რომ მათ სურვილს თანამდებათ დიადი მიმართვაც არა ჰქონიყო სარჩულად დადებული. საქართველო მათგან შორს იყო, მასთან გზაში მგზავრობისაგან ოსმალთაგანაც ცარცვა, ხოცვა და ათას ნაირი ვაება მუდამ დღე უნდა ჰქონიყოდ მოსალოდნელად, ამიტომ მათი იქიდან წამოსვლაც მეტად ძნელი და ძვირ-ფასისაც უნდა ყოფილიყო. მას, ანუ სიცოცხლის შეწირვას, ვერაფერი საფასი ვერ დასძლევდა, ამას ადვილად ვერავინ იკისრებდა. ხოლო აქ ზემოდ მოყვანილ მცნება გვაუწყებს ცხადათ იმ გარემოებას, რომ ასეთ დიდ ისტორიულს საქმისათვის, როგორც არის ქართული სტამბის გახნის საქმე საქართველოში, მისი მცნებით თვით ვლახელ მესტამბენიცი ისე ყოფილან განღვიძებულნი, მათი რასაც ყოველი დაბრკოლება და შიშიანობაცკი მარტივად დაუძლევია.

ყოველივე ისტორიული ვალი ნატვრითაც შესრულებიათ, წამოსულან ვინ იცის სადა, არ შეშინებიან არც ზღვაში სვლას, არც მტერთ თავსხმას, არც ცარცვა-ქენჯნვას, არც სხვაფრივ დარბევას, ყოველივე დაუძლევიათ თვისის შეგნებით, თვის კაცობრიულ მიმართულებით, უკანასკნელ ყოველივე დაუძლევიათ, ყოველივე აღუსრულებიათ. მოსულან საქართველოში და ქართველთა წინაშე, ქართული დიადი ისტორიული საქმეც შეუქმნიათ, სტამბა გაუხსნიათ, ამ სტამბის მათს სიხარულს კარგად აჩენს ზემოდ მოყვანილი მცნება, რომ „ვითარცა ყოველ ადამიანი გახარებულ არს თვისის სიმდიდრის ხილვით და ცხოვრებითაო. ანუ როგორც ზღვაში მავალი, განსაცდელს მყოფი და დაღუპვის გზაზედ მდგარი ბევრის ვაების შემდეგ, მიაღწევს ზღვით ხმელეთის ნავთ სა-

ყუდარს კიდევებს, და რისაგანაც იგი გახარებულ იქნებაო, ეგრეთვე მესტამბეთ ახარებს ხილვა თვისგან დაბეჭდილ წიგნებისაო.

-62-

ეს ისეთი ისტორიული ღირსება გახლავსთ, ისეთი მცნება, რაც არამც თუ მაშინ არამედ ეს თვით ჩვენს დრო-შიცკი იშვიათი არის, ასეთი მნიშვნელობა სტამბისა არამც თუ მაშინ, არამედ ასე შეგნება ქართველებში თვით დღესაც არ ესმისთ ბევრს, დღესაც სტამბა სტამბის ხელოსნებს მიაჩნიათ ბრბოთა გუნდათ, უმეცარ მუშათა უმეცრულ ცრემლის ღვრათ ლუკმა პურისთვის, ამას გარეშე სხვა არაფრათ, ასეთნი არიან დღევანდელ ქართველთ მესტამბენი, ამომწყობნი, მბეჭდავნი და თვით უბრალო მუშაკნიც. ამათ შრომას არაფერი იდეიური არა ჰვლობს, არაფერი მიზანი, ესენი არიან სტამბის ბრმა იარაღნი, ბრმა მანქანები, უმეცრული მუშები, მუშაობენ ისე, რომ თვითაც არ ესმით მიზანი თავიანთის მუშავობის. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ ქართული სტამბის მუშაკნი 200 წლის ქართული სტამბის არსებობას დიდის კრძალვით იდღესასწაულებდნენ, მაგრამ როგორც ეს თქვით ზემოთაც, მათ ამის შეგნება სულ არ აქვსთ, მიტომაც მოხდა რომ მათ ყოველივე ასეთ ვალის გადახდა შეუგნებლათაც დასტოვეს. სირცხვილი კი უნდა აქვდესთ ასეთ პირებს თვის წინაპარ მწიგნობრ მესტამბე მოტრფიალეთა წინაშე, რომელთა სიხარულის ცნობებიც აქ მოვიყვანეთ თვით მათის დროის სიტყვებით. ვიტყვით შენიშვნად შემდეგს: თფილისში, 1707 წ. ნახევარს ქართული სტამბა გახსნილ უნდა იყოს ნამდვილ რუმინეთიდან მოსულ ხელოსნებთაგან, ამას აქ მოყვანილი რუმინელი ენის ლექსიც მოწმობს. ასე რომ უმთავრესად ქართული სტამბის დაარსების ისტორიაში რუმინეთს ეთმობა ადგილი. მეორე კიდევ:

რუმინეთის ერი კათოლიკობას აღიარებს და ეს ქართველ მღვდელ მონოზონი ვინ არის, რა სჯულის, ბერძნის სჯულის მექონი თუ კათოლიკე, არც ამის ცნობა ვიცით, თუმცა ბერძნის სჯულის გამოკი ვფიქრობთ რომ არ უნდა იქმ-

ნეს, იქნება ანთიმოსი ქართველ კათოლიკეთ მონოზონი იყო. მიხ. თამარაშვილი დაგვიპირდა ამის ცნობის მოწოდებას, მაგრამ იგი მას აღარ დასცალდა.

-63-

საინტერესოა ამ ანთიმოსის ცხორების და ვინაობის კარგად გაცნობა.

არჩილ მეფის ცნობა ქართული სტამბის შესახებ

1691 წ.

თფილისის სტამბის გახსნის შესახებ, თუ როგორ მოაწყო ვახტანგ მეფემ, ნელ-ნელა ჩნდება სხვა და სხვა ცნობებიც, ირკვევა და აქიდან ვტყობულობთ, რომ ვახტანგ მეფეზედ წინედ სასტამბო საქმეების ცნობა არჩილ მეფესაც ჰქონია, ეს ცნობა შეეხება ისეთ დროს, როცა ვახტანგ მეფე სპარსეთში სცხოვრობდა. არჩილი იმერეთიდან რუსეთში რომ გადასახლდა, მოსკოვში სცხოვრობდა, მოსკოვში ყოფის დროს ამასა გაუცვნია რუსული სასტამბო საქმენი, ამისთვის იგი ისე სცდილობდა თურმე, რომ ქართული ასოების ყალიბებიც კი ჩამოასხმევინა, მასთან ასოებიც და ვიდრე საქართველოში პირველად ქართული სტამბა გაიხსნებოდა, არჩილმა თურმე მოსკოვში ქართული სტამბის სანიმუშოთ, ერთი პატარა წიგნიც დასტამბა თურმე განცხადების მსგავსად. პროფესორმა ალექსანდრე ხახანაშვილმა ამ წიგნის სათაურიც გვაცნობა და მისი დაბეჭდვის დროთ 1693 წ. აღნიშნა. ესე იგი რამდენიმე წლით წინეთ ვიდრე თფილისში 1708 წ. ქართული სტამბა გაიხსნებოდა.

არჩილ მეფის მესტამბეთა ცნობასაც ცხადი საქმე არის, რომ კაი ისტორია ექმნება, სამწუხაროდ ჩვენკი მის შესახებ არა ვიცით რა, ხოლო ვახტანგ მეფეკი მოიხსენებს არჩილის სახელს პირველ დაბეჭდილ ქართულ წიგნების ფურცელზედ

რომ მე ამა და ამ მეფის არჩილის მონათესავე ვახტანგმა გავ-
მართე საქართველოში პირველად სტამბაო. არჩილი აქ ისე
არის მოხსენებული, რასაც ეჭვი არა აქვს, რომ არჩილსაც
უნდა ექმნეს სტამბის გახსნაში წილი.

-64-

ისიცკი უნდა მოვიხსენო, რომ არჩილ მეფე და ანთიმოს
მღვდელ მონოზონი ერთ დროს სჩანან სასტამბო ასპარეზედ,
მასთან ერთი მეორისგან შორს არის, მაგრამ წადილიკი მა-
თი ერთი არის, ასევე არ შეიძლება არ დავასახელოთ ბრძე-
ნი მეფე ლევანი, მამა ვახტანგ მეფისა, რომელიც სპარსეთში
სცხოვრობდა, იქ ეს მაჰმადიანობას აღიარებდა, იმავ დროს
იგი იყო საიდუმლო კათოლიკეც. სპარსეთში მყოფ
კათოლიკის მისიონერებთან საიდუმლოთაც ეზიარებოდა ხოლ-
მე. ამის შვილი ვახტანგიც ხომ სპარსეთში იზდებოდა, ყვე-
ლა ამათხედ დიდი გავლენა აქვდათ კათოლიკის მისიონე-
რებს, იგინი აცნობებდენ ამათ სტამბის საჭიროებას საქარ-
თველოში, ლევან მეფეს სტამბის საჭიროება ისე საჭიროდ
მიაჩნდა რომ შემდეგ დროს, ანუ 1707 წ. სტამბის გასახსნე-
ლად ვახტანგ მეფეს ამანაცკი გამოუგზავნა სპარსეთიდან ფუ-
ლი და დაავალა სტამბის მოწყობა, ყოველივე ამათ ცდაზე-
დკი ცხადი საქმე არის, რომ რომში დაარსებულ ქართულ
სტამბის საქმესაც დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა, ვინაიდგან
ამ სასტამბო საქმეთა ცნობებს ლევან მეფეს, თუ ამის შვილს
ვახტანგს ყოველთვის კათოლიკის მისიონერები ცხადათ აცნ-
ობებდენ.

მეფე ერეკლესაგან თფილისის სტამბის განახლება,

და

780 წ. პოლოს და ტერ დავით ოჰანეზოვები.

თფილისში, 1708 წ. გახსნილი ქართული სტამბა მკვირად დამჯდარა, მასზედ რამდენიმე ათასი თუმანი ფული დაიხარჯა. სტამბა-კი კარგად მოაწყეს, ამას გვიჩვენებს მარტოდ მხედრული და ხუცური ასოების ნიმუშები, მასთან მის ცოდნაც, რომ ფურცლებზედ ზოგს სტრიქონებში რამდენიმე წითელის წამლით არის დაბეჭდილი. ამას გარდა ხუცურსა და

-65-

მხედრულს ასოებში არის ბევრნაირი ზომის, ანუ ნუმრების ასოები, მოკლეთ უნდა ითქვას, რომ 1708 წ. თფილისის ქართული სტამბა საკმარისის იარაღით, ასოებით და სასტამბოს საჭირო განმეულობით ყოფილა სავსე, თავის დროის კვალად ეს სტამბა შესამჩნევია. ამ შემჩნევას თვით წიგნების ასოების მრავალნაირობაც აჩენს.

სჩანს, რომ სტამბის გახსნამდის, მის მომწყობთ კარგი ხელ-მძღვანელი ჰყოლიათ, მათ კაი შეგნება ჰქონიათ როგორც ხელთ-ნაწერის წიგნების, ისევე იმისიც, თუ წიგნის ფურცლებზედ, ზოგიერთ ნაწერების ადგილები ერთი მეორისაგან როგორ უნდა გარჩეულიყოს, როგორ რა უნდა დაებეჭდათ გარჩევით, რომ ამის შეგნება მკითხველსაც სცოდნიყოს. ამის შეგნება მათ კარგად ჰქონიად, ამიტომაც მოუწყვიათ ისე მდიდრად, რომ წიგნის ყოველს ალაგას თქვენ ხედავთ თავის შესაფერს გასარჩევს ასოებს, ყოველივე ეს ცხადი საბუთი არის მის, რომ ამ სტამბის გახსნა იქმნება 10-15 წელს მზადდებოდა და არა ერთს და ორს წელს, როგორც ეს ჩვენ გვეგონა. მაინც ანთიმოს მღვდელ მონოზონის ცნობები და მიწერ-მოწერის დაწყება, წინედ უნდა იყოს 1695 წლებს, თორემ 1708 წ. გახსნილ სტამბის საქმენიერთ წელიწადს ვერ მომზადდებოდა.

თუმცა 1708 წ. თფილისში სტამბა კაის სიმდიდრით და მასალით გაიხსნა, ხოლო მისი სიმდიდრე და სტამბის მოწყობილობაკი დარჩა ერთნაირის რიცხვით და შემდეგ წლებში მას სხვა რამ ახალი, საბეჭდავი და ასოების აღარაფერი მიმატებია. იგი დარჩა ისე, როგორც იყო და შემდეგ წლებში, სამწუხაროდ, წარმატების მაგიერ იგი ხშირად კლებასაც ეძ-

ლოდა. ნამეტურ მტერთა თავ-დასხმის დროს, როცა თფილის ქალაქს იკლებდნენ, მაშინ სტამბასაც აოხრებდნენ, ხან მესტამბენი ხმარობდნენ ამისთვის ყოველნაირ ცდას და სტამბის ყოველივეს მიწაში მარხამდნენ, ასე ინახავდნენ შემდეგის

-66-

თვის მას უვნებლად, ყოველ წემთხვევაში სტამბას ამითიც ხშირად იარაღი აკლდებოდა და ზარალი მოსდიოდა, ამ გვარად, ნელ-ნელა სტამბამ ისე იკლო, იგი ისე შემცირდა, რომ 1760 წლებში მისი არსებობა ოდნავდა ხერხდებოდა, იბეჭდებოდა ხოლმე სამეფოს რამე განკარგულება, ანუ მეფის და კათოლიკოზის ბრძანება და ასეთ საჭირო ქალაქები, თორემ წიგნების ბეჭდვა ძნელი, იშვიათი იყო, ამ ნაკლს მეფე ერეკლემ ყურადღება მიაქცია, მოინდომა სტამბის განახლება, უკეთესად მოწყობა. ეს მან მალეც მოახერხა.

იმ დროს, თფილისში, სცხოვრობდა ერთი ბერძნის არქიმანდრიტი, **მელეტეოსი**. კაცი თავის დროის კვალად მწიგნობარი, ერეკლესთანაც ახლოს მდგარი. ეს არქიმანდრიტი იმ დროს კონსტანტინეპოლს აპირებდა წასვლას. მეფე ერეკლე ამას მოელაპარაკა და სტამბისათვის მცოდნე კაცების შოვნა დაავალა, მასთან სასტამბო ყველა იარაღეულობის მოპოვებაც. მელეტეოს არქიმანდრიტმა მეფის დავალება თავაზად მიიღო და შეჰპირდა ყოველივეს შესრულებას. ეს მალე წავიდა საბერძნეთში, მივიდა კონსტანტინეპოლს და შეუდგა ერეკლეს დავალების შესრულებას, მესტამბე ხელოსნების ძებნას. ამან იშოვნა რამდენიმე მესტამბენი და სტამბის საჭირო იარაღებიც. ამაზედ მან მეფე ერეკლესთან მიწერ-მოწერაც გამართა.

აუწყა ყოველივე ცნობები და უკანასკნელ მოაწყო და მოახერხა ისიც, რომ კონსტანტინეპოლიდამ თფილისში, მეფე ერეკლეს სტამბის სახელოსნოთ, ორი მესტამბე სომეხიც გამოუგზავნა. ესენი იყვნენ პოლოს და დავით ტერ-ოჰონეზოვები, სტამბოლელი სომეხნი. მელეტეოსისაგან შეგულიანებულინი სტამბოლიდამ წამოვიდნენ საქართველოში და 1709 წ. ესენი უკვე თფილისში მოვიდნენ. ამათვე მოუტანიათ თან

სტამბისათვის ბევრი რამ საჭირო იარაღეულობა, რაც მეფე-საგან დაბარებული ჰქონია მელეტოს.

თფილისში მოსულ მესტამბენი მეფე ერეკლემ პატივის-

-67-

ცემით მიიღო, მათ მიუჩინა საქმეთ სტამბის განახლება და გამშვენიერება. ამ მესტამბეებს ქართული ენა არა სცოდნიად, მაგრამ თარგმანებით მალე დაუწყვიათ სტამბის წესიერებაში მოყვანა და მისი განახლება. ამავე დროს, მათ ქართული ენის შესწავლაც დაუწყვიათ და მოკლე დროის განმავლობაში ისე შეუსწავლიად ქართული ენა, რომ წლის თავზედ სტამბის განახლების და მუშაობის დაწყების დროს, თვისი მოსვლის და სტამბის განახლების ამბები, ანუ ისტორია წიგნათაცკი შეუდგენიად და ქართულს ენაზედ დაუბეჭდიათ. ეს პატარა წიგნი დაბეჭდილი არის 1782 წ. ამ წიგნში იგინი დიდათ აქებენ მეფე ერეკლეს წიგნში მეფის ქების გარდა სხვაც ბევრი რამ საინტერესო ცნობები არის მოყვანილი განახლებულს სტამბის შესახებ. სტამბის განახლება მეფეს 30 ათას მანეთად დასჯდომია, ასე სწერს პროფესორი ალექსანდრე, ცაგარელი. წიგნების ბეჭდვა ამ სტამბაში უხვად და მრავლად დაუწყვიათ, ამ დროს თფილისში ერთივე სხვა სტამბა იყო, კუყერაშვილების, მეტეხის გალავანში არსებობდა. ეს მეორე ახალი სტამბა გახლდათ, საკმარისადაც ფართო ყოფილა. იგი სიონის მახლობლად ყოფილა გახსნილი. მისი არსებობა 1795 წ. გაგრძელდა დიდის წარმატებით, აქ დაიბეჭვდენ თითქმის ყველა ქართული საეკლესიო წიგნები განმეორებით, რაც 1708 წლების შემდეგ აღარ დასტამბულიყვნენ.

თქმულება არის, რომ ამ სტამბაში, 1782 წლიდამ იწყეს სამეფო ბრძანებათა ბეჭდვის ქალაღდების გამოცემაც. ამ დრომდე კი ეს არ ყოფილა, ხოღ 1782 წლიდამ ამ სომეხ მესტამბეებსაც დაუწყვიათ ბეჭდვა, ასეთ განცხადებათა ცნობებს ქართველთ მეფეთა გამგეობა აძლევადა, მათისავე ხარჯითა იბეჭდებოდა. სტამბის ხარჯს ყოველთვის სამეფო ხაზინა იხდიდა, შესავალიც ხაზინის ანუ სამეფოსი იყო. პირველად საქართველოში გაზეთების მსგავსად, სამეფო ფუ-

რცლების ბეჭვდა ამ დროდამ დაუწყვით. ზოგს განცხადებას სახელად „ლეპორტი“ ეწერა თურმე! ამიტომაც არის ქართ-

-68-

ველ გლებებშიაცკი დარჩენილი თქმულება, რომ „ლეპორტი მოერთვავო“ ანუ „ლეპორტი საიდამ მთგერთვავო“ მაშინ ეს ნიშნავდა ახალ ამბის მოტანას, ანუ სამეფოს განცხადებას შეტყობას, ასე ყოფილა საქმე. ასე რომ: ქართულს ენაზედ გაზეთის მსგავსად სამეფო ბრძანებათა და განცხადებათა ბეჭვდის დროთ ჩვენ უნდა მივილოთ 1782 წ. და არა 1817 წელი, ეს როგორც აქამდე იყო ჩვენში ცნობილი და მეც ასე მიწერია წინედ.

განახლებული სტამბა დაამხო 1795 წლის უბედურებამ, ამ დამხოზასთან ერთად ქრება მის მეთაურთა მესტამბეთა ხსენებაც, იგინი აღარსად სჩანან 1795 წლის შემდეგ, სჩანს სტამბის გამგეობას თავი გაანებეს, რადგანც თვით სტამბაც აღარ არსებობდა, აკლებული იყო და ზოგი ნივთებიც მიწაში დამარხული.

საინტერესოკი არის, რომ ამ სტამბის განახლების ცნობა შეკრებულ იქმნეს, საჭიროა თვით ამ საქმის მესტამბეთა ცნობებიც, მაგრამ სამწუხაროდ ჩვენ მათ შესახებ არაფერი ვიცით. საყურადღებო არის ის გარემოებაც, თუ მათ ახლად აღდგენილ სტამბაში როგორი წესები აქვდათ, შაგირდების აყვანა, ან სხვა ამ გვარნი, ნამეტურ ქარგლები რა ფასად მუშაობდნენ და საქმეში რას იღებდნენ. სამწუხაროდ ყველა ამების შესახებ ჩვენ არაფერი ცნობები ვიცით. იმის ცნობაკი არის, რომ 1795 წ. შემდეგ, მეფის ბრძანებით ყოველივე სასტამბო იარაღეულობა მდ. კეჟერაშვილმა შეკრიბა, მიწაში დაფლულნი ამოალაგა და მით თვისი სტამბა გააფართოვა და მეტეხშიც გახსნა, სადაც წიგნების ბეჭვდაც დაიწყო.

საქართველოში, სასტამბოთ, ასოების უმეტესი ტყვიიდან ყოფილა ჩამოსხმულები, მასთან მათ ხის ასოებიც სცოდნიად. ხიდამ სჭრიდნენ თურმე ასოებს, თითო ასოს ახლანდური სპიჩკის სიგძე ჰქონია. მისი ხელობის ოსტატობა თვლისში

უწყობდნენ თურმე საოსტატოდ ხელს და ცოდნას. ასეთ ასოებს და სასტამბო იარაღთა ამოჭრას იმ დროს ჩუქურმის მჭრელნიც მისდევდნენ კარგად, მათ ამის იარაღიც აქვნიდათ. ასოებს ლამაზათ სჭრიდნენ თურმე, ასეთ ხის ასოებით ბევრი მხედრული წიგნი არის ნაბეჭდი. ხუცური ასოებისკი არ უჭრიად ხეზედ. ასეთ ხის რამდენიმე ასო მეცკი ვნახე 1878 წ. ერთ მოხუც ხელოსანს მესტამბესთან. ამ მესტამბემ ასეთ ასოების შესახებ ბევრი რამ ცნობები იცოდა, მეკი არ ვიცოდი მაშინ ამის მნიშვნელობა, ამიტომ მისის მონათხრობით ვერაფერი დავწერე. ეხლა აღარც მახსოვს-რა.

პირველ ქართული სტამბის გაიხსნა რომს, 1626 წ.

ევროპაში, გუტენბერგისაგან შემოღებულ სტამბის იარაღის მოგონების ცნობები, ერთობ მალე მოიფინა, ახლად დაბეჭდილ წიგნის ცნობები მთელს ევროპას ელვასავებ მოედო, ეს ცნობები ბალაკანის კუნძულზე მცხოვრებ სლავიანებმაც მალე შეიტყვეს. ჩვენშიაც გაიგეს მის ცნობა რომ ევროპაში, სასტამბო იარაღი და წიგნის ბეჭვდაც მოუგონიათო. წიგნის ბეჭვდის ამბები მრავალთ სჯეროდათ, მრავალთათვის დაუჯერებელი იყო. ჩვენს დაუჯერებლობას მალე მოველინა უებარი წამალი, ევროპის კათოლიკე სარწმუნოების მადიარებელთ მამათაგან ამის ცნობები საქართველოშიაც მალე მოიფინა, დაუჯერებელი ამბავი დასაჯერებელ ჰყვეს მით უფრო, რადგანც მაშინ ტფილისში კათოლიკის სარწმუნოების მადიარებელთ ეპისკოპოზის კათედრაც არსებობდა კათედრაზე მათი ეპისკოპოზნიც განაგებდნენი. ამ მოძღვართ მეოხებით სტამბის ცნობებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საყურადღებო ცნობები გავრცელდა მაშინ.

მაგალითებზე.

დედამიწის ტრიალი, რაც დიდხანს დაუჯერებელი იყო ქართველებში.

ევროპიელთ მკურნალობა, ბებიობა, დოხტურობა, რაც მისიონერებმა კარგად იცოდნენ.

საქართველოში ევროპიულად სწავლის დაწყება, წიგნების ბეჭვდა, გაზეთების კითხვა და კომერციული სწავლის მიღებისთვის ნეაპოლში მგზავრობა.

ქართველთ შვილებმა XVII საუკ. იწყეს ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში გამგზავრება და სწავლის მიღება რომს, პარიზს, ვენას და სხვაგან.

ქართველთ თუმცა ადრიდგანვე შეიტყეს, რომ ევროპაში წიგნის საბეჭდი შემოიღესო, მაგრამ მათგან სარგებლობის ცნობა კი ჰაზრათაც არ მოსდიოდათ. გუტენბერგმა 1455 წ. გამართა თავის პირველი სტამბა, აწის შემდეგ მალე სლავიანთ ტომებმაც იწყეს დამართვა. ამ დიად საქმეს სომხებმაც დროით მიაქციეს ყურადღება, ამათ 1557 წ. ვენეციაში, გამართეს სომხური სტამბა, ამის ამბავმაც მოაწია საქართველოში, ამანაც არა მცდირედი მნიშვნელობა იქონია ქართველებზე. 1564 წ. რუსებმა გამართეს მოსკოვს პირველი რუსული სტამბა, ეს ამბავიც მალე შეიტყეს ქართველთ. ქართველნიც მიეცნენ სტამბის ნატვრას, მაგრამ მოხერხება კი ერთობ უძნელდებოდათ. საქართველოში სტამბის გახსნის ნატვრას და საქმეებს ის გარემოებაც უფრო აფერხებდა, რადგანაც როდესაც ეს შესანიშნავი საქმე ევროპაში გაბრწყინდა, სწორედ იმ დროს საქართველოსთვის კი დადგა შავი და ბნელი დღეები, იმ დროს იწყეს ჩვენს თავზე მუსულმან მტრებმა ნავარდობა და პარპაში.

აქ, სტამბის გახსნისთვის არავის სცალოდა. ამ დროს, საქართველო განცალკევდა, ნაწილ-ნაწილ დაიყო, შტოებად, სამეფოებათ, ჩვენდა საუბედუროდ, გარეშე მტერთ გარდა, თვით ქართველთაც იწყეს ერთმანეთში მტრობა და ბრძოლა,

ხშირად მთავარი-მთავარს ებრძოდა, სახლიშვილი-სახლიშვილს, ხეობა-ხეობას, მთა-მთას, ბარი-ბარს, ქართლი-კახეთს, იმერეთი თვის სამთავროებს და ყველა ესენი კი ერთმანეთს.

ყველა ამაებით კარგათ სარგებლობდა ჩვენს გარშემო მყოფ მაჰმადიანები. მათი მახვილი სასტიკათ გვესვენებოდა გარს, შინაურ მტრობას მაინცა და მაინც დიდი შესამჩნევი ზარალი არ მოჰქონდა, რაც იყო და რამაც მოგვიღო ბოლო, ეს იყო გარეშე მტერთაგან მოწოლილი ძალა. გარეშე მტრებთა ბრძოლით ქართველთ ისე გაუძნელდათ საქმე, რომ სტამბის გახსნა კი არა და სიცოცხლის მფარველობაც კი უჭირდათ.

მრავალნი ჰკვირობდნენ და ჰკვირობენ კიდევ, რომ საქართველოში, სტამბის არსებობის ცნობა ერთობ გვიან მოაღწიაო. ქართველებმა სტამბა ერთობ გვიან გახსნესო. ვინც ჩვენს წარსულს დააკვირდება, იმას ეს საკვირველად არ დაუშთება. თუ საქმეს დავაკვირდებით და შევადარებთ ქართული სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმეს რუსების და სომხებისაგან დახსნილ სტამბებთა წელთა რიცხვს, ეს მაინცა და მაინც შორი-შორს არ გამოვა, სულ 65 წლის განსხვავებას შეადგენს, პირველ ქართული ასოების ყალიბები ჩამოსხმულ იქმნა 1625 წ. პირველი სტამბა რომში იქმნა გამართული 1626 წ. ქართული ანბანის წიგნაკიც გამოიცა 1626 წ. ამი-დამ ჩვენ ვხედავთ, რომ გუტენბერგმა ევროპაში 1455 წ. გახსნა პირველი სტამბა, სომხებმა 1557 წ. ვენეციას, რუსებმა 1564 წ. მოსკოვს და ქართული სტამბა ქართველთ ლათინის წეს-რიგის პატრება 1625 წ. გახსნეს, რომში. ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველთ შორის, სტამბის გახსნის საჭიროება XVI საუკ. დამლევსვე გამოითქვა, ეს გამოთქმა პირველად ლათინის წეს-რიგის პატრებისაგან დაიძრა, ამის ნატვრა მათ ქართველთ დიდებულთა და მეფეებსაც მოახსენეს. მათი მოხსენება ყველას ესიამოვნა, XVII საუკ. დამდეგს, რომში მათგან მიწერ-მოწერაც გაიმართა, პავს ავედრებდენ საქართველოს მფარველობას, რომში

ქართული სტამბის დაარსებას და წიგნების ბეჭვდას. ასეთ ნატვრას არამც თუ უცხო ქვეყნათა „პროპაგანდოს“ ძმები და დები ადგნენ, არამედ ყველა იმ დროის სხვადა-სხვა ორდენის ძმანი და მამანიც, ყველას დიდი სიხარული ჰქონდა აზი-აში ქრისტიანობის მფარველ საქართველოსი. ნამეტურ პატივით უმზერდნენ პაპი და მისი კარდინალები.

ერთის ლათინის წეს-რიგს პატრისაგან ასეთი ცნობა არის წარდგენილი პაპის წინაშე ქართველების შესახებ: „მთელს აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი და ერნი მძლავრის მუსულმანებისაგან დაეცნენ, დაეცა თვით ბიზანტია, მაგრამ საქრისტიანო საქართველო, რომელიც შავ-ზღვის და კასპის ზღვის შუა სძევს და რომელ ქვეყნის ხალხნიც განთქმულნი არიან ქრისტიანობის მფარველობით, დღევანდლამდე შეინახეს თავიანთი საკუთარი მეფობა, მთელს აზიის დაცემულ ქრისტიანებს ესენი უვლიან, ამათმეტი მათ მფარველი, პატრონი არავინა ჰყავსთ. აზიაში ქართველთ დიდი ამაგი, დიდი შრომა მიუძღვით ქრისტიანობის მფარველობისთვის. კავკასიის ერთ შორის სადმე თუ ქრისტიანობა ბრწყინავს, სადმე თუ მისი შუქი ანათებს, ამ შუქის სინათლის მიმცემნი ქართველები არიან, ასეთ ღირსეულ, ასეთ თავდადებულ ერთათვის საჭიროა სტამბის გახსნა, წიგნების ბეჭვდა და თქვენის უწმინდესობის მფარველობა, რადგანაც მათ შორის არა მცირედნი სცხოვრობენ ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს წმინდა სარწმუნოებას აღიარებენ“.

ასეთ ცნობებით აღვსილი წერილები მისიონერს მარიოს, მაჯის, სტეფანე, პაულინს და ნიკიფორე ირბახსაც ხშირად უგზავნიათ პაპის წინაშე და დიდათ ცდილან ქართული სტამბის გახსნას, ამათს ასეთს დიდს ნატვრას თვით მათივე საქმის ფაქტები გამოაჩენენ. ამათზე ბევრათ წინეთუკი სხვა მისიონერებსაც უსაუბრიად და უშრომნიათ რომის წინაშე ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებისათვის. ამათიც დიდი სამსახური მიუძღვით.

მხნე მქადაგებელთ მეოხებით რომის უმაღლეს სამღვდელოების წინაშე ძრიელ უადვილესად დაიბადა ჰაზრი ქართული სტამბის გახსნის შესახებ, ბევრის საუბრის და კამათის შემდეგ უკვე გადაწყდა ქართული სტამბის გახსნის კითხვა და ყველა ხარჯი იკისრა პაპის გამგეობამ. ამ საქმეს დიდათ ხელს უწყობდნენ ზემოთ ხსენებული პირები: მარიოსი, სტეფანე, მაჯი და ნიკიფორე. ამათ შეადგინეს ქართული ანბანი, მათის თავდარიგითვე ჩამოასხეს ქართული ასოების ყალიბები, ამათის ზედამხედველობით დაარსა სტამბა, ამათვე შეადგინეს და დასწერეს ყველა ის წიგნები. რაც-კი საჭიროდ დაინახეს დასაბეჭდათ. 1625 წ. უკვე გამოცხადდა ცნობა, რომ პაპის „უცხოს სამქადაგებლო ძმობის“ თავოსნობით და პაპის მფარველობით რომში ქართული სტამბა ფუძნდებო.

ამ დროს პაულინი, მარიოსი, მაჯი და ნიკიფორე რომში იქმნენ მიწვეულნი, მათ მალე მოაწყეს სტამბა, მის გამგეობა თვით იკისრეს და 1627 წ. უკვე ქართულ იტალიურ წიგნიც დაბეჭდეს. პირველად რომში დაიბეჭდა ქართული ანბანი – ლოცვებით, ეს ლოცვები საქართველოს კათოლიკეთათვის იყო საჭირო, რადგანც ლათინის ბერებს ძრიელ უჭირდებოდათ მრევლისთვის ანბანის და ნამეტურ ლოცვების გადაწერ-გადმოწერა. იმ დღიდან ვიდრე 1800 წლამდე, რომში ქართული წიგნების ბეჭვდა არ მოსპობილა. ანბანსა და ლოცვებს მოჰყვა „ქართულ იტალიუ სლავარი“ შედგენილი სტეფანე პაულინისაგან, ნიკიფორე ირბახის დახმარებით და დაბეჭდილი 1629 წ. რომსვე. აი თვით წიგნის სათაურიც, რომელიც მოგვყავს შეუცვლელად. როგორც წიგნის სათაურზეა მოთავსებული, ჩვენც აქ იმ სახით მოგვყავს ეს ასოები და სიტყვები.

Diftionario giorgiano
e Italiano. Composto da Stefano Paolini conl'aiurio del M.R.
P.D. Niceforo Jrbahi.
Giorgiano, Monaco di S, Bafilio.

Ad vso de' Missionarii

della Sagra Congregatine de Propaganda fide.

გამოცემა In. Roma.

Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. fide.

CICDC XXIX _ 1629

Con Licenza de' superiori.

ამ ცნობაში მოხსენებული ნიკიფორე ირბახი, წმ. ბასილისა, ცხადია რომ ქართველ ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილია, თვით ლათინური ცნობა იძლევა, რომ იგი ქართველთ ბერი არის. ეს წიგნი, რომელიც დაბეჭდილია 1629 წ. მეორე ამის წიგნაკი მაგალითებზე „ქართულ-იტალიურ თათრულ გრამატიკა და სლავარი“ გამოიცა 1671 წ. ნიკიფორეს სიკვდილის კარგა ხნის შემდეგ, მის დაბეჭვდას ნიკიფორე არ მოესწრა. ეს წიგნი ადრე მე შეცდომით ავსუხსე ერთ ჩემს წიგნში.

ამ სათაურის მეორე გვერდზედ მოხსენება არის დაბეჭდილი თვით წიგნის შესახებ. მეხუთე გვერდზედ წინასიტყვაობა იწყება, რომელიც შედგენილია „პროპაგანდოს“ ძმებისაგან, რომ ეს „ქართულ-იტალიური სლავარი“ ივერიელთ სასარგებლოთ იბეჭდებაო. წიგნის დასაწყისი ასე იწყება „Alfabeto Giorgiano“ ამას მისდევს ქართული ანბანი, ანბანის შემდეგ სიტყვები იწყება, სიტყვებზე მიწერილია ქართული ასოებით ეს სიტყვები, რომელიც თავის წერტილებითვე მოგვყავს აქ: – „:.. ლექსი:.. იბერიგო:.. ფრანსისი:..“ ქართულ ასოებს გვერდით ლათინური ანბანი აქვს დაბეჭდილი, იგი ხსნის ქართულ სიტყვებსაც, გვერდზედ ლათინური სიტყვებიც აქვს მობეჭდილი. ამ სიტყვების შემდეგ ქართული ასოები ლათინურის ასოებთან არის ნაბეჭდი, რომ, მისიონერებს გაადვილებოდათ ქართული ენის შესწავლა. წიგნი შეიცავს 128 გვ. თითო გვერდზედ დაბეჭდილია 18 – 19 სიტყვა, ყველა ქართულ სიტყვას თავის თარგმანიც აქვს.

ღალღზეა დაბეჭდილი. ასეთი ქალაქი მაშინკი არა და XVIII საუკ. იშვიათი იყო საქართველოში. „სლავრს“ მოჰყვა ქართულ-იტალიურ გრამატიკის შედგენა, რომელ გრამატიკის ბოლოს ქალდეური, არაბული და ებრაული ასოებიც არის მოთავსებული. გრამატიკას შედარებითი კილო აქვს მიცემული. უნდა ვსთქვათ, რომ იმ დროის კვალით ეს შრომა ჩვენ ერთობ დიდს სამეცნიერო შრომათ მიგვაჩნია, დიდს შრომას გარეშე, ამ წიგნის დაბეჭვდა მაშინ დიდს ფულს, დიდს ხარჯსაც მოითხოვდა, რადგანც იგი ვრცელი ტომია. ეს „ქართულ იტალიური გრამატიკა“ მისიონერს მარიოს მაჯის შეუდგენია და გამოუციათ მხოლოდ 1670 წ. რომს, ვინ გამოსცა, თვით ენერგიულმა მისიონერებმა თუ სხვა ვინმემ – ეს არ სჩანს.

Sintagma fon hiugvarim orientalium quae in georglae regionibus su'diunrur Liber primuus Complectans Georgiana, feu Ibericae vulgaris linguae institutions gramaticas Authore D. Francisco-maria Maggio, clerico reguaari, Panormitano. Romae.

Ex Typographia sacrac Cengratinis de Propaganda Fide M. D. C. LXX 1670 წ. Superierum permissu.

ამ შრომიდან ნათლად სჩანს, რომ მარიოს მაჯი დიდი შრომის და ენერგის მისიონერი უნდა ყოფილიყოს. წიგნის გვერდთა რიცხვი შეიცავს 400 გვერდს, დაბეჭდილია საწერ მთელ თაბახიან ქალღღზედ. ამ წიგნებს გარდა ხსენებულ პირებს სხვა წიგნებიც უბეჭდიათ, მაგრამ ჩვენ ამ წიგნების არაფერი ვიცით, 1733 წ. ამავე სტამბაში გამოსცა პატრმა ტულუკიანთ დავითამ „საქრისტიანო მოძღვრება“ რომას ქართველ კათოლიკეთათვის, შემდეგ ეს „საქრისტიანო“ მეორეთ 1793 წ. იქმნა გამოცემული და მესამედ 1800 წ. მესამე გამოცემაში მღვდელს ახალციხელ ბაღინაშვილსაც მი-

ულია მონაწილეობა. 1741 წ. ამავე სტამბაში გამოსცა პატრ-

მა ტულუკაანთ დავითამ პატრმა „საქარისტიანო მოძღვრება“ მოკლედ დარიგებულმა მარტვილთათვის. დაიბეჭდა წმიდა რომის ქალაქს, სასწავლოსა შნა, რომელსაც ქართულათ ჰქვიან „პროპაგანდო ფიდე“ მთავრობასა ბენედიქტე XII რომის პაპისა 1741 წელს. გამოცემის ხარჯი პაპის ყოფილა.

ამ ქართული ასოების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ იგი-ნი კარგად ჰხატვენ ქართულ ანბანის სახეს თავის მოქარგულობით. ასოების ზომა დღევანდელის ვენის ასოების მეთორმეტე ნომერს უდრის. უნდა შევნიშნოთ, რომ „სლავარში“ ნახმარი ძველი ქართული მართლ წერის ნიშნები სამ-სამი წერტილია ჯვარედინათ, რის ხმარებაც XV საუკ. არაბულის ანბანის ხმარების ზე გავლენით, საქართველოში, მხედრულს ხელთ-ნაწერებში წინ წავიდა. ქართულის გრამატიკიდან კი ეს გამოდევნილია, აქ ნახმარია მართლ წერის ყველა საგრამატიკო ნიშნები. ასე რომ ამის მზერით კაცი განცვიფრდება. პირველად ლათინის ბერებმა შემოიტანეს ეს ნიშნები ჩვენში, პირველად ამათ იხმარეს ქართულს წიგნებში. XVII საუკუნეში-კი არა და ამ ნიშნების ხმარება ქართველებმა თვით XVIII საუკუნეშიაც არ იცოდენ. ამ გრამატიკაში ნიშნებიც საოცარის სიფრთხილით არის ნახმარი, არსად კაცი მათ უადგილობას ვერ შენიშნავს, ყველგან ეს ნიშნები !?.; – რიგზე არიან დანიშნულნი.

უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველ ერის ისტორიაში, პირველ ქართულ სტამბის გახსნა 1708 წ. კი არ უნდა მივაწეროთ, არამედ 1626 წ. რომში, როცა პაპი ურბან მერვე საქართველოს მფარველი გახდა, როცა საქართველოში მათი მქადაგებლები მრავლად გაჩნდნენ. ჩვენ, 1626 წ. უნდა ვიანგარიშოთ ქართული სტამბის გახსნისათვის. რიგია, რომ ასეთ დიდს საგანს, ძვირფას მხარეს ჩვენის ისტორიისას, სრული ჯეროვანი ყურადღება მიექცეს. ოდესმე რომში პირველ

ქართულ სტამბის დაარსების სახსოვრად ვიდღესასწაულოთ კიდევ, მთელ ევროპას ვამცნოთ, რომ პირველი ქართული

სტამბა როდის და სად გაიხსნა, ამასთანავე აინუხსოს ისტორია იმ განწყობილების, პატივისცემის და სიბრაღის, რაც კი ჩვენს მეფეებს და პაპებს შორის ყოფილა დამკვიდრებული. ამ ისტორიისათვის რომში ძრეელ ბევრი მასალები აღმოჩნდება, ამ მასალებიდან კარგათ გამოსჩნდება, თუ რომის ტახტმა რა განძრახვით გახსნა რომში ქართული სტამბა.

რომის სტამბის და წიგნების ბეჭდის ცნობებმა საქართველოშიაც მალე მოაღწიეს, ჯერ ქართველთ დაბეჭდილი წიგნები არც კი ენახათ თვალთ, რომ სიტყვით ესმოდათ: რომში პატრებს ქართული წიგნები დაუბეჭდიათო. ეს თქმულება მალე გამართლდა, ლათინის პატრებმა ქართულად დაბეჭდილი წიგნები მალე შემოიტანეს საქართველოში, ეს ნაბეჭდი წიგნები ოთხსავ-კუთხივ მოჰფინეს, ყველა ქართველი განკვირვებულ იყო ასეთის საოცარის საქმისაგან, მრავალთ იწყეს თვალის გახილება და ირგვლივ ფხიზლათ მზერა. იმ დროის ქართველთ ხშირად უსაუბრიათ სტამბის და წიგნის ბეჭდის საჭიროებაზე, მაგრამ მოხერხებით კი ვერ მოუხერხებოდათ, შინაურს და გარეულს მტრობას და გარემოებას ხელი შეუშლია მათთვის, ხოლო რაც შეეხება სტამბის გახსნის საჭიროებას და ცნობებს, ეს საქართველოში უპირველესად რომიდან შთამოღვრილა, ასე რომ ჩვენი სტამბების ისტორიის სიდიადე რომიდან იწყება და ამ მნიშვნელოვან დიად საქმის წარმომადგენლებათ მარიოს მაჯი, ნიკოლოზ ირბახი და სტეფანე პაულინი იგულისხმებიან, ესენი არიან ჩვენი წარმომადგენელნი, ამ მოძღვართ მოქმედება და სახელები ანათებენ ჩვენის ბეჭდის ისტორიაში. ოდესმე თუ ქართულს ან ევროპიულს ენაზე დაიწერა ქართული ბეჭდის ისტორია იქ ეს პირები მაშინ უპირველეს ადგილს დაიკავებენ.

ამ მქადაგებელ მოძღვრებთა შესახებაც ვიტყვით მცირედ რამეს: ზემოხსენებულ მოძღვარ მისიონერებში გარდა ნიკი-

ფორე ირბახის ყველანი ტომით იტალიელნი იყვნენ, იგინი ეკუთნოდნენ პაპის „უცხოთა სამქადაგებლო ძმობას“, რომელსაც მათებურათ „პროპაგანდო ფიდე“ ეწოდება. ესენი ადრიდ-

განვე იყვნენ აზიის ქვეყნებში ნავალი. შემდგომ მოგზაურობის იგინი დაემკიდრნენ საქართველოში. აქ მათ კარგა ხანს იცხოვრეს, გაიცნეს საქართველოს კუთხეები, ხალხი, ენა, ისტორია, სხვა-და-სხვა პირობები და ბოლოს ამ ხალხისათვის ცდა და ღწვას მიეცნენ, უკანასკნელ მათის მეოხებით რომში ქართული სტამბაც გაიხსნა. ამ სახელოვან მისიონერების ცხოვრების წელნი 1650 წლებამდე სჩანს, შემდეგ კი ისპობა მათი სახელების მოხსენება.

საქართველოში მათი მოსვლა შეეხება 1615 – 1617 წლებზე არა უგვიანეს. სტამბის გახსნის შემდეგ ესენი მოხმობილნი იქმნენ რომში. რომში მისულთ ქართველთ ერს მარტოთ სტამბის გახსნა და წიგნების ბეჭვდა არ აკმარეს. ამათ მოხსენება მართვეს პაპს და ითხოვეს „პროპაგანდოში“ ქართული ენის კათედრის დაარსება და საყოველთაოდ იქ ქართული ენის მცოდნე პროფესორის ყოლა. პაპი თანახმა გახდა ამის და მალე იქმნა უმაღლეს სასულიერო სასწავლებელში ქართული ენის კათედრის დაარსება, მასზე პროფესორათ დადგენილ იქმნენ თვით ეს მოძღვარნიც, რის მეოხებით რომი-დამ ესენი საქართველოში ველარ დაბრუნდნენ. იქ დარჩნენ, იქ მოღვაწეობდნენ ჩვენის გვარის სასარგებლოთ, ჩვენის წარსულის მამა-პაპათ ძეთა გონების განსანათლავათ. ქართულ ენის პროფესორებთ რიცხვი რომში თვით მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგამდისაც არ მოსპობილა. უკანასკნელ დროს, ე. ი. 1800 წ. რომში, პაპის „უცხო ქვეყანათა სამქადაგებლო“ ენის კათედრის უფროსად ახალციხელი მღვდელი გრიგოლ ბედინაშვილი იყო, რომელიც აგრეთვე სომხურ ენის პროფესორათაც იგულისხმებოდა.

საშუალ საუკუნეობი-დამ, ევროპაში, კათოლიკის სარწმუნოებისათვის იწყება ათასნაირი სარწმუნოებრივი ბრძოლა

და კამათი. სასტიკს კამათს რეფორმაციებიც მოჰყვა. იმ დროს, კათოლიკის ეკკლესია დიდს განსაცდელში იყოს, მას დიდი გასაჭირი ადგა, მაგრამ რომს ამ გაჭირვების დროსაც კი არ დაუვიწყნია საქართველო და ქართველი ხალხი, აღმოსავლე-

თის ხალხებთ შორის საკმარისი ზედამხედველობა ჰქონიათ ქართველობაზე მიპყრობილი, ქართველთ სასარგებლოთ იგინი ფულსაც საკმარისად ხარჯავდნენ. ეს დიდათ საყურადღებოა და მასთანვე პატივ საცემი. ეს ისტორიული მშვენება ჩვენის ისტორიისა მომავალში იქამდის დიდებით და სხივოსნობით შეიმოსა, რომ ქართული წიგნების საბეჭდი სტამბები რომის სტამბის მიბაძვით ვენეციას, ფრანციას და კონსტანტინეპოლსაც იქმნენ დაარსებული, სადაც ქართველთ კათოლიკის ბერებისაგან აღიბეჭდნენ მრავლად სასარგებლო ქართული წიგნები. თვით XVIII საუკ. ვახტანგ მეფისაგან გახსნილ სტამბის წინამორბედათაც ზემო ხსენებულ რომის სტამბა უნდა ჩაითვალოს.

საქართველოში პირველი ქართული სტამბის გახსნა

1707 წ.

ქართველ სამღვდელოებას პატრების მოქმედება თვალწინ სარკესავებ დაუდგათ და XVII საუკუნის ბოლოს, რაღაც ბედზედ, ვალახიაში ყოფილა ერთი ქართველი ეპისკოპოსი, რომელსაც კარგათ შეუსწავლია სლავიანთ წიგნების ბეჭვდის საქმე, ამას მსწრაფლ მიუქცევია ყურადღება ქართულს ენაზე წიგნის ბეჭვდის შემოღებისათვის. მას დიდი ნატვრა მისცემია, საქართველოში, ქართული სტამბის დაარსებისთვის. ამ მღვდელ მთავარს საქართველოში მიწერ-მოწერა გაუმართავს და ვახტანგ მეფესთან რჩევა, რომ დროა, თფილისში, ქართული საბეჭდი სტამბა დავაარსოთო. ამის თანხმანი მალე გამხ-

-80-

დარან ქართველთა დიდებულნი და წერილიც მიუწერიათ, რომ ძრიელ კარგი იქნება, თუკი ქართველები ამას მოვახერხებთო. ამ განზრახვის მეთაურათ ვახ. მეფეს სთვლიან. მაგრამ ეს არ არის სწორი, ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ზემო

ხსენებულ ეპისკოპოსს და ვახტანგ მეფეზე ბევრათ ადრე სტამბის გახსნის შესახებ საუბარი არჩილ მეორესაც ჰქონია, რომელიც მოსკოვში კარგა ხანს სცხოვრებდა, გარემოებამ ამას არ მისცა შემთხვევა სტამბის გახსნის, მისი საქმეები მრავალნაირათ დაიხვანჯა, მხოლოდ შემდეგ დროს, – ამის ნატურა ვახტანგ მეფემ შეასრულა ზემო ხსენებულ ეპისკოპოსის ღწვით და ქადაგებით.

ამ ბოლოს დროს, პროფესორმა, ალ. ხახანაშვილმა, რუსეთში, მოსკოვს, იპოვნა ერთი ქართული დაბეჭდილი ანბანის ფურცელი, ამ ანბანის ასოები მოსკოვში ჩამოუსხმევინებია არჩილ მეფეს 1793 წ. ესე იგი ვახტანგ მეფის სტამბის გახსნამდე ბევრად ადრე. მაშასადამე ვახტანგ მეფის სტამბის გახსნის ნატურაში არჩილსაც უძევს წილი, ვახტანგ მეფესზედ ბევრად ადრე. ცნობებიდამ სჩანს, რომ სტამბის გახსნის მონატრული სხვანიც ყოფილან და არა ვახტანგი, ამას მხოლოდ სხვების ნატურა შეუსრულებია და თფილისში დაუარსებიათ სტამბა.

ბევრის მიწერ-მოწერის შემდეგ, ზემოხსენებულ ეპისკოპოსს ვალახიაში ჩამოუსხმევინებია ქართული ასოები, ამ ასოების ნიმუშები საქართველოში გამოუგზავნია, შემოუთვლია. „ნახეთ ეს ასოები და თუ მოგეწონებათ, მაშინ დასთანხიდით და თქვენც მიიღეთ, თუ არ მოგეწონებათ მაშინ უარი სთქვითო“. ასოების მიღებისთანავე ქართველთ დიდათ მოეწონათ, ამათ ეპისკოპოსს თანხმობის წერილი მისწერეს, დაავალეს შრომის მიღება, ყველა იარაღის მოპოვება, მცოდნე ოსტატების და ყველა მათ საქართველოში გამოგზავნა, სტამბის დაარსება. ქართველ ეპისკოპოსსაც დიდათ ესიამოვნა ასეთი ნატურა, მეფის ვახტანგის ბრძანება უმაღლესად შეასრულა, მალე იშოვნა

ოსტატი კაცები, მოიპოვა ყველა სასტამბო იარაღი, ჩამოახმევინა ქართული ასოები ყალიბების ყალიბებს მოჰყვა თვით ასოების ჩამოსხმაც და უკანასკნელ მეფის ვახტანგის და ლეონ ირანთა მსაჯულის ხარჯით საქართველოშიაც გამოგზავნეს ოსტატები. ამათ შორის ოთხი კაცი ყოფილა ხელოსანი,

ერთი მბეჭდავი და სამიც ამომწყოები, ერთი ამათგანი მიხაილი უფროსი ყოფილა, ჩვენის ჰაზრით ეს რიცხვი უნდა შეეხებოდეს 1706 წ. არა უგვიან, რადგანაც 1708 წ. თფილისში უკვე გამოიცენ ქართული წიგნები, ვიდრე სტამბა დაარსდებოდა.

მინამდის თფილისში დაფუძნებულ იქმნა ქართველთ მწიგნობართ გუნდი, რომელ ბრძენთაც მუშაკობა იწყეს ქართულ სამღვთო წერილის განხილვაზე. ბერძულ დედნებთან შედარების და საბეჭდათ მომზადების ვახუშტი და ვახტანგი-კი ისტორიულ, გეოგრაფიულ და სხვა-და-სხვა მასალების შეკრებას მიეცნენ. ამათ თავიანთი შრომა შემდეგ დროებში რუსეთში დაამთავრეს. ერთი ამ მშრომელთაგანი ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი, ორბელიანი ყოფილა. 1709 წ. გამოცემულს „საქმე მოციქულთა“-ს ბოლოს ამ გვარი შენიშვნა არის მიწერილი: – „ოდეს განაგებდა საქართველოსა ძმისწული კეთილ მორწმუნე მეფის არჩილის და სახელოვანის მეფის გიორგისა და ბატონის ლევანისა ღვთის მოყვარე, განათლებული ვახტანგი, გულ მოიდგინა და მოიღო სტამბა ვალახეთით, რომელ არ ოდეს ყოფილიყო საქართველიში, ხელით წერაში ჩვენი სამღვთონი წერილნი განრყვნილიყო, და მე, დედის ძმისწულსა ამა მონოზონს ნიკოლოზს (ორბელიანს) მიბრძანა წიგნების გასწორება და განხილვა. დიდის ჭირითა, ბერძენთ სამოციქულოთ შემწეობითა, სიტყვა და ასო მეტ ნაკლები გავმართე და ესე საძიებელი არც ერთ ენაში არ იყო, სიადვილისა და ადრე პოვნისათვის ახლა მე გავაკეთე და თუ გულის ხმა ყოფ, დიად ადვილია და ამის სწავლება საძიებლისთვის, – იქ იძიე,

ვინც ჩემი ნაშრომი წიგნები ნახოთ, ღვთის სიყვარულისათვის, შენდობას მიბრძანებდით, მე დიდათ შემეწევის და უზრუნველ იქნებით“.

ამავე წელს დაიბეჭდენ „დაუჯდომელი“ 1000 ც. პატარა ლოცვანი. 1710 წ. გამოიცა „ჟამნი“ 450 გვ.

ბოლოს მოხსენებულისა: – „ჟამნი, აწ ახლად დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედა, ჟამსა ამაღლებულისა და სახელოვანისა მეფისა,

უფლისა ქაიხოსროსა, წარსაგებელითა და საფასითა ბატონიშვილის უფლისა ვახტანგისა გაიმართა ხელითა ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონის ორბელიშვილისათა და მიხეილ ძის ოგარო ვლახელისა ხელითა“. სხვა წიგნებზედაც ესევე ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი აწერს ხელს, რომ წიგნები მე გავმართეო. ზოგი წიგნები სხვებს გაუმართავთ, მეთაურობა-კი ამას სჭე-რია. შემდეგ ეს მღვდელ-მონაზონი თბილელათ იქმნა აპყვანი-ლი- 1709 – 1713 წლებამდე თფილისში დაიბეჭდა შემდე-გი სასულიერო შინაარსის წიგნები: ზოგი ორჯელ-სამჯერაც გამოიცენ: კონდაკი 500 ც., ჟამნი, მეორეთ 500 ც. სამო-ციქულო მეორეთ, დავითნი, სახარება მეორეთ, ვრცელი ლოცვანი, მცირე ლოცვანი, მხედრულარ, ტიბიკონი, კურ-თხევან, პარაკლიტონი, სადღესასწაულო, მარხვანი ძილის პირნი და ზოგიც სხვა წვრილი საეკლესიო წიგნები, ზოგი მხედრულის ასოებით და ზოგი ხუცურათ. ზოგიერთს გამო-ცემებს პირველს ფურცელზე და, ზოგს ბოლოს საქართვე-ლოს სამეფო გერბი აზის, ზოგზე დახატულია მეფე ლეონ ირანთა მსაჯული, მამა ვახტანგ მეფისა, რომელიც სპარსეთ-ში სცხოვრობდა, იქ მთელის ირანის მსაჯულთ ირიცხებოდა შესანიშნავი ჭკვიანი კაცი იყო.

იგი შეერთებულ იქმნა შეას სარწმუნოებასთან, მაგრამ საიდუმლოთ-კი კათოლიკობას აღიარებდა, ზიარებას სპარ-სეთში მყოფ ლათინის ბერებისაგან იღებდა. ამან განუზიარა მოგზაურს მისიონერს იეზუიტს პოლონელ კრუსინსკი, რომ მე კათოლიკის სარწმუნოებას ვაღიარებ ჩემითაო. ასეთი მე-

-83-

ფენი ქართველ ხშირად არ გვყოლია. ეს მეფე საქართველოს სამეფოს საქმეების გამო სპარსეთში სცხოვრებდა, შაჰის და-ვლებით მუსულმანობას აღიარებდა, მაგრამ გულით-კი ქრის-ტიანი, ქართველი იყო. ეს მეფე სპარსეთიდან დიდად ეხმა-რებოდა საქართველოს, როსტომ მეფისავე, სპარსეთიდან საქართველოს დიდს მფარველობას უწევდა, თვით სტამბის გახ-სნასაც დიდის სიამოვნებით მიჰვებებია, სპარსეთიდან დიდი დახმარება მიუცია ამ საქმისთვის, ყველაზე მეტად მას სია-

მოვნებით, რადგანაც სპარსეთში მყოფ ლათინის პატრებისა-
გან კარგად სცოდნია მნიშვნელობა სტამბის გახსნის და წიგ-
ნების ბეჭდვის.

მისის დახმარებით, პატრონობის და საქართველოს
მფარველობის სამახსოვროდ, ვახტანგ მეფესაც ლეონ ირანთა
მსაჯულის სახე წიგნებში მოუქცევია, ლეონ ირანთა მსაჯუ-
ლი სკამზედ ზის, ხელში ქრისტიანულის ჯვრით გაკეთებული
ყავარჯენი უჭირავს, გვერდზედ დახატულია ბაგრატიონე-
ბის გვირგვინი, ირგვლივ ხუცური წარწერა აქვს.

ლეონ ირანთა მსაჯულს სპარსეთში კარგი შეძლება
შეუძენია. იგი სტამბის საქმეს ისე გაეხარებია, რომ ვახტანგ
მეფესთვის მთელი სტამბის ფული მას გამოუგზავნია. ეს
სტამბა მეტად ძვირად დასჯდომიათ, 50 ათასი მანეთი
მარტოდ ერთხელ გამოუგზავნიათ მეორედაც ამდენი. უქვე-
ლია ამას სხვა ფულიც დაემატებოდა. ასე რომ პირველი
ქართული სტამბა თფილისში დამჯდარი უნდა იყოს ასი ათას
მანეთზედ მეტი, ამიტომ ვათავსებთ აქ ლეონ ირონთა მსა-
ჯულის სურათსაც, როგორც ერთს თანამგრძნობელს.
ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგს ქართუ-
ლის სტამბის გაძლიერებისა.

იმ დროის ქართველთა, საღმთო წერილს გარდა საერო
მწერლობასაც მიაქციეს ყურადღება. სამართლიან მოვალე-
ობის აღსრულებას მოჰკიდეს ხელი და „ვეფხის ტყაოსნის“

-84-

ბეჭდვაც განიზრახეს. შეუდგნენ „ვეფხის ტყაოსნის გამოცე-
მის სამზადისს და 1710 წ. უკვე დაიწყეს ბეჭდვა ისე, რომ
1712 წ. „ვეფხის ტყაოსანი“ ცალკე წიგნად გამოიცა. ამ
ძვირფას საუნჯის გამოცემას ზოგი სასულიერო პირნი წინ
აღუდგნენ. „ვეფხის ტყაოსნის“ აზრებს სამეძაოთ სთარგმნი-
დენ. ამიტომ ამ წიგნის შინაარსის გასაცნობად ვახტანგ მე-
ფემ ახსნა დასწერა, რუსთველის აზრებს მეძაობა მოაშორა.
ამის ახსნა „ვეფხის ტყაოსნის“ ბოლოშია მოთავსებული.
თვით „ვეფხის ტყაოსნის“ ბოლოს დაბეჭდილია ორი ტაეპი,
რომელიც მიუწერიათ და მიუბეჭდიათ იმ დროის მწიგნო-

ბართ ქართველთ.

„ვეფხის ტყაოსნის“ პირველს გვერდზედ მოყვანილია შემდეგი: „ვეფხის ტყაოსანი“ აწ ახლად დაბეჭდილი ქართულსა ენასა ზედა, ჟამსა ამაღლებულისა საქართველოს მპყრობელისასა, უფლისა ვახტანგისა, შრომათა და წარსაგებელითა მისივე მპყრობელისათა გაიმართა ხელითა ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა, ქალაქ თფილისს, ქრისტეს აქეთ 1712 წ. დასაბამითგან ვიდრე აქომამდე 7220“. მეორე გვერდზედ მოთავსებულია შემდეგი:

„მადიდებელი წმიდისა სამებისა მე გვარტომობით, ძის ძემან სახელ განთქმულის მეფის ვახტანგისამან, ძმისწულმან, ქებულის არჩილისამან და დიდათ პატიოსნის ლევანისამან, მპყრობელმან საქართველოსამან, ვახტანგ – მოვიყვანე მესტამბე ვლახეთის და გავაკეთე სტამბა სახსრად სულთა წინა თქმულთა მეფესათა, მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულისა თუთასათვის, სალხინებელად სულისა ჩემისა და ჩერქეზის ბატონის ასულისა დედოფლის რუსუდანისა და ძეთა და ასულთა ჩვენთა აღსაზრდელათ“. მეოთხე გვერდზედ დახატულ დაბეჭდილია სურათი ვახტანგ მეფისა. „ვეფხის ტყაოსნის“ უკანასკნელ ტაეპის შემდეგ მოთავსებულია შემდეგი ორი ტაეპი, რომელიც მოგვყავს აქვე, რადგანაც ამ ტაეპს მჭიდრო კავშირი აქვს ჩვენის სტამბის დაარსების ისტორიასთან:

-85-

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში, პირველ ნაწერი ხელისა, უგბილოა ფრიად სასწავლო, გონიერთ გულთა თმენისა, მეფის ვახტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილ მქნელისა, და ნაღვაწი მისის მლოცველის, მესტამბე მიქაელისა“.

„დაესრლა ეს წიგნი, ქორონიკონს უნსა სმულსა; ყველეკასა უხაროდა, რიტორსა და ხმა უსულსა, სამღვრთოა და საეროცა, ვისაცა აქვს სმენა გულსა, და უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა გულს, უსრულსა“.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ვალახიიდან საქართველოში მოსული მესტამბე მიქაელი, უნგრეთელი ყოფილა. ხოლო

ვალახიაში მყოფი და აქედამ თავის ხელოსნებით საქართველოში მოსულა. ამ მესტამბის და მის ამხანაგებთ ცხოვრების ცნობები ჩვენთვის დაფარულ არს, ის კი ვიცით, რომ საყოველთაოდ საქართველოში დაშთენილან, ამათ აქ. საქართველოში, ქართველთ ძეთათვის შეუსწავლებიათ ქართული ასოების ხაზვა, ყალიბების ამოჭრა, ასოების ჩამოსხმა, ამოწყობა, ბეჭდვა, შავი წითელი წამლის კეთება, თვით რკინის დაზგების მომზადებაც. ერთის სიტყვით სრული ხელობის ცოდნა სასტამბო საქმეების. სანაქებოთ ითვლება მათი ოსტატობა წითელ და შავ წამლით ქართული წიგნების ბეჭდვის ხელოსნობაში. რაც შეეხება ზემოთ მოხსენებულ კარის დეკანოზის შვილის მიქაელის ხსენებას-კი, ეს ჩვენ სულ სხვა პირათ მიგვაჩნია, სხვა მოღვაწეთ, კარის დეკანოზათ ჩვენ უნდა სახეში ვიქონიოთ ქართველთ მეფეთა კარის ეკკლესიის მოძღვარი, მამასადაძმე ეს მიქეელი ქართველი კაცი, ქართველი მესტამბე უნდა იქმნეს, იქმნება მან თავისი ცოდნა უნგრეთ-ვალახიელ მესტამბე მიქელ სტეფანეს ძისაგან შეისწავლა. ამას ჩვენ მიტომ ვფიქრობთ, რადგანც საქართველოში, ერთ დროს ორ მიხილს ვხედავდით სტამბის ასპარეს-ზედ.

უნდა ვსთქვათ, რომ უნგრეთ-ვალახიელ მიქელ სტეფანეს ძემ მოჰფინა ჩვენში სტამბის ხელოსნობის ოსტატობა,

-86-

ამ ხელობის ოსტატ ქართველნი ამან მოამზადა. მისი შრომა ქართველ მეფეებთაგანაც დიდათ პატივცემულ და ღვაწლდებულ იქმნა, მიქაელი აზნაურის შვილობით იქმნა დაჯილდოებული 1710 წლებსვე ვახტანგ მეფისაგან, საქართველოში დასახლდა, აქვე გარდაიცვალა, ამისაგან დაზრდილ მესტამ-ებმა XVIII საუკ. ნახევარს საქართველოში უკვე თავი იჩინეს. ესენი არიან ასოთ ამომწყობი: რომანოზ რაზმაძე, ჩუბინიძე დავითი მღვდელი, მარტყოფელა მღვდელი კუყერაშვილი, გიორგი პაიჭაძე, რომანოზ ზუბაშვილი, ანუ ზოგთაგან ზუბალაშვილათ წოდებული და რამდენიმეც სხვა ასოთამწყობნი და მბეჭდავნი, პირველ ხარისხის ოსტატნი, თორემ

მეორე ხარისხის ხელოსანთ სახელებს ჩვენ აქ არ ვასახელებთ.

ჩვენდა საუბედუროთ, ქართველთ კეთილ დასაწყისს, არ მიეცა დიდი ხნის დრო, 1712 წ. ვახტანგ მეფე სპარსეთში მიიხმეს, ამის მამაც იქ იყო, მაგრამ საქმე ისე მოეწყო, რომ ესეც უნდა უსათუოდ წასულიყო, 1713 წ. უკვე წავიდა. ვახტანგ მეფის განსვლამ საკმარისად შეაფერხა სტამბის საქმე, ამ სტამბაში, საეროთ „ვეფხის ტყაოსანს“ გარდა აღარაფერი დაბეჭდილა, თუ იბეჭდებოდა რამ სასულიერო წიგნები 1717 წ. კვალად დაიბეჭდა „ქამნი“ 1720 წ. „კურთხევა ეკკლესიისა და ოდიკისა“ და ორი სამიც სხვა სასულიერო შინაარსის წიგნები. ვახტანგ მეფის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ, ამ სტამბაში, 1722 წ. გამოიცა „აიათი“ ანუ ცის ქმნილება, ე. ი. „კოსმოგრაფია“ სპარსულიდან ნათარგმნი თვით ვახტანგ მეფისაგან, ამ წიგნთან ერთად სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდენ, მაგრამ მათ აღსრულება ვერ მიეცენ, ორი წლის განმავლობაში ვახ. მეფეს რამდენ გზისმე მიეცა შემთხვევა სპარს-ოსმალეთთან ომებისა, ერთ წელს განჯაზე სამჯერ იყო. სტამბის საქმის მართვის დრო აღარ ჰქონდათ. 1723 წ. ლეკთა და ოსმალთ თფილისი დაიპყრეს. ქართველთა სტამბის იარაღი მიწაში დაფლეს, დამალეს, სტამბა მოიშალა

-87-

სრულიად. 1724 წ. ვახტანგ მეფე თავის სახლობით, დიდის რიცხვის თავად-აზნაურობით, სამღვდელოებით, ძვირფასის ნივთებით, ოქრო-ვერცხლით და ძველის ქართულის წიგნებით რუსეთში გადასახლდენ. ქართლი უპატრონოდ დასტოვეს. ამ გარემოებამ დიდი მეხი დაარტყა ქართლს. ქართლის უპატრონო ხალხი მაინც სულით არ დაეცნენ, მიეცნენ ღწვას და უკანასკნელ თფილისიდან ოსმალნი განაძევეს, ლეკნი მოსპეს, თფილისი გაანთავისუფლეს.

თუმც ქართველ სამღვდელოება სტამბის გახსნას ხელს უწყობდა, მასთანვე იმის შიშიც აქვდათ, რომ სტამბა ლათინების მოგონებულია და ამიტომ შიში გვაქვს, რომ ამ სტამბის გახსნით ჩვენი სჯულის წიგნებში რამე ბოროტება

არ შეგვეპაროსო. ამიტომ მეფის თანხმობით საულიერო ცენზორიც იქმნა დანიშნული. ცენზორის კომიტეტით იქამდის ფანტიკ და კლერიკალური იყო, რომ იგინი წინააღმდეგ გახდნენ თვით „ვეფხის ტყაოსნის“ ბეჭდვას. ამიტომ მათ ამ წიგნის გამოცემაც აუკმალეს, ვახ. მეფემაც მიტომ დასწერა ამის ასეთი ახსნა და „ვეფხის ტყაოსანს“ სამღვრთო ხასიათი მისცა. მეტი გზა არ იყო, რადგანაც ქართველი სამღვდელოება განუსაზღვრელ ფანატიკობაში იყო ჩამღრჩვალი.

ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქართლის ტახტზედ თეიმურაზ მეორე ავიდა, ამის მეფობის დროს სტამბაც განახლდა. საჩქაროდ მოძებნეს სასტამბო იარაღები, ყველაფერი მოაწყვეს და მალე განცხადდა სტამბის დაარსების ცნობა. განახლებულ სტამბის გამგებლათ იგივე პირები იქმნენ და ნიშნული, ვინც ვახტანგ მეფის დროს განაგებდენ. ამ დროს, თეიმურაზის ბრძანებით განახლდა ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა, მის მეფობაში რამდენიმე წიგნი გამოიცა. თეიმურაზ მეფის შემდეგ გამეფდა ძე მისი ირაკლი II-რე, ამის მეფობის დროსაც შესაფერად წავიდა სტამბის საქმე, ხელმეორედ დეიბეჭდნენ საეკლესიო წიგნები, საერთოდ გა-

-88-

მოიცნენ ლოცვები ქართულის ანბანებით. ამ დროებში დაიხოცნენ ყველა ის ოსტატნი, რომელნიც ვახტანგ მეფის სტამბის დროიდან განაგებდენ, ამიტომ მათ მაგიერ სხვა ხელოსნები გამოვიდნენ, სტამბის უფროს ზედამხედველათ დანიშნულ იქმნა მესტამბე. რომანოზ ზუბაშვილი, თფილელი.

ამ დროის სტამბა, მეტეხის ეკლესიის გალავანში იყო მოთავსებული, სადაც XVII საუკ. როსტომ მეფე სახლობდა, დღეს იმ ალაგას საპატიმროა გამართული. 1750 წლებში, სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმე ისე წავიდა, რომ წიგნების საბეჭდათ საერო ცენზურაც იქმნა დანიშნული. ამ წლების შემდეგიდან ლოცვის წიგნებში ქართველთა მეფეთა სახელების მოხსენების ბეჭდვაც შემოიღეს; მაგალითებრ: მეფის ირაკლის დროს, დაბეჭდილს „დაუჯდომელში“ მოხსენებულია მე-

ფე, დედოფალი და მეფის ძენიც. 1784 წ. თფილისში გამოიცა „კურთხევეანი“. პირველ ფურცელზე აი რა წარწერა აქვს მიბეჭდილი: – „სადიდებელად... დროსა ყოვლად უბრწყინვალესისა, უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა ირაკლი მეორისა, მეფისა ყოვლისა საქართველოსა და კეთილ მორწმუნის დედოფლისა დარეჯან, დადიანის ასულისა და კეთილ მორწმუნეთა მეფის ძეთა და ასულთასა, კურთხევითა უნეტარესისა და უწმიდესისა მეფის ძის, ანტონი, პატრიარხისა ყოვლისა საქართველოსა, ჩლენის უწმიდესის სინოდისათა, დაიბეჭდა წიგნი ესე, სამღთო კურთხევეანი, სამეფოსა ქალაქსა თფილისს, პალატსა სამეფოსა, წელსა დასაბამითგან სოფლისა კხუბ, ხოლო განხორციელებითგან სიტყვისა მღვთისა ჩღპდ. თვესა თებერვალსა რიცხვსა“. მეორე გვერდზე დაბეჭდილია ბაგრატიონების გერბი. ამ ცნობაში საყურადღებოა ეს, რომ ანტონ კათოლიკოზი რუსეთის უწმიდესის სინოდის წევრათ არის მოხსენებული, ამ გარემოებას დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ოდესმე და ცნობები გაირკვეს კარგათ. ამის მნიშვნელობის ჩვენ არა ვიცით რა. ეს სტამბა მეფე ერეკლეს ბრძანებით განახლებულ იქმნა 1780 წელს, რაზედაც დაიხარჯა 30 ათასი მანეთი.

-89-

როგორც გამოვარკვეით, წიგნები ყოველთვის სამეფოს საფასოთ უბეჭდავსთ. მხოლოდ 1793 წ. მღვდელ ქრისტეფორე კეჟერაშვილს, თავის ხარჯით რამდენიმე წიგნი დაუბეჭდია. მაგალითებრ აი რას სწერენ: „ღრამატიკის კანონსა ზედა განმარტვითა პრობის (!) მართვითა მის უწმიდესობის მონისა, არსიმანდრიტს ტრიფილესითა, ხელითა მესტამბე რომაოზ ზუბაშვილისათა, მებრძანა უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა ხელმწიფისა ყოვლისა საქართველოსა, ირაკლი მეორისა, მე, მისსა მონასა, მისის უმაღლესობის კარის მღვდელს, მარტყოფელსა ქრისტეფორე კეჟერაშვილსა განგება და ზედამხედველობა სტამბის, რომლისა სურვილი ფრიად მაქენდა და დავბეჭდე შრომითა და საფასითა ჩემითა: მხედრული „დაუჯდომელი“ 700 ც, „კიტაის სიბრძნე“ გაიოს ნაცვლიშვილის თარგმანი 700 ცალი ლოცვანი 1000 ც. კვალად სახარება 1000 ც. შეწევნითა ყოვ-

ლად წმიდისა სულისათა ესე ყოველნი ზემოხსენებულნი წიგნი დამიბეჭდავს ხარჯითა ჩემითა, აღსამაღლებლად და განსაძლიერებ-

ლად უფლისა ჩემის, მეფის ირაკლისა, და საოხად ცოდვილისა სულისა ჩემისა, რომელიცა ვმოქენებ მხილველთაგან შენდობასა“. აქ უნდა ვსთქვათ, რომ დავით მღვდელი კეჟერაშვილი და ქრისტეფორე მღვდელი კეჟერაშვილი ჩვენ მამა და შვილად ეგვაჩნია. შვილს მამისაგან უნდა ესწავლა სტამბის მართვა-გამგეობა ხელობა.

საუბედუროდ ვერც ამ სტამბას წაუვიდა საქმე ბედსიერათ, 1795 წ. მრისხანე ხვედრმა მასაც მოუსო თავისი მრისხანე ცელი. სტამბის სტანოკების და საჭირო იარაღის ზოგი ავლაბარში, მიწაში დაფლეს, ზოგი გორისაკენ წაიღეს და იქით შეინახეს. მტრის განსვლის შემდეგ, დავით კეჟერაშვილს მეფისაგან ებრძანა სტამბის მოხერხება, განწყობა ხელახლავ, იგი შეუდგა იარაღის მოკრებას, მალე მოკრიბა და 1796 წ. ამ სტამბაში რამდენიმე ვრცელი სასულიერო შინაარსის წიგნებიც გამოიცენ. 1798 წ. მეფე ერეკლე გარდაიცვალა, გამეფდა ძე მისი გიორგი XII-ე. სტამბის მფარვე-

-90-

ლობა მეფის გამგეობის ქვეშ გადვიდა მეფემ მასვე დ. კეჟერაშვილს მიანდო ზედამხედველობა. ამის მეფობაშიაც რამდენიმე გამოცემა იქმნა, ლოცვის წიგნები იბეჭდებოდა, სამეფო დავთრები, საჭირო განცხადებები ფურცლებათ, გაზეთის მსგავსათ, ესეთი ფურცლების ბეჭდვა ერეკლეს დროსაც ყოფილა, მაგრამ მათ ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. 1798 წ. ამ სტამბაში დაბეჭდილა რაღაც გაზეთის მსგავსი ფურცლები, რომელ ფურცლებზედაც მოთავსებული ყოფილა მეფე ერეკლეს გლოვა და გიორგის ქება ლექსად, ამაებს გარდა სხვადა-სხვა ცნობებიც ყოფილა მოთავსებული.

ძველ კაცებთაგან ამბათ არის დაშთენილი, რომ ასეთი ნაბეჭდი ფურცლების დრო და დრო გამოდიოდენო, მცირე რიცხვი-კი უბეჭდავთ. სხვა-და-სხვა საჭირო განცხადებათა ბეჭდვა რომ მაშინაც ყოფილა, ამას ამტკიცებს შემდეგი მა-

გალითი: XVIII საუკუნის დამლევს, რუსეთიდან საქართველოში ჩამოვიდა დამსახურებული გაბრიელ მაიორი. გაბრიელ მაიორს განათლება რუსეთში მიეღო, იქვე ემსახურნა, სამსახურის გათავების შემდეგ თფილისში გადმოსახლებულა, სამშობლოში. საქართველოს დედა ქალაქ თფილისსა და თელავს პირველად ამან გამართა ქართული წარმოდგენა. ამ წარმოდგენებისთვის მას ბილეთები სტამბაში დაუბეჭდია. ერთმა ბილეთმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწია, ზედ ესე აწერია: „შაური ორი. გაბრიელ მაიორი“ ე. ი. ბილეთი ორი შაური. ეს გაბრიელ მაიორი ქართველი გრიგოიანი იყო, დიდი ერთგული მეფისა, 1795 წ. უბედურს ომში მან ვაჟკაცურად იბრძოლა, მიტომ იგი ცხარე ბრძოლის დროს დაკუწულ იქმნა ნეჭერნაჭერ სპარსთაგან.

რაც შეეხება ამის წარმოდგენების შესახებ ცნობებს, ამას ჩვენ სხვაგან დავწერთ. 1799 წ. ხსენებულ სტამბაში ბეჭდვა დააწყებინა დავით ბატონიშვილიმა, თავისაგან შედგენილის „ნარკვევის“, რომელიც 1800 წ. ცალკე წიგნად გამოვიდა, ეს „ნარკვევი“ არის შემოკლებული ისტორია

-91-

სხვა-და-სხვა ტომთა. შიგვე დაკავშირებულია საქართველოს ისტორიაც. 1800 წ. რამდენ ნაირიმე განცხადებები, სამეფო დავთრები, ლექსები და სიტყვები დაიბეჭდენ. მეფე გიორგის სიკვდილის შემდეგ, საქართველო რუსეთს ჩაუვარდა, სტამბას საქმეც ცუდათ წავიდა, ამიტომ 1801 წლის ნახევარს სტამბა გაუქმდა. მის ყურის გდება არავის უნდოდა, ყველა თავისკენ იწეოდა, ბატონიშვილებსაც გადასახლება უხდებოდათ, სტამბის მართვისთვის აღარავის სცალოდა. ანტონ კათალიკოზმა დაუწყო სტამბას მფარველობა, ესეც დროებით იყო, ამის მფარველობის დროს ამ სტამბაში არა დაბეჭდილარა. 1805 წ. სტამბის იარაღი და ყოველისფერი მოწყობილება რუსეთის მთავარ-მართველს გარდაეცა.

მთავარ მართველმა სტამბას ჯეროვანი ყურადღება მიჰქცია, მისთვის რუსეთიდან გამოიწერა ზოგიერთი საჭირო რამ იარაღები, ქაღალდი, მასთან რუსული ასოებიც და

1805 წ. გახსნილ იქმნა ძველი სტამბა. 1800 წლის შემდეგ იდამ ამ სტამბაში ქართული წიგნის სულ აღარაფერი დაბეჭდილა რა. იბეჭდებოდნენ მხოლოდ ქართული ლოცვის და ანბანის წიგნები, მასთან რუსეთის განცხადებები. საქართველოს მთავარ-მართველებთა ბრძანებანი, განკარგულებანი და სხვა-და-სხვა დარიგებანი, ყველა ესენი მართოთ ქართულს ენაზედ იბეჭდებოდნენ. 1810 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული გრამატიკა. მასთან რუსულ-ქართულის „რაზღავორის“ წიგნი, ლოცვანი ანბანითურთ, 2811 წ. დაიბეჭდა ვარლამ არხიეპისკოპოზისაგან შედგენილი საქართველოს სამღვდელოების, ბერების, ეკლესიების, მონასტრების მათის მამულების და სხვა-და-სხვა საქმეთა აღწერანი, რომელიც წარდგენილ იქმნა საქართველოს მთავარ-მართველთან, მთავარ-მართველმა ეს აღწერა და მოსაზრება რუსეთის უწყმიდესს სინოდს გაუგზავნა და უმაღლეს მთავრობასაც.

ეს აღწერა ჩვენ ვნახეთ, მასში აწერილია იმ დროის საქართველოს ეკლესიების და მონასტრების რიცხვი, მღვდლე-

-92-

ბის, მთავრების, დიაკვნების, არქიმანდრიტების, ეპისკოპოზების, ბერების, მონასტრების, მამულების და მათი შესავალ-გასავლის, თან დართული აქვს რჩევა, რომ თუ მთავრობა აქ რამე ცვლილებას დაინახავს საჭიროთ, მაშინ კათოლიკოზობა გაუქმდეს და მის მაგიერ განწესდეს ეგზარხოსი, ეს როგორც ბოლგარიაში არისო. საქართველოში მყოფ ეპისკოპოზებს დაენიშნოს ამდენ-ამდენი ჯამაგირიო. ცვლილება ამ არხიეპისკოპოსის წესდების თანხმათ მოხდა, პირველ ეგზარხოსათაც ესევე იქმნა დანიშნული. ხოლო ანტონ II კათალიკოზი რუსეთს გადაიყვანეს, სიდაც იცხოვრა და გარდაიცვალა. 1824 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული სახარება მხედრულათ, მცირე ხნის შემდეგიდან სტამბა გაფართოვდა, ახალი ასოები შეიძინეს და ამ სტამბაში 1817 წ. ქართული გაზეთიც გამოიცა. დღევანდელი კავკასიის მთავარ-მართველის სტამბის დრო 1807 წ. მისწვდება, ეს სტამბა იქიდან არის გადმოკეთებული. ცხადია, რომ დღევანდელ სტამბის საწყობში ბევრი რამ ძვე-

ლი ნივთები და იარაღები იქმნება დაშთენილი, როგორც ვახტანგ მეფის სტამბის დროის, ისევე დროთა სტამბების.

ამ სტამბას, 1829 წ. მოემატა მეორე სტამბა, კერძო ქართული წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების დასაბეჭდათ. მეორე სტამბა გახსნილი იქმნა სოლომონ დოდაშვილისაგან, ბერის ივანე ხელაშვილის საფასით, რომელ ბერიც ბატონიშვილებს გადაჰყვა რუსეთში და იქ სცოვრებდა. აქედან ჩვენ მიუბრუნდებით ისევ XVIII საუკუნეს და ავწერთ იმ სტამბებთან ცნობებს, რაცა-კი ხსენებულ საუკუნეში რუსეთში დაიხსნა, მერე საქართველოში დახსნილებს შევებებით.

ქართული სტამბა მოსკოვს.

ქართველები სჯულის ფანატკები იყვნენ. თათრები მათ ჭირივით სძულდათ. ამიტომ ამათ არც თათრები აყრიდენ კეთილს, ქრისტეს გულისთვის ყოველთვის მუსრს ავლებდნენ. ქართველები შველას ქრისტიანებს სთხოვდნენ,

-93-

მერე რუსეთს მიმართეს, რუსებმა შეიწყნარეს ქართველთ თხოვნა. 1723 წ. ვახტანგ მეფე რუსეთში გადასახლდა, პეტრე დიდის კარზედ. თან წაიყვანა რამოდენიმე ათასი თავადაზნაურები, სამღვდელონი და საერო მართველნიც. თან წაიღო 40 ურემზე მეტი ოქრო, ვერცხლი, ძველი ქართული ნივთები და ბევრიც სხვა ასეთ ძვირფას ნივთები. ამით შეირცხვინა გვარი:

დავითის შემდეგ, საქართველოდამ რუსეთში მრავლად იწყეს გადასახლება სხვა-და-სხვა ბატონიშვილებმა და მთავრებმა. ბოლოს ამათი რიცხვი აქ ისე გამრავლდა, რომ 1730 წლებში ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებაც იგრძნეს, ესეც მოახერხეს და გახსნეს 1738 წ. პირველად ქართული სტამბა მოსკოვს და მის თემს გაიხსნა. მერე ვლადიმერს, შემდეგ 1780 წ. პეტერბურგს, 1790 წ. კრემენჩუგს და 1795 წ. მოზდოვს.

ვახტანგ მეფის შვილები მწიგნობარნი იყვნენ, ესენი

რუსეთში მოსვენებით სცხოვრობდნენ. მათ ძლიერ ეთანად-
რებოდათ გული საქართველოს შესახებ. ბაქარმა და ვახუშ-
ტიმ განიძრახეს ქართული სტამბის დაარსება. ამისთვის მათ
აიღეს ნება-რთვა, ჩამოასხმევინეს ქართული ასოების ყალი-
ბები, ასოები და 1734 წ. სტამბა გახსნეს მოსკოვის ახლოს
სოფ. „ვსესვიატკოვში“ სადაც იწყეს საღმრთო წერილის
წიგნების ბეჭდვა და მცირე დროის განმავლობაში რამდენი-
მე ნაირი წიგნიც აღბეჭდეს ამავე დროს, რუსეთის ეკკლე-
სიის წინაშე მსახურებდა იოსებ სამებელი, ეპისკოპოსი, კაცი
მწიგნობარი, სამღრთო წერილის კარგად მცოდნე. მაღალის
ენერგიით დაჯილდოვებული, მას დიდი სიყვარული ჰქონდა
საქართველოს და ქართულის მწიგნობრობის. მას დიდათ
ენატრებოდა, რომ საქართველოშიაც აღორძინებულყო სა-
ჭირო წიგნების ბეჭდვის ოსტატობა იმ კვალათვე, როგორც
ეს მის დროს რუსეთში იყო. ამის ნატვრა ადრიდანვე ჰქონ-
და, მიტომ იგი შეუდგა სამზადისს, რაშიაც ჯამაგირს იღებდა,

-94-

იქიდან მონარჩენს ქართული სტამბისთვის ინახავდა. ამ საქ-
მისთვის დიდათ იშრომა და უკანასკნელ მოახერხა მოსკოვში
გადასვლა, იქ ვახტანგ მეფის შვილებთან დაახლოვება და
სტამბის გახსნაზე ცდა. ამ საქმეში ბატონიშვილებმაც განუ-
ზიარეს თანაგრძობა. ბაქარ ბატონიშვილის ჩამოსხმულ ყა-
ლიბებით ჩამოასხმევინა ქართული საჭირო ასოები, შეიძინა
ორი სტანოკი და 1735 წ. მოსკოვში, ბაქარ ბატონიშვილის
სახლში, უწმინდესის სინოდის ლოცვა-კურთხევით, გახსნა
ქართული სტამბა, სტამბაში მოთავსებული იყო ხუცური და
მხედრული ასოები.

ვიდრე სტამბას გახსნიდა. მინამ იოსებ სამებელს წიგნე-
ბის ბეჭდვის გეგმა შეედეგინა. პირველ საბეჭდ წიგნად „დაბა-
დება“ დაენიშნა. ამ აზრისავე იყო ბაქარი და ვახუშტიც.
როგორც იოსებ სამებელს ესწორებინა ქართული „დაბადება“
რუსულ და ბერძნულ „დაბადებასთან“ ისევე ვახუშტის და
ბაქარს ემუშავნათ „დაბადების“ შესწორებაზე. შემდეგ ამათ
ორივე შრომა ერთად შეაერთეს. იოსებ სამებელმა საქმე ისე

მოაწყო, რომ ბაქარის მიერ დაფუძნებული სტამბაც თავის სტამბას შეუერთა და ამ სტამბაში მათ იწყეს ქართულ-ხუცურ და მხედრულ წიგნების ბეჭდვა. სტამბის ზედამხედველებათ ანუ მუშაკებათ დანიშნულ იქმნენ: ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი და მღვდელი ფილიპე, ეს ფილიპე იმერელი იყო, მოსკოვში მსახურებდა მღვდლად, 1750 წ. დაქვრივებულა, იოსებ სამეხელთან უმსახურნია, შემდეგ საქართველოში მოსულა, ანტონ პირველს ეპისკოპოზათ უკურთხებია, ხოფის კათედრაზე დაუნიშნავს, ოსმალთ აოხრების მეოხებით ეს კათედრა გაუქმდა, ფილიპეც რუსეთში გარდასახლდა, იქ გარდაიცვალა. ამ სტამბაშივე მოღვაწეობდა დავით მღვდელი. ზედა-მხედვლათ დანიშნულ იქმნა ვახტანგ მეფის მდივნად ყოფილი მელიქსედეკ აბელიშვილი კაკვასიძე. სტამბის გახსნაში თავის საფასით დიდათ ეხმარებოდა ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამისშვილი.

-95-

1755 წ. დაარსებულს სტამბაში, წიგნების ბეჭდვა მხოლოდ 1736 წ. დაიწყეს, ხუცეს-მონაზონ ქრისტეფორე გურამიშვილმა თავის შრომით გამოსცა შემდეგი წიგნები: მარხვანი, ზატიკი და ანბანის წიგნი. ეს მღვდელი ქრისტეფორე გურამიშვილი ყოფილა მარჯვენა ხელი იოსებ სამეხელისა. ამ სტამბის დაარსების ისტორიას აი რაგვარ მოგვითხრობს თვით დამაარსებელთვე კალამი: – „ოდეს იპყრობდა და განაგებდა კეთილად გამგებელი, კეთილ-მორწმუნე და თვით მპყრობელი სრულიად რუსეთისა დიდი ხელმწიფე იმპერატორიცა ანა იოანესი, მას ჟამსა იგულისმოდგინა ყოვლად სანატრელმან არქიმპოსმან ვლადუკისმან და არხიმანდრიტმან ურევისამან, კართა მდივან მწიგნობართ უხუცესისის ქობულის თამაზის ძემან, სამეხელმან იოსებ და მიბრძანა მე, ყოვლად უღირსსა გურამისშვილს მღვდელ-მონაზონს ქრისტეფორეს, სტამბის გაკეთება და გავაკეთებინეთ დიდის გულს მოდგინებით და წარგებითა საფასითა მისითა, და დაიბეჭდა დავითნი, ზატიკი და სახარება“.

ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ქართული სტამბის დაარსების ნატვრა ქართველთ გარდა ორს უცხო ტომის სასულიერო

პირთაც დიდათ სურვებით. ამათ შემდეგ ამავე სტამბაში გამოუცია სხვა-და-სხვა წიგნები ქრისტიეფორე გურამისშვილს, იმავე დროს, კახეთის მეფის არჩილის ასულის კარის დეკანოზს გიორგი ღამბაშვილს დაუბეჭდია „მარხვანი“. ამის გასწორებაზე ამათაც დიდათ უმუშავენიათ. ამაზე აი რას სწერს თვით დამბეჭდი: – „მალითა ღვთისათა, ვიშრომეთ და ვიღვაწეთ წმიდისა ამის „მარხვანისა“ მე, უღირსმან ქრისტიეფორემ, კახეთის მეფის არჩილის კარის დეკანოზმან გიორგი ღამბაშვილმა და სხვითა ვიეთნ მოწმობითა და შეწევნითა მოვიღეთ რუსული „მარხვანი“ და ოთხი ჩვენის ენისა, და როგორც რუსულ „ტიპიკონს“ და რიგი უჩნდა ისე იმ რუსულ „მარხვანზე“ ვასწორეთ და ისე შევკრიბეთ ნუსხითა“. შემდეგ მოთხრობილია, რომ რაც ჩვენში აკლდა იმას რუსულით გიორგი ღამბაშვილი სთარგმნიდა და მით ვავსებდითო, ასეთი შევსებული

-96-

დავბეჭდეთ. ჩვენ, თფილისში, დაბეჭდილი „მარხვანიც“ გვეკავაო. ეს „მარხვანი“ მეორეთაც დაბეჭდეს 1741 წ.

ამავე წელს იოსებ სამეხელმა დააწყებინა ბეჭდვა ქართულის „დაბადებისა“ ვრცელის ზომის, ამის შემუშავებაზე დიდი შრომა მიუძღვის ვახუშტის, ბაქარს და ნამეტურ იოსებ სამეხელს, გამოსაცემი ხარჯი თვით მისი იყო. ეს „დაბადება“ დამთავრდა და გამოიცა 1743 წ. გამოცემის ბოლოში ვახუშტის წერილი აქვს მოთავსებული. იგი მოგვითხრობს „დაბადების“ გასწორების, შეცდომების სწორების და ბეჭდვის ისტორიას. „დაბადების“ შემდეგ ზოგიც სხვა წიგნები გამოიცენ განმეორებით. ყველა ამ წიგნებს სწრაფათ გზავნიდნენ საქართველოში და ავრცელებდნენ სამღვდელთებაში. ამაობაში მოახლოვდა 1750 წლები, იოსებ სამეხელი საქართველოში აპირებდა გადმოსვლას და თან სტამბის გადმოტანასაც, მაგრამ ეს მას ვერ მოუხდა, იგი გარდაიცვალა 1750 წ. და ყოველივე მისი აზრები ჩაფუშულ იქმნა, უნდა ვთქვათ, რომ იოსებ სამეხელს რომ თფილისში თავის სტამბა გადმოეტანა, მაშინ აქ ძლიერ ბევრი წიგნები დაიბეჭდებოდენ. იგი სტამბა მდიდარი იყო და მეორე თვით იო-

სები და მისი მომხრენიც გამოცდილნი იყვნენ წიგნების ბეჭდვაში. საეკლესიო წიგნებს გარდა იგინი უსათუოდ საერო წიგნების ბეჭდვასაც დაიწყებდნენ. თფილასში მაშინ ეს მეორე ქართული სტამბა იქნებოდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა. თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ იგინი თავის დროის სჯულ-ლის ფანატკ კლერიკალები იყვნენ და საეროც ყველაფერი სძულდათ, როგორც ანტონ კათოლიკოსს.

იოსებ სამეხელი თავადიშვილთაგანი იყო, გვარად ქობულაშვილი, თავის დროს კვალათ მცოდნე რუსულის, სლავიანურის და ბერძნულის ენების. იოსებ სამეხელის სტამბა დარჩა მოსკოვს სამუდამოთ. მის ზედამხედველობა ბაქარ ბატონიშვილს და რამდენიმეც სხვა მღვდელ-მთავრებს ებარათ. იოსებ სამეხელის სიკვდილის შემდეგ იქ შეწყდა წიგნების

-97-

ბეჭდვა. 1755 წ. თფილისიდან განდევნეს რუსეთს ანტონ საქართველოს კათალიკოზი. ეს მივიდა რუსეთის კარისადმი, უკანასკნელ იგი დანიშნულ იქმნა ვლადიმერის და იეროპოლის ეპისკოპოზათ. ამან იმეცადინა და 1759 წ. იოსებ სამეხელის სტამბა ვლადიმერს გადაატავინა, დაძინებული სტამბა იქ გააღვიძა, იქ გამართა და 1760 წ. წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო. სხვათა შორის გამოსცა „კლდე სარწმუნოებისა“ ვახუშტის ნათარგმნი. „თვენი“ მეორეთ. ქართულ-რუსულ-ლათინურ-ბერძნულ ანბანი და ზოგიც სხვა წიგნები. ანტონის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ეს სტამბა დახურულ იქმნა. ანტონის სტამბის გარდა 1761 წ. მოსკოვში მეორე სტამბა გახსნა ტფილელ მიტროპოლიტ ათანასე ამილახვარმა, ეს ათანასე 1759 წ. მეფე ირაკლისაგან რუსეთში ელჩათ იქმნა გაგზავნილი, ეს თანამომხრე იყო ვახტანგის ოჯახის და წინააღმდეგი ერეკლესი, ამიტომ რუსეთიდან ვეღარ დაბრუნდა; რუსის ქვეშევრდომობა მიიღო. მეფე ერეკლემ რუსის მთავრობას ორჯელ სთხოვა ამ მიტროპოლიტის დაბრუნება, მაგრამ საქმე ვერ მოხერხდა.

ამან თავის სტამბაში გამოსცა შემდეგი წიგნები: სამოციქულო, დავითნი, ლოცვანი, ჟამნი, დაუჯდომელი და

1767 წ. „პარაკლისი“ და ანზანის წიგნები. ანტონ კათალიკოზის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ვლადიმერის სტამბაც ამ ათანესემ შეიძინა, მოსკოვს გადაატანინა და თავის სტამბას შეუერთა. ამისვე დროს დაიბეჭდნენ რამდენიმე საერო ლექსნი და იამბიკოები ბაქარ ბატონაშვილისა. ათანასე მიტროპოლიტი გარდაიცვალა 1774 წ. და დასაფლავდა დონის მონასტერს. ამის შემდეგ სტამბა კარგა ხანს არსებობდა, იქ სხვა-და-სხვა წვრილი სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა. უკანასკნელ ყველა ის სასტამბო იარაღები და ნივთები მოსკოვის უწმიდესის სინოდის საკუთრებად გახდა, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ ქართული სასუ-

-98-

ლიერო წიგნების ბეჭდვა მოსკოვს გადაიტანეს, ეს ძველი სტამბა განაახლეს და იქ დაიწყეს ბეჭდვა. მოსკოვში ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა გაგრძელდა 1860 წლებამდის. ამ დროთა სტამბის მმართველთ მოღვაწეობა იქამდის უფერულია, რომ მასზე საუბარი ჩვენ მეტად მიგვაჩნია.

ქართული სტამბა პეტერბურგს

1770 წლების შემდეგ, პეტერბურგი ქართველ ბატონიშვილებით აივსო. საქმე ისე მოეწყო, რომ ეკატერინა იმპერატრიცამ მეფე ერეკლესთან წერილების მიწერ-მოწერაც გამართა. 1781 წ. ქართლ-კახეთი, იმერეთი და საქართველოს ყველა სამთავრონიც რუსების იმპერიის საფარ ქვეშ შევიდა. ამიტომ საქართველოს სამთავროებიდამ პეტერბურგს მრავლად იწყეს მოგზაურობა ქართველთ ბატონიშვილებმა. ბოლოს ამათ რიცხვმა ისე იმრავლა იქ, რომ თვით პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძეც კი რუსეთში დაიბადა 1787 წ. რუსეთის მფარველობის ქვეშ ქართველთ შესვლამ ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებაც გამოიწვია. ამიტომაც ერთს დროს, როცა ქართველთ მფარველობა მოხდა. იმ დროს, 1781 წ. პეტერბურგს ქართული სტამბაც დაარსდა რუსეთის მთავრობის დახმარებით.

VXIII საუკუნის ნახევრიდან, რუსეთში, ქართველთ სამ-
ღვდელოებამ ერთობ ხშირათ იწყეს გამგზავრება, ხსენებულ
საუკუნის მესამე ნახევრამდის, ქართველთა ბინას მოსკოვი
შეადგენდა, შემდეგ კი მათ პეტერბურხშიაც იჩინეს თავი,
ნამეტურ ეკატერინა იმპერატრიცა მეორეს დროიდან. სხვა-
თა მრავალთა შორის, პეტერბურგში იმ დროს, ცხხოვრებდა
ქართველთ ეპისკოპოსი, გრიგოლ ხარჭაშენელი. ამანაც ილ-
ვაწა და 1786 წ. პეტერბურგში გახსნა ქართული სტამბა,
სადაც სხვათა შორის 1789 წ. დაბეჭდა ქართული სახარება.
სხვა წიგნების ბეჭდვაც ჰქონია ამ ეპისკოპოსს დაწყობილი,
მაგრამ დამთავრება ვეღარ შესძებია. მის შემდეგ ეს სტამბა

-99-

მიითვისა ვარლამ არხიეპისკოპოზმა. საქართველოში პირველ
ქართველთ ეგზარხოსად ყოფილმა, სტამბა განაახლა და გა-
ნავრცო. აქ დაბეჭდა მან ქართული „თვენი“, სახარების ახს-
ნა და ზოგიც სხვა წიგნები. 1815 წ. იქვე დაიბეჭდა ლექ-
სად: „ქეთევან დედოფლის წამება“ შედგენილი დიმიტრი
ბაგრატიონისა, 1812 წ. რუსთა ლაშქრის მხედარ მთავრის
ბაგრატიონის ძმი., ვარლამ ეგზარხოსათ ყოფილი პეტერ-
ბურგის ქართული სტამბის გახსნის საქმეს ასეთის ჩახრუხაუ-
ლის ლექსის კილოთი ამკობს:

„ღვთის შეწვევითა, ზესთა ზენითა,
მოსკოვს შემზადდა სტამბა ქართული,
ქსნის ერისთვისა, დავითის ძისა,
ვარლამ ღვაწლი კმა გამართული.
ვინ იყო ძველად ახტალის მწყემსლად,
აწ რუსთ სინოდის წევრათ შართული,
გიძღვნის ივერთა, ამერ-იმერთა,
წიგნს „დღესასწაულ“ მბეჭდველი სრული,
მასთან იონა, ვინ არ იონა
შრომის მოყვარე ცენზორობითა;
მიტროპოლიტმან გამშინჯ-გამჭვრეტმან,
გედეონის ძემ ძველ გვარობითა.
ნიკიფორითა – მკითხეს სწორითა,

იგულს მოდგინეს საკმარობითა,
კეთილ შობილმან პაიჭამემან,
მესტამზემ ყოვლით სახმარობითა.

ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგში ქართული სტამბის გაძლიერებისა, თვით სამეცნიერო აკადემიის სტამბას ნიადაგის გამნტკიცებაც ამას მიეწერება, რომელ სამეცნიერო აკადემიის სტამბაშიაც ბროსემ და ჩუბინაშვილმა გამოსცეს 1840 – 1863 წლებამდე „ქართლის ცხოვრება“, ვახუშტის, „გეოგრაფია“, ქართულ-რუსულ-ფრანგულ-სლავარი, ქრისტომატიები, იოანე შავთელის „საპასეჟო ცხრილი“, „ვეფხის-ტყაოსანი“, „ქრესტომატია“, „სიბრძნე სიც-

-100-

რუე“, ქართული გრამატიკა, „ჩონგური“ ლექსთა კრება კ. ლორთქიფანიძისაგან 1865 წ. და 1869 წ. „კაცია ადამიანი“ ილ. ჭავჭავაძისა და რამდენიმეც სხვა წიგნები. უნდა ვთქვათ რომ მოსკოვის ქართული ასოები და პეტერბურგისა ერთმანეთისაგან დიდათ განირჩევიან. პეტერბურგის უფრო მოსაწონია, მის ყალიბები XIX საუკუნეშია შედგენილი და მოსკოვისა კი ძველათ. დღევანდელ ჩვენ აკადემიურ ასოების ყალიბებს ნათესავობა 1712 წ. თფილისში გამოცემულ „ვეფხის-ტყაოსნის“ ასოების ყალიბებთან აქვს.

მოსკოვის კი მეტად განკერძოებულის თვისებისა არის, მათ რამდენიმე ქართველთ სასულიერო წოდების პირთა სახის ბეჭედი ატყვია. ეს უფრო რთული სამზერ-საკითხია, პეტერბურგის კი მეტათ მარტივი, კოხტა, ნამეტურ წვნიკი ასოებია. პეტერბურგის სტამბაში პაიჭამეს შემდეგ მეტათ მცდელი ხელოსანი ყოფილა მესტამზე ტაბიძე, რუსეთში მყოფ ყველა ბატონიშვილების მომსწრე, რაც-კი პეტერბურგს ან მოსკოვს XIX საუკუნეში ხუცური და მხედრული წიგნები დაიბეჭდა, სულ ამ ამომწყობლის ამოწყობილი ყოფილა. 1841 წ. გამოცემულს „ვეფხის-ტყაოსნის“ ბოლოზე, მარი ბროსესაგან მიბეჭდილია შემდეგი ტაეპი, სადაც მოიხსენებენ სიმონ ტაბიძეს ასე:

„სვიმონ მესტამზე ტაბიძე, ბეჭდვაზე იყო მცდელია, დაგბეჭდეთ წიგნი აწ ახლად, განახლდა ძველის-ძველია“. და სხვანი. ზემოხსენებულ სტამბებს გარდა რუსეთში, კრემენჩუგსაც გამოიცა ქართული წიგნები. 1790 წლიდან ვიტყვით ამაზეც მცირედ: მესტამზე პაიჭაძეზე ცნობები ერთობ ცოტა არს.

XVIII საუკ. ბოლოს, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ხანა უკვე ახლოვდებოდა. ამისთვის გამართული იყო მიწერ-მოწერა ორივე მხარეში საჭირონი იყვნენ რუსულ-ქართულ ენების კარგად მცოდნე პირები. ერთი ასეთთაგანია გაიოს ნაცვლიშვილი, მოწაფე ანტონ კათალიკოზისა, რომელმაც სწავლა მოსკოვის აკადემიაში დაამთავრა

-101-

1768 წ. საქართველოში დაბრუნდა და 1702 წ. თელავის სემენარიის რექტორათ იქმნა დანიშნული, ამ დროს იგი არქიმანდრიტათ იყო. მცირე ხნის შემდეგ რუსეთის მთავრობის დავალებით მან რექტორობას თავი გაანება და რუსეთში გადასახლდა, იქ ეს დიდის პატივით მიიღეს, დანიშნულ იყო უცხო ქვეყანათა კოლეგიის ნაწილში ქართული ენის მთარგმნელათ, შემდეგ გარემოებამ კრემენჩუგს გასტყორცნა. იქ ეს ამაოთ არ დაშთა, იქაურს ერთს სტამბაში მოაპოვებინა ქართული ასოები და 1793 წ. გამოიცა 1) „ქართული გრამატიკა“, 2) 1798 წ. „საცისკრო ლოცვანი“, 3) „მცნება ვასილის ბერძენთ მეფისა“ და რამდენიმეც სხვა წვრილი წიგნები. წვრილ წიგნებისამ ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. მიზეზი წიგნებთა მცირე რიცხვის ბეჭდვა უნდა ჩაითვალოს.

საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, გაიოს ნაცვლიშვილი ეპისკოპოზის ხარისხით მოზდოკის და ყიზლარის კათედრაზე გადმოიყვანეს. ესევე განაგებდა ოსეთის სამქადაგებლო კომისიის საქმესაც. აქ, ეპისკოპოზობის დროს, ყიზლარშიაც გაუხსნია ქართული სტამბა და ორი თუ სამი წიგნი დაუბეჭდია, ამ წიგნების მოპოვება ერთობ იშვიათია. პ. უმიკაშვილის სიტყვით, სამეცნიერო აკადემიის წიგნთ-სა-

ცავში ინახება მხოლოდ ორი წიგნაკი. სხვაგან არსად არაფერი დაშთენილა. ამ სტამბის ისტორია ჩვენთვის უცნობათ არის დაშთენილი, თუმც გაიოსის ცხოვრების შესახებ ნიკოლოზ მთვარელიშვილისაგან საკმარისად საფუძვლიანი მონოგრაფია გვაქვს ქართულ მწერლობაში ჟურ. „ივერია“ 1882 წ.

რუსეთის სტამბების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოხსენებულს სტამბებს გარდა პეტერბურგს და მოსკოვს სხვადასხვა უცხო ტომთა სტამბებშიაც მოიპოვებოდა ქართული ასოები, სადაც ქართულს წიგნებს თუმც არა ხშირად, მაგრამ ხანდის-ხან მაინც ბეჭდავდნენ. ასეთი იყო გოდერძი ფირალოვის, მეფე გიორგის მდივანთ ყოფილის, ქართული გა-

-102-

მოცემანი და ზოგიც სხვა მწიგნობართ ქართველთა, მაგრამ ამ სტამბებთა ცნობებს ჩვენ არ ვეხებით, რადგანაც მათს არსებობას ჩვენის ისტორიის მასალებთან დიდი რამ კავშირი მაინცა და მაინც არა აქვსთ, ამიტომ ვათავებთ აქ საუბარს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ სტამბის ისტორიის მასალები უყურადღებოა თვით ქართველ მესტამბებისაგანაც.

იმერეთის პირველი სტამბა.

ქართლში სტამბის გახსნის საქმეს ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ მთელ საქართველოს დედა ქალაქ ტფილისი იყო. მთელი ევროპის მოგზაურნი და მისიონერები უმეტესად ტფილისს ეტანებოდნენ. რადგანც ეს ქალაქი შუა გულს იდო სპარს-ოსმალ და მასთან კასპის და შავ ზღვას შუა.

ამ გარემოებაში თფილისის ცნობილ იქმნა უმრავლესთა წინაშე, იმერეთი კი მიტოვებულ დაშთა, რადგანაც იგი განაპირას იდო, ბევრ რამ ისეთ პირობებთაგან, რაც ქართლს ეკრა გარს. ამიტომაც იმერეთში ქართული სტამბის ცნობები უფრო გვიან განეფინა, ქართლზედ ცოტა შემდეგ. შეიძლება ტფილისს შემდეგ, იმერეთშიც მალე გაეხსნათ სტამბა მაგრამ ამ გარემოებას წინ მოევიდინა ის უპირობა, რომ

1720 წლიდან, ტფილისშიც ისე ავად მოეწყო ქართული სტამბის საქმე, რომ იგი უმეტეს არც კი არსებობდას. 1760 წლის შემდეგ თფილისის სტამბა განახლდა, წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო, ეს გარემოება არც იმერეთის დარჩა ჩუმად და 1770 წელს, სოლომონ ბირველის დროს, დაიწყო ცდა სტამბის გახსნაზედ. ამისთვის ცდა იყო ისე ფართო, რომ იმერეთა მეფის რჩევით თფილისის გარდა რუსეთსა და რუმინეთშიც გაიგზავნენ კაცები სასტამბო საქმეთა გასაცნობათ, სტამბის იარაღის შესაძენათ, იმერეთში სტამბის გასახსნელად, უცხოობაში მგზავრობის ისტორიის ანუსხვას არ

-103-

გაყვებით, გადავავლოთ ისევ ადგილობრივ, თფილისის სტამბის დაარსების ამბებს და მასაც თუ ამის მიბაძვით იმერეთშიც როგორ იქმნა ქართული სტამბა დაარსესული.

შეიძლება ამაზედ ადრეც იყოს იმერეთში სტამბის იარაღები გადატანილი, ხოლო ბეჭდვით კი წიგნების არაფერი სჩანს და 1770 წ. გელათის მწიგნობარ წინამძღვარს პატარა ლოცვის წიგნაკი დაუბეჭდია, სულ რვა ფურცელი, პატარა ზომის. მე მაქვს და ეს პატარა ლოცვის წიგნაკი. ამ წიგნს ზედა პირი, ანუ შტუც ტიტული არა აქუნდა. ბოლოში მიბეჭდილი არის ასე:

„დაიბეჭდა ესე დაუჯდომელი, სამეფოსა ქალაქ ქუთაისს, დროსა სამეფოსა სოლომონ მეფისათა. წელსა განხორციელებით უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი ჩლო, ს. ც.“ ამ პატარა წიგნის მეტი ქუთაის ნაბეჭდი ჩვენ სხვა არა გვინახავს რა.

იმერეთში 1770 წ. დაბეჭდილი ის კი არის უწყებელი, რომ სოლომონ ბირველის და სოლომონ მეორის ხელშეწყობით ამ სტამბაში იბეჭდებოდნენ სხვა და სხვა პატარა ფურცლები სამეფოს საქმეთა საჭიროების გამო. 1780 წ. კი ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო, წიგნების ბეჭდვის ცნობები კი იმერეთში რომის სტამბის შემდეგ იქმნა გავრცელებული. რომიდანაც კათოლიკის მისიონერებს ქართული ახლად დაბეჭდილი წიგნების იმერეთში უფრო მრავ-

ლად შემოჰქონდათ. სამწერლოთ, მხოლოდ დანამდვილებით მაინც არა სჩანს იმის ცნობები თუ იმერეთის სტამბის იარაღი საიდან იქმნა მთლად შექმნილი, ის კი არის ცნობილი, რომ ერთი სტანოკი, ანუ დაზგა თფილისიდან გადაუტანიათ, დანარჩენი სტამბის მოსაწყობი იარაღის კი არაფერი ვიცით. მაინც რაც არის ამაზედ დაშთენილი, იმასაც აქ მოვიყვანთ.

თფილისში ქართული სტამბის გახსნის საქმე და წიგნების ბეჭდვის ცნობები მთელ საქართველოში და ნამეტურ იმერეთში ელვასავებ მოიფინა. იგი მრავალთვის გახდა სარ-

-104-

კედ და საყურადღებოთ, ნამეტურ ყურადღება მიაქცის ბრძენ-იმერთა. დაბეჭდილი წიგნების რიცხვიც მთლად იმერეთში უცბად იყლაპებოდა. რაც თფილისს 1709 – 1713 წლ. წიგნები გამოიცენ, იგი მარტოთ იმერეთის ერს არ ჰყოფნია. მიტომ მოხდა ხსენებულ წიგნების მეორე, მესამედ, მეოთხე და მეხუთე გამოცემაც-კი საქართველოს გარეშე მოსკოვს და პეტერბურგსაც. წიგნების დიდი მოთხოვნილება ისმოდა. წიგნები-კი მცირე იყო, ერის თხოვნას ვერ აკმაყოფილებდნენ მბეჭდავნი, ქალაქის სიძვირის გამო ყოველთვის ცოტას ბეჭდავდნენ. ასეთმა გარემოებამ იმერთ დიდებულთა და მცირებულთ შორის უადვილესათ გამოარკვია ჰაზრი და ნატვრა იმერეთში სტამბის დაარსების და წიგნების ბეჭდვის, ამისთვის იმერთა თფილისში გამართეს მიწერ-მოწერა. იგინი თფილისს სტამბის გამგეთ სთხოვდენ საქმის მოწყობაში მხოლოდ ხელის შეწყობას. თუ რამ სტამბის იარაღი გაქვსთ მეტი, შეგველიეთ და დაგვითმეთო.

მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა, საბეჭდი სტანოკი რუსეთიდან მოიტანეს, ხუცური და მხედრული ასოები-კი თფილისში ჩამოასხმევინეს. ბევრის შრომის შემდეგ, 1770 წლებში, აქ ქუთაისს გაიხსნა უკვე პირველი ქართული სტამბა. სტამბა მოაწყო თფილისიდან წასულმა რომანოზ ზუბაშვილმა, სტამბის კარგმა ხელოსანმა, ვალახიიდან მოსულ ოსტატებთაგან განსწავლულმა. ამ ხელოსანმა ამოწყობაც იცოდა და ბეჭდავაც. სტამბის მართვის საქმეში დიდის ენერგიით აღმოჩნდა

გენათის არხიმანდრიტი ზაქარია, ხელოსნობაში ზუბაშვილის მარჯვენა ხელი. ეს არქიმანდრიტი ყოფილა. ამასვე უსწორებია წიგნები დასაბეჭდათ, კორექტორიც ეს ყოფილა. მხნე ოსტატმა სტამბის გახსნის უმაღლეს რამდენსამე იმერთ ახალგაზრდებს აწყო და ბეჭდვა შეასწავლა. მალე ამოწყო და ბეჭდვაც დაიწყო, 1770 წელს უკვე გამოიცა პირველად იმერეთში ქართული წიგნი, შემდეგ პირველის სხვა-და-სხვა წიგნებიც აღიბეჭდნენ, ყველა გამოცემის ზედა

-105-

პირზე დაბეჭდილია მოხსენება იმერთა მეფისა და კათოლიკოზისა ისევე, როგორც ეს თფილისში იქმნა შემოღებული თვით ვახტანგ მეექვსის დროიდან. ლოცვაში, ეკლესიაში მოსახსენებლათ, თავის ალაგას მოიხსენებიან მეფე, მათი უახლოესი ნათესავი და კათოლიკოზი. საეკლესიო წიგნების გარდა XVIII საუკ. დაძლივამდე რამდენჯერმე ქართული ანბანის წიგნაკებიც დაუბეჭდავთ ლოცვებით.

იმერეთის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობები მალე მოიფინა სამეგრელოს მთავრებს და ერს შორის, გურიაში, სვანეთში და სხვა ასეთ დაშორებულ კუთხეებშიაც. მაგალითის მიბაძვას ყველანი აპირებდნენ, ამაობაში მოახლოვდა XIX საუკ. დასაწყისი და მას თან მოჰყვა სხვა-და-სხვა შინაური და გარეული ცვლილებანი, რამაც ზემოხსენებულ მთავრებს ხელიდამ გამოაცალა მიმბამაობის ჰაზროვნება. იმერეთში, ქართული სტამბა აღრიდანვე გაიხსნებოდა, რადგანაც ამის საჭიროებას იმერთა დიდებულნი, როგორც ზემოთ ვსთქვით, XVIII საუკ. დასაწყისიდანვე გრძნობდნენ, მაგრამ ეს მათ ვერ უხერხდებოდათ, რადგანაც იმერეთზედ სასტიკათ მძლავრობდნენ მტრები, ამ ხანებში უძღურის სპარსელისაგან იმდენი ვაება ქართლს და კახეთს არ ადგა, რაც ძლიერის ოსმალეთისაგან იმერეთს. შედარებასაც ვერ გავბედავთ, აღ-მამად ხანი რომ 1795 წ. იმერეთს დასცემოდა, მე დარწმუნებული ვარ, რომ მაშინ ეს უძღურნი ვერას გააწყოდნენ, იმერნი მთლად დაჟლეტდნენ მათ, მგონი ერთი სპარსიც ვერ წასულიყო აქედამ ცოცხალი, მაგრამ მათში ეს

ასე არ მოუხდათ, მათ გაილაშქრეს უძლურს ქართლზედ, სადაც 80 წლის მოხუცი მეფე მეფობდა და მისი მძიმე და ბერულის მიმართულების ბევრის ჭამია გიორგი. თამამათ ვიტყვით, რომ იმერთ მძლავრის ოსმალის დაშოშმინების და მორჩილების მეოხებით იმოდონი საქმეები ჰქონდათ, რომ მათ სტამბის და მწიგნობრობის პატრონობისთვის სრულიად აღარაფერი დრო ჰქონდათ, რომ ეზრუნათ. როგორც კი მოიპოვეს მათ მარჯვე დრო, აკი მაშინათვე მოეწყვენ სტამბის საქმესაც.

-106-

პირველი ასოთ ამწყობნი და მბეჭდავნი

პაულინი, მსწავლული მისიონერ-მწიგნობარი, რომში. 1627 წ. სტამბის გახსნაში მიიღო მონაწილეობა, წიგნიც შეადგინა, ამოაწყო და დაბეჭდა კიდევ.

მაჯი, აგრეთვე ამავე დროის მისიონერი, მოღვაწე, მწიგნობარი და წიგნების მბეჭდავი 1627 წ.

ნიკიფორე ირბახი, ქართველ – მეგრელი, ქართველ მეფეთა დესპანად ნამყოფი მრავლგზის ნეაპოლს, ყოფილა ისპანიას, რომს, საფრანგეთს, ინგლისს, ავსტრიას და სხვა, მცოდნე ევროპიულის ენების. 1620 წლებს, იგი რომში დაუკავშირდა კათოლიკობას და 1627 წ. მიიღო დიდი მონაწილეობა რომის ქართულ სტამბის დაარსებასა და წიგნების ბეჭდვაში. ამოწყობაც სცოდნია.

შემდეგ დროის ამწყობლებზე ჩვენ არა ვიცით რა.

მიხეილ სტეფანეს ძე მესტამბე, ანუ ამწყობი და მბეჭდავი. 1708 წ. ვახტანგ მეფის სტამბის მეთაური. ამ მეთაურ მესტამბის სახელს თვით იმ დროის დაბეჭდილ წიგნებზედ მოთავსებული ლექსები ასე მოიხსენიებენ: „და ნაღვაწი მისის მლოცველის, მესტამბე მიქაელისა“.

მიხეილ სტეფანეს ძე ტომით უნგრეთ-ვალახიელი ყოფილა. ეს ყოფილა ვახტანგ მეფის სტამბის მეთაურ-გამგე. ამას ჰყოლია მეორე პირიც თვისი თანამემამულე, ხოლო მისი სახელი არ სჩანს. ამას გარდა ქართველთ მუშები და მო-

წაფენი ჰყოლიათ, მუშები იქმნებოდნენ მურის წამსმელნი და სხვა ასეთ საქმის მკეთებელი და მოწაფენი იქმნებოდნენ ასოების ამომწყოებად. სამწუხაროდ არც ამათი ცნობები სჩანს. მიხაელ სტეფანამეს ცხოვრება საქართველოში 1730 წლის შემდეგ აღარ სჩანს. ვგონებთ, რომ იგინიც ვახტანგ მეფეს გადაჰყვნიენ მოსკოვს და იქ მიიღეს მონაწილნობა 1780 წლებს მოსკოვის ქართული სტამბის განახლებასა და მოწყობაში.

1725 წ. შემდეგ, თფილისში ქართული სტამბის საქმე თითქოს შეჩერდა, თითქოს მოისპო. 1731 წ. მხოლოდ ერთი

-107-

პატარა წიგნი დაიბეჭდა. რომში კი 1733 წ. პატარამ ტულუკანთ დავითამ დაბეჭდა ვრცელი წიგნი: „საქრისტიანო მოძღვრება“ ქართველ კათოლიკეთათვის. რაც შეეხება სტამბის მუშათა საქმესა, ეს კი ჩვენთვის მეტად უცნობია. 1730 – 1790 წლამდე გამოიცენ ორიოდე წიგნი სასულიერო შინაარსის, სადაც მოხსენებულ არს, რომ იგინი დაბეჭდილ იქმნენ თეიმურაზ მეორის დროს. ის კი ვიცით, რომ 1709 წ. გახსნილ სტამბაში, სხვათა შორის, სტამბის ხელობა უსწავლია.

იოსები მესხიევი, ეს მესხიევი თფილისელი ყოფილა, სხვა ცნობები არა სჩანს ამ სტამბის ხელოსანზედ.

ქრისტეფორე კეჟერაშვილი. მღვდლად ამწყობი და მბეჭდავი ეს იყო გამგე მეფე ერეკლეს დროის სტამბის. მაშინდელი სტამბა არსებობდა მეტეხში. ამან დაბეჭდა მაშინ „დაუჯდომელი“ 700 ც., „კიტაის სიბრძნე“ 700., ლოცვანი 1000 ც., სახარება 1000 ც., „მარხვანი“ 1000 ც.

ეს რიცხვი წიგნების იმ დროის კვალად ერთობა კაი რიცხვია. **დავით კეჟერაშვილი**. მესტამბე ამწყობი და მბეჭდავი ნათესავი ქრისტეფორესი, იქმნება ან ძმა, მცოდნე მესტამბე. მერე მღვდლად კურთხეული.

რომანოზ ზუბაშვილი, ზრგნი ზუალაშვილად ხმარობენ ამ გვარს. მცოდნე სასტამბო საქმეების, ესე იგი ამწყობი და დამბეჭდავიც. არის თანამედროვე მეფე ერეკლესი და ქრისტეფორე და დავით კეჟერაშვილებისა. უმთავრესად გამგე

ამ სტამბის ეს ყოფილა და კეჟერაშვილებზედ უფროსობაც უნდა ჰკავებოდა სტამბაში.

მღვდელ-მონოზონი ნიკოლოზ ორბელიანი. ქვრივობაში ბერად შესული, მერე თფილელ მიტროპოლიტი. მცოდნე სტამბის მართვა-გამგეობის და ხელოსნობის 1708 წლიდამ. ეს მღვდელ მონოზონი ვახტანგ მეფის დედის ძმისწული ყოფილა.

-108-

მიქელ მესტამბე. ამწყობი და მბეჭდავი, ვახტანგ მეფის კარის ეკლესიის მღვდლის შვილლი. მიხეილი სხვა იყო.

ქრისტეფორე გურამიშვილი, ხუცეს მოოზანი, ამწყობი და მბეჭდავი მოსკოვის ქართულ სტამბაში 1750 წლებამდის.

ფილიპე მღვდელი, იმერელი, რუსეთში ყოფილი, მოსკოვის, 1750 წ. დაქვრივდა, მერე თფილისში დაბრუნდა შემდეგ ბერად შესდგა და ბოლოს ეპისკოპოზათაც იქმნა აყვანილი ხოფის მონასტერში. ხოფის აოხრების შემდეგ ისევ რუსეთში გადასახლდა და იქ გარდაიცვალა 1780 წლებში. იყო ამწყობი და მბეჭდავიც.

იოსებ სამებელი, მცოდნე აწყობის ხუცურის და მხედრულის მოსკოვის სტამბაში. ამან დააარსა მოსკოვს მეორე ქართული სტამბა, მერე ეს სტამბა ბაქარის სტამბას შეუერთა 1737 წელს.

დავით მღვდელი. მესტამბე, ამწყობი ხუცურ-მხედრულის. სცხოვრებდა მოსკოვს, იყო თანამედროვე ვახტანგ მეფის, გარდაიცვლა მოსკოვს 1760 წელს.

მელქისედეკ აბელიშვილ კავკასიძე, ამწყობის და მბეჭდავი 1740 წ. მოსკოვის სტამბის. ეს პირი იყო ვახტანგ მეფის სტამბის მდივნათაცა თფილისში. სჩანს, რომ 1709 წ. თფილისის სტამბის ამწყობნი და მბეჭდავი ვალახიელ მიხეილს გარდა ყოფილან ქრისტეფორე გურამაშვილი, დავით მღვდელი, ფილიპე მღვდელ მონოზონი, მელქისედეკ კავკასიძე, მიქელ მესტამბე და რამდენიმეც სხვანი, რომელთაც 1709 წ. 1770 წლამდის მოუღწევიათ. **გიორგი დაბაშვი-**

ლი. ამწყობი და მბეჭდავი მოსკოვის სტამბის 1740 წლიდან.

ათანასე ამილახვარი, ტფილელ მიტროპოლიტი, მცოდნე აწყობის კარგათ. 1759 წ. რუსეთში წავიდა. ეს იყო მომხრე ვახტანგის ოჯახის და წინაღმდეგი ერეკლესი. 1765 წ. ვლადიმერიდამ ამან გადმოიტანა მოსკოვში ქართულა სტამბა,

-109-

მოსკოვის სტამბას შეუერთა და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო.

მესტამბე – ამწყობ-მბეჭდავი პაიჭაძე. 1786 წლიდან, პეტერბურგის ქართულ სტამბის მოწყობ-მეთაური. პაიჭაძემ XIX საუკუნესაც კარგა ხანს მოესწრა.

სვიმონ ტაბიძე. მესტამბე, ამწყობი. პაიჭაძეს შემდეგ ესა სჩანს XIX საუკ. პეტერბურგს და მოსკოვს. რუსეთში გადასახლებულ ქართველ ბატონიშვილებთაგან დასაბეჭდ წიგნებს სულ ეს აწყობდა, ასევე ბროსესი და ჩუბინაშვილის წიგნებს. ბროსეს სწერს 1740 წ. გამოცემულ „ვეფხის-ტყაოსნის“ ბოლოს: „დავბეჭდეთ წიგნი აწ ახლად განახლდა ძველის ძველია“. **ზაქარია არქიმანდრიტი** გაენათისა. იმერეთის სტამბის გახსნის დღესვე ამწყობი და სტამბის საქმეთა მცნობი.

რომანოზ რაზმაძე, იმერეთის სტამბის ამწყობი და მბეჭდავი 1786 წლებში. იმერეთში ასოთ ამოწყობა და ბეჭდვა ბევრს უსწავლია. იქ ასეთი ხელოსანთ რიცხვი დიდი ყოფილა. ხოლო ჩვენ მათი სახელები არ ვიცით.

თფილისის ძველი სტამბა გაიხსნა 1707 წ. წიგნები გამოიცენ 1708 წლიდან. მერე ეს სტამბა 1835 წ. დაიკეტა. 1740 წ. განახლდა. 1770 წ. დამველდა. 1782 წ. კვალად მეორედ განახლდა. ერთის ცნობით სჩანს, რომ ეს განახლება 1780 წ. მეფე ერეკლეს 30 ათი ათასი დასჯდომია. ამ განახლებულ სტამბაში სხვათა შორის მესტამბე გამგეთ ყოფილან მესტამბეთ შემდეგნი პირნი:

პოდოს ოპანეზოვი. სტამბოლიდამ მოსული მესტამბე, ამომწყობი და მბეჭდავი. ეს პირი სტამბოლიდამ მეფის თხოვნით მოვიდა თფილისში 1780 წ.

ტერ დავით ოპანეზოვი. პოდოსას ძმა, ან სახლი კაცი უნდა იყოს, ესეც სტამბოლიდამ მოვიდა თფილისში 1780 წ.

ეს ორი პირი მეფისთვის სტამბოლიდამ, ბერძენთ მელეტეოსმა და მეფეს ეახლნენ. მალე ქართული ენაც შეისწავლეს 1781 წლისთვის ძველი სტამბაც განაახლეს, ეს იყო იმ დროს მეორე სტამბა თფილისში. სადაც ეს სტამბოლელი სომხები

-110-

შრომობდნენ. იქ ამათ ქართული ენით მალე წერაც დაიწყეს და 1782 წ. გამოსცეს ამ განახლებულ სტამბის ისტორია სადაც აქებენ დიდათ მეფე ერეკლეს. ეს წიგნი გაზეთის მსგავსად არის დაბეჭდილი. ამაზედ აქ ვიტყვით შემდეგს:

პირველ ქართულ საგაზეთო ფურცლების გამოცემა იწყება 1783 წლიდამ იწყება. ძველ კაცთაგან გამიგონია, რომ ამ განცხადების მსგავს გამოცემას „ლეპორტი“ ერქვაო. ზოგნი „ბრძანება“ ერქვაო. თიატრის ბილეთების ბეჭვდა ამ დროდან იწყება. პირველად რუსული გაზეთი გამოიცა რუსეთში 1703 წ. პეტრე დიდის დროს. პირველი სომხური გაზეთი გამოიცა ინდოეთს, მადრასეს და კალკუტას 1799 წ. სახელწოდებით „აზდარარი“ იქაურის მღვდლის ტრე შმოვანის მიერ.

პირველი ქართული გაზეთი გამოიცა თფილისში 1818 წ. მარტიდამ. ვინ იყო რედაქტორი ამისი? ჩვენ არ ვიცით. პირველი ქართული წარმოდგენა, ანუ თეატრი თფილისში გამართეს 1780 წ. თიატრი გამართა გაბრიელ მაიორმა, რუსეთში ნამყოფ-ნამსახურმა და საქართველოში დაბრუნებულმა. მაშინდელ თეატრის ბილეთმა ჩვენამდისაც მოაღწია. ბილეთი დაბეჭდილია სტამბაში და ზედ აწერია ასე: „**შაჟრი ორი, გაბრიელ მაიორი**“. ლექსად არის, ე. ი. ბილეთი ორი შაჟრი.

მეფე ვახტანგ მეექვსე.

ვახტანგ მეფე დაიბადა 1675 წ. მამა ამისი იყო ლევან მეფე, ნიჭიერი კაცი, ბრძენი, თავის დროის კვალად განათლებული. მცოდნე სპარსულის ენის, მწერლობის და მეცნიერების. იცოდა არაბულიც კარგად და არაბთ ფილოსოფიად და მსწავლულთ მეცნიერებანიც, ნამეტურ ვარსკვლავთ-მრ-

იცხველობა. ამ მეფეს ირანის ყეინმა ყურადღება მიაქცია და თავის ქვეყანაში მიიწვია, იქ მსაჯულობა მისცა, მთელს ირანს იგი განაგებდა, იწოდებოდა: – „ლეონ ირანთა მსაჯული“ პირველი ცოლის სიკვდილის შემდეგ მეორე ცოლად მეფე

-111-

ლეონმა ავალიშვილის ქალი შეირთა. ამისაგან დაიბადა ვახტანგი, 11 წლის ვახტანგი მამამ სპარსეთში წაიყვანა, იქ სპარსეთსა სასწავლებელში მისცა, სადაც სწავლობდა სპარსულს, არაბულს და სხვა ენებს, მასთან მათ მსწავლულთა წიგნებს და მეცნიერებასაც.

ლეონს დაახლოვებული კავშირი აქედან სპარსეთში მყოფ კათოლიკის მისიის ბერებთან, მაგალითებზე დომინიკიანელებთან, ფრანცისკიანელებთან და კარმილიტიანელებთან. ლეონი აშკარად მაჰმადის სჯულს აღიარებდა, საიდუმლოთ კი კათოლიკე იყო. კათოლიკობაში აღესრულა, პატარა ვახტანგს ლათინურს და ფრანგულ ენას ხსენებული ბერები ასწავლიდნენ, მათ დიდი გავლენა აქვდათ ვახტანგზედ. დროს მიღწეულმა ვახტანგმაც აღიარა კათოლიკობა და მერე საქართველოშიაც დაბრუნდა და გამეფდა ქართლის ტახტზედ.

ვახტანგი იყო ნიჭიერი კაცი, ქართული მწიგნობარი, ასევე ამის შვილი ვახუშტი და ბაქარიც მწიგნობრები იყვნენ. ვახტანგმა სპარსულის ენიდამ სხვათა დახმარებით სთარგმნა „ქილილა და მანა“ ეს წიგნი დღეს დაბეჭდილია. სთარგმნა კიდევ „აიათი, ანუ „კოსმოგრაფია“, ეს წიგნი თვითო მანვე დაიბეჭდა თფილისში 1721 წ. შეადგინა „დასტურლამა“ სამეფო წეს-რიგის წიგნი, დღეს დაბეჭდილი უკვე. შეკრიბა ქართველების ყველა ძველი კანონები და მით დასწერა „სამართლის წიგნი“, დღეს წოდებული: ვახტანგ მეფის კანონებად. მთლად ნათარგმნია რუსულად და დაბეჭდილი ცალკე წიგნად 1882 წ. დიმიტრი ბაქრაძისაგან. შეკრიბა, ერთად მოათავსა და აღადგინა „ქართლის ცხოვრება“ და სხვაც მრავალი წიგნები სთარგმნა და დასწერა ქართულს ენაზედ.

მიწერ-მოწერა აქვდა საფრანგეთის, იტალიის და ევროპის სხვათა მეფეებთან, მათ სთხოვდა საქართველოს დახმარებას,

საფრანგეთში 1718 წ. საბა ორბელიანი გაგზავნა და პაპს და ლუდოვიკ 14-მეტეს დახმარებას ევედრებოდა და მასთანვე ჰპირდებოდა კათოლიკის სარწმუნოების ვრცელებას და მთელ-

-112-

საქართველოს დაკავშირებას რომთან. ამის პირობების შესახებ იხილეთ ჩვენი წიგნი: – „საქართველოს შესახებ ევროპიელთ მოგზაურთა ცნობები“, მეტად თვალთ საჩინო შრომას შეადგენს ვახტანგ მეფის მიერ თფილისში სტამბის დაარსება. ვახტანგზედ წინედ სტამბის საქმის გახსნას გულმხურვალედ მისდევდა არჩილ მეფე, რუსეთში, XVII საუკ. ბოლოს, ამ მეფემ 1697 წ. მოსკოვში ხუცური და მხედრული ასოების ყალიბებიც ჩამოასხმევინა. XVII საუკ. ბოლოს, ვალახიაში სცხოვრებდა ერთი ქართველი ეპისკოპოსი; ამ ეპისკოპოსმა იქ გაიცინო სასტამბო საქმეები, მერე იქ ქართული ასოებიც ჩამოასხმევინა, ნიმუშად პატარა ფურცელიც დაიბეჭდა და საქართველოში გამოგზავნა, ეს ნაბეჭდი ყველას მომწონად, მერე იქილამ ოსტატები და სტამბის იარაღიც დაიბარეს და 1908 წლისთვის თფილისში სტამბაც გახსნეს და წიგნებისბეჭდვაც დაიწყეს.

ვახტანგ მეფეს ბევრნაირი შრომა აქვს დადებული ამ სტამბის გახსნაზედ, სხვა და სხვა მიზეზებისა გამო 1724 წელს, იგი თავის შვილებით რუსეთში გადასახლდა, პეტრე დიდმა იგი დიდის პატივით მიიღოს, დანიშნეს სპარსეთის ქალაქების ასაღებად კასპის ზღვის ნაპირზედ, ამიტომ ვახტანგს ხშირად უხდებოდა აქეთ-იქით მგზავრობა. 1737 წ. იგი ასტარხანში გარდაიცვალა. უნდა ვსთქვათ რომ უკანასკნელი დროებში, ვახტანგ მეფე ვერ მოიქცა კარგად, რადგან თავის დიდებულებით რუსეთში გადასახლდა, იქ შეაფარა თავი და მთელი ქართლი-კახეთი კი მტერს მისცა პირში, რაც მის ცხოვრებას ერთობ ამდაბლებს ამის შესახებ ამის ცხოვრებაში ჩვენ ვრცლად გვაქს საუბარი, ამიტომ აქ ეს ვიკმაროდ.

არჩილ მეფე. ისტორიით ვიცით, რომ არჩილ მეორე XVII საუკ. ბოლოს რუსეთში გადასახლდა დროებით. სტამბის საქმისთვის მოსკოვში პირველად ამას უმეცადინია, ასე

რომ 1695 წ. მოსკოვში ქართული ასოების ყალიბებიც გაუკეთებინებია. რომ ვახტანგ მეექვსეს თავის სტამბის გას-

-113-

სნისთვის, მოსკოვიდამ სასტამბო ცნობები არჩილის წყალობით წინადვე ჰქონია გაგონილი და გაცნობილი. არჩილ მეფისაგან გაკეთებულის ასოებით ქართული სანიმუშო ფურცელი პირველად მოსკოვში 1703 წ. დაბეჭდილა. ყველაზე დიდი მნიშვნელობა რომში დიარსებულ ქართულ სტამბას და წიგნების ბეჭდვას ჰქონდა, სადაც ქართული სტამბა თფილისის სტამბაზედ 82 წლის წინედ დაარსეს. ასე რომ სასტამბო ასპარეზზედ რამდენათაც ვახტანგ მეფეა ამდგარი, ამაზედ არანაკლებ არჩილი გახლავსთ, ლევანი და სხვანიც.

ქართულ სტამბა.

პირველი ქართული სტამბა გაიხსნა 1626 წ. ქ. რომში, პაპი ურბან მერვეს დროს, მისივე კარდინალთა დახმარებით.

პირველად ქართული წიგნი დაიბეჭდა 1927 წ. იმავე ქ. რომს.

პირველი ქართული სტამბა თფლისში დაარსდა 1707 წ.

პირველად ქართული წიგნი ამ სტამბაში დაიბეჭდა 1708 წ.

იმერეთში გაიხსნა სტამბა 1770 წ. იგი ხან საჩხერს არსებობდა, ხან წევას და ხან ქუთაისს.

მოსკოვს გაიხსნა სტამბა ახალის ცნობებით 1733 წ. და არა 1744 წ. ეს როგორც აქამდე იყო მიღებული. 1744 წ. ძველი სტამბა განაახლეს თურმე.

პეტროგრადს გრიგოლს გრიგოლ ხარჭაშენელმა გახსნა 1786 წ. მაზედ იხილეთ სხვაგან.

ვლადიმერს გაიხსნა 1757 წ. ანტონ კათალიკოზის მე-

თაურობით.

კრემენჩუგს გაიხსნა 1791 წ. გაიოს ნაცვლიშვილისა-
გან. იქ დაიბეჭდა ქართული გრამატიკა.

-114-

მოზდოკს გაიხსნა 1768 წ. აქ ქართული წიგნებიც
დაიბეჭდა და ოსთათვის ლოცვის წიგნი ქართულის ასოებით,
დღეს ეს წიგნები იშვიათია ერთობ. დამბეჭდი იყო გაიოს
ნაცვლისშვილი.

ვენეციას გაიხსნა 1850 წ. მეთაურები იყვნენ ქართველ
კათოლიკეთა მოძღვარნი. წიგნებიც ბეჭდეს.

მონთოზანს (ფრანცია) გაიხსნა 1876 წ. ქართველთ
კათოლიკეთ მოძღვართაგან, აქაც იბეჭდებოდა წიგნები.

კონსტანტინოპოლს გაიხსნა 1874 წ. პეტრე ხარისჭი-
რიშვილის შრომით და ცდით, აქ დღემდეც არსებობს სტამ-
ბა და იბეჭდება წიგნები.

კავკავს გაიხსნა 1902 წ. აქ ერთი წიგნიც დაიბეჭდა.

ყვირილას გაიხსნა 1885 წ. მღ. დავ. ღამბაშიძისაგან.

თელავს გაიხსნა 1890 წ. ექ. ხელამისაგან.

სიღნაღს გაიხსნა 1892 წ. ამავე პირისაგან, ორივე
სტამბაში ქართული წიგნებიც გამოიცნენ სხვა და სხვა დროს.

ოზურგეთში გაიხსნა 1886 წელს, კოწია თავართქი-
ლაძისაგან. აქ იბეჭდებოდნენ ქართული წიგნები.

ბათუმს პირველი რუსულ-ქართული სტამბა გაიხსნა
1880 წ. ალ. მახარაძისაგან. ამ სტამბის გახსნის დროს, ბა-
თუმში რუსთგან ახალი აღებული იყო და ამიტომ ბათუმში
სტამბის გახსნა იმ დროს სამაგალითო იყო. ალ. მახარაძისაგან.

სენაკში გაიხსნა პირველად 1891 წ. კ. თავართქილა-
ძისაგან, სადაც დიდად იმუშავა ქართული წიგნების ბეჭდვა-
ზედ სიო ჩითანის ძე თავართქილაძემ, რომელიც იმავე შრო-
მით დაუძღურდა და გარდაიცვალა სენაკში, სამაგალითო
იყო ეს სტამბა, ამ პირს დიდი ამაგი აქვს დადებული მეგრე-
ლებში ქართული წიგნების ბეჭდვის ვრცელების საქმეზედ.

ხონს გაიხსნა პირველი სტამბა 1890 წ. არსებობს იგი
პატარად, თუმცა ხონის მცხოვრებთა რიცხვი კი აუცილებ-

ლივ ითხოვს სტამბის გაფართოვებას.

-115-

ზუგდიდს გაიხსნა 1893 წ. ლავრენტი ტულუშისაგან ცოტა ხანს იარსება.

ხაშურს გახსნა სტამბა იოსებ ყაჭეიშვილმა 1913 წ. ამავე წელს იქ გამოსცეს ქართული წიგნები.

ახალციხეს გახსნეს 1910 წ. სომეხთ ორი სტამბა. მოათავსეს ქართული ასოები 1911 წ. ახალციხეშიც გამოსცეს ქართული წიგნებიც.

სამტრედიაში დაარსებულ იქმნა ქართული სტამბა 1913 წ. იმავე წელს აქ გამოსცეს ქართული წიგნები. წიგნი დაკავებულ იქმნა,

ბაქოში გახსნეს ქართული სტამბა 1907 წ. და იმავე დროს იქ დაბეჭდეს ქართული წიგნები.

ქართული დაბეჭდილი წიგნები.

რომის ქართული სტამბა 1627 წელში.

1627 წ. პაპი ურბან მერვეს დროს, იმავე პაპის ხარჯით, რომში, კონგრეგაციის თავოსნობით და კარდინალთა ზედამხედველობით, გაკეთებულ იქმნა ქართული ასოების ყალიბები, რომელ შრომის და სტამბის ასპარეზზედაც დიდი ამაგი მიუძღვის არქიმანდრიტს ნიკოლოზ ირბახს, იგივე ჩოლოყაშვილი.

1627 წ. იმავე ურბან პაპის ბრძანებით გამოცემულ იქმნა ქართულ იტალიურ ლათინურ ენის მოკლე ლექსიკონი.

1627 წ. გამოცემულ იქმნა იქვე ქ. რომს, იმავე პაპის საფასით პირველად ქართული ანბანის წიგნი, სახელდობრ: – „**ალფაბიტო იბერიკო**“ ანუ ქართულ იტალიურ ანბანის წიგნი. ემ წიგნი დაბეჭდეს რამდენიმე ათასი ცალი და ყველა ეს საქართველოში გამოგზავნეს და ქართველ ერს მუქთად დაურიგეს.

აქამდის ქართველთ დაბეჭდილი ანბანის წიგნი არ ენახად. ეს პირველი მაგალითი იყო და პირველი წიგნი, რომ ქართველებმა საქართველოში დაბეჭდილი ანბანის წიგნი თვალთ ნახეს.

1528 წ. გამოსცეს იმავ რომის სტამბაში ქართულ-იტალიურ პატარა გრამატიკა.

1629 წ. ქართული-ტალიურ, სპარსულ და ქალდეურ ენების პატარა ანბანის წიგნი მოკლედ გრამატიკულის ფორმების ახსნით, ვგონებთ შედგენილი ნიკიფორე ირბახისაგან.

1633 წ. საქართველოს რომის ქართველ კათოლიკეთათვის „მოკლე საქრისტიანო მოძღვრება“. აქვე დაბეჭდეს რამდენიმე ათასი ცალი და საქართველოს კათოლიკეებს უფულოდ დაურიგეს.

1645 წ. გამოსცეს სომხის ქართველ კათოლიკეთათვის პატარა ლოცვის წიგნი. პ. მ. თ.

1751 წ. ვრცელი ტომი ქართულ-იტალიურ სპარსულ-ქალდეურ ენების სასწავლებელი ანბანის წიგნი. ვრცელის გრამატიკულის ახსნით და ნელსაკეთების კილოს მეთოდით, ვრცელი ტომია და მეტად ოსტატურადაც ნაბეჭდი.

1671 წ. გამოსცეს მისონერთათვის ქართული ენის პრაქტიკული ენის სასწავლებელი წიგნი.

1691 წ. გამოსცეს ქართულ-იტალიურ ანბანის წიგნი, კათოლიკის საეკლესიოს ლოცვებით.

მერე, ანუ შემდეგ წლებს, ამ სტამბაში დაბეჭდილი ქართულის წიგნების აღარა ყოფილა რა, თვითქოს სტამბა დაიხურა, თვითქოს იგი აღარ არსებობდა, ამ სტამბის არსებობა სჩნდება კვალად განახლებით 1733 წ. ამ დრომდის კი 1691 წ. დაყობილი ჩვენ ვერაფერს ვხედავთ. ამაზედ მიხატამარაშვილს შევეკითხე, იქნება რომის არქივებში რამე ნაბეჭდი წიგნები იქმნეს 1691 წლის შემდეგაც მეტქი, მაგრამ იქ არაფერი აღმოჩნდა უარი მომწერა. ასე 1654 წ. შემ-

დეგ, რომის ქართული სტამბა დაარსებულაო. განუახლებიათ 1733 წ. ამ განახლების საქმე აი როგორ ყოფილა.

XVII საკუ. რომის ტახტმა საქართველოს ერის საქმეებს დიდი ყურადღება მიაქცია. ნამეტურ XVIII საუკუნის დამდეგიდამ საქართველოდამ ხშირად იბარებდენ სწავლის მისაღებათ ახალგაზრდა ქართველ კათოლიკეთა შვილებს და თვით ქართველთაც. ასეთ ყმაწვილების გაგზავნას ყოველთვის კათოლიკეთა მისიონერები კისრულობდენ. მისიონერები ამისთვის დიდად სცდილობდენ და ყმაწვილებს და მათს მშობლებს ახალისებდენ, რომ შვილები გაეგზავნათ ევროპაში სწავლის მისაღებათ. ამ მისიონერების ცდით XVIII საუკ. დამდეგიდამ ქართველთ შვილებმა მრავლად იწყეს რომის სასწავლებლებში წასვლა და სწავლის მიღება, სასულიერო სწავლის გარდა ზოგი ამათგანი საერო სწავლასაც იძენდა, მაგალითებურ კომერციულს, მუსიკის, პედაგოგიურს და სხვ., როგორც ეს იქმნა ნეაპოლში მისულა ქართველ მოწაფეთაგან, რის მსგავსი ცნობები მრავლად მოჰყავს პატრს მიხ. თამარაშვილსაც 1725 წ. ქ. გორიდან რომში სასწავლებლად წავიდა ახალგაზრდა ქართველ კათოლიკე დავით ტულუკოშვილი. რომში მისულა პაპის ხარჯით მიღებულ იქმნა მოწაფედ, მერე კონგრეგაციის კოლეგიაში იქმნა მიღებული, აქ დაამთავრა სწავლა, სწავლის დროს მან დასწერა თავის ღირსების დასაცველად დისერტაცია ფილოსოფიისა, სწავლა დაამთავრა 1732 წ.

ამავე დროს დავით ტულუკაშვილი კურთხეულ იქმნა პატრად, მან დაიწყო მეცადინეობა რომში ქართული სტამბის განახლების და ქართული წიგნების ბეჭვდისათვის. სტამბის მოწყობის საქმესაც მოესწრა იგი 1733 წლის დამდეგს, ქართული სტამბის საქმე უკვე მოეწყო რომში. სამწუხაროდ, პატრი დავითა თავის წადილის შესრულებას ვერ მოესწრა, მეექვსე თვეს გარდაიცვალა და ყოველივე მის წიგნების და სტამბის დარჩა იქ უპატრონოდ. როგორც სჩანს, ამ

ყოფილა, რადგანაც სტამბის საქმე არ შეფერხდა და 1733 წ. რომში, ქართულს ენაზედ გამოიცა პატრის დავითისაგან ნათარგმნი „საქრისტიანო მოძღვრება“ რომელ წიგნიც კარგი სივრცის გახლავსთ. მეთვრამეტე საუკ. ეს პირველი წიგნი გახლავსთ რომში ქართულს ენაზედ დაბეჭდილი. პატრს დავითას სხვა თარგმნებიც ჰქონია ქართულად ნაწარი, სხვათა შორის ამის ნათარგმნი თომა კემფლის წიგნი „მიბაძვა ქრისტესის“ ხელთნაწერი ინახება წ. კ. გამ. საზ. სამკითხველოში.

1733 წ. რომში გამოიცა „საქრისტიანო მოძღვრება“ თარგმანი პატრის დავითა ტულუკაშვილის მიერ.

ამის შემდეგ რომას სტამბაში დაბეჭდილის წიგნების არაფერი ვიცით, მხოლოდ 1799 წ. ახალციხელმა მღვდელმა გრიგოლ ბაღინოვმა მეორედ გამოსცა ესევე „საქრისტიანო მოძღვრება“ და ამ რიგათ რომის ქართული სტამბა თავის ასოებით მეცხრამეტე საუკუნესაც შეესწრა. შემდეგ დროს კი რომ ქართული სტამბა სრულიად მოისპო 1800 წლიდამ იქით 1850 წლამდის აღარა დაბეჭდილა რა.

ასე დასრულდა რომის სტამბის არსებობის საქმე 1626 წლიდამ 1800 წლის შემდეგს.

ქ ა რ თ უ ლ ი წ ი გ ნ ე ბ ი

თბილისში დაბეჭდილი წიგნები

1708 წ.

იბაკონი, ლოცვები, დაიბეჭდა	1000 ც.
ანბანი და უფალო ღმერთო	2000 ც.
დაუჯდომელი, მცირე	1000 ც.
ლოცვანი სრული	1000 ც.

1709 წ.

ზატივი ხუცური 700 ც.
დაუჯდომელი ღვთის მშობლისა მხედრული 1000 ც.
დავითნი 1000 ც.
პარაკლიტონი 700 ც.
სახარება სურათებით მოციქულების მხედვრული 1000 ც.

1710 წ.

თვენი, ხუცური 700 ც.
დაუჯდომელი და პარაკლისი მეორედ 1000 ც.
ანბანი და უფალო სრული მხედვრული 2000 ც.
კონდაკი მეორედ მხედვრული 1000 ც.
სახარება მეორედ 1000 ც.
ჟამნი ხუცური 700 ც.

1711 წ.

საქმე მოციქულთა მხედვრული 1000 ც.
საქმე მოციქულთა ხუცური 700 ც.
სახარება ხუცური 600 ც.
პარაკლიტონი ხუცური 700 ც.
სადღესასწაულო ხუცური 600 ც.
სამღვდელმთავრო კონდაკი ხუც 700 ც.

1712 წ.

საქრისტიანო კატეხიზმო მხედრული 1000 ც.
ჟამნი ხუცური 700 ც.
სამღრთო და სამღვდლო სახარება 1000 ც.
ანბანი და ლოცვები 4000 ც.
დაუჯდომელა მხედრული 2000 ც.

„ვეფხის-ტყაოსანი“ ვრცელი ტომი, ახსნით
და განმარტებით, მხედვრული 1000 ც.

იბაკონი 1000 ც.

1713 წ.

კურთხევანი ხუცური 700 ც.

ზატიკი მეორედ ხუცური 700 ც.

ანბანი და ლოცვის წიგნი 1000 ც.

რამდენიმე მუხლი ვახ. მეფის კანონებისა 200 ც.

თვენი მეორედ ხუცური 600 ც.

ლოცვანი ვრცელი მხედვრული 1000 ც.

ანბანი ლოცვებით პატარა 2000 ც.

ამ წლის შემდეგ, 1717 წ. დაბეჭდილს ვეღარას ვხე-
დავთ, მხოლოდ სჩანს შემდეგი:

1717 წ.

ჟამნი, მესამედ დაბეჭდილი 600 ც.

კურთხევანი ეკლესიისა 600 ც.

სამოციქულო საეკლესიო 1000 ც.

სახარება ხუცური 700 ც.

ქართული ანბანის წიგნი ლოცვებით 1000 ც.

1721 წ.

„იათი“ ანუ ცის მქნილება. ე. ი. კოსმოგრა-

ფია, ფიგურებით, თარგმნილი სპარსული-

დამ ვახ. მეფისა 700 ც.

ანბანი და ლოცვის წიგნი 1000 ც.

1723 წ.

სტამბა თითქმის იხურება. ვახ. მეფეც 1724 წ. რუსეთ-
ში სახლდება.

1760 წ.

თფილისში დაიბეჭდა და ცალკე წიგნად გამოიცა ერეკლეს მეფის დაგვირგვინების ამბავი და შესხმანი დაგვირგვინების დღეს თქმულნი ზოგი ლექსად ზოგი პროზათ. წიგნი მოწმობს, რომ ასე ცხადათ ქართველთ მეფენი 300 წლის გამმავლობაში აღარავინ დაგვირგვინებულაო, ეს პირველი მაგალითიაო. წიგნი დაბეჭდილია მეფის მოძღვრისიგან.

1781 წ.

თფილისში მეფე ერეკლეს ფულით განაახლეს ქართული სტამბა. ამავე დროს, ამ სტამბაში მესტამბე სტამბოლელ სომეხ ორმა ძმამ ტერ-ოჰანეზოვებმა დაბეჭდეს მეფე ერეკლეს ქება პროზად და ლექსად. ამავე წელს გაზეთის მსგავსად გამოვიდა მეფე ერეკლეს ბრძანება და განეფინა ქალაქ თფილისში და მასთან მთელ საქართველოში. გაზეთისა და განცხადების მსგავსად ლურჯ ქაღალდზედ დაბეჭდილი.

1782 წ.

თფილისში დაიბეჭდა ერთი ფურცელი გაზეთის მსგავსად, სადაც მოთხრობილია რომ მეფე ერეკლეს თხოვნით, რუსეთის ხელმწიფე იმპერატრიცა ეკატერინემ ინება და საქართველო თვის მფარველობის ქვეშ მიიღოვო, ეს იქმნება იმ კვალად, როგორც დღემდე ქართველნი ხან ოსმალოს და ხან სპარსელთა მფარველობის ქვეშ ვიყავითო.

1794 წ.

თფილისში დაიბეჭდა ქართული სათეატრო ბილეთებიც კი, ბილეთებზედ სწერია: – „შაური ორი, გაბრიელ მაიორი“ ე. ი. ბილეთი ორი შაურიო. თეატრის გამკეთებელი რუსეთში ნამსახური და საქართველში დაბრუნებული გაბ-

რიელ მაიორი ყოფილა, თფილისელი სომეხი, რომელიც 1795 წ. მოკლულ იქმნა ომში, ეს დაუკლავთ ზედ ზარბაზან-ზედ აბანოების თავზედ.

1795 წ.

ამ წლის ბოლოს, სექტ. შემდეგ, თფილისში მომეზნილ იქმნა სამეფო სტამბა.

1796 წ.

გამოიცენ უკვე საეკლესიო და საერო წიგნები ქართულს ენაზედ.

1765 წ.

თფილისში, ერთმა ბერმა დასტამბა მეფე ერეკლეს ქება ლექსად მასზედ, რომ იგი ცხეთაში ქრისტიანობის წესით დაგვირგვინდა, ეს თურმე 300 წლის განმავლობაში ქართველთ მეფეთაგან აღარ მომხდარა, იგი პირველი მაგალითი იყო.

1782 წ.

მეფე ერეკლეს ქება და დიდება ლექსად დაბეჭდილი.

1783 წ.

მეფე ერეკლეს მიერ ქართული სტამბის განახლების ისტორია და ქება დიდება, დაწერილი მესტამზე ტერ-ოჰანეზოვებისაგან და თფილისში დაბეჭდილია.

ქართული სტამბის ცნობა თფლისში 1795 წ.

მეთვრამეტე საუკ. სტამბებთან აღწერაში ჩვენ არ ავნიშნეთ შემდეგი: 1795 წ. უბედურების შემდეგ, როგორც ნათქვამი გვაქვს ზემოთ თბილისში, ქართული სტამბა მალე განახლდა ისე, რომ 1796 წ. თბილისში სამი ვრცელი ქართული წიგნიც გამოიცა. განახლებულის სტამბისთვის რუსეთიდან გამოიწერეს სტანოკები და ზოგიც სხვა იარაღი. ერთი სტანოკი, მეფის ბრძანებით, თფილისიდან სომეხთ კათოლიკოსს ლუკას გაეგზავნა საჩუქრათ, რადგანაც 1795 წ. მტრისაგან ეჩმიაძინის სომეხთ სტამბაც იქმნა შემუსვრილი. ამ სტანოკის გაგზავნის შესახებ პ. იოსელიანსაც აქვს ცნობა.

მეფე ერეკლეს და სომეხთ კათოლიკოსს ლუკას (1780 – 1790 წ.) შორის დიდი მეგობრობა ყოფილა გამართული, ამათ ერთმანერთისთვის ხშირად წერილები უგზავნიათ. ხანდისხან ერთმანერთს დახმარებიან კიდეც. უამისობა, რასაკვირველია, არც შეიძლებოდა. ამ უკანასკნელ წლებში, ეჩმიაძინის სომეხთ კათოლიკოსის ძველ წიგნებთან მდივან ხანაში აღმოჩნდა დიდძალი წერილები მეფე ერეკლეს და ლუკას კათალიკოსის ერთმანეთთან მიწერილები. ყველა ეს წერილები ერთათ შეკრიბა სომეხ მოძღვ. აღნიანმა და 1899 წ. თფილისში ცალკე ტომად დასტამბა, ამას ეწოდება „მდივანი სომეხეთის იისტორიისა“ (1780 – 1800) სხვათა მასალებთან შორის აქ მოიპოვება შემდეგი ცნობაც ჩვენი სტამბის შესახებ.

მეფე ერეკლეს და ლუკას კათალიკოსს ისეთი მეგობრობა ჰქონიათ ერთმანეთთან, რომ ლუკას კათალიკოსს მეფე ერეკლესთვის ეჩმიაძინის სტამბიდან ერთი კარგი სტანოკი გამოეგზავნოს ფეშქაშათ. ცნობები მოგვითხრობს, რომ ვითომც დასაბუჟდეს ქალაქსაც მეფეს კათალიკოსი

უგზავნიდა ეჩმიაძინიდან. ამის შესახებ ჩვენში არაფერი ცნობებია დაშთენილი. გარდა ამისა ცნობები გვაუწყებს, რომ სომეხთ კათოლიკოსს ამსტერდამიდან (ჰოლანდია) სხვა და სხვა ენების ლექსიკონები გამოეწეროს და ყველა ესენი მეფე ერეკლესთვის მიერთმოს ფეშქაშით. ეს თუ მართალია, მაშინ ჩვენის ფიქრით, იგი 1785 წლებში უნდა ყოფილიყოს. ცნობა არს, რომ ესევე კათალიკოზი შუამდგომლობდა შახრიმიანთან მიწერ-მოწერაში, რომელიც მეფე ერეკლეს და მის შორის აღიძრა 1780 წლებში. ჩვენს ქართველთ სტამბის გამართვის ისტორიაში არსად არის მოხსენებული ესესომხური ცნობები, რომელთა სიმართლეში ჩვენ ეჭვი არ გვაქვს.

სასიამოვნო იქნება, რომ ხსენებულ საქმეებთა შესახებ ცნობები შეიკრიბოს, ჭემმარიტებით კითხვა გამოიკვეს.

საქართველოს რუკა.

საქართველოს რუკა. დაწვრილებით, ქვაზედ, თუ რკინაზედ, თუ თუთიაზედ (ცინკი) ნახატი დაიბეჭდა პირგელად რომს 1501 წ. შედგენილი კათოლიკის მისიონერთა ძმობისაგან. პ. მ. თ.

საქართველოს რუკა, შედგენილი დომინიკიანელების ძმებისაგან, დაწვრილებით უჩვენებენ ქალაქებს, სოფლებს ძველ ნაშთებს და მდინარეებს, დაბეჭდილი რომს 1553 წ. ლიტოგრაფიით. პ. მ. თ.

-125-

საქართველოს რუკა. შედგენილი ფრანცისკიანელების და კაპრმილიტიანელების ძმებისაგან, თფილისი დაწვრილებით არის ანუსხული, გალავნით, ბაღებით და საყდრებით, ამას გარდა აქ არის საქართველოს მიჯნებიც ნაჩვენები, დაბეჭდილი რომს 1595 წ. პ. მ. თ.

საქართველოს რუკა. შედგენილი კათოლიკე მისიონერ ზამპლამბერტის და სხვათაგან. აქ ნაჩვენებია დაწვრილებით

საქართველოს სამთავროები თავიანთ საზღვრებით. დაბეჭდილია ნეაპოლს 1620 წ.

საქართველოს რუკა. პირველად დაბეჭდილ თვით მის მოგზაურობაში 1713 წ. ეს გამოცემა მე მაქვს. წერაკითხ. საზოგ. გადავეცი, იქ დაკარგეს 1885 წ. ეხლა იშვიათია. მოგზაურობაში რუკის გარდა საქართველოს სხვა სურათებიც იყო ჩართული.

საქართველოს რუკა. ნემენცურად შედგენილი და დაბეჭდილი ბერლინში 1774 წ. ეს რუკა შეუდგენიად რუსეთის აკადემიკის გულდენმტეტის ცნობებით.

სტამბის მური საქართველოში.

(კ რ ა ს კ ა)

სტამბის გახსნის დროს, ფიქრათ არავის მოსვლია ის გარემოება, რომ სტამბისთვის საჭირო იყო საბეჭდი მური, ანუ კრასკა. სტამბის გახსნა ყველას საქმეთ ყოფილა გამხდარი და საბეჭდი მურის ფიქრი კი არავის მოსვლია, ეს იყო მის მიზეზათ, რადგანაც სტამბის გამხსნელთ ამის გარემოება არ იცოდნენ, თორემ ეს რომ სცოდნიყოთ, მაშინ იგინი სტამბასთან უპირველეს კითხვათ მურსაც დააყენებდენ.

-126-

მათ ეგონათ, რომ სტამბა რომ გავაჩინოთ, თითქოს მას სხვა აღარა საჭიროა რა და წიგნებიც დაიბეჭდებო. ამის ცნობა მათ არც უცხოეთიდან შეაგნებინეს. როგორც იქმნა სტამბა გაიხსნა, დაზგები, კასები დაიწყო, მასთან საბეჭდიც ყოველივე მომზადდა და ამ დროს კი გამოსჩნდა სტამბის უსაჭიროესი საჭირო ნაკლის საჭიროება. ამისთვის მაშინათვე აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ, მაგრამ აბა ამის დრო-

ით საიდან რას გახდებოდენ. ბუხარესტი და მოსკოვი შორს იყო, ანუ რომაელებისგან უნდა ეზიდნათ იქიდან ეს წამალი. ამიტომაც 1708 წ. სტამბის მეთაურ ოსტატებმა იხმარეს ყოველ ნაირი ღონის ძიება და საქართველოში მოძებნეს ამ კრასკის ნივთიერება და თფილისში გააკეთეს სტამბის შავი კრასკა, ანუ მური. ესენი საქმით ისე ოსტატები აღმოჩნდენ, რომ შავს წამალს გარდა მათ წითელი წამალიც გააკეთეს. მაშინ წიგნების დასაბეჭდათ წითელ წამალსაც ხმარობდენ.

სტამბის წამლის კეთება 1708 წ. ორს ხელოსანს სცოდნიათ ვალახიდან, თუ ბუხარესტიდან მოსულთ. ამათ ამ წამლის კეთება სხვებისთვისაც უსწავლებიათ. მერე ესენი აკეთებდენ შავსა და წითელ წამლებს. ვიდრე საქართველოში ქართული სტამბა არსებობდა, მინამ სტამბის საჭირო მურიც საქართველოში კეთდებოდა. ასევე სცოდნიათ ამ მურის კეთება სომეხთაც, რომელთაც ეჩმიაძინში სტამბა ადრიდგანვე აქვნიდათ გახსნილი.

სამარცხვინოდ მესტამბეთა, დღეს მაინც ერთი კაციც არ გაჩნდა რომ ამ გარემოებას ყურადღება მიაქციოს და სტამბის წამალი გააკეთონ, რაც მათ უფრო იაფად დაუჯდებათ.

1795 წ. მოისპო ქართული სტამბა თფილისში, მასთან მოისპო სტამბის წამლის კეთების ოსტატობაც. მის შემდეგ 1746 წ. სტამბა გაიხსნა ერთის მაგიერ. მღვდელმა კეჟერა-

შვილმა, მესტამბემ გააკეთა სტამბის წამალიც. ამ მღვდელს ადრიდგანვე ესწავლა ამ წამლის კეთება სხვათაგან, რადგანაც ამას სტამბის შაგირობაც გაეგლო და მასთან მესტამბობაც სურვებოდა,

როგორც სჩანს 1796 წ. შავი და წითელი წამლის კეთება ამ კეჟერაშვილს გარდა სხვა არავის სცოდნია. დადგა XIX საუკუნე და ქართლ-კახეთი რუსეთს ჩაბარდა, შეუერთდა, ამით მოისპო ქართული ორივე სტამბა, ამათ მოსპობით მოისპო საქართველოში სტამბის წამლის კეთების ოსტატ-

ტობაც. მის შემდეგ დღემდეც აღარავის გახსენებია ეს გარემოება, რომ საქართველოში შეიძლება გაკეთდეს სტამბის წამლები.

აწინდელ სტამბებისათვის სახმარად რუსეთიდან შემოდის საბეჭდი წამლები. იქიდან რომ არ მოვიდეს აქ ვერაფერი და დაიბეჭდება. აი ასე მოეწყო ამ ხელობის საქმე საქართველოში XIX საუკუნეში.

ქალაქის საქმე საქართველოში.

სიტყვა ქალაქი სპარსულია „ქალაზ“.

თფილისში სტამბის გახსნას თან მოჰყვა დიდი ძალი ქალაქი რუმინეთით და ვალახიდან, მერე ამსტერდამიდან, იტალიიდანკი მეხუთმეტე საუკ. შემოდიოდა.

1725 წ. შემდეგ რუსეთიდან იწყეს შემოტანა. თფილისის ვაჭრები მიდიოდნენ სხვა და სხვა ქალაქებში, ესენი ყიდულობდნენ იქ ქალაქს და მერე საქართველოში მოჰქონდათ და ჰყიდდენ.

ესენივე ჰყიდდენ კონვერტებს, მელანს, ბატის კალმებს და სხვა ასეთ საჭიროებას. ყველა ამას სამეფო იჯარა არ აქვნდა დადებული, რადგანაც ქალაქს და მელან-კალამს საპატიოთ სთვლიდენ. საქართველოს რუსეთთან და კავშირების

-128-

შემდეგ კი საქართველოში სრულიად რუსეთიდან იწყეს ქალაქის შემოტანა. ქართველთ ვაჭრებმა 1850 წ. რუსეთის ქალაქების იარმუკებზეც იწყეს სიარული.

იმერეთში – ქუთაისს, ქალაქის მაღაზია აქვნდა მელექსე ბესიკს – გაბაშვილს, კონვერტების გამოჭრაც იცოდა ამან, ქუთაისში აკეთებდა კონვერტებს და სხვა ასეთ საჭიროებას. ამისთვის მან იმერეთ მეფე სოლომონ პირველისაგან თავადობაც მიიღო.

სასტამბოთ თუ რამ იარაღის ნაკლი სჩნდებოდა, იგი ისევ და ისევ სლავონეთიდან შემოჰქონდათ. მერე რუსეთიდან დაიწყეს ანუ 1764 წლების შემდეგ.

მინამდის კი, ანუ უფრო ადრინდელის დროდამ, ქალაქ-
დი სპარსეთიდანაც შემოჰქონათ, სპარსეთიდან საქართვე-
ლოში ქალაქის შემოტანა სტამბის გახსნაზედ ბევრად ადრე
იწყება, თითქმის მეთოთხმეტე საუკუნიდამ.

სპარსეთში კი ქალაქი შემოჰქონდათ ინდოეთიდან,
რასაკვირველია ინგლისელთა ოსტატობით ნაკეთები და მე-
თვრამეტე საუკ. ამსტერდამიდანაც, სპარსელებმა ქალაქის
კეთების ოსტატობა ინდოელებისაგან ისწავლეს. მეჩვიდმეტე
საუკ. მერე სპარსეთში გახსნეს ქალაქის ქარხნები და დაი-
წყეს მისი კეთება, რამაც საკმარისად გააიფხვა ქალაქი.
მეთვრამეტე საუკ. სპარსეთიდან მრავლად იწყეს ქალაქის
შემოტანა. 1760 წლებიდან კი სპარსეთიდან ქალაქის შე-
მოტანა დასტოვეს და რუსეთიდან იწყეს შემოტანა, რაც
უფრო იაფათ ისყიდებოდა თურმე, რადგანაც მოტანაც ია-
ფათ ჯდებოდა თურმე. სპარსული ქალაქი უფრო ძვირი
ყოფილა, ქალაქები ზოგი სამთელში გავლებული გახლ-
დათ რაც პერგამენტს ჰგავდა.

ქალაქი საქართველოში შემოჰქონდათ შემდეგის
ადგილებიდან.

იტალიიდან ქალაქის შემოტანა დაიწყეს XVII საუკ.
სპარსეთიდან შემოიტანეს XIII საუკ. სამთელში გავ-
ლებული.

ინდოეთიდან. მადარასე და კალკუტიდან შემოიტანეს
მეჩვიდმეტე საუკ. ნახევ.

ამსტერდამიდან შემოიტანეს მეთვრამეტე საუკ. სპარ-
სეთის გზით და ზღვით.

მარანდიდან შემოიტანეს მეჩვიდმეტე საუკ. როგორ და
საიდან ამის ცნობა კი არ არის დაშთენილი.

რუსეთიდან შემოიტანეს მეთვრამეტე საუკ. დამდეგს.

ოსმალეთიდან შემოიტანეს მეთვრამეტე საუკ. 20 წლებს.

რუმინეთიდან შემოიტანეს მეჩვიდმეტე საუკ. ბოლოს.

ქართული წიგნების უმეტესი ნაწილი დაბეჭდილება ინდოეთიდან შემოტანილ ქაღალდზედ. სპარსულ ქაღალდზედ დაბეჭდილია ერთად ერთი „აიათი“ ანუ „კოსმოგრაფია“ ფიგურებით 1721 წ. ამის შემდეგ კი რაც საქართველოში წიგნები დაიბეჭდა, ყველა მათზედ რუსეთული ქაღალდია ნახმარი. ამის ქაღალდის ნიშნებიც ასაბუთებს.

ქაღალდი შემოჰქონდათ სხვა და სხვა ისეთ ვაჭრებს, რომელნიც მარტოდ ქაღალდით ვაჭრობდნენ თურმე. ქაღალდის ვაჭრობის და აღებ-მიცემის შესახებ ასე მიაჩნო მექალაქე მოსეს ოსეფას ძე იზმიროვმა 1878 წ. ქაღალდით ვაჭრობას მისდევდა მამაჩემი და პაპაჩემიცო, პაპაჩემი მეფე ერეკლეს დროს სცხოვრებდა და მას კაი სოვდაგრის სახელი

-130-

ჰქონდა და სხვა და სხვა საქონელს გარდა რუსეთიდან ქაღალდიც შემოჰქონდა და ჰყიდდა თფილისშიო.

ქაღალდი თფილისში მრავლად იწყეს შემოტანა იმ დროსაც, რაც საქართველო რუსეთის მფარველობის ქვეშ შევიდა, 1782 წ. ნამეტურ მას შემდეგ, რაც ესრედ წოდებული ქართველ ვაჭართათვის კატარინეს იარმუკაც დაარსდა რუსეთის ხელმწიფის ბრძანებით 1782 წ.

მეთვრამეტე საუკ. ქართველთ სამეფო მთავრობაც იბარებდა რუსეთიდან თავის საკუთარ ქაღალდს, რაც სამეფო სამმართველოებში იხმარებოდა. მესტამბენი და წიგნთა გამომცემელნი კი მექაღალდეებისაგან ყიდულობდენ ქაღალდებს.

საქართველოს მეფობის დროის «სლავალიტნი» ანუ ასოების ჩამოსასხმელი ქარხანა.

სტამბის გახსნის დროს, ლაპარაკი ჰქონიათ იმაზედაც,

რომ სტამბას ასოები გაუფუჭდეს მერე რაღა ვქნათო. უნდა ვიღონოდ და სტამბის ასოც ჩამოვასხათო. ამის შესახებ ლაპარაკი მძლავრად ჰქონიათ, მაგრამ მისი გაკეთება კი ვერ მოუხერხებიათ. ვერ მოხერხება გამხდარა სანატვრელად, ხოლო 1700 წ. მესტამბეებს ვახტანგ მეფე დაურწმუნებიათ, რომ ასოები კარგა ხანს ეკმარის სტამბასა და ამიტომ შიში არა აქვს უამისობასაო...

ასე ყოფილა საქმე, ხოლო ზრუნვა კი მაინც არ გამქრალა ქართველთა შორის, სტამბის ასოებზედ ლაპარაკი ხშირად სცოდნიათ სხვა და სხვა ხელოსნებში, ნამეტურ მკალავებში და მჭედლებში, რომ ტყვიიდან ასოებს ჩამოვასხამთო. მაგრამ მათ მის კარგად შეგნება კი არ ჰქონიათ და მათი ცდა ყოველთვის ამავით ყოფილა დარჩენილი. 1782 წ. კი სტამბის განახლების დროს, ამის ქარხანაც გახსნეს.

მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს სტამბები.

(მოკლე აღწუსხვა).

1805 წ. რუსეთის ახალმა მთავრობამ, თფილისში, პირველად გახსნა რუსულ-ქართული სტამბა. ამ სტამბის იარაღი მოპოვებულ იქმნა ქართველ მეფეთა დროის სტამბიდან. მცირე ხანს შემდეგ ეს სტამბა შეჩერდა, მერე კი სტამბა იმ დროის თფილისის კეთილშობილთა სკოლის უფროს გადაეცა და ამის ცდით განახლდა ეს სტამბა 1810 წ. ამავ დროს, თფილისში, მთავრობისაგან დანიშნულ იქმნა ქართულ-რუსული ენის ცენზორი, ცენზორად დანიშნეს სამხედრო ჯარის დეკანოზი ქართველოვი. ამ სტამბაში 1812 წ. გამოიცენ ქართული წიგნებიც.

1814 წ. ერთმა სამხედრო პირმა გახსნა მეორე სტამბა, მაგრამ ესეც მალე მოისპო.

1817 წ. გაიხსნა მესამე სტამბა, ამ სტამბაში გამოიცა ქართული გაზეთი 1818 წ.

1805 წ. მოყოლებული 1825 წლამდის თფილისში

რამდენიმე სტამბა გაიხსნა, მაგრამ მათი არსებობა სულ მოკლედ დროის იყო ხოლმე, ამის მიზეზი ის იყოს, რომ მესტამბენი სამხედრო მოსამსახურენი იყვნენ, ესენი სამსახურის გამო აქეთ-იქით გადაჰყვანდათ, ამიტომ მათი სტამბებიც იკეტებოდა ტფილისში. ჩვენ ვიცით კარგად, რომ 1820 – 1841 წლებამდე, ბარე ათმა სამხედრო პირებმა გახსნეს სტამბები, მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შესძლო არსებობა, სულ იკეტებოდნენ. 1846 წ. კი გაიხსნა ებრაელის დუბლერის სტამბა რომელმაც იარსება კარგა ხანს და მისი დანაშთი დღესაც არსებობს ტფილისში.

-132-

1817 წ. გაუხსნიად მეორე კერძო სტამბა. ამ სტამბაში გამოიცა პირველად ქართული გაზეთი 1818 წ. შემდეგ დროის გაზეთებიც ამ სტამბაში იბეჭდებოდნენ, მაგალითებრ: 1821 წ. აქვე გამოიცა კვირის გაზეთი „წმიდა გიორგი“, რომელმაც 1824 წ. გასტანა. ამ წლის შემდეგ კი ამ სტამბის შესახებ ჩვენ არ ვიცით რა, დაიკეტა თუ დარჩა თფილისში. სტამბის საჭიროება კი იმ დროის ქართველებში უკვე გაისმა კარგად.

ახალი სტამბა. სოლომონ დოდაშვილმა ქართული სტამბა გახსნა თფილისში 1828 წ. ამ სტამბის გასახსნელად ფული მისცა მას რუსეთში მყოფმა ბერმა ივანე ხელაშვილმა 6000 მ. ამ სტამბაში გამოიცა პირველად ქართული გაზეთი „თფილისის უწყება“ და 1829 წ. ამავე გაზეთის დამატება თვითური სალიტერატურო ნაწილი „თფილისის უწყებავე“. ეს სტამბა დახურულ იქმნა 1832 წ. შემთხვევის გამო და მისი პატრონიც რუსეთში გაგზავნილი ციმბირად.

სოლომონ დოდაშვილისაგან გახსნილი სტამბა იმ დროს ყველაზედ უკეთესი იყო. იგი განათლებული კაცი იყო. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ მან პირველ ქართველმა გაათავა სწავლა პეტერბურგის უნივერსიტეტში. ამის დისერტაცია „ლოლიკა“ რუსულად პეტერბურგში მიწინვეა დაბეჭდეს. სოლომონ დოდაშვილი იყო ერთ უძლიერესი ქართველ მამულიშვილთაგანი.

პირველი სომხური სტამბა. ქართულის ცნობით, სომეხთ კითხვით ლუკას 1770 წელს გაუხსნია ეჩმიაძინში. ამ კათალიკოსს მეფე ერეკლესთან კავშირი აქვდა და ხშირი მიწერ-მოწერა. პირველად, როცა სომხური სტამბა იხსნებოდა ეჩმიაძინში, მაშინ, თბილისიდან, მეფის ბრძანებით, ბევრი რამ სასტამბო იარაღი უფემქემებით ლუკა კათალიკოსისთვის. მალე ეს სტამბა ისე გამდიდრებულა, რომ ლუკა კათალიკოსს მეფე ერეკლეს სტამბისთვის ერთი კარგი (დაზგა) საბეჭდი სტანოვიც გამოუგზავნია ფემქაშად. ამას

-133-

გარდა გამოუგზავნიად აგრეთვე ფემქაშად დასაბეჭდი ქალღმერთი და უცხო სიტყვათა ლექსიკონები, რომელიც კათალიკოსს ამსტერდამიდან (ჰოლანდია) გამოუწერია. ეს უნდა, მომხდარიყოს 1782 წ. როცა მეფე ერეკლემ თფილისის ძველი სტამბა განაახლა და რომელი სტამბაც 30 ათასი მანათი დაუჯდათ.

პირველი სომხური ნერსესიანის სტამბა საქართველოში. თფილისში გაიხსნა ნერსეს კათალიკოსის მეთაურობით 1827 წ. სტამბა მოათავსა იმ დროის სომეხთა თფილისის ნერსესიანის სემენარიის შენობაში. ამ სტამბაში ქართული ასოებიც აქვდათ 1826 წ. აქ დაბეჭდეს ნერსეს კათალიკოსის ლოცვების ბატარა წიგნი, საქართველოს სომეხთათვის ქართულის ასოებით, ხოლო სიტყვები კი სომხურად იყო. საქართველოში პირველად სომხურს ენაზედ დაბეჭდილი წიგნი გამოვიდა 1828 წ. პირველი სემენარიაც ეს ნერსესიანის სემენარია იყო, ესეც პირველი მაგალითი იყო, მინამდე სომეხებს თფილისში არც სასწავლებელი აქვდათ, მათის ენის აღორძინების საქმეს დასაწყისი 1827 წლიდან მიეცა.

მმათა არზანოვებმა. ყიზლარის მდიდარ სომეხებმა, თფილისში გახსნეს სტამბა 1825 წლებს, ამათ ქართული ასოებიც აქვდათ. ამ სტამბაში პ. იოსელიანმა ჩახრუხადის და შავთელის ლექსებიც დასტამბა. 1840 წ. ეს სტამბა პატრონებმა თფილისში უფემქაშეს იმ დროის ნერსესიანის სემენარ-

რიის სტამბას, მანქანა და სტანოკები აქედამ უკან აღარ წაუღიათ. არზანოვებს 1830 წლებს, პეტროგრადშიაც აქვნდათ სტამბა, სადაც ბეჭდავდნენ ქართულ წიგნებსაც, აქ დასტამბა 1821 წ. გ. ფირალოვმა „რუსულ-ქართული რაზღავორის წიგნიც“, ვრცელი ტომი და სხვა წიგნებიც.

სამხედრო შტაბის სტამბა, 1846 წ. მთავარ-მართებლის სტამბად გადაკეთდა ვორონცოვის მრძანებით და დაერქვა მთავარ-მათებლის სტამბა. ამ სტამბაში იბეჭდებოდა 1846

-134-

წ. კვირის სახელმწიფო გაზეთის „კავკაზის“ და კვირის დამატებათ განცხადება ქართულ ენაზედ გაზეთი „კავკაზი“.

სტამბა გიორგი ერისთავისა, 1850 წ. ვორონცოვის ბრძანებით. მთავრობის სტამბიდან ეჩუქა ერთი ძველი დაზგა და ქართული ასოები, ამით გახსნა გ. ერისთავმა ეს სტამბა. 1852 წ. ამ სტამბაში დაიწყო თავის თვითური ჟურნალ „ცისკარის“ გამოცემა. აქ სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდა. 1854 წ. ეს სტამბა მოისპო, დაიხურა.

სტამბა ივანე კერესელიძის. ამან ეს სტამბა 600 მან. იყიდა გიორგი ერისთავისაგან და 1856 წ. თფილისში გახსნა ახალი სტამბა. ამ სტამბაში გამოსცა განახლებით 1857 წ. ჟურნალი „ცისკარი“. სტანოკი უხეირო იყო და მალე გაუტყდა: 1860 წლებს ნერსესიანის სემენარიის სტამბის დაზგა იყიდა, ასოები პეტროგრადიდან გამოიწერა და ბეჭდა „ცისკარი“ და სხვა წიგნები.

სტამბა ეფიანჯიანის და როტინოვის, გახსნილი თფილისის 1860 წ. აქ გამოიცა 1863 წ. პირველად ქართული ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ ილ. ჭავჭავაძის რედაქტორობით, ეს სტამბა დღესაც არსებობს. ტიგრან როტინოვს ეკუთვნის. აქ მეც მრავლად ვბეჭდე ქართული წიგნები 20 წლის განმავლობაში.

სტამბა ბულდან მუნთოევისა. ბულდან მუნთოევი საქართველოს სომეხია, კარგად მცოდნე ქართულის ენის და წერა-კითხვის. სტამბა გახსნა 1855 წ. წლებს, ქართულსაც ბეჭდავდა, 1879 წ. გაეყიდა. იყიდეს გ. ჩარკვიანის ამხანაგებ-

მა და ამათ გახსნეს 1881 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ბევრი ქართული იშვიათი წიგნები.

ჟურნალ „მნათობის სტამბა“, 1869 წ. თფილისში გამოიცა თვიური სამეცნიერო ჟურნალი „მნათობი“, რედაქტორად იყო ნიკოლოზ ავალიშვილი, ქართველი მწიგნობარი, ცნობილი მოღვაწე, მწერალი, ერთ დროს კარგი მსახიობიც, კარგი მთარგმნელი. მისი თარგმანი, „ლუკმა ჰურის ამბავი“

-135-

„მნათობიდან“ გადმობეჭდილი დღეს ხალხში მშვენივრად იკითხება, ასევე ამისი თარგმანი „დონ-კიხოტი“ და შილერის „ავაზაკებს“ ხომ ხშირად სდგამენ ქართულს სცენაზედ, სხვაც ბევრი ნაშრომი აქვს ამ საპატიო პირს. ამან ჟურნალი ოთხს წელს ბეჭდა. ამავე ჟურნალისთვის მას აქვდა თავის სტამბა, რომელსაც ეწერა „მნათობის“ რედაქციის სტამბა“. ნ. ავალიშვილმა თავის სტამბა სომეხთ სემენარიის გამგეობისაგან იყიდა. ჟურ. „მნათობის“ დახურის შემდეგ, ეს სტამბა „კრებულის“ სტამბას დაუკავშირა. ეს ჟურნალიც მალე დაიხურა, ამიტომ სტამბაც დაიხურა. მერე ეს სტამბა იმ დროის გამოჩენილ სტ. მელიქიშვილის სტამბას შეუკავშირა. აქვი დაეკარგა, სტამბის ამხანაგები გაიყარნენ, ძველ ამხანაგს სტამბის გამგეს ეს მოტანილი სტამბა დავთარში არ ჩეწერა და ახალ გამგე და ამხანაგებმა უარი უთხრეს, ასე მოელო ბოლო „მნათობის“ სტამბას, ქართველებში სტამბების წართმევა ერთობ ადვილათ იციან.

სტამბა დუბლერისა. გახსნილი 1846 წ. მერე ეს სტამბა იხურებოდა. 1870 წ. იგი აიღო იჯარით გიორგი წერეთელმა და ჟურნალ „კრებულის“ სტამბად გადააკეთა. გ. წერეთლის დროს ამ სტამბაში გაზეთი „დროება“, „კრებული“ და სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდა. მერე დაიკეტა.

ავლაბრის სტამბა. ერთმა სამხედრო რუსმა კრამარენკომ 1870 წ. ავლაბარში სტამბა გახსნა. ამანვე იყიდა დუბლერის და „მნათობის“ სტამბის ქართული ასოები. ამის სტამბაშიაც იბეჭდებოდა ქართული წიგნები მრავლად. მე ამ სტამბაში დავიწყე წიგნის ბეჭდვა. კარგა ხნის შემდეგ ესეც

დაიკეტა.

ექვთიმე ხელაძის სტამბა. 1875 წ. ივ. კერესელიძეს სტამბა ექვთიმე ხელაძემ იყიდა და გახსნა თფილისში პატარა ქართული სტამბა. ამ სტამბაშიაც მრავლად იბეჭდებოდა სხვა და სხვა დროს ქართული წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები. ამ სტამბის აღწერა არის ჩვენ მიერ დაბეჭდილი ქართუ-

-136-

ლი სტამბის ისტორიის მეორე წიგნში 1904 წ. 25 წლის სტამბაში მუშაკობის დღეც იდღესასწაულა ექ. ხელაძემ. წლის თავზედ, იარმუკაში რომ არევა წაუხდა, მაშინ მისი სტამბაც აიკლეს და თვითაც მოკლეს 22 დეკემბერს 1905 წ. ექვთიმე ხელაძის შრომის მოგონება ანუსხული მაქვს იმავე წლის „მოგზაურის“ ნომერში და იგი აქაც არის დასტამბული.

მ. ვართანიანცის სტამბა. გახსნილი სამეზბის ქუჩაზედ, 1877 წლებს. აქვანდა ქართული ასოები, მეც ვბეჭდე აქ ქართული წიგნები. დღესკი აღარ არსებობს ეს სტამბა.

„სინათლე“ სტამბა, გაიხსნა 1908 წელს. აქ იბეჭდება ქართული გაზეთი „დროება“.

მარტიროსიანცის სტამბა. თვით მარტიროსიანცი მომსწრე იყო 1830 წლის დოდაშვილის და არზანოვის სტამბების, მაშინ მურის (ფათერჩიკი) წამსმელად იყო იგი. იმ დროს სულ სტანოკები მუშაობდა, მანქანა არავისჰქონდა. ბოლოს ეს სტამბა ძალიან წინ წავიდა, ამის სტამბაში გამოიცა ძვირფასი გამოცემა „ვეფხის-ტყაოსანი“ და სხვა წიგნები. ეს სტამბა დღესაც არსებობს:

გრიგოლ ჩარკვიანის სტამბა გაიხსნა 1880 წ. მერე საამხანაგოდ გადაკეთდა. აქ იყვნენ ამხანაგებად გრიგოლ ჩარკვიანი, არსენ კალანდაძე, ალექსადრე დრევიჩი, ანთიმოზ ჯუღელი და წიგნის მაღაზიის მხრით მე და სხვანი. 1883 წ. ეს ამხანაგობაც დაირღვა და სტამბაც სამ ნაწილად გაიყო. ერთი ნაწილი არსენ კალანდაძეს დარჩა და ამან მოაწყო სტამბა და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო, მაგრამ როგორც ახალ მოშენეს ვალი ემართა თავის სიძის, სიძემ აუწერა

სტამბა და გაუყიდა იაფად, რითაც დაღუპა კაცი. ეს სტამბა იყიდა ადამეცკიმ, მაგრამ ამასაც საქმის უცოდინრობის გამო დიდი ზარალი მოუვიდა, დღეს იგი ცხოვრებით დაცემულია. მერე ამასაც გაყიდა, იგი იყიდა დავით ღამბაშიძეს

-137-

და ქუთაისს გადაიტანა. ყველა ამ საქმეებზედ დიდ მანქანურ როლს თამაშობდა ექ. ხელაძეს.

სტ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის სახელით 1864

წ. თფილისში გაიხსნა ახალი ქართულ სტამბა. 1866 წ. ამ სტამბაში გამოიცა კვირის გაზეთი „დროება“. სტამბაში ამხანაგებად იყვნენ ვახ. თულაშვილი, დ. ბაქრაძე, სტ. მელიქიშვილი. ესევე პირი გამომცემი იყო გაზეთ „დროებისა“. ამ სტამბას დიდი ამაგი მიუძღვის ქართული მწიგნობრობის წინაშე. 1870 წლების შემდეგ, სტამბის ამხანაგები ერთმანერთს განშორდნენ, სტამბა მარტოდ მელიქიშვილის დარჩა. ერთხნობით სტამბას განაგებდა იოსებ მელიქიშვილიც. 1889 წ. ეს სტამბა იჯარით აიღო ფრენკელმა, იმ დროის თფილისის იურიდიულის გაზეთის რედაქტორმა. მერე გაიყიდა, იგი შეიძინა იაკობ მანსვეტოვმა. ცოტა ხანს შემდეგ დაარსდა ქართულ წიგნთა გამომცემელი ამხანაგობა. იაკობ მანსვეტოვმა მთელი სტამბა თავის წილად ამხანაგობას გადასცა. ამხანაგობამ ამ სტამბით დაიწყო მოქმედება და ერთ ხნობით საქმეც კარგად მიჰყვანდა ჯაბადარს. 1908 წ. 15 სექტემბერს, ეს სტამბა წაერთვა ქართველ ამხანაგობას და უჩუმრად მექალაქად სერგეევს ფირმის ხელში გადავიდა. ამოდელა პაიშნიკები დარჩნენ ცარიელი და ხახა მშრალი. ყოველივე ამ საქმის შესრულება ჩუმად, საიდუმლოდ შეასრულეს, კაცს არაფერი გაუგია! არ ვიცით, რას ნიშნავს ასეთი საქციელი ჩვენის მეთაურის კაცების? ხალხს არაფერი გააგებინეს, არავის რა შეატყობინეს და ერთ დღეს გამოცხადდა, რომ ამიერიდამ მშვიდობით ქართულ წიგნთ გამომცემელ ამხანაგობის სტამბავო! მშვიდობით იყავით პაიშნიკებოვო. დღეიდან აღარ არს ხსნება ამხანაგობის სტამბისა, იგი გარდაიცვალა ჩვენის უპატრონობით, თავის დანებებით და საქმის მეთაურთა კაცთა

გათახსირებით.

ალექსანდრე ჯაბადარსაც არ უნდა ექმნა ასე, ზარალი იყო თუ რაც იყო, მაინც იგი წევრთათვის უნდა ეცნობებინა

-138-

და მერე გადაეცათ მოვალეებისთვის. ამის გამო ალ. ჯაბადარზედ ბევრი საყვედურები ისმის, ამბობენ, რომ ალ. ჯაბადარმა მთელი წევრები მასხარად აიღო, აბუჩათ აიგდო და ამაგდარ საქმეს ასე უჩუმრად მოულო ბოლოვო. ეს საქმე დიდს უსიამოვნებას გამოიწვევს და იგი არც ალ. ჯაბადარისთვის იქნება კარგიო. ალ. ჯაბადარზედ ხალხში ასეთი ხმები დადიოდა, ეს ჩვენც მიტომ მოვიყვანეთ აქ, თორემ ჩვენ ამ პირის მოღვაწეობაზედ ჩვენი შეხედულება გვაქვს, ვინაიდგან მის შრომას სტამბის წინაშე კარგად ვიცნობთ. ამიტომ მისი ბრალდება უსაფუძვლოდ მიგვაჩნია. ამის მოღვაწეობის აღწერას თქვენ ქვემოთ ნახავთ და ამიტომ აქ ამის მეტს არას ვიტყვით. არა სთქვას ვინმემ, რომ ჯაბადარის ქებას სწერსო, ჩვენ აქ ერთიც მოგვყავს და მეორეც.

ძმობის სტამბა. საოცნებო ძმობის კაცია ს. ლოსაბერიძე, ესტ. კერესელიძე და მახთას კიდევ სხვანიც, ვინც მათ თანაუგრძნობს, ამ ძმობის და დაფარულ ქრისტიანთა თავის მომყრელი და დამაარსებელი გახლდათ მაქსიმ შარაძე, რომელიც 1907 წ. გარდაიცვალა, იმ დღიდან ეს სტამბაც სხვების საკუთრებათ გარდაიქცა. დღეს იგი ეკუთვნის ს. ლოსაბერიძეს და ე. კერესელიძეს. ამ პირთა ძმობანი და საქმენი სწორედ საოცნებო ხრიკებს წარმოადგენს, ადრე მათ ჰყვანდათ ერთი ამხანაგი ვასილ გძელიძე, რომელიც კარგა ხანია გარდაიცვალა და მისი 1000 მ. ამ პირებს დარჩათ. ეხლახან შარაძე მოკვდა და მისი წილიც მათ მიისაკუთრეს. არ ვიცით, თუ ეს პირნი რა უფლებით სარგებლობენ, რა ძალით და რა ძმობის და ქრისტიანობის მაღალის პატივისცემით, რომ ქრისტეს მცნების დროშის ქვეშ შესულნი ასეთ მანქანებას ჩადიან და სხვა-და-სხვა პირთა ქონებას და ძალას ისაკუთრებენ. სტამბა დღეს მოქმედებს ბნელად, ბეჭდავენ ყოვლად უსარგებლო წიგნებს და მათ ერთი ათად ხიბლავენ და გონებას

უბნელებენ ისეც დაბნელებულ მდაბიოთ. სტამბა არის ფართო, აქვსთ საკუთარი სახლკარი, არიან მღვთის მოსავენი, არ სჭამენ, არ სმენ, ხოლო ოქრო-ვერცხლს კი აგროვებენ და სჭამენ. საჭიროა, რომ ამ დაფარულ და ვითომც და საქრისტიანო ძმობის სტამბას ყურადღება მიექცეს ვისგანმე და გაცნობილ იქმნეს მათი მოქმედება ნილაბ ქვიშ. ესენიც სწორედ მეორე ამხანაგობის მსგავსი მეჯადოები არიან.

-139-

ვალერიან გუნიას სტამბა. შეიძინა ერთის ებრაელისაგან და გახსნა 1896 წ. მერე სხვებს გადასცა, რადგანაც ამ სტამბის აღწერა სხაგანაც ვწერეთ, ამიტომ აქ მასზედ აღარას ვსწვრთ,

სტამბა ბორის ესაძისა. გუნიასი და დიასამიძესეული სტამბა ბოლოს ბორის ესაძემ შეიძინა. ამის ხელში იარსება მცირე ხანს. 1905 წ. ეს სტამბა დახურულ იქმნა, მერე მის პატრონმა სულ გაყიდა ნაწილ-ნაწილ.

სტამბა „სორაპანი“ თუ შორაპანი უნდა იყოს, გაიხსნა ქ. ტფილისს 1906 წ. მადათოვის კუნძულზედ. ამ სტამბის მეთაურად და პატრონად ითვლება მიხეილ გაჩეჩილაძე. სტამბაში სხვა ამხანაგებიც ჰყავს მოსაქმიანედ. მთავრობისაგან ნება რთვა მე მქონდა აღებული, პასუხისმგებელი მე ვიყავ. გახსნის სამი თვის შემდეგ ეს სტამბა წიგნი „ვირი და მუშას“ დაბეჭდვის გამო დროებით დაკეტეს, მეც მეტეხის ციხეში დამაპატიმრეს, ვიჯექ ერთ თვეს, მერე გამოველ და სტამბაც გავახსნევი. გახსნის შემდეგ, დეკემბრის 9-ს, კვირა საღამოს, 8 საათზედ, სტამბას ამერიკანკის მაშინა მოჰპარეს, ამ გარემოებამ დიდი დავიდარაბა გამოიწვია იმ დროის მთავრობის წინაშე. სტამბა დაკეტეს, მე მიჭერდენ, მაგრამ მიხეილ გაჩეჩილაძემ მთავრობას უთხრა: პატრონი მე ვარო, ამიტომ იგი დააპატიმრეს, მასთან სტამბის ოთხი ასოთ-ამწყობიც. მაშინა ვერ იპოვნეს. ერთი თვის შემდეგ მიხეილ გაჩეჩილაძე და მისი ასოთ-ამწყობნი გაანთავისუფლეს. მერე სტამბაც გაიხსნა, მას შემდეგ არსებობს ეს სტამბა. იგი ხელს უწყობს დიდათ ქართული წიგნების გამოცემას, ჟურნალ-გაზეთების

გამრავლებას და სხვანი. თვით მიხეილი მოქმედებს ენერ-გიულად და ქართული წიგნების გამოცემის საქმეს მხურვა-ლედ თანაუგრძნობს და ავრცელებს. ასეთ სამახსოვრო საქ-მის დიდი თანამგრძნობია გიორგი მიხეილის ძე ჩივაძე, რო-მელიც დიდს ზნეობრივ ვალს უხდის თავის მხრივ ამ სტამ-ბას.

„იმედის“ სტამბა, თფილისში ბათუმიდან გადმოიტანა 1903 წ. კ. თავართქილაძემ, რადგანაც ამ პირის შესახებ წიგნ-

-140-

ში გვაქვს ლაპარაკი, ამიტომ აქ ბევრს არას ვიტყვით, თფი-ლისში უმთავრესად კოწია თავართქილაძეც ხელს უწყობდა ქართული წიგნების და გაზეთების გამოცემას, იგი ერთხნობით ქართული გაზეთის რედაქტორიც იყო. მთავრობამ და-საჯა, წლინახევრით ციხე მიუსაჯა. პატიმრობის დროს, იგი მეტეხის ციხეში განაგებს მეტეხის სატუსალო სტამბას, რო-მელიც 1908 წ. განაახლეს გახსნით.

სტამბა „ცხოვრება“ ასლან სამუელის ძე კალანდაძესი. არსებობს თფილისში. იგი გაიხსნა 1908 წ. ჯერედ პატარა სტამბა იყო, მერე ნელ-ნელა მოუმატა საბეჭდავი იარაღი და დღეს კარგს სტამბათ ითვლება. თვით ასლან კალანდაძეც არის მწიგნობარი კაცი, მისდევს ქართული წიგნების ბეჭ-დვას. სხვა და სხვა დროს ბეჭდავს სასარგებლო ქართულს წიგნებს. ამისავე სტამბაში ხშირად იბეჭდებიან რუსული და ქართული გაზეთებიც, დრო გამოცემითი საქმეებსაც ხელს უწყობს, ერთ დროს რუსულ გაზეთის რედაქტორიც გახლ-დათ, ბეჭდვის და სტამბის გამო მცირე ხანს პატიმრათაც გახლდათ მეტეხის ციხეში 1908 წ.

გუტენბერგის სტამბა. გახსნილი პირველად ვალერიან გუნიასაგან, მერე გრიგოლ დიასამიძემ შეიძინა. დღეს იგი ეკუთვნის ბორის სპირიდონის ძე ესაძეს. ეს პირი რუსულს ენაზედ მწერლობს კიდევ, სწერს სხვა და სხვა ისტორიულ წერილებს საქართველოს შესახებ. არის რედაქტორად სამხე-დრო გაზეთის. ქართულ წიგნების და გაზეთების გამოცემის საქმესაც თანაუგრძნობს.

„ციხკარი“. სტამბა გახსნა ბარ. კილაძემ 1908 წ. ბათუმის მესტამბე ამხანაგ თავართქილაძეს გაეყარა და თვითონში გადმოიტანა. თვითონ ბ. კილაძე საამბის ხელობის კაცია, მოხერხებული. ჯერედ სტამბა ახალი არის, იმედია თვითონში გაფართოვდება. მომავალი ექნება ენერგიულ კაცს.

სტამბა „იდეალი“ თვითონში გაიხსნა 1906 წ. პატრო-

-141-

ნი მისი მიხეილ კიკნაძე. თვით ხელობითაც სტამბის მცოდნეა, ასოთ-ამწყობია. ერთ დროს პარიზშიაც იყო, იქაც სტამბაში მუშაობდა, იქ რომ ქართული გაზეთი და წიგნები გამოდიოდა, ეს აწყობდა ყველას. თვითონ მიხეილი ენერგიული კაცია, ქართული მწიგნობარი, ჯერეთ სულ ახალგაზრდა ასოთ-ამწყობი იყო, რომ მან ქართული წიგნების ბეჭდვა დაიწყო. საზოგადოთ ეროვნულ საქმეებს დიდად აფასებს და ქართული ბეჭდვის საქმესაც ჰქომაგობს. მისი სტამბის არსებობას კარგად უწყობს ხელს ქართულ ჟურნალ-გაზეთების და წიგნების ბეჭდვას, მოკლე დროის განმავლობაში, მის სტამბაში ბევრი რამ ჩინებული ქართული წიგნი დაიბეჭდა და კიდევაც დაიბეჭდება შემდეგ.

სტამბა „შრომა“. ოთხი ქართველი და რუსის ებრაელი ერთად შეერთდნენ და 1903 წ. მიხაილოვის ქუჩაზედ სტამბა გახსნეს, შიგ მოაწყვეს ქართული ასოებიც, მანქანა და სხვანი. 1907 წ. ქართველებს ებრაელი გაშორდა, სტამბა გაიყვეს, ქართველებმა 1907 წ. ცალკე გახსნეს სტამბა. ესენი არიან შემდეგი ამხანაგები: ვასილ ყარამანის ძე, თეოფილე ერასტის ძე და გიორგი ყაფლანის ძე ბოლქვაძეები, მელიტონ პეტრეს ძე ნოდია და მეხუთე ვლადიმერ მალაქიას ძე ცქიტიშვილი. სტამბის გახსნის დღიდანვე ამათ საქმეს გულმხურვალედ მოჰკიდეს ხელი, ნამეტურ ქართულ წიგნების ბეჭდვას. ამათის დახმარებით რამდენიმე გაზეთიც გამოიცა, ერთი მათგანი ქართული გაზეთის რედაქტორიც იყო. ბევრს რედაქტორს და გამომცემელს შეუწყვეს ხელი. თვითონ მწიგნობარი პირნი არიან, სტამბის ხელობის მცოდნენი

და მასთან სახელოსნოს და სამწიგნობრო ენერგიითაც აღვ-
სილნი. ესენივე ხელს უწყობდენ გამოცემის მხრით ნახატე-
ბიან ჟურნალ „ემშაკის მათრახს“. ამ ხუთი ქართველის ამ-
ხანაგობა ჩვენთვის საკვირველია და თან სასიამოვნო მოვლე-
ნაც. ისტორიულად დღემდე დასაბუთებულია ქართველების
უერთობა, დარღვევა და სხვანი. სადაც კი რამე საერთო

-142-

საამხანაგოდ საქმე დაარსდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ მათ შო-
რის საქმე დაემხო და თვით ქართველი ამხანაგებიც დაირ-
ღვნენ, მათში მოისპო ის მცირე სიყვარულიც, რაც კი მათ-
ში მანამდის არსებობდა. ასეთ დარღვეულს და დასარღვევ
სასტამბო საქმეებს მეც მოვესწარ და ამხანაგებით განშორე-
ბის დროს შუა კაცათაც ვყოფილვართ. მაგალითად გიგო
ჩარკვიანის ამხანაგებს როცა ვაცალკევებდით და სტამბას სამ
ნაწილად ვყოფდით, შუა კაცებად იყვნენ ისტორიკოსი დი-
მიტრი ბაქრაძე, პოეტი რაფიელ ერისთავი, მწერალი
იოსებ ბაქრაძე და მე. ვნახეთ ბევრის ბევრი აყალ-
მაყალი და ამხანაგებისაგან ერთმანეთის ცემაც. მაშინ დიმი-
ტრი ბაქრაძემ ეს სთქვა: „ქართველებო, ისევ ცალ-ცალკე, თორემ
ერთობით და ამხანაგობით ერთმანეთს დასჭამთ. თქვენში ის მცი-
რე სიყვარულიც მოისპობა ამის საშუალებით, რაც კი დღემდე
არსებობს“. ესა სთქვა დიმიტრი ბაქრაძემ და ამაში იგი მართა-
ლიც იყო და გულგატეხილიც, რადგანაც ჩვენ მომსწრენი
ვიყავით საამხანაგო სახელოსნოების და სავაჭროების, რომელ-
ნიც სოკოსავე იზადებოდნენ და ვხედავდით იმასაც, თუ ეს
ამხანაგობანი მოკლე დროის განმავლობაში როგორ ეცემო-
დნენ და ამხანაგები კიდევ როგორ სწეწავდნენ ერთმანერთს.
ღმერთმა ქნას, რომ ამ ხუთ ქართველს, ხუთ ამხანაგს ასე-
თი ბედი და მომავალი ამორდეთ და იგინი როგორც შეერ-
თებულან, ისევე ერთობით იმყოფონ. ვიტყვით, რომ მათი
ამხანაგობის და ერთად მოთავსების და ყოფნის ამბავის გა-
გება რომ დიმიტრი ბაქრაძეს შეეძლოს, მაშინ იგი თავის ჰაზრს
შეიცვლიდა და აღარც გულგატეხილი იქნებოდა ჩვენს დრო-
ბითი დარღვეულს ამხანაგურს მცნებაზედ. ვნახოთ მომავალი

რას გვეტყვის.

სტამბა „ესპერანტო“. ამ სტამბის სახელ წოდება ბევრ რამეს გვაფიქრებინებს. იგი გაიხსნა 1912 წ. მისი პატრონი გახლდა ტერ ელიმე ტერ-ასტვაცატორიანის შვილი. სტამბას ქართული ასოებიც აქვდა. თვით მესტმზე არის სომეხთა

-143-

მწიგნობარი, იგი თავის სტამბაში ბეჭდავდა სომხურ სურათებიან გაზეთ „არფს“-საც, ქართულ მწერალთა და მოღვაწეთა სურათებს და ცნობებსაც ათავსებდა. ესევე პირი სცდილობდა მასზედ რომ ქართველებში ესპერანტოს მომხრენი ეშოვნა, ამის მეთაურობას სწევდა იგი თფილისში.

სტამბას ქართული ასოებიც მრავლად აქვდა და წიგნებიც იბეჭდებოდა. სტამბა, იარსება ცოტა ხანს, 1915 წ. დაიკეტა, პატრონმა იზარალა. სტამბა სახლის პატრონმა ქირაში გაყიდა. ამის მიზეზათ ის ითქმის, რომ მესტამზე სხვაგან მსახურებდა, სტამბის არსებობა კი ამას არ ითმენს, მეორე მესტამზე უსათთოდ სტამბის საქმეთა მცოდნეც უნდა იყოს, თორემ სტამბა უამისოთ ვერ იბოგინებს დიდხანს. ამის მაგალითები ჩვენ აქ ბევრი მოგვყავს.

სტამბა „პროგრესი“ ბართლომე კილაძისა. ბართლომე კილაძეს სტამბა წინეთ ბათუმში აქვდა, ამხანაგი ჰყავდა გ. თავართქილაძე. იმას გამოეყო და თფილისში გადმოიტანა თავის წილი და თფილისში გახსნა, სახელდობრ სტამბა: „პროგრესით“. სახელი პატრონმა თავის შნოს კანონიერად შეურჩია და ჭეშმარიტად, იგი თავის სტამბაში პროგრესისტია და მუშაობის საქმეც სასურველად მიჰყავს.

მის სტამბაში საქმეებიც იბეჭდება ანტიკად, სუფთად და ფრთხილად, ლამაზად, მასთან შეუცდომლად, ყოველივე ამას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ იგი სტამბის ხელოსანი არის და სტამბის მართვა-გამგეობის საქმეც კარგად ესმის. პირველი ეს არის სტამბის ღირსებისათვის. ტფილისში ეს სტამბა ითვლება პირველ ხარისხოვან სტამბათ, სუფთათ საქმეების გამოყვანას სასტიკათ მისდევს სტამბის პატრონი.

ესტატე კერესელიძის და მის ძმების ამხანაგობის

სტამბა. 1880 წ. მაქსიმე შარაძემ დაარსა ერთი კლერიკალური ძმობა, ამ ძმობის მიზანი იყო ღვთის ვედრება, ღვინის არ სმა, ხორცის არ ჭამა, ცოლის არ შერთვა და სხვაც ასეთნი. ამ ძმობის საქმე კარგად წავიდა, ვინც ძმობაში შევიდოდა და რამე ქონებას შეიტანდა, მერე იგი აქედამ რომ

-144-

გასულიყო, ქონების წაღება კი არ შეეძლო, ეს ძმობას რჩებოდა.

ამ გვარად ამ პატარა ძმობამ რამდენიმე პირის ქონებაც შეინარჩუნეს. დაარსებას შემდეგ ამათ დაიწყეს ქართული გალობის შესწავლა, მასთან სამღრთო შინაარსის მექონი წიგნების ბეჭდვა და ბულოს ქართული სტამბაც გახსნეს 1885 წლებს. სტამბის საქმე კარგთ წაუვიდათ, მაგრამ თვით ეს წმიდა კაცები კი სულ დაიხოცნენ, მათგან დარჩა მხოლოდ ორი კაცი ს. ლოსაბერიძე და ესტატე კერესელიძე. ამ ორში ერთიც ავათ გახდა ესტატე და ესეც თავის ამხანაგების მსგავსად წამლებს არ ხმარობდა. რადგანაც სპ. ლოსაბერიძე ეუბნებოდა რომ ჩვენი ძმობის წევრთა წამალი მღვთის მშობლის ხატები და მონასტრებში სიარულიაო. ესტატეც ასე ასრულებდა ყველაფერს, მაგრამ მორჩენით კი ვერა რჩებოდა.

ამ დროს, ესტატეს გამოუჩნდნენ ნათესავები და ამათ წამლობა ურჩიეს, წამლობის ფულს კი პირველი პირი სპ. ლოსაბერიძე არ აძლევდა, ამიტომ ესტ. კერესელიძე ამხანაგს გაეყარა, თავის წილი სტამბა ჩამოართვა და ამხანაგს სამუდამოთ მოსცილდა. ამით მან გადაირჩინა თავი სიკვდილისაგან და მერე ბერათაც შედგა. დღეს იგი გენათის მონასტერში გახლავსთ. სტამბა გადასცა თავის ძმის წლებს, რომელნიც თვით მისისავე სტამბის შემწეობით იყვნენ და მათთანვე აღიზარდნენ. ეხლა ეს სტამბა არსებობს ვერაზედ, გაბაშვილის ქუჩაზედ. სადღეისოდ ეს კლერიკალური ძმობა დაეცა, ზოგი წევრი მოკვდა, ზოგმა ცოლი შეირთო, ზოგიც სხვა გზას დაადგა, ასე გათავდა ამ ძმობის კლერიკალური დღენი. ძმობაში ყველაზედ მოგებული სპირიდონ

ლოსაბერიძე დარჩა. ამას დარჩა კაი ქონება მოსკოვის ქუჩა-ზედ სამ სართულიანი სახლები და მასთან კარგი სტამბაც. დღეს ყველა ეს შეძლება ამის საკუთრებათ ითვლება. ამას გარდა მან ცოლიც შეირთა. ეხლა იგი ხორცსაც სჭამს და ღვინოსაც სომს, სხვასაც ბევრს რამე საქვეყნო საქმეებს მისდევს.

ასე გათავდა ამ მღვთის მმოსავთ საქმენი.

-145-

იმერეთის სტამბები

ქუთაის, პირველად სტამბა გაიხსნა 1770 წ. სოლომონ დიდის მეფობის დროს. ეს სტამბა ყოველთვის ქუთაისში არსებობდა და ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა. იმერეთის სამეფო რუსეთის იმპერიას 1810 წ. დაუკავშირდა, მაშინ ქუთაისში ეს სტამბაც მოისპო დაიხურა, იგი ზურაბ წერეთელმა ჩაიგდო ხელში და საჩხერეში გადიტანა.

ამ სტამბაში დაიბეჭდა 1810 წ. რუსეთის მთავრობის განცხადება მის შესახებ, თუ იმერეთი როგორ დაუკავშირდა რუსეთის იმპერიას.

გუბერნიის სტამბა. რუსეთის მეთაურების თავოსნობით რუსულ-ქართულ საბეჭდი სტანოკი ქუთაისში 1820 წ. გააჩინეს, 1830 წ. სტ. გახსნეს. იმ დროისად ქართული ასოებიც მოაწყეს. ამ სტამბაში 1850 წ. ორიოდ ლოცვის წიგნიც გამოიცა. 1854 წ. რუს.-ოსმალოს ომის გამო დაიკეტა. 1857 წ. ისევ განახლდა. ამ სტამბაში დაიბეჭდა „ნაპოლეონ იმპერატორის მესამეს ცხოვრება“ 1863 წ. რუსულიდამ თარგ. გ. დიდებულდიძის მიერ. ორიოდ სხვა წიგნიც გამოიცენ 1865 წლებში.

ამ სტამბას ყოველთვის სხვა და სხვა პირნი იღებდენ იჯარით და ამუშავებდენ, იჯარაში მთავრობას განცხადებებს უბეჭდავდენ. აქ თუმცა ქართული ასოებიც აქვნდათ, მაგრამ ქართულ წიგნების ბეჭდვის საქმეს იგი ხელს ვერ უწყობდა, ამას კარგად გრძნობდა 1850 წლიდამ იმერეთის საზოგა-

დოება.

გუტენბერგი. გუბერნიის სტამბის არსებობის დროს, 1860 წ. ქუთაისში ჩამოვიდა ერთი ებრაელი, სახელად გუბერი. ამან გახსნა მეორე სტამბა, რომელსაც სახელად „გუტენბერგი“ უწოდა. ამ მესტამბემ ყველაფერი კარგად მოაწყო, ქართულ ასოებსაც დიდი ადგილი დაუთმო. ეს ქარ-

-146-

თველობას დიდად ესიამოვნა. 1873 წლების შემდეგ ეს სტამბა გუბერნატორმა დახურა. დახურვის მიზეზი ის იყო, რომ მან გუბერნიის სტამბას საქმეები წაართო, კრიჭაში ჩაუდგა. მერე ეს სტამბა შეისყიდა მღვ. გამრეკელმა.

ფერადის სტამბა. ფერადემ იაფალისში ისწავლა სტამბის ხელოსნობა, ხელადის სტამბაში, 1880 წლების შემდეგ ქუთაისში გადასახლდა და გვარიანი სტამბა გახსნა, სადაც მოათავსა ყველა საჭირო სასტამბო იარაღები. ეს. სტამბა თავის შესაფერად უძღვებოდა ქართულ, წიგნების ბეჭდვის საქმეებს. აქ დღეს ქართული დღიური გაზეთიც გამოდის.

სტამბა იოსებ ხელადისა. სტამბის სწავლა იოსებ ხელადემ თფილისში მიიღო, ხელადის სტამბაში. 1890 მერე ქარგლად მუშავობდა, შემდეგ გადავიდა იმერეთს, ერთ ამწყობს შეუამხანაგდა. ერთათ სტამბა გახსნეს 1890 წ. მერე ამხანაგს განეყო, 1908 წ. თვით გახსნა ქუთაისში სტამბა. ქართულ ასოებსაც ადგილი დაუთმოს. ქართულ წიგნებს და გაზეთებსაც მრავლად ბეჭდავდა, კიდევაც ბეჭდავს დღეს.

სტამბა ივანე კილაძისა. ამხანაგი იოსებ ხელადისა, ამათ შეისყიდეს ილ. ჭყონიას სტამბა. მერე ესენი გაიყარნენ, ივანე კილაძემ ცალკე გახსნა სტამბა. ქართული წიგნებიც მრავლად ბეჭდა, ასევე გაზეთები. ამ სტამბას კაი ისტორია აქვს. ეს კილაძეც ექ. ხელადის ნაშაგირდალია.

სტამბა ბაგრატ კურცხალიასი. ბაგრატ სიმონის ძე კურცხალიამ ხელობა თფილისში ექ. ხელადის სტამბაში შეისწავლა. იყო კოჩაღი მოსწავლე. შაგირდობის შემდეგ ქარგლად მუშავობდა, მერე იმერეთში გადასახლდა, ქუთაისში ვ. ჭილაძისაგან სტამბა შეიძინა, დღესაც აწარმოებს სტამბის

საქმეებს. როგორც თვითაც დამარწმუნა და ეს მე მის სტამბაშიაც ვნახე, მას შეუძლიან დიდი, კარგი სტამბაც აწარმოვოს და საქმეები მართოს. ამან სტამბა გახსნა 1899 წელს ქუთაისს, ქართულ ასოებსაც კაი ადგილი დაუთმო.

სტამბა ილია ჭყონიასი. გაიხსნა ქუთაისს 1897 წ.

-147-

სტამბაში იყო მსწრაფ მბეჭდავი მანქანა და სხვა ყველა იარაღები. აქ იბეჭდებოდა მრავლად ქართული წიგნები. თვითონ ილია ჭყონია ჩვენს მწერლობაში ცნობილი პირია, ქართული მწიგნობრობის დიდი მოყვარე და ბეჭდვის დიდი მოტრფიალე. მწერალი მასთან, მაგრამ სტამბის საქმე კარგად ვერ წაუვიდა, გამოცდილება თუმც აქვნდა, მაგრამ გარემოებამ ისე მოუწყო საქმე, რომ მისი სტამბა 1904 წლის შემდეგ სხვებზედ გადავიდა.

ქ. შ. წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობის სტამბა ქუთაისში.

1914 წ. ხსენებულმა საზოგადოებამ თვ, „ქართ. წიგ. გამომცემელ ამხანაგობის მსგავსად“ გახსნა სტამბა. სტამბას აქვს მსწრაფ მბეჭდავი, მასთან სხვა იარაღებიც საკმარისად, იარაღეულობას გარდა ასოებიც მრავალნაირი და ბევრი. ქუთაისის კვალად, ეს სტამბა არის მდიდარი სტამბა.

მხოლოდ სტამბის გამგე არა ჰყავსთ, ისეთი, როგორც სტამბისათვის საჭირო არის, მცოდნეს კი იგინი ჩვენში ვერავის იპოვნინან: მე წინეთაც გავაფრთხილე და ეხლაც ვიტყვი ცნობათ, რომ სტამბის პატრონი უსათუოდ სტამბის ხელოსანი უნდა იყოს, ან ამწყობი, ან მბეჭდავი, უამისოდ სხვა კერძო კაცი და ამ ხელობის არ მცოდნე სტამბაში არ გამოდგება, იზარალებს.

ეს მე მაგალითებით ვიცი და ამიტომ ვამბობ აქ ამას, შეიძლება აქ ვინმემ „ქართული წიგნების გამომცემელ ამხანაგობას“ დაასახელოს, რომ მამ როგორ არსებობსო, იქ უფროსი ალ. ჯაბადარი სტამბის მუშა არ ყოფილა და ხელოსანიო? ეს მართალია, მაგრამ აქ ამის სხვა საზოგადო პირობები იყო, პირველი ისა: რომ სტამბას ხელს უწყობდნენ ზოგი ერთნი

-148-

წევრნი, მეორეთ: ამ სტამბას რკინის გზის საქმე მოუპოვეს, რაც მას აძლევდა დიდს სახსარს, მესამე: თვით ალ. ჯაბადარი სტამბის მუშა ხელოსანი არ იყო, მაგრამ მან პრაქტიკულად, შეისწავლა ყოველისფერი, შეისწავლა სახელოსნო საქმიანობის ყოველივე კარგად, ზედმიწევნით და შეგნებით.

მაინც ვინატრებთ სულითა და გულით, რომ ეს კეთილად დაწყობილი, ეს კეთილის განზრახვით გაღებული სტამბა არ დაიკეტოს ისე, როგორც ქუთაისშივე დაიკეტა ილ. ჭყონიას სტამბა, გამრეკელის, ჭილაძის და სხვებისაც, ვუსურვებთ რომ ამათ მსგავსი არაფერი მოვლენიყოს მას. ასეთი სტამბები თფილისშიაც ბევრი დაიკეტა. სტამბა თხოულობს პირველად სტამბისავე ხელობის მცოდნე და სტამბაშივე მცხოვრებს, უამისოდ სტამბა ვერ იმოქმედებს კარგად.

ბათუმის ქართული სტამბა. შესმენა და გაგება რომ შეიძლებოდეს, მაშინ ჩვენ მამა პაპათა ძვალნიცკი შეინძრეოდენ სიხარულით საფლავში, რომ მათ ეღირსად ნატვრის შესრულება და ბათუმში ქართული სტამბა გაიხსნა, ქართული ასოების ბეჭდვა დაწყებულ იქმნა. თვით მე ჩემის ახალგაზდობიდან ამის მონატრე ვიყავი და იმ დროს ბევრს სიზმრათაც არ მოგეჩვენებოდა, რომ ოსმალეთის საქართველოში, ქ. ბათუმს ამას მოვესწრებოდით.

როგორც იქმნა გვეღირსა ჩვენს ძმებთან დაკავშირება და მათში ქართული ასოების ბეჭდვის დაწყება, ქართული წიგნების ვრცელება. მთელი ჩვენი ყმაწვილ-კაცობა დასევდიანებული იყო ამით, გულ ჩათხრობილი მასზედ რომ მეჩვიდმეტე საუკ. ოსმალთაგან ამოდოლა ძალა მოსწყდა ჩვენს კერას და ბოლოს იგინი ჟამთა ვითარების და ისლამის წყა-

ლობით ეროვნებითაც გაქრნენ, ისლამა მათი ნაცია შექა-
მა, ჩაყლაპა, ქართველები სრულიად გაათათრებულ იქმნენ.
ჩაიყლაპა, გაქრა. დიდი ხნის წადილი შესრულდა, 1878
წელს, ოსმალეთის საქართველოს ერთი ნაწილი რუსეთის
საქართველოს შემოუერთდა. ამ შეერთების უმაღლვე აქ გა-

-149-

ჩნდა ერთი ქართველი კაცი, სტეფანე გრიგოლის ძე მე-
ლიქიშვილი, თფილისში ქართული სტამბის მექონი და გაზიეთ
„დროების“ გამომცემელი, მასთან ცოლის ძმა ნეტარ ხსე-
ნებულ სერგეი მესხის. მელიქიშვილმა ბათუმში სტამბა გახსნა,
როგორც ახალ ბათუმის ქალაქ შეჰფეროდა, ხოლო სტამბის
საქმენი კი კარგა არ მისდიოდა, რადგანაც სტამბა ახალი იყო
და მეორე თვით მესტამბეც შიგ, ბათუმში არა სცხოვრებდა,
სტამბის საქმე შეუფერხდა, მერე ეს სტამბა გაიყიდა, იგი შეი-
ძინა სტამბის ხელობის მცოდნე ალექსანდრე მახარაძემ.

ალექსანდრე მახარაძე ქართველი კაცი იყო, სტამბის
საყიდელი ფულიც მას ერთმა ქართველმა ოფიცერმა მისცა,
ანთაძემ 4000 მან. ეს რასაკვირველია კეთილი საქმე იყო
ხოლო კეთილი როგორ გათავდა, ამის ჩვენ არა ვიცით რა.
ალექსანდრე მახარაძემ დაიწყო მოქმედება, მაგრამ სტამბაში
ქართულ ასოებს მცირე ალაგი მისცა, მის სტამბაში მხოლოდ
ქართული განცხადებები იბეჭდებოდა, თორემ სხვა ამას გარე-
შე არა დაბეჭდილა რა. სამწუხაროდ ამ სტამბამ ქართული
ენის საქმეს ვერ შეუწყო ხელი. ამ გარემოებას ისიც უშლიდა
ხელს, რადგანაც სტამბას დიდი ძალი მუშაობა უჩნდებოდა
რუსულს და უცხო ენებზედ, რაც პატრონს ქართულის მო-
ფიქრების დროს აღარ აძლევდა.

ასე თუ ასე, ეს სტამბა მაინც სარგებლობის მომტანათ
ჩაითვალა ქართველთ ცხოვრებაში. მესტამბემ სტამბაში ქარ-
ველთაგან მოსწავლე ხელობის შეგირდებიც იყოლია, რომელ-
თაც შესწავლა სტამბის ხელოსნობა და ამ შესწავლილებში
ისეთნიც გამოვიდნენ, რომელთაც შემდეგ დროში სტამბის გახ-
სნის წარმოებაც კი შესძლეს და ერთ ამათგანმა ფოთში გახ-
სნა სტამბა და მეორემ სოხუმში. ესეც მინიშნელოვანი საქ-

მეა ამ სტამბის პატრონის მოგონების ანუსხვის ისტორიაში. შემდეგ, ანუ 1905 წ. ალექსანდრე მახარაძე გარდაიცვალა. სტამბა დარჩა მის მეუღლეს ეფემია მარკუშოვის ასულს და მის ორს ვაჟს. შვილებმაც სტამბის ხელობა შეისწავლეს და

-150-

ეს სტამბა დღესაც არსებობს ბათუმში. ამ სტამბის პატრონი ს. მახარაძეს უბედურება შეემთხვა, ჯავრით მან რევოლვერით მოკლა მეორე მესტამბე, ვახტანგ ჩანტლაძე, რაისა გამო იგი მსხვერპლი გახდა. პალატის გადაწყვეტილებით 12 წლით გაგზავნილ იქმნა კატორღას, ჯერეთ ალექსანდრე მახარაძის სიკვდილმა შეაფერხა ეს სტამბა და ახლა ამ უბედურობის მოვლენამ ხომ სულ მიწაზედ გაასწორა ამ სტამბის საქმე.

ბათუმის ქართული სტამბა კოწია თავართქილაძისა.

ოზურგეთიდან ბათუმში გადიტანა და სტამბა გახსნა 1904 წ. ბათუმში კ. თავართქილაძემ დაიწყო ქართული წიგნების ბეჭდვა, რადგანაც სტამბას მეტად ცუდი დრო შეესწრა აქ დიდ ხანს ვერ იარსება 1906 წ. გადმოიტანა ქ. თფილისში და აქ გახსნა ქართული სტამბა. ამაზედ ნახეთ ცნობა კ. თავართქილაძის ანუსხვაში.

ბათუმის ქართული სტამბა. ბარ. კალაძისა და თავართქილაძისა. ახალგაზდა კაცები. სტამბის ხელოსნები. ბათუმში ამათ სტამბა კარგს ქუჩაზედ გახსნეს და სტამბაც კარგად მოაწყეს, საქმიანობაც კარგა აქენდათ, მხოლოდ სხვა და სხვა მიზეზების გამო ამხანაგები ვერ დაშთენ ერთად, მალე გაიყარნენ, ბართლომე კილაძე თფილისში გადმოვიდა, თვისი სტამბა აქ გახსნა. მისი ამხანაგი თავართქილაძე კი ბათუმში დარჩა, თვისი სტამბა გახსნა, დაიწყო მის წარმოება და იგი მალე ფეხზედაც დააყენა.

ნიკო ხვინგიას და ვახტანგ ჩანტლაძეს სტამბა. გახსნეს ბათუმში 1410 წ. სხვისაგან იყიდეს, ორივე ამხანაგები სტამბის ხელოსნები არიან. ქართული წიგნები და გაზეთების გამოცემის საქმე ხელს უწყობენ დიდად. სამწუხაროდ ვახტანგ ჩანტლაძე 1913 წ. მოკლა მესტამბე მახარაძემ. დღეს მარტოდ

ამ სტამბას ნიკო ხვინგია აწარმოებს.

ბათუმში სხვა და სხვა ტომის სტამბებიც ბევრია ხოლო

-151-

მესტამბეებს სტამბაში ქართული ასოების არაფერი აქვსთ, ქართულს არც ბეჭდავენ.

ყვირილის სტამბა 1850 წ. თფილისში გახსნა სტამბა ბუღდან მუნთოევმა, ქართველ გრიგორიანმა. ეს სტამბა 1880 წ. გაიყიდა. იგი შეიძინეს გ. ჩარკვიანმა და მის ამხანაგებმა, (სულ 4 ამხ.) მერე ესენი გაიყარნენ, იგი იყიდა პოლონელ ადამეცკიმ, იგიც გაკოტრდა, ამისაგან იყიდა მღვ. ღამბაშიძემ და ყვირილას გადიტანა 1890 წ. აქ ამ სტამბამ კარგა ხანს იარსება. იგი ხან ქუთაისში გადაჰქონდათ. აქ იბეჭდებოდა გაზ. „მწყემსი“ და სხვა და სხვა ქართული წიგნები, უმეტეს სასულიეროს და ისტორიულის შინაარსის.

ყვირილის მეორე სტამბა. გახსნილ იქმნა 1903 წ. მიხ. გაჩეჩილაძისაგან. ამას დიდს ქომაგობას უწევდა ახალგაზრდა ვანო არდიშვილი და ილია მაღლაკელიძე. ამ სტამბაში მრავლად იწყეს ქართული წიგნების ბეჭდვა. 1905 წ. ეს სტამბა აკლებულ იქმნა, ამიტომ აკლებული სტამბის დანარჩენი იარაღი თფილისში გადმოიტანა მიხ. გაჩეჩილაძემ და 1906 წ. თფილისში გახსნა. ერთი ნაწილი ამ სტამბის შემდეგ წლებს ისევ ყვირილაში მოაწყო. აქ სტამბა 1913 წლამდის არსებობდა. მას განაგებდა ვანო გაჩეჩილაძე.

ყვირილის მესამე სტამბა. 1905 წ. შემდეგ აქ დაიკეტა მ. გაჩეჩილაძის სტამბა. მას მალე მიჰყვა და ვ. ღამბაშიძის სტამბაც. აქ დარჩა მხოლოდ ერთი სასტამბო სტანოკი, რომელსაც ვანო გაჩეჩილაძე ამუშავებდა. ესეთი პატარა საბეჭდავი ყვირილისათვის აღარ კმარობდა, რადგანაც აქ წინად ორი სტამბა არსებობდა. ამ გარემოებას ყურადღება მიაქცია **პლატონ თეიმურაზის ძე კიკნაველიძემ** და ამან გახსნა ყვირილაში კარგი სტამბა 1910 წ.

სტამბა მოწყობილი აქვთ კარგად, გვერდით წიგნის მაღაზიაც არსებობს და მასთან საკაზმავიც. როგორც თვით პლატონ კიკნაველიძემ სთქვა, დიდათ მონატრენი და მოხარულნი

არიან რომ მათ სტამბაში ქართული წიგნები იბეჭდებოდეს, ეხლა უკვე ბეჭდავენ კიდევ და რამდენიმე წიგნაკიც გამოუცხად. წიგნები სუფთად არის ნაბეჭდი. განაცხადეს: დიდათ გვსურს, რომ ყვირილის სტამბაში ქართული წიგნების გამოცემა გახშირდესო: თვითაც ხელს უწყობენ და გამომცემელს იაფათ უბეჭდავენ.

ოზურგეთის სტამბა გახსნა კოწია ჩითანის ძე თავართქილამემ 1887 წ. ამის ისტორია ნახეთ წიგნში. ეს სტამბა 1905 წ. ბათუმში გადიტანა, შემდეგ ბათუმიდამ თფილისში გადმოიტანა. ამ სტამბის ოზურგეთში დღესაც არსებობს პატარა სტამბა.

სენაკის სტამბა. გახსნა 1890 წ. კოწია ჩითანის ძე თავართქილამემ; 1902 წ. ეს სტამბა მიჰყიდა ასლან სამუელის ძე კალანდამეს. ამან სენაკში რამდენიმე ხანს შეინახა, მერე თფილისში გადმოიტანა. დღეს თფილისში არსებობს.

სამტრედიის სტამბა გახსნეს 1912 წ. ვ. ხარებავამ და ვ. ჯუღელმა. ამათ სტამბას ასე აწერია „წიგნის და სამწერლო წიგნების მაღაზია და სტამბა ვალერიან ხარებავა და ვლადიმერ ჯუღელის სამტრედიაში“. ამ საქმის დაარსების მიზეზები ვკითხე დამაარსებელთ. მათ სიმპატიური შეხედულება გამოთქვეს ქართული წიგნების ბეჭდვის გამრავლებაზედ.

სთქვეს: დიდი წადილი გვაქვს, რომ სახალხო კაი წიგნებიც ვბეჭდოთო. ამ ღროს 1913 წ. ქართულ წიგნებსაც უკვე ბეჭდავენ. ერთი წიგნი ამ სტამბაში დაბეჭდილის 1814 წ. მთავრობისაგან აკრძალულიც იქმნა, რაც დიდათ გვეწყინა. გვენატრება ამ სტამბის წარმატება და გამგეთა, ანუ პატრონთა დაწინაურება სტამბის საქმიანობით.

ხონის სტამბა. 1898 წ. მასწავლებელმა ალექსანდრე თომას ძე მაჭარამემ ხონში გახსნა პატარა სტამბა. სხვათა შორის ამ სტამბაში ისწავლა ხელობა მესტამბე ნიკო ხვიჩიამ და სხვებმაც.

ზუგდიდის სტამბა. ამ დაბასაც ეღირსა ბეჭდვის შუქი

1897 წ. ფოთის მესტამზე ლავრენტი ტულუშმა გახსნა აქ პატარა სტამბა რასაც აქვს შესაფერი მნიშვნელობა, რომ ამ სამეგრელოს შუაგულ კუთხეში ქართულ ასოებმა ბეჭედა ნახა, მეგრელებმაც გაიცნეს იგი. ეს სტამბა დღესაც არსებობს.

ფოთის სტამბა ლავრენტი ტულუშმა 1890 წ., ამ კეთილ საქმეში მას მხარი მისცა აწ განსვენებულმა ალექსანდრე მახარაძემ, რომელმაც 1883 წ. ბათუმში პირველად შეიძინა ქართულ-რუსული სტამბა. თვით ლავრენტი ტულუშმაც ბათუმში, ამ პირთან ისწავლა სასტამბო ხელობა, ბოლოს მასვე ალ. მახარაძეს დაესიძავა და მის მერე მოახერხა და ბათუმიდან ფოთში გადავიდა დაკეთილ პირთა დახმარებით სტამბა გახსნა. თვითონ ეხლა ლავრენტი ტულუში 41 წლებს მიღწეულია.

ფოთში მოაწყო სტამბა, სტამბაში თვით დატრიალდა, დაიწყო მუშაკობა და ამწყობიც თვით იყო, მბეჭდავიც, კორექტორი და მუშაც. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, უამისოდ მას სტამბის არსებობის საქმე ერთობ გაუჭირდებოდა. იმიტომ რომ ახალდაწყებულ საქმეში თვით პატრონი არა ტრიალებს და თუ მას იმ საქმის ცოდნაც არა აქვს, უამისოდ მას ძრიელ გაუჭირდება სტამბის წარმოების საქმე. ეს ჩვენ გამოცდილებით ვიცით, მაგალითებიც გვინახავს. ისიც კი უნდა გავიხსენოთ, რომ სტამბის აღორძინების და გამაგრების საქმეში მის მეუღლე აღათია მახარაძის ასულსაც კი დიდი ამაგი და შრომა მიუძღვის. ამათ სტამბის საშუალებით მეგრელთა შორის მცირედ მაინც შეანათა წიგნის ბეჭედვის სხივებმა. ამას გარდა ამავ სტამბის საშუალებით ბევრმა სტამბის ხელობაც შეისწავლა. სხვაფრივადაც ეს სტამბა თავის არსებობით ფოთში ბეჭედვის საქმეს ხელს კარგად უწყობდა. ფოთში, პირველად ამ სტამბაში გამოიცენ ქართული წიგნები. წიგნებთ შორის დაიბეჭდნ ბევრი უძველესი წიგნებიც კი XI საუკუნის და სხვაც მრავალნი. თვითონ ლავრენტი ტულუში მწიგნობარი

პირია, ქართული წიგნების მოყვარე, მისდევს ქართულ მწერლობის საქმესაც და ბეჭდავს ხშირად ქართულს სხვა და სხვა წიგნებს. მიმართულებით და იდეით მთლად ცოლი და ქმარიც საზოგადოებრივ პატივისცემას ემსახურებიან და შრომობენ. 1905 წ. უბედურება ეწვია. დროებით ამათი სტამბა დაიკეტა. შემდეგ ისევ გაღებულ იქმნა. ეხლა მოქმედებს. ლ. ტულუმის მოღვაწეობას ეხლა აქ ვერ ვბეჭდავთ.

კახეთის სტამბები

თელავის სტამბა. კახეთი ჩვენგან, ანუ შუაგულ თფილისიდან მოწყვეტილია, კახეთში ვერც ქართული გაზეთები ვრცელდებოდა და ვერც წიგნები. მაინც ასეთ მხრის ქალაქ თელავში ერთ დროს წიგნის მაღაზია გაიხსნა. ამან იარსება რამდენსამე ხანს. მერე სამკითხველოც გახსნეს და ამას ქართული წარმოდგენების გამართვაც მოჰყვა. ყველა ამან სტამბის გახსნის საჭიროებაც გამოაჩინა. ამ გარემოებას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ექვთ. ხელაძემ, თფილისელმა მესტამბემ და 1890 წ. თელავში გახსნა პატარა ქართული სტამბა.

თელავში სტამბამ ძირი გაიმაგრა, ფესვი გაიდგა, წვრილი საქმეები მრავლად გაუჩნდა და წვრილ საქმეებს აქ მოჰყვა ქართული წიგნების ბეჭდვაც. თელავში დაბეჭდილ წიგნების ნახვასაც მოვესწარით, ესეც ერთი ნიშანი იყო ჩვენის ერის გაღვიძების და წარმატების. აქ იბეჭდებოდა არამც თუ პატარა წიგნები, არამედ ათ და ოც ფორმებიანებიც. შემდეგ დროს ეს სტამბა ერთის პატრონის ხელიდან მეორეს ხელში გადადიოდა. იგი დღესაც არსებობს და თუ ქართული რამ საქმე შეხვდათ, იმასაც ბეჭდავენ. ამ უკანასკნელ დროს იქ ქართული წიგნები დიდათ შემცირდა.

სიღნაღის სტამბა. ისტორიკოს ნიკოლოზ გამრეკელს დიდათ სურდა, რომ სიღნაღში სტამბა გაეხსნა ვისმეს. ამი-

სათვის იგი აქეთ-იქით სცდილობდა კიდევ. თელავის სტამბის გახსნა სიღნაღელებს მაგალითად გაუხდათ. მათ დაიწყეს მეცადინეობა და სტამბის გახსნის საჭიროებას აცხადებდნენ. ამ გარემოებას ისევ და ისევ ექვთიმე ხელაძემ მიაქცია ყურადღება და 1893 წლებში სიღნაღშიაც გახსნა პატარა ქართული სტამბა. ასე და ამ გვარად თელავსა და სიღნაღს ბეჭდვითი საქმის საძირკველს ექვ. ხელაძემ ჩაუყარა საძირკველი.

სიღნაღში სტამბამ წარმატება მიიღო. წვრილ საქმეებს გარდა იქ ქართული წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო და უკანასკნელად მოხდა ისეთი ცვლილება, რომ ქიზიყელ ქართველთ შორის ქართული გაზეთის გამოცემის ნატვრაც გაისმა. ეს ნატვრა შეასრულა კოტე ტყავაძემ, საუკეთესოდ მომზადებულმა მამულიშვილმა და გონიერმა ქართველმა. მან მთავრობისაგან ნება რთვა აიღო და დაიწყო გამოცემა გაზეთ „ხმა კახეთისა“. ეს გაზეთი ჯერედ კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, მერე კვირაში ორჯერ. იგი დღესაც გამოდის სიღნაღში.

ჩვენ ცხოვრებაში ეს ისეთი მოვლენა არის, რასაც ფასი არა აქვს.

სიღნაღის სტამბას და გაზეთს „ხმა კახეთისა“ ფართო სამოღვაწო ასპარეზი აქვსთ. ბევრი რამის გაკეთება არის იქ საჭირო, თუ კი მათ ამის ძალა არ მოაკლდებათ. მართალია დღეს სიღნაღის სტამბა სომხის ხელშია გადასული, მაგრამ იგი ჩვენთვის ორივე ერთია, საქმე ბეჭდვა არის და არა სტამბის პატრონობა. გვენატრება სულით და გულით ამ სომხის სტამბის დაწინაურება, წარმატება და მასთან გაზ. „ხმა კახეთის“ გავრცელებაც. ნამეტურ ქართველ გრიგორიან კითხვების ღძვრა.

სოხუმის სტამბა გახსნა ალექსანდრე მახარაძემ, ბათუმელ მესტამბემ. მერე ეს სტამბა იჯარით მისცა თავის ნაშაგირდალ არჩილ მგელაძეს და პავლე კალანდაძეს. ესენი აწარმოებენ დღესაც ამ სტამბის საქმეს.

ეს სტამბა დაარსდა სიხარულით, ხოლო მას ქართუ-

ლი სულიერების და ეროვნების არაფერი ეცხო, სოხუ-
მი ფართო ქალაქია, აქ ქართული ენა დიდს დევნას განი-
ცდის, სტამბამ კი ამ გარემოებას ყურადღება არ მიაქცია,
ქართული წიგნების ბეჭდვას მათ ყურადღება არ მიაქცევს.
იგინი ქართულად აქ ბეჭდვენ უბრალო განცხადებებს და თე-
ატრის აფიშებს, სხვა არაფერს.

მხოლოდ 190 წ. სოხუმში გამოიცა ერთი ქართული
წიგნი, ვგონებ ეს პირველი მაგალითი იყო. ესეც ჩვენში
კარგად ცნობილის მწერალ მოღვაწე ნიკოლოზ თავდგირიძე-
საგან დაწერილი. სხვა რამ ქართული დაბეჭდილი წიგნი სო-
ხუმში ჩვენ არაფერი ვიცით, თუმც ბევრს დავავალე იქ ამის
შესახებ ცნობების მოცემა, მაგრამ არავინ რა მომცა. ქართუ-
ლი მწიგნობრობის, წიგნების ბეჭდვის და გაზეთის გამოცე-
მისთვის სოხუმელებს სძინავთ.

ახალციხის სტამბა. ახალციხის მესტამბე სომეხია,
მას თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოუთავსებია, აქ
იბეჭდება ქართული განცხადებანი და სხვა და სხვა საჭირო
რამ ქალღებები, სხვათა შორის 1905 წ. წიგნაკი! – „თუ რო-
გორ ვიპატიეთ ქართული ენა სრულის გაუქმებისაგან ახალ-
ციხის წმიდა მარინეს ეკლესიაში“ გამოცემული ვასილი გამ-
რეკელისაგან. სხვა რამ აქ დაბეჭდილი ქართული წიგნები
ჩვენ არ გვინახავს. თუმცა აქ სხვა წიგნებიც გამოიცენ.

კავკავის სტამბაში ქართული ასოები. კავკავის (ვლა-
დიკავკაზი) მცხოვრებთ შორის ქართველთა რიცხვი საკმარისია.
აქ ქართველებს აქვსთ საკუთარი სკოლა, ეკლესია, თეატრი და
სხვანი. ამათთვის რასაკვირველია ხშირად სტამბაში დაბეჭდი-
ლი ქართული ასოებიც იქნება საჭირო. 1890 წ. ერთ სომ-
ხის სტამბაში ქართული ასოებიც შეუძენიად, აქ დაუწყვიათ
ქართული აფიშების ბეჭდვა და სხვა და სხვა განცხადებათა.
სხვათა შორის, 1900 წ. აქ ქართულს ენაზედ ცალკე წიგ-
ნად გამოიცა ეზეპოს იგავნი, პატარა წიგნაკათ. სხვა რამ და-
ბეჭდილი კავკავის სტამბის ჩვენ არა გვინახავს რა აქამდე.

უცხო ტომის არის. ამას თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოუთავსებია. ამ სტამბაში ქართული წიგნების გამოცემა დაიწყო 1910 წ. და ქართული გაზეთების კი 1922 წლიდან. სხვა რამ ცნობები ჩვენ ამ სტამბის არაფერი ვიცით.

გორში ქართული სტამბა. გორში, შუა გულ ქართლს, ტეტიების ქვეყანაში სტამბის გახსნა დიდი საქმე იყო, თავის დროსვე, ასეთი დიდი საქმის შესრულება იკისრა არსენ კალანდაძემ და სხვათა დახმარებით მან მოახერხა და გორში სტამბა გახსნა 1889 წ. ეს საქმე ჩვენ იმდენად საყურადღებოთ მიგვაჩნია, რაისა გამო არ შეიძლება რომ აქ ორი სიტყვა მაინც არა ვსთქვათ რა.

გორში ქართული სტამბამ მოახდინა ძირითადი პატარა ცვლილება ტეტიების ცხოვრებაში. ტეტიები დარწმუნდნენ იმ უზრალო ჭეშმარიტებაზედ, რომ გორში თუ შეიძლება სტამბა გაიხსნას, მამ შეიძლება რომ წიგნებიც გამოიცეს, და მასთან გაზეთის გამოცემაც მოხერხდესო. ესეთი აზრი გაჩაღდა ყველას წინაშე და თან ეს სტამბაც ნელა-ნელა წინაურდებოდა გორისთვის. გორში მოეწყო ისე საქმე, რომ ამ სტამბაში ქართული წიგნებიც გამოიცენ. სხვათა შორის აქ გამოსცეს „მიბაძვა ქრისტესი“ თომა კემფელისა და ზოგნიც სხვა წიგნები.

ასე თუ ისე, არსენ კალანდაძემ ადგილი დაიკავა ქართული სტამბის გახსნის ისტორიაში. არსენ კალანდაძე გარდაიცვალა 1913 წ. მისი სტამბას განაგებს დღეს არსენ კალანდაძის მეუღლე.

გორის მეორე სტამბა. გორში მეორე სტამბა გახსნა 1907 წ. დავით იოსების ძე მაჭავარიანმა. ეს სტამბა თფილისში გ. ჩარკვიანისაგან იყიდა და გორში გადიტანა. სტამბას აქვს თავის საბეჭდი მანქანა. ამას გარდა სხვა სასტამბო იარაღიც ბლომად აქვს. ეს სტამბა არის ბევრად სრული, ვიდრე არსენ კალანდაძესი. ამ სტამბამ გორში კარგი ასპარე-

ზი მოიპოვა და სახელოვნებაც მიიღო. საქმე ისე მოეწყო, რომ აქ გორელებმაც წიგნების ბეჭდვის საქმეც მოაწყეს და

მალე აქ ბეჭდვის საქმეც გაახმაურეს. წიგნების ბეჭდვის საქმეს ეს სტამბა დიდად უწყობდა ხელს. საქმე ისე მოეწყო, რომ გორში სიტყვა ჩამოვარდა გაზეთის გამოცემის შესახებ და მალე ესეც მოეწყო იქ. ეღირსა გორს და აქ ქართული გაზეთი „ქართლის“ გამოცემაც დააწყეს.

გაზეთის გამოცემასაც დავით მაჭავარიანი და მისი სტამბაც საკმარისად უწყობდენ ხელს.

სამწუხაროდ აქაც დატრიალდა დროთა ბრუნვის უბედურება, გაზეთი დაკეტილ იქმნა და ერთ დროს მესტამბე დავით მაჭავარიანი სამართალშიაც იქმნა მიცემული. სტამბის დანაშაულად უბრალო რამ ჩაეთვალა, აი რა: აფიშაში ბეჭდვის დროს განცხადების ასოები ქართული უფრო დიდრონი იხმარა და რუსულები კი წვრილი. ესეც გულუბრყვილოდ. სხვა ამის მეტი არაფერი.

გორში პირველი გაზეთი „ქართული“ ამ სტამბაში გამოიცა. გაზეთს მესტამბეც ეხმარებოდა. ეს სტამბა გორში დღესაც არსებობს და იგი განაგებს თავის შესაფერად.

გორში მესამე სტამბა. გახსნა თავ. მიხეილ ირაკლის ძე ციციშვილმა. ქართველები ჯიბრის მიმყოლი ხალხი ვართ, ჩვენში ყველაფერი ჯიბრით კეთდება და არა საქმის ცოდნით და მოთხოვნილებით. გორში მესამე სტამბა კაცს ღიმილს მოგვრის, ორ სტამბასაც ვერ უშოვნია საქმე და მის პატრონები ხშირად ბუზებს სთვლიან და აქ მესამე სტამბაც იქმნა გახსნილი. გამხსნელი გახლავსთ ვინმე თავ. ციციშვილი. როცა გორში მეორე სტამბა გაიხსნა, მაშინ ჩვენა ვსთქვით, რომ გორის პირველი სტამბა პატარა არის, მას მართო ერთი პატარა დაზგა აქვს და ამიტომაც მეორე სტამბა უკეთესია და საქმესაც იქონიებს, მერე პირველიც გაუკეთესდებო. ეხლა როცა მესამე სტამბა გაიხსნა, ამან კი დაგვაფიქრა.

როცა სტამბის გახსნის ამბავი შევიტყეთ, ჩვენ გაკვირ-

დით და ვსთქვით, ნეტა გორში რა არის ამდენი საქმე, რომ იქ მესამე სტამბაც გაიხსნაო. სტამბის გამხსნელები ჩვენ სტამბის მუშები და ხელოსნებად მივიღეთ და ორი ძველი სტამბის

წინაშე კონკურენციად. მერე შევიტყეთ, რომ სტამბის ხე-ლოსნები კი არა სულ კერძო პირი და ისიც თავადიშვილი ხსნისო. გამხსნელს კეთილი აზრი აქვს და სტამბას შესავლის მოგება გორში ქართულ გაზეთის საქმეს უნდა მოხმარდესო. ესეც რასაკვირველია კეთილი საქმეა. გამხსნელს კეთილი აზრი ჰქონია, მაგრამ როგორც სჩანს იგი ხამი პირი უნდა იყოს, აქ ბევრს ფულს ჩაჰყრის, ფული ხელიდამ წაუვა, სხვა სტამბებსაც გაუფუჭებს საქმეს და ვერცარა გაზეთის გამოცემას უშველის და ბოლოს ზარალისაგანაც დაიკეტება და ხალისიც წაუხდება. რს მესამე სტამბა მას თბილისში რომ გაეხსნა, მით ბევრად უფრო უკეთეს იზავდა, ვიდრე გორში, მაგრამ ეტყობა რომ იგი სხვებმა შეაცდინეს, მეორე: მესტამბეების შურით და მტრობით, თორემ თავ. ციციშვილი უეჭველია სტამბას არას შემთხვევაში არ გახსნიდა. ეს სტამბა ქართული წიგნების გამოცემასაც უწყობს ხელსაო. ამ სტამბაში რამდენიმე ისტორიული წიგნი გამოსცეს.

გორი ქართლის შუაგული ქალაქია, სანატრელი კი გახლავსთ, რომ აქ ერთი სტამბა კი არა და მეტი იქმნეს და წიგნების გამოცემაც გამრავლდეს, ვინაიდან სურამს აქეთ ქართლის გლეხკაცობას სძინავს, ყოველივე სიმკვიდრით მძვინვარებს, თვით გლეხობაში ასში ერთმა კაცმა არ იცის ქართული წერა-კითხვა და გაზეთების კითხვა ხომ მათში სრულიად დაცემულია.

ღმერთმა ქმნას რომ გორის სტამბებს სამუშაო საქმის პირობები კარგად წაუვიდესთ, მაგრამ ჩვენ ვეჭვობთ ამაში, არა გვგონია, ვინაიდან გორი პატარა ქალაქია და ამიტომ აქ სტამბებიც ყოველთვის გაჭირებაში იქმნება. ამიტომ უფრო საჭირო არის, რომ გორის მესტამბეებმა

თავიანთ სტამბებს ყურადღება მიაქციონ, სულ ერთად შეერთდნენ.

ქართული სტამბები, მესტამბენი და მათი მოღვაწეობა.

ქართული სტამბების დახსნის ცნობები ჩვენ უკვე მოვიყვანეთ, ავსუსხეთ შემოკლებით, თუ სად რომელ ქალაქში როდის გაიხსნა ქართული სტამბა და ან როდის რა წიგნი გამოიცა ქართულს ენაზედ. რადგანაც ქართული სტამბის ასპარეზზედ არიან ისეთი მესტამბე-მწიგნობარ მოღვაწენიც, რომელთა შრომასაც აქვს საზოგადოებრივი ხასიათი და იდეიური მიმართულება, ამიტომ ვალად ვსთვლით, რომ ასეთ სტამბებთა და მათ პატრონებთა შრომის შესახებ უფრო ვრცლად ავსუსხოდ, მოვიხსენოთ ისიც თუ ამ სამწიგნობრო ასპარეზზედ ვის რა შრომა მიუძღვის, რა ამაგი და ან ვის როგორ უმუშავნია ქართული სტამბის საქმიანობასთან ქართული მწიგნობრობის სასარგებლოთაც, უამისობა არ შეიძლება, ვინაიდან ასეთ პირთა შრომის ცნობები კარგად გამოდგება თვით ქართული მწერლობის ისტორიის მასალითაც. ამ ანუხსვაში ზოგი რამ შეიძლება მეტ ნაკლები, ზოგის იქნება სულაც ვერ ავსუსხეთ, ან დაგვავიწყდა, ამაზედ არ შეგვრისხვენ და რამე მტრობას არ დაგვწამებენ. ჩვენი აზრი და ნატვრა კი გახლავსთ, რომ ეს სტამბის აღწერა იყრის თავის მოღვაწეთა ცნობები სრულლი და უნაკლული, რათა მით სტამბის და მწიგნობრობის მშრომელს თავის შრომის ამაგის ანუხსვა არ დაეკარგოს.

მაშ ჩვენ აქ დავიწყებთ ანუხსვას იმ წესით და იმ გვართვე და იმ წელიწადთა და დროთა რიგობით, როგორც

-161-

ზემოთ თვითოეული სტამბის ცნობები მოვიხსენიეთ. აქედამაც ისევე წელიწადთა და დროთა რიგობით მოვაგვარებთ. ასეთ საყურადღებო მესტამბე და მწიგნობართ მოღვაწეთა რიცხვი იწყება 1830 წლიდამ პირველი ამის მამათ მთავარი გახლავსთ სოლომონ დოდაშვილი და „კალმასობის“ ავტორი იოანე ხელაშვილი.

კონსტანტინეპოლის ქართული სტამბა და აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი.

სომეხთ კათოლიკ მხითარისტებს დიდი მონასტერი და სასწავლებელი აქვსთ ვენეციას. აქ იგინი სდიან სომეხ კათოლიკეთ შვილებს, აქვე იგინი ზდიდნენ ქართველ კათოლიკეთა შვილებს, რომელთაც რასაკვირველია ყოველთვის ასომხებდნენ. ქართველთ შვილები მხითარისტების ძმობიდან მჭვიდმეტე საუკუნიდამ ხშირად გამოდიოდნენ, ყველა იგინი იყვნენ გადაგვარებულნი. ასეთ გადაგვარების მიმართულეობას გზა აუქციეს რამდენმამე ქართველ კათოლიკეთ შვილებმა, რომელთაც 1830 წლებიდან მხითარისტების სკოლაში სწავლობდნენ და რომელთაც მერე სომხის კათოლიკეთა ძმობის ტიბიკონით კურთხეულებიც იყვნენ მღვდლად.

ასეთი იყო მღვდელი პეტრე ხარისჭირაშვილი, მეორე მამულოვი და მღვდელი, ანუ ტერ-ანტონ ხუციანცი. ყველა ესენი მხითარისტების სკოლაში სწავლობდნენ და მასთან გადაგვარების დიდი წინააღმდეგნი იყვნენ, ესენი მხითარისტების ქადაგებას ყურადღებას არ აქცევდნენ, იგინი სომხურს ენას ზედმიწევნით სწავლობდნენ და მასდან არც ქართველს ივიწყებდნენ, დავიწყების ნაცვლად ქართულ ენას უფრო უკედ სწავლობდნენ და ამ ენაზედ წიგნების დასაბეჭდავათაც დიდათ მეცადინეობდნენ.

ამათ მეცადინეობა მხითარისტებისათვის დაფარული არ

-162-

იყო. 3. ხარისჭირაშვილმა მათ ხმა მაღლა ამცნო, რომ ჩვენ ქართველ კათოლიკენი ვართ. ჩვენი ქვეყანა საქართველოა, ჩვენი დედა ენაც ქართულია. ჩვენც ქართველები ვართ. ჩვენ გვსურს, რომ ჩვენს ენაზედ, ჩვენი სჯულის წიგნები დავბეჭდოთ. სომეხთ მხითარისტებიც, როგორც კათოლიკენი ვალდებულნი არიან, რომ ასეთ საქმეში დაგვეხმარონ, თუ არ დაგვეხმარებიან და მაშინ ხელს მაინც ნუ შეგვიშლიანო.

ამათი განცხადება ისეთი ხმა მაღალი და მძლავრი იყო, რომ მხითარისტებმა ვერაფერი უთხრეს წინააღმდეგობის და ნაცვლად ამის თანაზიარობაც განუცხადეს და აუწყეს, რომ ძალიან კარგი იქმნება, რაკი ეგრეა საქმე და თქვენ ქართველები ყოფილხართ, მაშინ თქვენს ენაზედ ბეჭდეთ ქართული წიგნებო. ჩვენც მოგცემთ სტამბაში ამისთვის შეძლებასაო. ხოლო ქართული ასოების გეგმა თქვენ მოგვეცით, თუ რაგვარ მოვაწყოო საბეჭდი ასოებით. ესეთი თანხმობის შემდეგ, მალე ასოების გეგმაც მისცეს, ასოებიც იქმნა ჩამოსხმული, ეს დრო უწევს 1850 წლებს და მის შემდეგ, ვენეციას, ლაზარეს კუნძულზედ, მხითარისტების ერთს სტამბაში მოწყობილ იქმნა ქართული ასოები.

ვენეცია, ანუ ვენეტიკს, ქართული სტამბა დაარსდა და ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო 1855 წ. იქ გამოვიდა სამი ქართული წიგნი, ეზეპოს იგავნი, ორ წიგნად, წმიდა ცხოვრება, ორ ტომად, კოხტა გამოცემა ძველისა და ახალის ალექსანდრის ისტორია, ვრცელი ტომი. თავის დროის კვალად ეს წიგნები კოხტად და სუფთად არიან დაბეჭდილები.

დროის კვალად სუფთად არის ნაბეჭდი, კარგს ქალაქზედ, 1860 წლებს შემდეგ, პ. ხარისჭირაშვილი მხითარისტებს განშორდა, კონსტანტინეპოლს გადასახლდა და განიძრახა აქ ქართული სტამბის გახსნა, მასთან ქართული ძმობის დაარსება, ქართველ კათოლიკეთათვის მონასტრის გახსნა როგორც კაცების, ისე ქალების, მასთანვე სკოლის გახს-

-163-

ნა და სხვაც ბევრი ასეთ საქმენი, აქვე გახსნა მან ქართული სტამბა 1872 წ. მას შემდეგ, კონსტანტინეპოლს დაბეჭდეს მრავლად ქართული წიგნები. ვენეციის სტამბაში კი ქართული წიგნების ბეჭდვა 1880 წ. შესწყდა. რადგანაც პ. ხარისჭირაშვილის ცხოვრება ჩვენ ცალკე წიგნათ გვაქვს დაბეჭდილი, ამიტომ იქ ასე მოკლეთ ვსაუბრობთ მის სასტამბო შრომაზედ.

კონსტანტინეპოლის სტამბას ყოველთვის განაგებდნენ

ქართველთა კათოლიკეთ მოძღვარნი და მათივე მონასტრის სკოლის მოწაფენიც ხელობას სწავლობდნენ, მერე სტამბის ხელოსნებიც მუშავობდნენ. ერთი ამათგანი ალექსანდრე მირაქოვი, ახალციხელი, ქართველ კათოლიკე და ქართულ მწერლობაშიაც ცნობილი მწერალი, გახლავსთ ავტორი „მოლა მისრეთი ხოსჯის ამბავს“, ამან გამოსცა ცალკე წიგნად. ამას ბევრი სხვა წიგნები აქვს დასტამბულები.

ერთ დროს, კონსტანტინეპოლის სტამბას პატრი ათანასე ნასყიდოვიც განაგებდა.

მონთობანის (ფრანცია) სტამბა.

3. ხარისჭირაშვილმა სტამბის გარდა, მეორე მონასტერი სტამბოლს გარდა ფრანციაშიაც გახსნა მონთობანს, სადაც მონასტრის ახლოს სტამბაც გამართა და აქ 1877 წ. ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო. მონთობანის სტამბაშიც უმეტესად კათოლიკის პატრები მუშავობდნენ, ანუ ამავე მონასტრის მმანი და მამანი, ხელობასაც იგინი იქვე სწავლობდნენ, მონთობანის სტამბა დაიხურა 1890 წლებს. სტამბის იარაღი და ასოები კონსტანტინეპოლის სტამბას შეუერთეს და სტამბოლის სტამბა განაძლიერეს მით, სხვა რამ ცნობები ამ სტამბის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით.

-164-

პარისის ქართული სტამბა.

დაარსებულ იქმნა 1906 წ. პარისში სცხოვრებთ ქართველ ემიგრანტებთაგან, აქ იწყეს ქართული გაზეთი „საქართველოს“ გამოცემა და სხვა და სხვა ქართული წიგნების. ეს სტამბა შეჩერდა 1910 წლებს. მის მერე პარისში ქართული აღარა დაბეჭდილარა.

პარისის ქართული სტამბა დაარსებულ იქმნა 1906 წ. ამ სტამბის დაარსებას მეტად სიმპატიური ისტორია აქვს. ხოლო ჩვენ მისი ისტორია დაწვრილებით არ ვიცით, ამი-

ტომ აქ ასე მოკლედ ვლაპარაკობთ. პარისში ქართული სტამბა დაარსებულ იქმნა წმინდათ მართლმსაჯულების პატივისცემის გამო. სხვა რამ სამტრო მიმართულეა ამ სტამბას არ

აქვნდა.

მაგალითებრ ბრძოლა მთავრობასთან, ეკლესიასთან, სიმდიდრესთან, თავად-აზნაურობას და ბურჟუოზასთან. მიზანი იყო პირდაპირ მისკენ მიმართული, რომ ამ სტამბაში დაბეჭდილის ქართულის და ფრანგულის გამოცემით და წიგნებით ევრცელეზინათ ქართველთ ერის მნიშვნელოზა, ამ ერის ამაგი და ღვაწლი კავკასიის ტომთა წინაშე, ნამეტურ ქრისტიანების, რასაც ევროპიელნი სულ ვერ იცნობდნენ.

აი ეს გახლდათ მიზანი პარისში ქართული სტამბაში ბეჭდვის. მეთაურთ თავიანთ მიზანს მიაღწიეს და მათ სტამბაც დაარსეს, პარისში ქართული გაზეთის გამოცემაც დაიწყეს, ქართული წიგნებიც ბეჭდეს, ხოლო სტამბას ვერ წაუვიდა საქმე კარგად, ხარჯი დიდი აქვნდა და შესავალი კი ერთობ მცირე, ამიტომ დახურულ იქმნა ეს სტამბა მალე, ასე რომ 1908 წ. შემდეგ, ჩვენ ამ სტამბის არაფერი ვიცით. იქ მოისპო იგი და მის მეთაურ დამაარსებელიც საქართველოში დაბრუნდა, აქ გახსნა სტამბა „იდეალი“. ამ სტამბის მთელი თავი და ბოლო ეს დამაარსებელი მიხეილ კიკნაძე ყოფილა. ამაზედ ქვემოთ ნახავთ ანუხსვას.

-165-

სოლომონ დოდაშვილი (იგივე საშა).

სოლომონ დოდაშვილი ოდესმე ვრცლად აღიწერება, იგი ქართულ მამულიშვილობის აღორძინების ისტორიაში შესაფერს ადგილს დაიჭერს, ჩვენ აქ მარტოდ მის სასტამბო ისტორიას ავუხსავთ, მოკლეთ, ამის შესახებ მე ვრცელი წიგნი მაქვს დაწერილი, ამ ვრცელი წიგნიდამ 1890 წ. ერთი პატარა წიგნიც დავბეჭდე. ს. დოდაშვილი გახლავსთ ქართველი მამულისშვილობის დამაარსებელი, ამის მამათ-მთავრად

ეს უნდა ჩაითვალოს.

სოლომონ დოდაშვილი ქიზიყის სოფელ მაღაროელია. დაბადება მისი ეკუთვნის 1798 – თუ 1799 წ. სწორედ იმ დროს, როცა ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდა. სოლომონი მღვდლის შვილია. პირველ დაწყებითი სწავლა ბოდბის ხევში მიიღო. მერე თბილისში სწავლობდა ხან კეთილშობილთ სასწავლებელში, ხან 1818 წ. ახლად გახსნილ ქართველების სემენარიაში. თბილისში სწავლის დამთავრების შემდეგ, იგი პეტერბურგში წავიდა, უნივერსიტეტში, შევიდა მოწაფედ და 1828 წ. დაასრულა კიდევ სწავლა. ეს პირველი მაგალითი იყო. ამ დრომდე საქართველოდამ რუსეთში სასწავლებლად ჯერედ არავინ იყო წასული.

სოლომონ დოდაშვილი პირველი გახლავსთ, პირველი მაგალითი, მაინც იგი პირველი კაციც გახდა შემდეგში. სოლ. დოდაშვილი გონიერი ქართველი იყო, სწავლის და მწიგნობრობის მოყვარე, ბუნებითაც ნიჭიერი იყო. უნივერსიტეტში სოლომონ დოდაშვილი ჩინებულად სწავლობდა, სწავლის საგნათ მან აიღო ფსიხოლოგია და ლოლიკა, უნივერსიტეტშიაც თურმე ჩინებულათ სწავლობდა, დამთავრების დროს მან დისერტაცია დასწერა რუსულად, სახელდობრ „მოკლე ლოლიკა“, რომელიც პეტერბურგში ცალკე წიგ-

166-

ნად გამოსცეს 1829 წ. ესეც პირველი მაგალითი იყო ქართველის ერისაგან,

ლოლიკა აჩენს, რომ ს. დოდაშვილს მთელი ევროპის ერთა მსწავლულთა და ფილოსოფოსთა ნაწერები კარგად ჰქონია გაცნობილი. იგი მათ წიგნების და ფილოსოფიის მოტრფიალევ ყოფილა. ყოველივე ასეთ მეცადინეობას გარეშე ს. დოდაშვილი იყო უდიდესი მამულისშვილი ქართველთა, საქართველოსთვის გულ შემატკივარი და მასთანვე მყვედრებელი დროთა ცვლილების. დიდი მოტრფიალე იყო საქართველოს ისტორიის და ლიტერატურის.

პეტერბურგში ყოფნის დროს, იგი ხშირად სცხოვრებ-

და „კალმასობის“| დამწერ ივანე ხელაშვილთან. ეს ივ. ხელაშვილი მისი ნათესავიც იყო და ს. დოდაშვილი რუსეთში ამის დამხმარეთ და რჩევით წავიდა თურმე, მისის დახმარებით მიიღო უმაღლესი სწავლა. თვით ივანე ხელაშვილიც გონიერი მღვდელ-მონაზონი იყო და მასთან მგომობელი ქართველთა ბედის, მოყვარე ქართული ისტორიის, მწერლობის და ენის.

პეტერბურგში სწავლების დროს, ი. დოდაშვილმა გაიცნა თითქმის ყველა ქართველ ბატონიშვილებიც, მათი ცხოვრება და გაჭირვებული დღეები ს. დოდაშვილს დიდათ ადარდებდა. ამ დროს, იგი ივ. ხელაშვილთან წესდებას ადგენდა თვისი მოქმედების, თუ საქართველოში როგორ უნდა ემოქმედნა, რა უნდა ეკეთებინა. თავის სავალდებულო გეგმათ მან დაისახა შემდეგი საქმეთა კეთება:

თბილისში ქართული სტამბის გახსნა, ასევე სხვა საქართველოს ქალაქებში.

ამ სტამბებში ქართული წიგნების ბეჭდვა, სახელმძღვანელოების, საერო წიგნების და სხვანი.

თბილისში, ქართლსა და კახეთის მიდამოებში სკოლების დახსნა, ზოგს ალაგას პანსიონების. საინგილოს ქართვე-

-167-

ლებში მქადაგებლების გაგზავნა და ქართული წერა-კითხვის ვრცელება.

ცდა მასზედ, რომ ქართველნი ხშირად წავიდნენ რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში სტუდენტათ.

მეცადინეობა მასზედ, რომ ქართველებში ქართული გაზეთების, ჟურნალების და წიგნების კითხვა გავრცელდეს. ასეთ გზას ადგა ს. დოდაშვილი, ასეთ საქმეების სასარგებლოდ. ი. ხელაშვილმა ს. დოდაშვილს დაჰპირდა ფულად ერთ დროულად 6000 მ. ამას გარდა ჰპირდებოდა, რომ მთელ ჩემ ქონებასაც სულ ქართველი ერის გაღვიძების საქმეს მოვახმარებო.

ამავ დროს, ს. დოდაშვილი აიყოლიეს ქართველ ბატონიშვილებმა და იგი ჩარიეს უცნობ საქართველოს გამა-

თავისუფლებელ საქმეთა წრის რიცხვში წევრად. ამით იგი გატაცებულ იქმნა.

სწავლის დამთავრების შემდეგ, ივ. ხელაშვილის რჩევით, პეტერბურგში მან ცოლად შეირთა რუსის ქალი და დასახლდა, აქედამ სჩანს, რომ იგი როგორც განათლებული კაცი, საქმის კაცი უნდა ყოფილიყოს და ბატონიშვილების განძრახვის არ მიმყოლი, მაგრამ სიმრავლის დაუძლევია იგი, რასაც ბოლრს მისი დაღუპვაც მოჰყვა და საქმის წახდენაც. სწავლის გათავების წელსვე 1828 წ. ს. დოდაშვილი საქართველოში ჩამოვიდა. ქართველობამ დიდის პატივით მიიღო. თან ჩამოიტანა 6000 მ. ფული, ხელაშვილისაგან მიღებული. ამას გარდა სხვა ქონებაც მოჰყოლოდა თან, რომელიც ბატონიშვილებს მიეცათ მისთვის. დაპირებისამებრ 1828 წ. იმეცადინა და ნება-რთვა აიღო და თბილისში გახსნა ქართულო სტამბა, ეს იყო ჭირველი მაგალითი. ამ სტამბისთვის მან განიცადა დიდი შრომა და წვალება. ამავე წელს მან ნება-რთვა აიღო და დაიწყო კვირის ქართული გაზეთის „თბილისის უწყების“ გამოცემა. 1829 წ. გამოსცა თავის მიერ შედგენილი ქართული გრამატიკა. 1832 წ. დაიწყო გამოცემა

-168-

გაზეთის დამატების ორ კვირული დამატების ჟურნალად. ამ ჟურნალის სულ ოთხი წიგნი გამოვიდა 1832 წელს, მეტი არა. მიზეზი ამის ის გახლდათ, რადგანაც ამავე წელს, საქართველოში, თბილისში, გამოაშკარავდა ფარული საზოგადოების არსებობის ცნობები. მალე წევრებს დატუსაღება დაუწყეს. ამათში მოჰყა სოლ. დოდაშვილიც, რომელიც მეთაურად თითქმის დამაარსებლათ ქმნა ცნობილი. მას მხოლოდ ედებოდა მთავრობის წინაშე ბევრი რამ შეცდომანი და სხვა-თა შორის ქადაგებაც მასზედ, რომ რუსები საქართველოდამ ეხლა არ დავმართ, მერე ამათ აქედამ ჩვენი შვილიშვილები ვეღარ გარეკავენ და ჩვენ კიდევ მათი გასაკიცხნი გავხდებითო.

ამიტომაც ს. დოდაშვილი რუსეთში გადასახლეს. მისი ჟურნალიც მოისპო, გაზეთიც, წიგნებიც და სტამბაც დაი-

ხურა. სწ.დოდაშვილი რუსეთს გაგზავნილი გარდაიცვალა 1836 წ. ვიტყვით მოკლედ აქ, რომ 1836 წლებში, ქართველთ შორის მამულისშვილური გრძნობების გავრცელების დასაწყისი პირდაპირ ამას მიეწერება. რისთვისაც ამან ასწავლა მამულიშვილობა, გრ. ორბელიანს, გ. ერისთავს, ვახ. ორბელიანს და ბევრსაც სხვებს, რომელნიც მის პარტიამ იყვნენ წევრებათ და მისავე გავლენის ქვეშ მეცადინეობდნენ. ასე უბედურად გათავდა ამ საყურადღებო კაცის დღენი საქართველოში. ბატონიშვილებმა დაღუპეს ეს დიდ ბუნების ვანი ადამიანი, დიდი განათლების მექონი და დიდბული მამულიშვილი. ს. დოდაშვილს რომ დასცლოდა და თავის საქმეები ეკეთებინა ჟურნალ გაზეთი ებეჭდა და წიგნები ევრცელებინა, დღეს ჩვენ საქართველოში ბევრად დაწინაურებულები ვიქნებოდით.

მაგრამ უბედურები ვართ და მიტომაც მიგვდიოდა ყოველივე უბედურათ. ს. დოდაშვილზედ აქ ეს ვიკმართ, რადგანაც მის შესახებ ჩვენ მთელი წიგნი გვაქვს დაბეჭდილი, სტამბის შესახებ ესეც კმარა.

-169-

ს. დოდაშვილის სტამბა თავის დროის კვალად მდიდარი ყოფილა, იგი საქართველოში, ქართველთ შორის, უჩინრად გამქრალა და მოსპობილა.

მესტამბე გიორგი დავითის ძე ერისთავი.

1832 წ. ქართველებს უბედურება ეწვიათ, სოლ. დოდაშვილი რუსეთში გადაასახლეს, მისი გაზეთი დაუყოვნად მოსპეს და სტამბაც დახურეს. ამ სტამბით საქართველოში მოისპო ქართული სტამბის ხსენება. მის მერე ქართველებს არამც თუ სტამბის გახსნის ნება რთვას აძლევდნენ, არამედ წიგნების გამოცემასაც კი ალმაცერად უშეზღუდნენ. 1832 წ. მოისპო საქართველოში ქართული სტამბის არსებობა და ქართული წიგნის ბეჭდვაც.

1846 წ. საქართველოში მოვიდა მთავარ-მართველად მ.

ვორნცოვი. ამან უხერხულად დაინახა, რომ საქართველოში ქართველთა შორის, ქართულს ენაზედ, არც წიგნი იბეჭდებოდა, არც გაზეთი და ქართული არც სტამბა არსებობდა. ამავე დროს მთავარ-მართველმა ისურვა აწინდელი გაზეთ „კავკაზის“ გამოცემის დაწყება და ეს მალეც მოხერხდა. გაზეთ „კავკაზის“ გამოცემა დაიწყო. გაზეთის გავრცელების გულისთვის მთავარ-მართველმა ისურვა, რომ ზოგი რამ განცხადება „კავკაზში“ ქართულს ენაზედაც დაებეჭდათ.

ეს იყო გონივრული მოსაზრება. ქართულ განცხადებას ხალხში მსვლელობა მიეცა. ეს მთავარ-მართველმაც შეიტყო. მალე ისიც მოხდა, რომ ქართულს ენაზედ დაარსებულ ქმნა ოფიციალური გაზეთ „კავკაზის“ ქართულადაც გამოცემა. ამ ოფიციალურ გაზეთის რედაქტორად დანიშნულ იქმნა ვინმე მოხელე ფალავანდოვი. აქ კ. იოსელიანიც შრომობდა. ქართულს ენაზედ „კავკაზის“ ბეჭდვამ ქართული ასოების მოძებნა საჭიროდ გახადა, მალე მოძებნეს მთავარ-მართველის სტამბაში ქართული ასოები. ამოალაგეს ყუთები-

-170-

დამ და 1846 წ. ქართულ ასოებს მისცეს მსვლელობა და ხმარება.

ამოობაში მოახლოვდა 1850 წ. ქართველთ შორის გაჩნდნენ თითო ოროლა თვალ ხილულ პირნი, მათ შორის ორიოდ მამულიშვილებიც, რომელთაც საქართველოზედ იწყეს საუბარი, ქართული წიგნის ბეჭდვაზედ, ქართული თეატრის დაარსებაზედ და სხვანი. ამ მოსაზრებას ვორნცოვიც ხელს უწყობდა. ამიტომაც ორიოდ ქართველთა 1851 წ. ისურვეს ქართულს ენაზე ჟურნალის გამოცემა. მალე თხოვნა მიართვეს მთავარ-მართველს. მთავარ-მართველმა ნება-რთვა ვერ მისცა 1832 წ. გაიხსენეს, თხოვნა პეტერბურგში გაგზავნეს, პეტერბურგიდამ ცნობები მოითხოვეს. დიმ. ყიფიანმა და გრ. ორბელიანმა დაარწმუნეს მთავარ-მართველი მასზედ, რომ ქართულ ენაზედ ჟურნალის გამოცემას შიში არაფრისა აქვსო.

ვორნცოვმა ეს ირწმუნა, თავის შუამდგომლობაც აღ-

ძრა პეტერბურგს და მილე გ. ერისთავს ცისკრის გამოცემის ნება რთვაც მოუვიდა. 1851 წ. „ცისკრის“ გამოცემა უნდა დაეწყო, მაგრამ იმ დროს, ქართული სტამბა არსად იყო და მთავარ-მართველის სტამბაშიაც ქართული ასოები იმდენი არ იყო, რომ აქ ჟურნალიც ებეჭდათ. ამიტომაც გ. ერისთავმა ვორონცოვის წინაშე აღძრა დახმარების თხოვნა, ვორონცოვმა თხოვნა შეიწყნარა, ჟურ. „ცისკარს“ წლიურად დახმარება დაუნიშნა, ამას გარდა, მთავარ-მართველის სტამბიდან აჩუქა ერთი საბეჭდი დაზგა, სტანოკი, ზოგი რამ სასტამბო იარაღი და ასოებიც. ყველა ამებით გ. ერისთავმა 1852 წ. თბილისში გახსნა პატარა ქართული სტამბა და აქ დაიწყო „ცისკრის“ გამოცემა.

სამწუხაროდ 1852 წ. „ცისკარი“ დაიხურა, მოისპო და ეს სტამბაც დაიკეტა, ამ სტამბაში „ცისკარს“ გარდა ორიოდ სხვა ქართული წიგნიც გამოიცენ. შეიძლება სტამბა არ და-

-171-

ეკეტათ, მაგრამ გ. ერისთავმა თურმე სტამბის შენახვის თავი არ მაქვსო. ასე მოისპო ეს ისტორიული სტამბა.

„ცისკრის“ დახურვის და სტამბის დაკეტვის უმაღვე ქართველებში იყვნენ თითო ოროლა ისეთი პირნი, რომელნიც სწერდნენ როგორც „ცისკრის“ დახურვაზედ, ისევე სტამბის დაკეტვაზედ. ამათ განიძრახეს სხვა, ახალ ქართული ჟურნალის დაარსება, მაგრამ შიში აქვდათ, ვაი თუ ახალი ჟურნალის გამოცემის ნება არ მოგვცენო. ამიტომ ისევ „ცისკრის“ განახლება სთხოვეს. რედაქტორად ივანე კერესელიძე დანიშნეს. ნება რთვა 1856 წ. მიიღეს. 1857 წ. იანვრიდან „ცისკრის“ გამოცემაც დაიწყო. სტამბის უქონლობა ჟურნალის გამოცემას დიდად უჭირებდა საქმეს. ამიტომ ივანე კერესელიძე გ. ერისთავს შეევაჭრა და მისი სტამბა 900 მან. იყიდა. ეს ფული გ. ერისთავისთვის ნაწილ ნაწილი უნდა მიეცა, ანუ წელიწადში 300 მ. ივ. კერესელიძემ განაახლა დამინებული სტამბა და „ცისკარს“ გაეხსნა საკუთარი პატარა სტამბა.

მესტამზე ივანე ივანეს ძე კერესელიძის სტამბა.

1856 წ. ივანე კერესელიძემ კავკასიის მთავარ-მართებელს თხოვნა მისცა და „ცისკრის“ გამოცემის, ანუ განახლების ნებართვა სთხოვა. მთავარ-მართებელი მურავიოვი ბოროტი კაცი იყო, მისი იმედი არ იყო, რომ „ცისკრის“ გამოცემის ნება რთვა მიეცათ. მაგრამ დიმიტრი ყიფიანმა იმეცადინა და ნება რთვა მისცეს ივ. კერესელიძეს 1856 წ. მეორეს წლიდან ამან „ცისკრის“ გამოცემა განაახლა. მერე გ. ერისთავის სტამბაც შეიძინა 900 მ. და „ცისკრის“ საკუთარი სტამბაც გახსნა.

გ. ერისთავის სტამბა მეტად ძველი ყოფილოყო, მეორე წელიწადს საბეჭდი გაუტყდა თურმე. ეს მოხდა ისეთ დროს, როცა ივ. კერესელიძეს 300 მ. ჯერედ არ აქვდა

-172-

გადახდილი. ერისთავიც აწუხებდა. სტამბაც დაუკეტა, დაუბეჭდა თურმე! ვიდრე ფულს არ მომიტან, მინამ სტამბას ვერ გაგიხსნიო. ამ სტამბის შესახებ აი რა მიაჩნო თვით ივ. კერესელიძემ რაც სიტყვით-სიტყვა მოჰყავს აქ უცვლელად.

სტამბის ისტორიასთან დაკავშირებულია „ცისკრის“ დაარსების ცნობებიც, რამაც გამოიწვია სტამბის დაარსებაც.

1856 წ. დიმიტრი ყიფიანის თავოსნობით, ალ. ორბელიანის სახლში, სალაცხოზედ, მოხდა კრება, აქ გადავსწყვიტეთ, რომ ქართულს ენაზედ ჟურნალის გამოცემა დავიწყოთ. ეს პირველი კრება ქართველებში სამაგალითო იყო.

„მერე სთქვესო, თუ რა გამოვცეთო“. ზოგმა სთქვა „ცისკარი“ განვაახლოთო, ზოგმა: ახალი ჟურნალის სახელი დაასახელაო. ამასობაში გავიდა 1855 წ. ჩვენ კი ვერ ვხედავდით მთავრობის წინაშე თხოვნის წარდგენასა, მოვიდა 1856 წელი, ამ წელს კი გარდავწყვიტეთ თხოვნის მიცემა. ზოგმა რა სთქვა, ზოგმა რა, ბოლოს გარდავწყვიტეთ, რომ ისევ „ცისკრის“ გამოცემის, ანუ განახლების ნებართვა ვითხოვოთ, თორემ ვაი თუ ახალის გამოცემის ნებართვა არ მოგცენო.

შემდეგ, ანუ მეორე კრებაც ალ. ორბელიანის სახლში მოხდა, სხვათა შორის, იქ დაესწრო დ. ყიფიანიც. საუბრის შემდეგ პროგრამის შედგენა დ. ყიფიანს მიანდეს. მან იკისრა და შემდეგის კრებისათვის წარმოადგინა. კრებაზე წესდება განიხილეს, მაგრამ სასარგებლოდ ვერ სცნეს, რადგანაც პროგრამაში მოხსენებული იყო, პოლიტიკური, ფილოსოფიური, ეკონომიური და სხვა ამ გვარი ნაწილებიცაო. ყველამ სთქვეს, რომ ამ პროგრამით ჟურნალის გამოცემის ნებას არ მოგვეცემნო. ამიტომ ეს პროგრამა დასტოვეს და მერე სხვა შეადგინეს, უბრალო პროგრამა, ისევე, როგორც წინეთ შეედგინათ „ცისკრისთვის“. მეც ეს წარვადგინე, ნება-რთვა მივიღე 1856 წლის დამლევს და 1857 წლიდამ გამოცემა ვიწყე „ცისკრის“, ამის ნებართვაც გვიძნელდებოდაო.

-173-

„ცისკრის“ სახელით გამოცემა მეც კი არ მინდოდაო. ზოგი ამბობდა, რომ „ცისკარს“ სახელი გამოუცვალოთო, ზოგმა სთქვა „მზეო“, ზოგმა „ვარსკვლავი“, ბოლოს ეს ვამჯობინეთო. ვიდრე გამოცემას დავიწყებდით, მინამდის ხალხში „ცისკრის“ გამოცემის ცნობებს ზოგიერთ კეთილ პირები ავრცელებდნენო. სხვათა შორის, ალ. ორბელიანმა „ცისკრის“ გამოცემისათვის 1856 წ. ერთი პატრა წიგნიც დაბეჭდა, სახელდობრ „ქართულის ენისთვის“. ამ წიგნაკით იგი ქართველთ ევედრებოდა „ცისკარზე“ ხელის მოწერას, – იგი ამბობდა:

„აბა, შეხედეთ სხვებსა, რა გვარ ეხმარებიან თავიანთ ენის მწიგნობრობასა, დროა ჩვენც თვალები გავახილოთ, და დახმარება ამოვუჩინოთ „ცისკრის“ გამოცემასაო“.

რადგანაც ივ. კერესელიძე შეუძლო იყო და „ცისკრისთვის“ გამოცემის ძალა არ ჰქონდა, ამიტომ რედაქცია ალ. ორბელიანმა თავის სახლში მოათავსა. ივ. კერესელიძესაც დახმარება დაჰპირდა, 1857 წლის პირველ იანვრიდან ტფილისში „ცისკარმა“ იწყო გამოსვლა. ეს გამოცემა თუმცა მდიდარის შინაარსის არ იყო, მაგრამ რაც იყო, გ. ერისთავის გამოცემას მაინც სჯობდა. პირველ წელიწადს ხელის

მომწერი ცოტა ჰყვანდა. სტამბის საქმეც ძნელი იყო მაშინ, ამიტომ ივ. კერესელიძემ განიზრახა საკუთარი პატარა სტამბის შექმნა. ესეთი პატარა სტამბა გ. ერისთავსა ჰქონდა, მას ეს მთავარ-მართველის სტამბიდან აჩუქეს „ცისკრის“ დასაბეჭდათ. ივ. კერესელიძემ მიმართა გ. ერისთავს და სტამბის სყიდვა სთხოვა, იგი თანახმა გაუხდა, და ამაზე მალეც მორიგდნენ 900 მანეთად. დაზგა ხისა იყო. ძველებურად ნაკეთი. პირველ წელიწადს ხელის მომწერლად 120 ჰყავდა. ამან რედაქციას ზარალი შესძღვნა მეორე წელიწადს 200-მდე ავიდა. რედაქტორს იმედი ჰქონდა, რომ ეხლა კი საქმე კარგათ წამივა მით უფრო, რადგანაც სტამბაც შევიძინეო. ორი წელიწადი როგორც იქნა ატარა და მესამე

-174-

წელიწადში გადადგომა უახლოვდებოდა. მალე მესამე წელშიაც გადავიდა და იმედი ჰქონდა, რომ ამ წელს გ. ერისთავს 300 მ. მივცემდიო. გ. ერისთავმა აღარ დამაცალა, ფული მიმთხოვა, მე მალე 300 მ. ვიშოვნე, მიუტანე და მივეცი. მერე 300 მ. უშოვე და სტამბის ახსნა ვსთხოვე, მაგრამ მან არ ინდომა, ასე სთქვა:

მინამ 300 მ. არ მოიტან, მინამდის სტამბის ახსნას თვალით ვერა ნახავო. მე ფული არა მქონდა, 600 მ. სულ წვრილათ ვივალე. მეტი რა გზა მქონდა, ჟურნალი გავაჩერე. დიდათ მომწყდა გული, რომ ახლად დაბადებულ საქმეს და ისიც თვით გ. ერისთავისაგან დაარსებულ „ცისკარს“ ასე მოექცა, ასე დაწიხლა, ერთადერთი ჟურნალი გააჩერა. მივედი და ვსთხოვე, რომ ამოწყობის ნებამომეცი, რომ დროს მაინც არ დაკვარგოვო, როცა ფულს მოგიტან, მაშინ მომეცით ბეჭდვის ნება. მან ცივი უარი მტკიცა ასეო:

– გაიგე და შეიტყე, რომ ვიდრე 300 მ. არ მოიტან, მინამდის არა იქნება-რა.

მე აქეთ-იქით მივაწვდი, მაგრამ ვერსაიდან რა ვიშოვნე, ხელის მომწერთგან ხომ ფულის აღება ადვილათ არ შეიძლებოდაო, რადგანაც ზოგი ხელის მომწერნი „ცისკრის“ ფულში ფქვილს, ხორბალს, ღვინოს, შემას, ნახშირს და ამ

გვარებს იძლეოდნენო. ზოგი ცხვარს, თხას, ქათამს გზავნი-
და, ზოგი ძროხას. მე დიდად დაღონებული ვიყავი, და არ
ვიცოდი, რა უნდა მომეხერხებინა. დღე დაღამდა და არსაი-
დან-რა ხსნა იქმნა. ღამის 10 საათი იქნებოდა, ვიღაცამ კა-
რის ზარი დარეკა, მე კარი გავაღე. ერთმა კაცმა წერილი
მომცა, მომტანს მკითხე ვისგან არის ეს წერილი, მან გვარი
მითხრა, მე შინ შეველ, ის კაცი მაშინათვე წასულიყო, მე
გავხსენ წერილი, შიგ 300 მ. იღო და მასთან წერილი ასე-
თის შინაარსის რუსულათ დაწერილი:

„ძმაო ივან ივანიჩ! ამ დღეებში მე თქვენა გნახეთ და
შეგატყეთ, რომ გ. ერისთავისაგან ძრიელ დარდიანათ იყა-

-175-

ვით, რადგანაც თქვენი ერთად ერთი ჟურნალი „ცისკარი“
შეუძლებლობის გამო დახურულა. ასეთ საქმეს მე პატივს
ვცემ, ვაფასებ, რომ თქვენ, ქართველთათვის ჟურნალი დაა-
რსეთ, მე უკანონოთ მიმაჩნია მისი შეჩერება, მე თანაუგრძ-
ნობ მის არსებობას, ამიტომ გიგზავნი 300 მ. გარდაეცით
ერისთავს და მით დაიხსენით სტამბა და „ცისკრის“ ბეჭდვაც
განაგრძეთ. რაც შეეხება ამ 300 მ. ეს თქვენ გარდამიხადეთ
ისე, როგორც შეიძლოთ. თქვენი საქმის პატივის-მცემელი
შესტაკოვი“.

ეს პირი ყოფილა იმ დროის გემნაზიის ერთ მასწავლე-
ბელთაგანი, რუსი, თავის დროის კვალად დიდათ განათლე-
ბული და მასთან ადგილობრივ ხალხთ ვითარების კარგათ
მცოდნეც. ბიჭს პასუხიც ვეღარ მოუსწარ, ისე დაერიგებინა,
რომ კონვერტის მიცემის შემდეგ შინ წამოდიო. გათენდა
დილა, მე მაშინათვე გიორგი ერისთავთან წაველ, მივედი და
300 მ. მივეცი და თან დაუყვირე:

– აჰა, მიიღე, ეხლაც არ ამიხსნი სტამბას? – მან მო-
მიგო:

– ფული კი მომე და რაც გინდა ქენი!

სტამბა ახსნა. ეს ამბავი მე მაშინათვე „ცისკრის“ თანა-
მშრომლებს ვუამბე. ყველა გაჰკვირდა ზემოხსენებულ რუსის
მასწავლებლის საქციელზე, ყველა გაკვირვებული იყო. უფ-

რო გაკვირვებული იყვნენ აგრეთვე თვით გ. ერისთავზედაც. ნახეთ უცხო კაცმა რა ქმნა და ჩვენმა, შინაურმა, ქართველ-მა მწერალმა კი რა ჩაიდინა, ჯიბრის გამო 300 მ. სტამბა დაკეტა და ერთადერთი ქართული ჟურნალი „ცისკარიც“ შეაჩერა. ისიც ისეთი ჟურნალი, რომელიც თვით მანვე და-არსა, რომელ ჟურნლის სახელიც მას ეკუთვნის და რის და-ხმარების მოვალე თვითაც იყო.

ასეთის ვაი ვაგლახით დაარსდა „ცისკარი“, ასეთივე უბე-დობა დახვდა მეორე წელიწადს და ეს არც მესამე წელს ას-ცდენია თავიდან, ამას ქვემოთ ნახავთ.

-176-

„ცისკრის“ რედაქციას დიდის წვალეებით ნაშოვნი სტამ-ბა დიდ ხანს არ შერჩა ფარსაგათ, მესამე წლის ბოლოს სა-ბეჭდი სტანოკი (დაზგა) ისე გაუტყდა, რომ მის გადაკეთება, ანუ განახლება შეუძნებელი გახდა, რედაქციას წელი მოსწყე-და, სხვა სტამბებშიაც მაშინ არ იყო იმდენი ასოები, რომ „ცისკრის“ ბეჭდვა ეკისრათ, გინდ ეკისრათ იგი ისე ძვირად იქმნებოდა, რომ მის ხარჯს ღარიბი რედაქცია თავის დღეში ვერ აიტანდა, ვერ გაუძღვებოდა. როგორც იქმნა ხის დან-ჯღრეული სტანოკი დააკოწიწეს ისე რომ მას ორი-სამი თვე კიდევ შეეძლო ემუშავნა. „ცისკრის“ წყობა არ შეაჩერეს და ივანე კერესელიძეც ახალი სტანოკის შექმნის საქმეს და ფი-ქრებს მიეცა, მაგრამ საიდან და რითა, არ საიდან-რა ღონის-ძიება უჩნდა, ბოლოს ეს ღონისძიება მოუგონია.

1860 წლებში, საქართველოში, ქართველთა შორის, დამსახურებულ ქართველთ მოწინავე პირნი მრავლად სცხოვ-რობდნენ. მათში ერივნენ ისეთი მოხელენიც, რომელთაც ხანდისხან მთავარმართველის თანაშემწის ადგილი ეკავათ. ზოგი ხანდისხან მთავარ-მართველობასაც ასრულებდნენ. ყვე-ლა მათ ქართული ენა კარგათ იცოდნენ. „ცისკარსაც“ იწერდნენ. ზოგი ქართულს ენაზე არას კითხულობდა, მაგ-რამ „ცისკარს“ კი მაინც იწერდა.

ბევრი თათბირის შემდეგ მე მოვისაზრე შემდეგი: ერთ დღეს დავსწერე რამდენიმე წერილი, ეს წერილები აქა-იქ

ქართველ დიდ-კაცობას დაურიგე და ყველას ვსთხოვე საჭირო საქმის გამო ჩემს რედაქციაში მობრძანდეთ საღამოს 8 საათზე, მცირე დროს დაკარგვა და მით მოსმენა ერთის საყურადღებო საქმის. იმ დღეს, პოლიციასაც გავაგებინე, რომ საღამოს, ჩემს სახლში რამდენიმე კაცი მოვა და გთხოვთ, გზაში დარაჯათ კაცი დააყენოთ, რომ მათ გზა უჩვენონო. საღამოს რვა საათზე დაიწყო ფაიტონებმა გრიალი და ცხრა საათამდე ოცამდე ქართველთ მოწინავე პირნი მოვიდნენ. მე მივიღე, ჩაი, ხილი და სასმელი მივართვი. მერე გ. მუხრან-

-177-

სკიმ მითხრა: „ეს ყველაფერი კარგი, რომ მოგვართვი და პატივი გვეციო, მაგრამ ახლა ერთი ისიც გვითხარი, თუ აქ ჩვენ რისთვის დაგვიბარე, რა გესაქმება ჩვენთან, რა საქმე გაქვთ, რა გინდათ, გვითხარი“. ამის შემდეგ ივ. კერესელიძეს შემდეგის სიტყვით მიუმართავს:

„დიდად პატივცემულნო ქართველნო! დიახ, საქმეზე მოგიწვიეთ, თორემ ყოველ თქვენთაგანს ჩემზე უკეთესი ჩაი და ხილი მოეპოვება სახლში. მეც ეხლავ მოგახსენებთ რაც მწადიან. სამი წლის წინეთ, დ. ერისთავისაგან მე ვიყოდე პატარა სტამბა, ამ ხნის განმავლობაში რის წვალეობით 600 მ. გადავსწყვიტე, 300 მ. ვალი მაქვს კიდევ. ეხლა, უცებ საბეჭდი დაზგაც გამიტყდა. ეხლა დავრჩი უბეჭდო, არ ვიცი რა ვქნა; როგორ რა მოვახერხო, რითი რა ვბეჭდო. საქმე ისე გამიძნელდა, რომ ლამის „ცისკრის“ ბეჭდვა მხოლოდ ამ წლის ბოლომდე ვალოდილო და მის შემდეგ კი მოვსპო, სამუდამოდ დავხურო. ხოლო ასეთი საქმის გაბედევა მე მარტო ჩემით ვერ გავბედე, ეს საზოგადო საქმე გახლავთ, ჟურნალის გამოცემა და პატრონობა თქვენც გეკუთვნით. მე გავბედე და ჩემი განზრახვა შეგატყობინეთ, ეხლა საქმე თქვენზე გახლავთ, თქვენ თუ ისურვებთ, მაშინ შეიძლება, რომ ეს ერთად ერთი ჟურნალი „ცისკარი“ არ მოისპოს, თუ არ ისურვებთ და მაშინ ყოველივე შესრულდება, ერთად-ერთი გამოცემა სამუდამოდ მოისპობა და მაშინ მომავალში საერთოდ ვიქმნებით პასუხის მგებელი ჩვენის შთამომავლობის წი-

ნაშე“.

ამ სიტყვის შემდეგ ჩქარი საუბარი დაა ყაყანი შეიქმნა, ერთხმად დაიძახეს, რომ „ცისკრის“ დახურვა არ შეიძლება, არა, არ იქმნება, სირცხვილია, როგორც უნდა იქმნეს და გამოიცეს კიაო.

მე მკითხეს: რომ ახლა შენ რაღას ითხოვ, რა გინდა, რომ „ცისკარი“ არ დახუროვო?

-178-

მე, ერთი საბეჭდი დაზგა ვითხოვე, ამის ფასი იკითხეს? მე 1000 მ. დავასახელე. ამაზე ყველა თანახმა გახდა. გ. მუხრანსკიმ სთქვა შემდეგი: ამ 1000 მ. მე მთავრობას გამოვსთხოვ. მაშინათვე ქალაქი დამიწერეს, მეორე დღე, ეს ქალაქი მთავარ-მართებლის გამგეობაში გ. მუხრანსკის წარუდგინე. მან მაშინათვე რჩევას გარდასცა და თან დასძინა, რომ 1000 მ. დახმარება მივცეთო. ფული მალე მომცეს. სტანოვი მალე გამოვიწერე, „ცისკრის“ გამოცემის საქმეც გაიწალდა. მის არსებობის საქმე საიმედო ნიადაგზე დავაყენე. ჟურნალი შინაარსით და სივრცით გავაფართოვე და გავაუმჯობესე.

ივ. კერესელიძემ ეს სტამბა კარგა ხანს შეინახა და 1874 წ. ექვთიმე ხელაძეს მიჰყიდა. სტამბის ფასში ექვთიმე ხელაძეს მისთვის „ცისკარი“ უნდა ებეჭდა, მაგრამ ამის შემდეგ აღარც „ცისკარმა“ იცოცხლა დიდხანს, იგიც იმავე წელს დაიხურა, აღარ გამოვიდა შემდეგ. ყოველ შემთხვევაში ითქმის ისიც, რომ ივ. კერესელიძეს სტამბაში პირველად ჩაიყარა საძირკველი სტამბის ხელოსნობის და ამის სტამბაში ბევრმა ქართველმა ისწავლა სტამბის ხელობა, რაც შემდეგ თფილისშიაც მოიფინა და გამრავლდა, თორემ მინამ თფილისში ეს ხელობა ქართველებში სულ არ იყო გავრცელებული. კერესელიძე ნაშაგირდალები ბოლოს სულ მესტამბენი გახდნენ, როგორც მაგალითად ექვთიმე ხელაძე.

ნიკოლოზ ავალიშვილი და მისი ჟურნალ „მნათო-

ბის“ სტამბა

1870 წ. ქართველებმა თვალები გაახილეს, ამ თვალის გახილებას დიდი წიხლი ესროლა გაზეთ „დროების“ დაარსებამ. თვალზე გახილებულ ქართველებმა ნაღვლით შეხედეს თავიანთ დაცემულ ცხოვრებას, მასზედ იწყეს დრტვინვა და გოდება. დაცემული ცხოვრების მოდავედ მწერლობა დაინა-

-179-

ხეს და ამიტომაც, ვისაც კი შეეძლო რამის კეთება, ყველა ქართული მწიგნობრობის აღორძინების ცდას მიეცა. ქართულ მწერლობას გაჩაღებული სახე მიეცა.

ამიტომაც მოხდა რომ 1866 წ. დაარსებულ იქმნა გაზ. „დროება“, მას შემდეგ „სასოფლო გაზეთი“ და ამისავე დროს ანუ 1869 წ. თვიური ჟური „მნათობი“. მაშინ ამ ჟურნალს გარდა „ცისკარიც“ გამოდიოდა, თუმცა იგი მეტად სუსტი გახლდათ იმ დროისთვის. მცირე ხანს შემდეგ „მნათობს“ ჟურნალ „კრებულიც“ მოჰყვა. ასე და ამ გვარად, თფილისში 1870 წლიდამ ქართველებს სამი ჟურნალი აქვნდათ: „მნათობი“, „კრებული“ და „ცისკარი“ და სამიც გაზეთი, „დროება“, „სასოფლო გაზეთი“ და „მეურნე“. ჟურნალ „მნათობის“ რედაქტორად გახლდათ ნიკოლოზ ავალიშვილი, კაცი განათლებული და მომზადებული. ამ პირს ჟურნალის არსებობის დიდი სურვილი და ხალისი აქვნდა, ხოლო ჟურნალის საქმეს სტამბის პირობები კი ერთობ ამწელებდა ბეჭდვის საქმეს.

მაშინ მთელ თფილისში ერთი სტამბა იყო სტ. მელიქიშვილის და ამიტომ აქ სტამბის ბეჭდვას ვეღარ ასწრობდნენ, სტამბები არ იყო. ამიტომ ნ. ავალიშვილმა სომეხთა ნერსესიანის სტამბიდან იყიდა ერთი სტანოკი (დაზგა), სასტამბო იარაღიც იშოვნა, ქართული ასოებიც ჩამოასხმევინა და 1870 წ. შემდეგ ამანაც გახსნა თფილისში ჟურ. „მნათობის“ სტამბა. ამ სტამბამაც ცოტა ხანს იარსება, რადგანაც თვით ჟურ. „მნათობიც“ 1873 წ. დაიხურა. მერე ეს სტამბა ნიკოლოზ ავალიშვილმა სტ. მელიქიშვილის სტამბას

შეუერთა, როგორც თვით გადმომცა: ეს სტამბა სტ. მელიქიშვილის სტამბას შეუერთეო, ხოლო მერე იქიდან მე ვეღარა მივიღე რა და ამ გვარად დავკარგე ეს სტამბაო. სულ მიღირდა იგი 1000 მ. როცა ეს სტამბა მელიქიშვილის სტამბაში მივიტანე, მაშინ იქ გამგეთ სხვა იყოვო. მერე გაყრილიყვნენ და მე როცა მიველ და მელიქიშვილს სტამბა ვსთხო-

-180-

ვე, იმან უარა მითხრა, ივნენტარში არაფერია ჩაწერილი და აბა მე რა მოგცეო. ასე და ამგვარად, 1870 წლის შემდეგ, თფილისში ორი ქართული სტამბა დაარსდა, სადაც ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, ხოლო ორივეც მალე, თითქმის ერთ წელიწადს მოისპნენ და დაიხურნენ. მაინც „მნათობის“ სტამბამაც აღბეჭდა თვისი ნაკლი, მოკლე დროის განმავლობაში აქაც გამოსცეს კარგი ქართული წიგნები. ასე მაგალითებრ 1871 წ. ამ სტამბაში გამოიცა „ბავშვების მოვლა“ კომბისა, პირველი გამოცემა, ასევე სხვა ასეთი წიგნები, რაც ნიკოლოზ ავალიშვილის შრომის ისტორიას ღირსეულის პატივით მოსავს.

თვით ნ. ავალიშვილსაც რაც კი შეეძლო თავის შრომას და ენერგიას არ აკლებდა და სტამბას უვლიდა, მაგრამ მაინც მისთვის იმ დროს შეუძლებელი, ძნელი საქმე გახლდათ სტამბის შენახვა. მაინც 1870 წლების ქართულ სტამბის ისტორიაში „მნათობის“ სტამბაც გამოჩნდება ყოველთვის, ორი ქართული ჟურნალი არსებობდა ამ დროს და ორთავეს თავის საკუთარი სტამბებიც აქვნდათ. მაშინდელ სტამბებს მანქანა არ აქვნდათ, არამედ პატარა სტანოკი. ასეთი სტამბა მაშინ 1200 მ. ჯდებოდა სულ.

გიორგი წერეთელი და მისი სტამბა

XIX საუკუნის შემდეგ, ქართველებმა ღრმა ძილით დაიძინეს, ამ ღრმა ძილს, 1800 წ. მოევლინა მძლავრი ძალა და დაინძრენ, რამაც გააღვიძა ქართველები და თვალები აუხილვა. ეს მუჯღლუგუნნი იყო 1866 წ. გაზეთ „დროების“ დაარსება

და საქართველოში როგორც მოღვაწე მწერალ კაცების გაჩენა, ასეთ კაცნი გახლავან გიურგი წერეთელი, ნიკოლოზ ნიკოლაძე და სერგი მესხი.

გ. წერეთელი შეიძლება დიდი, გენიოსური მწერალი არ იყო, მგრამ იგი ქართველები კი დიდ მოღვაწეთ უნდა

-181-

ჩათვალოს. ამ ჭირმა 1866 წ. გამოსცა კვირის გაზეთი „დროება“. ამის მერე 1868 წ. „სასოფლო გაზეთის“ გამოცემა დაიწყო და 1871 წ. ჟურნალ „კრებულის“ გამოცემა მოახერხა. გამომცემლობის გარდა გ. წერეთელმა სასტამბო საქმეების ხელობაც გაიცნა პეტერბურგში, ამიტომ მან 1870 წ. იჯარით აიღო დუბლერის სტამბა. ეს სტამბა თფილისში 1846 წ. არის გახსნილი.

გ. წერეთელმა ამ სტამბას ჟურ. „კრებულის“ სტამბა უწოდა. მას სურვილი აქვდა, რომ ამ სტამბის საშუალებით „კრებულის“ ბეჭდვა გაადვილდებოდა, ისევე სხვა წიგნებიც ებეჭდა. ერთი სიტყვით უნდოდა, რომ „კრებულის“ სტამბა ქართული წიგნის ბეჭდვის საკუთრებათ გამხდარიყოს. ასეთი დიდებული წადილი აქვდა გ. წერეთელს თავის სტამბის გახსნის გამო, ხოლო ეს წადილი მას ვერ აღუსრულდა, რადგანაც მაგ. იგი შეუძლებელი იყო. ჯერ დღესაც უხერხულია სტამბებისაგან წინამძღოლობა და აბა მაშინ ხომ სულ ვერ მოხერხდებოდა.

მანც გ. წერეთელმა თავის ენერგია გვაჩვენა და იგი ქართული სიტყვიერების გასამდიერებლად ყველა ღონის ძიებას ხმარობდა, ყველა ღონის ძიებას ღონობდა, რომ მით ეგები ქართული წიგნების ბეჭდვის საქმეც უკეთესად გაადვილებოდა. ეს გაადვილება მოითხოვდა მომუშავეთა რიცხვს და მათ ხელს, ეს კი მაშინ ერთობ ძნელი და ძვირი იყო, სტამბის მუშები და ხელოსნები მაშინ ერთობ ცოტანი იყვნენ, ამიტომ გ. წერებულს თავისი კეთილი აზრი ვერ შეუსრულდა, სტამბის შენახვა გაუძნელდა და სამი წლის არსებობის შემდეგ, სტამბა ისევ პატრონს დაუბრუნა. ხოლო თვითონ მანც ბეჭდვის საქმეს თავი არ გაანება. ეს საქმეც

გამოცდილება იყო, სტამბის საქმეც სცადა და მისი საოსტატო და სახელოსნო საქმეებიც უკეთ გაიცნა. ყოველ შემთხვევაში, მისმა სტამბამ მოკლე დროის განმავლობაში აღბეჭდა თვისი გზა და კვალი, ამ სტამბას აქვდა ფირმა ასე: –

-182 -

„სტამბა „კრებულის“ და გ. წერეთლის ამხანაგობის“. მართალია ამ სტამბამ მცირე ხანს იარსება, ხოლო მისმა არსებობამ კი ქართული სტამბის ისტორიაში ზომიერი ალაგი დაიკავა. ამიტომაც ჩვენც მოკლედ მოვიხსენეთ ამ სტამბის არსებობის ცნობები და გ. წერეთლის ამაგი. ეს სტამბა გ. წერეთელმა შეიძინა 1870 წ. და მას შემდეგ დახურა 1873 წ.

სტეფანე მელიქიშვილი და ამხანაგობის სტამბა

სტეფანე გრიგოლის ძე მელიქიშვილი არის წევრი იმ დროის თავობისა და დროის, რომელსაც ეკუთვნიან დიმიტრი ბაქრაძე, ნიკოლოზ ლოღობერიძე, ვახტანგ თულაშვილი. თუმცა სტეფანე მელიქიშვილს ზემოხსენებულ პირთა მსგავსად არა აქვს მრავალფეროვანი აღწერის ცნობები, მაგრამ რაც არის და აქვს, უნდა ითქვას, რომ იგიც ღირსეული გახლავს ამ პირის დაფასების შესახებ: პირველი თუ იყვნენ მარჯვენა ხელი, მაშინ ეს იყო მარცხენა, შემდეგ დროში კი ეს გახდა ორივე და თავის ღირსების და მამულიშვილობის დასამტკიცებლად თვისის საქმეს მოყვარეობით და სტამბის გაძღოლის ენერგიით მეტად მორთული ღირსებაც დაიმკვიდრა.

სტამბას აქვდა სახელი სტეფანე მელიქიშვილის და ამხანაგობის სტამბა და ჭეშმარიტად ამ სახელწოდების თანხმად მან თვისი სტამბის ღირსებაც კარგად შეინახა. ამისთვის მან ევროპაშიაც იმეზავრა, სასტამბო საქმენი სპეციალურად შეისწავლა და მის მერე თვის შრომას უმეტესად ბრწყინვალე მიმდინარეობაც მისცა. უკანასკნელ იგი ისე აღფრთოვნდა სასტამბო საქმის ტრფიალებით, რომ ზემოდ ხსენებულ ამხანაგებთაგან მთლად შეიძინა სტამბა და თავის საკუთრებათ გა-

ხადა.

სტეფანე მელიქიშვილის სახელის მექონი სტამბა გაიხსნა 1860 წ. სტამბის გახსნით წინდაწინვე დაიწყეს მათ ქარ-

-183-

თული წიგნების ბეჭდვა. 1866 წ. გამოსცეს ქართულს ენაზე გაზეთ „დროება“ რომლის გამომცემლად თვით სტამბის პატრონი სტ. მელიქიშვილი გახლდათ და რედაქტორად გ. წერეთელი. ამ გაზეთის გამოცემა საქართველოში პირველი სამაგალითო საქმე გახლდათ. შემდეგ დროსაც ეს სტამბა ქართველი ერის საქმეებს ბრწყინვალედ უძღვებოდა და ამ სტამბაში დაბეჭდილი წიგნები იფინებოდა მრავლად მთელ საქართველოში.

ასეთ საქმეთა გარეშე, ესევე სტამბა ხელს უწყობდა ქართლ გაზეთების და წიგნების გამოცემის საქმესაც. მაგალითებრ აქ იბეჭდებოდა ჟურ. „მნათობი“ 1869 წ. ჟურ. „კრებული“ 1871 წ. გაზეთ „დროება“ და „სასოფლო გაზეთი“ 1868 წ. ასევე სხვა და სხვა წიგნები, თვით მეც ამ სტამბიდან დავიწყე პირველად წიგნის გამომცემლობა. ასე გვიწყობდა ეს სტამბა ამ სამწერლო საქმეში ხელს. სტეფანე მელიქიშვილის ამაგი ამ მხრით სიმპატიური გახლავსთ. მას ვრცელი საინტერესო ისტორია აქვს, იგი ღირსია ვრცლად ანუხსვის, ხოლო სამწუხაროდ განსვენებულის შესახებ ჩვენ ბევრი არაფერი ვიცით და ამიტომ ჩვენც აქ ასე მოკლედ ავხუხსეთ. იმასაც მოვიხსენებთ, რომ სტამბის გამგეობაში მას მხარდამხარ ედგა ვახტანგ თულაშვილიც. 1880 წლის შემდეგ სტეფანე მელიქიშვილი თავის საქმეების გამო ტაშკენტში გადასახლდა. ამის შემდეგ აღარც სერგეი მესხმა იცოცხლა დიდხანს, 1883 წ. შემდეგიდან გაზეთ „დროება“ სხვების მეთაურობით იწყო გამოსლვა. ეს ხსენებული სტამბა კი სტეფანეს გამგზავრების შემდეგ გადავიდა მის ძმა იოსებ მელიქიშვილის ხელში.

იოსებ გრიგოლის ძე მელიქიშვილი

უნცროსი ძმა სტეფანესი, სკოლის შემდეგ ახალგაზ-
დობიდან თითქმის სტამბაში აღიზარდა. სტამბის წარმოების

-184-

საქმე ზედ მიწევნით, კარგად შეისწავლა, სტეფანეს შემდეგ
სტამბას ყოველთვის ეს განაგებდა. როგორც უფროსი ძმა
ამის, ისევე თვით ეს იოსებიც გულ-შემატკივარი მესტამბე
გახლდათ ქართული მწიგნობრობის წინაშე. ესეც უწყობდა
ხელს როგორც გაზეთ „დროების“ გამოცემის საქმეს, ისევე
ქართული წიგნების გამოცემის საქმეებსაც. სხვა მესტამბესა-
ვით, ესენი და ნამეტურ იოსები სტამბის ფას ფებს არ აჭერ-
და, შეძლების დაგვარად ყველა გამომცემელს ხელს უწყობ-
და წიგნების გამოცემაში. თვით მეც ამათ სტამბაში დავიწ-
ყე წიგნების გამოცემა.

იოსებ მელიქიშვილი იქამდის დაახლოვებული იყო მშო-
ბლიურ მწერლების სიყვარულთან, რომ ხშირად თვით იგიც
ბეჭდავდა სხვა და სხვა სასარგებლო ქართულ წიგნებს თავის
გამომცემლობით. გაზეთ „დროება“ ხომ სულ ვერ გამოიცე-
მოდა თავ-თავის დროს რომ ესენი არ ყოფილიყვნენ. ეს გა-
ზეთი 1875 წ. ვერც კვირაში სამჯერ გამოვიდოდა და 1877
წ. ვერც დღიურად, რომ ეს პირნი არ ყოფილიყვნენ. ამის
მხრით, როგორც სტეფანეს, ისევე იოსებს მეტად დიდი კე-
თილი ამაგი და სამსახური მიუძღვით, თუ არ ესენი, მაშინ
ქართველი ერი ნახევარზედ მეტ დროს უქართულ გაზეთოთ
იქნებოდნენ. ამ გარემოებას მეტად დიდი სიმპატიური ისტო-
რია აქვს, იგი ღირსია ვრცლად აღწერის, მხოლოდ სამწუხა-
როდ იგი არავის აგონდება, დღემდეც ამ პირთა კეთილი
ამაგის ცნობები არავის აუნუხსავს. გაზეთ „დროების“ გამო-
ცემის საქმე და მელიქიშვილების ამაგის ანუხსავს მთელი წიგ-
ნი მოუხდება და არა ეს პატარა წერილი, მაგრამ რა გაეწ-
ყობა, ჩვენი წიგნი მარტოდ სტამბის არსებობის საქმეს ეხება
დი ამიტომაც ასე მოკლედ ვნუხსავთ მათ შრომის შესახებ.

დავსძენთ აქ იმასაც, რომ გაზეთ „დროების“ არსებო-
ბაზედ, ნივთიერ შრომის გარდა ამ პირთ კალმით შრომაც
აქვს დახარჯული და თვით ამათ დას, პატივცემულ ეკატი-

რინე გრიგოლის ასულს მესხისას, მეტად დიდი ამაგი, დიდი

-185-

შრომა მიუძღვის ამ გაზეთის გამოცემაზედ. მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ გაზეთ „დროების“ არსებობის წინაშე თითქმის მთელი ამათი ოჯახი გახლავსთ ამაგდარი და ვალ-გადახდილი მშობლიურის ქვეყნისა და ერის მწერლობის წინაშე. ასეთი ბრწყინვალე ისტორია აქვსთ როგორც ამ პირთა შრომას, ისევე მათ სტამბის არსებობის საქმესაც ქართველთ წინაშე. თვით დღევანდელი „ქართველთ წიგნის გამომცემელ ამხანაგობის“ სტამბამაც ამათ სტამბილამ არის სხვათაგან შეძენილი და დაარსებული.

ქართული სტამბის ისტორიიდან

ქართული სტამბის და ბეჭდვის ისტორია თუმცა ძველი რამ არ არის, მაგრამ რაც არის და რაც გვაბადია, ჩვენ არც მისი ავკარგიანობისა ვიცით-რა, თითქოს ერთის მხრით მის გაცნობას და ანუხსვას არც კი ვსაჭიროებთ, მაგრამ ეს არ არის ფარსაგი და სანუკვარი, ყოველ ერს აქვს თავისი სტამბის ისტორიის ცნობები, მათ კარგათ იციან არა მარტო სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭდვა, არამედ იმ პირთა შრომის და ცხოვრების ცნობებიც, ვისაც კი სასტამბო ასპარეზზედ უღვაწია. სტამბის და მწიგნობრობის ასპარეზზედ უმთავრესად თუ ყველგან და ყველასაგან მარტოდ მწერლები, რედაქტორები და გამომცემლები ფასდებიან, ვიტყვი, რომ ამათ გვერდით მდგარათ უნდა გამოცხადდნენ სტამბის ხელოსნები და მუშებიც, რადგანაც ესენი არიან მეორე მხარე რედაქტორ-გამომცემელ-მწერლებისა და რასაც ერთნი სწერენ, იმას მეორენი ხორცს ასხმენ და საქვეყნოდ ასულ-მეტყველებენ.

ამიტომ ჩვენც საჭიროდ მიგვაჩნია, რათა ყოველ ჩვენს სასტამბო და სამწერლო ხელოსან-მუშაკთ მოღვაწეობის ცნო-

ბანიც ავსუსხოთ) ამომწყობი იქნება, მბეჭდავი თუ გინდ სხვა რამ ხელოსანი, ეს ჩვენთვის ორივე ერთია, რადგანაც ყველა ამ მუშებს ჩვენი ცხოვრების ასპარეზზე და ნამეტურ სტამბის წინაშე საკმარისი შრომა მიუძღვისთ. სამწუხარო აქ მხოლოდ ის არის, რომ ჩვენი ძველები არ მისდევდნენ ასეთ ცნობათა შესწავლას, ხელოსანთ შრომის დაფასებას, მათს შესახებ სულ არაფერი ცნობები დაგვიტოვეს, მაგ.: მე-სტამბე მიქაელზედ, რომანოზ ზუბალაშვილზედ და მრავალთაც სხვებზედ. არა თუ ასეთ ძველებზედ, ჩვენ არა ვიცით-რა თვით უახლოეს დროის, XIX საუკუნის, რუსეთში ყოფილის ამომწყობის სვიმონ მესტამბე ტაბიძის შესახებაც კი, რომელიც მუშაობდა აკადემიის სტამბაში და რომელმაც ამოაწყო ყველა ქართული სააკადემიო გამოცემანი, თითქმის ყველა ქართული განსაცვიფრებელი შრომანი. ამ უკანასკნელზედ ჩვენ მარტო შემდეგი ვიცით ბროსეს სიტყვით:

„სვიმონ მესტამბე ტაბიძე, ბეჭდვაზედ იყო მცდელია, დავბეჭდეთ წიგნი აწ ასლად, განახლდა ძველის-ძველია“-ო.

ასევე არა ვიცით-რა 1820, 30 და 50 წლების ქართულ სტამბათ ამომწყობთა და მბეჭდავთ ცნობებიდგან. ასეთ საქმეთა და პირთა ცხოვრების ცნობანი ჩვენში უძველეს დროდამ იწყება, მაგრამ სამწუხაროდ, დღეს თითქმის ესეც უცნობია ჩვენთვის, სრულიად მქრალი. ეხლა ჩვენ აქ შევეხებით ერთის ასეთის მშრომელის ცნობათა განმარტვას და იმედია, რომ ეს ანუსხვა თავისებურს მნიშვნელოვან სიქონიებს ჩვენი ბეჭდვის ისტორიის ასპარეზზედ. ეს პირი, სახელდობრ არის მესტამბე ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძე, რომლი ოცდა ათი წლის სასტამბო მოღვაწეობის იუბილე იქმნა გარდახდილ, ამ 1902 წლის ივნისის 29-ს. ამ კაცის ცხოვრება, ფეხის ადგმა, ახალგაზდობა და დაბერება მჭიდროდ არის შეკავშირებული ქართული სტამბის აღორძინების საქმესთან და მის ისტორიასთან,

რომლის უახლოესი დროც 1860 წლების შემდეგიდამ იწყება.

ექვთიმე ივანეს ძე დაიბადა 1846 წ. მამა მისი ივანე იყო მღვდელი, იგი სცხოვრებდა გურიის სოფელ მამათს. 13 წლის ექვთიმე მიბარებულ იქმნა ჯუმათის მონასტერში, სადაც სწავლობდა ქართულ საეკლესიო წიგნების კითხვას. 1859 წ. მონასტრის სკოლიდამ ოზურგეთის ორ-კლასიან სასულიერო სასწავლებელში იქმნა გადაყვანილი. 1863 წ. გადაყვანილ იქმნა ქუთაისის ოთხ-კლასიან სასწავლებელში. ამ სასწავლებელში ზედამხედველათ იმყოფებოდა იმ დროის ცნობილი და ღვაწლ-დადებული მოღვაწე გერასიმე კალანდარაშვილი, რომელიც მოწაფეებზედ დიდათ მოქმედებდა, მოზარდ ბავშვებს უხსნიდა სხვა და სხვა რთულ საგნებს მარტივად და ასეთ კითხვათა გარეშე აცნობებდა თვით ახლად დაბეჭდილ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებსაც და მასთან ბეჭდვის ცნობასაც უმარტავდა, რასაც მოწაფე ექვთიმეზედ მეტად დიდი ზეგავლენა ჰქონია. ბეჭდვის სიყვარული ექვთიმეს სკოლის სკამზედ ყოფნის დროს ჩანერგია. გერასიმე კალანდარაშვილი, იქამდე აღმატებულის თვისებისა ყოფილა, რომ იგი 1867 წ. სკოლის მოწაფეებს კარგად აცნობებდა თვით გაზეთ „დროების“ ნომრებსაც, რომლის გამოცემაც 1866 წ. მარტის პირველიდგან იქმნა დაწყობილი. „დროების“ პირვილ ნახვის უმალვე აღტაცებულა აქვთიმე ხელამე და გულში გაღვიძებია სტამბის ნახვა, გაცნობა, შესწავლა. 1866 წლის შუა რიცხვს, 29 აგვისტოს მოწმობა აიღო და ქუთაისიდან ტფილისის გამოემგზავრა ფურგუნით, რათა სტამბაში შესულიყო მოწაფედ. მეცხრე დღეს ქუთაისიდან ტფილისის ჩამოსულა კიდევ.

ამ დროს, ტფილისში სულ ექვსი სტამბა იყო და მათ შორის ერთი „ცისკრის“ რედაქტორის ივანე კერესელიძისა. პირველადვე ექვთიმე ხელამემ ივანე კერესელიძეს მიმართა და სთხოვა მოწაფედ მიღება. ივანე კერესელიძემ სიამოვნე-

ბით მიიღო და მაშინათვე მიუჩინა საქმე. 11 თვის განმავლობაში ექვთ. ხელაძემ სტამბის ხელობა ისე შეისწავლა, რომ მას თავისუფლად შეეძლო დაეკავა ადგილი თვით იმ დროის ერთის სტამბის გამგის, მაჭავარიანისა, რომელსაც წელიწადში 500 მან. ჯამაგირი ჰქონდა. სტამბაში მეტად ხელმარჯვე ხელობის მცოდნეთ აღმოჩნდა, ქართული კითხვის კარგათ მცოდნეთ, მუყაით ამომწყობლათ და მბეჭდავათაც. ასეთის სიყოჩადის და მუყაითობის გამო ექვთიმე ხელაძე ივანე კერესელიძეს დიდათ შეუყვარდა, ექვთიმე სტამბაში მას ყველა საქმეს უკეთებდა, აწყობდა, ბეჭდავდა და „ცისკრის“ ხელის მომწერთაც ურიგებდა, რადგანაც ივ. კერესელიძეს ხშირად შეუძლებლობის გამო თვით „ცისკრის“ ადამტარებელიც არ ჰყავდა. ერთად-ერთს ერთგულ გულშემატკივარ პირად ეს ირიცხებოდა.

ამ დროს „ცისკარს“ და მის დამატებას „გუთნის დედას“ საკმარისი განსაცდელი მიადგა კარს. იმ დროის ქართველ მკითხველ საზოგადოების ნაწილი ძრიელ მცირე რიცხვისაგან შესდგებოდა. გაზეთ „დროების“ გამოცემამ „ცისკარს“ საქმე შეუფერხა, ხელის-მომწერლები ისე მოაკლდა და, თვით „გუთნის დედაც“ ისე შეწუხდა, რომ თუ არ ასეთი პირობები სტამბაში ხელოსნის მხრით, უამისოთ იგინი ერთობ ადრევე მოისპობოდნენ, ვერ შესძლებდნენ გამოცემა, რადგანაც შემოსავალი მარტო ბეჭდვასაც არ ჰყოფნიდა. ასეთ გარემოებაში მყოფ გამოცემათ და მთლად ივანე კერესელის საქმეებს უანგაროთ ეხმარებოდა ექვთიმე ხელაძე. ივანე კერესელიძემ ისე აფასებდა ექვთიმეს შრომას და ისე პატივს სცემდა, რომ ამის გამო 1869 წ. მან ერთს თავის ნათესავს, საგინოვის ქალზედ ჯვარიც დასწერა. ამ ქალის ხელში ექვთიმემ სამღვდელოთ მომზადება დაიწყო. მას ამზადებდა კუკიის ნიკოლოზის ეკკლესიის დეკანოზი იმნაძე. 1870 წ. ექვთიმეს მეუღლე გარდაეცვალა და რაკი ასეთ შემთხვევის შემდეგ მღვდლათ კურთხევა კანონით აღარ შეიძლებოდა,

ამიტომ მის ძებნას იგი სამუდამოთ გამოეთხოვა და ისევ თავის ხელობის საქმეს დაადგა.

ამავე წელს, ეს შვეიდა ცნობილ სტეფ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის სტამბაში და გაზეთ „დროების“ წყობა დაიწყო. იმ დროს „დროება“ ს. მესხის რედაქტორობით გამოდიოდა, მის ერთგულ თანამშრომლად ირიცხებოდნენ ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, პ. უმიკაშვილი და ზოგიც სხვანი, იმ დროს გამოჩენილი მწერლები. ყველა ამ პირებთან ექვთიმეს დაახლოვებული განწყობილება ჰქონდა. მათგან სრული პატივისცემა დაიმსახურა და ესეც პატივისცემით ემსახურებოდა. ამ დროს სტეფ. მელიქიშვილის სტამბაში დაიწყეს ბეჭდვა გაბრიელ ეპისკოპოზის „ქადაგებებისა“, რომელიც ექვთიმემ ამოაწყო და ამასთან სხვაც ბევრი ქართული წიგნები. ყველა ამოსაწყობს ეს ისე იაფად იღებდა, რომ მის ფასის მოგონება და შედარება დღევანდელ ფასებთან ერთობ შორი-შორს იქნება, შედარება არ შეიძლება.

მაშინდელი 13 მ. ამოსაწყობ-გასაკეთებელი დღეს 30 მ. ჯდება, ასე შეიცვალა გარემოება. იმავე წლის ბოლოს, გ. წერეთელმა იჯარით აიღო დუბელირის სტამბა, მელიქიშვილის სტამბიდან იქ გადიტანეს გაზეთი „დროება“, ახლად დაარსებული „სასოფლო გაზეთი“ და ამათ 1871 წ. „კრებულიც“ მოჰყვა. ყველა ამ გამოცემებს და ჟურნალ „მნათობსაც“ ექვ. ხელაძე აწყობდა, ყველას იგი უძღვებოდა წინა და თან ერთგულის გამგეობით სასტამბო საქმესაც აწვითარებდა. სტამბის საქმესა და ამოწყობაში მონაწილეობას იღებდნენ და ეხმარებოდნენ ბ. ნ. ნიკოლაძე და პ. იზმაილოვი, ამათ გარდა სტამბაში იარებოდნენ იმ დროის სომეხთ ცნობილ პირთაგანნი გ. სუნდუკიანცი, შავერდოვი, „მშაკის“ რედაქტორი გრიჟორ არწრუნი, ჩიმიშვიანი და სხვა ქართველნი, რომელნიც შეერთებულის უღლით მოქმედებდნენ, მაშინ ქართულ-სომხური წიგნები ერთ სტამბაში იბეჭდებოდა.

წერილი .მეჯვარედ ს. მესხი იყო. ამ ქალისაგან მიეცა შვი-
ლები, ექვთიმეს სიმეა ჩვენი ნიჭიერი ბელეტრისტი ლალიო-
ნი, რომელმაც არა ერთის მოთხრობით მიიპყრო ჩვენი მწერ-
ლობის ყურადღება.

თუმცა ექვთიმე ხელაძე „ცისკრის“ რედაქტორს გამოვ-
და და სხვაგან მუშაობდა, მაგრამ მას იმდენად ახსოვდა ივ.
კერესელიძის ამაგი, რომ მუდამ ენატრებოდა ის ერთად-ერ-
თი ძველი ქართული ჟურნალი არ დახურულიყო, არ მოს-
პობილიყო. ამ დროს ივანე კერესელიძეს „ცისკრის“ საბეჭ-
დათ ძველად შეძენილი პატარა სტამბა ჰქონდა, მაგრამ სი-
ღარიბის გამო სტამბას ვერ უძღვებოდა, მეტი გზა არ იყო,
სხვა ვინმე უნდა ენახა სტამბის გამგეთ. ივ. კერესელიძე და
ექ. ხელაძე მალე შეთანხმდნენ და 1872 წ. ექვთ. ხელაძემ
მთავრობას თხოვნა მისცა საკუთარი სტამბის გახსნის შესახებ.
24 ივნისს 1872 წ. გუბერნატორისაგან ნება-რთვა აიღო. მა-
ლე გახსნა სტამბა ტფილისში, იარმუკაზედ, ერთ უბრა-
ლო ოთახში და ივ. კერესელიძის ერთი ძველი დაზგა (სტა-
ნოკი) და სხვა სასტამბო იარაღიც გადიტანა ახალ სტამბაში
და იქ მოათავსა.

მალე „ცისკრის“ აწყობაც დაიწყეს. ამ სტამბის გახსნას
იმ დროის ქართველობა მეტად სიამოვნების თვალთ მიეგე-
ბა, რადგანაც სტეფანე მელიქიშვილის სტამბა ქართულ სა-
ბეჭდ საქმეებს ვერ ასდიოდა და სხვა სტამბა კი არსად იყო.
ექ. ხელაძის სტამბაში მუდმივად იწყეს სიარული, ანტონ
ფურცელაძემ, რომელმაც შემდეგ დროს ამ სტამბაში გაზეთ
„გუთნის დედის“ გამოცემაც განაახლა, დაიარებოდა აგრეთ-
ვე პეტრე უმიკაშვილი, გ. წერეთელი და მრავალნიც სხვა-
ნი, იმ დროის ქართველთ მწიგნობარნი და ცნობილნი გვამ-
ნი. დრო ისეთი იყო, რომ ქართველნი სასტამბო საქმეებს
ახლად ეწყობოდნენ და ამიტომ ყოველი საქმეც დიდათ უძ-
ნელდებოდათ, ხანდინან თვით მწერლებიც კი მთელს ღამე-

ებსაც ატარებდნენ სტამბაში. ნამეტურ გაზეთ „დროების“
გამოცემის დროს, რაც პატივცემულმა ნიკოლოზ ლოლობე-

რიძემაც დაასაბუთა, რომ „დროების“ გამოცემის გამო ჩვენ კვირაში ერთს ღამეს სტამბაში ვათენებდითო. ცხადია, რომ რაკი გაზეთის თანამშრომლები ათენებდნენ სტამბაში ღამეს, ამომწყობნი და მბეჭდავნიც იქ იქმნებოდნენ და ამათ უფრო მეტი ჭაპანი ექმნებოდათ გასაწევი.

თუმცა პატარა სტამბა იყო ექვთიმე ივანეს ძის ხელადის მაგრამ საკუთარი სტამბის შეძენის მეოხებით ექვთიმე ხელადისათვის დადგა ახალი ხანა სასტამბო საქმის ასპარეზზედ მოქმედებისა. როგორც ვსთქვით და ეს სხვაგანაც გვითქვამს*), ექვთიმე ხელადემ სტამბის საქმეებში საკმარისი ენერგია გამოიჩინა. ეს ცოტაა, მან ეს არ იკმარა. მან სტამბას მიაჩვია ქართველთა შვილები, თორემ მინამდე ქართველები ახლოსაც არ ეკარებოდნენ სასტამბო საქმეებს, ბაყლობას, კინტობას და მენახშირობას მისდევდნენ და სტამბას კი ახლოსაც არ ეკარებოდნენ. ამისთვის ექ. ხელადემ დაიწყო გურიიდან გურული ბიჭების ჩამოყვანა და შეგირდათ აყვანა სტამბაში. სამი წლის განმავლობაში სტამბა ამან გურულის წერა-კითხვის მცოდნე შაგირდებით გაავსო. მათ ერთგულათ დააწყებინა ხელობის შესწავლა, მაგალითებრ, ასეთები არიან: ქუთაისის მესტამბე იოსებ ხელადე, ივანე კილაძე (მესტამბე იქმნეთ), ლუარსაბ ხელადე, დიომიდე კილაძე, რომლის 30 წლის ასოთ-ამოწყობა ქართულ წიგნთა გამომცემელ ამხანაგობამაც იდღესასწაულა. ჩვენ აქ ყველა ხელოსნებს არ ვასახელებთ, მოვიხსენეთ მხოლოდ ზოგიერთი უხუცესი პირები და ისინი, რომელთაც შემდეგ თავიც ისახელეს. აქ მოთვლილებში რამდენსამეს თბილისსა და იმერეთს სტამბებიც აქვსთ დახსნილი და იგინი თავიანთ შეძლების დაგვართაც მოქმედებენ, ქართულ საქმეებს დროის შესაფერათ უძღვე-

*) „ისტორია ქართულის სტამბისა“, გამოცემა 1900 წ.

ბიან, ზოგიერთს მთელის ოცის წლობით უმუშავნიათ ქართულს გაზეთებზედ, ეს ზოგ ალაგას დღესაც ისევეა, ყველა ვრცელი, დიდრონი წიგნები მთლათ ამ პირებმან ამოაწ-

ყვეს და დაბეჭდეს, ყველა საქმეს ესენი უძღვებოდნენ და ამას გარდა სტამბის მოწაფეებსაც ამრავლებდნენ. უნდა ითქვას, რომ ყველა იგინი კი ექვთიმე ხელადის მოწაფეთ ითვლებოდნენ, ამისაგან ჰქონდათ ხელობა შესწავლილი, იგინი ითვლებიან პირდაპირ ექ. ხელადის მოწაფეთ.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ოდესმე თუ ქართული სტამბის აღორძინების ისტორია დაიწერა, იქ ექვთიმე ხელამე ისეთსავე საპატიო ადგილს დაიკავებს, როგორც მაგალითებრ მის დროის პატივცემული ქრთველი კათოლიკე მესტამბე სტეფანე მილიქიშვილი, იოსებ მელიქიშვილი და სხვანი.

ექვთიმე ხელადის სტამბის გახსნა, მისი მოღვაწეობა სტამბის ასპარეზზე და მოქმედება აღსანიშნავია იმითაც, რომ ამ პირმა თავის პირველის დღიდგანვე სტამბის ხელობის შესწავლის და სტამბის გახსნისათანავე ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვის საქმესაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია. მან სტამბის გახსნის უმაღვე დაიწყო ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვა მესტამბის გარეშე ქართულ წიგნთა გამომცემლის სახელიც დაიმკვიდრა, მისგან იმავ თავითვე დღემდე ძრიელ ბევრი ქართული წიგნებიც გამომცემულა. ბევრი მისი გამოცემა ჩვენი მწერლობის ასპარეზზედ საყოველთაოდ იქონიებს მნიშვნელობას. ოდესმე ქართული სიტყვიერების და მწერლობის ისტორიის დამწერიც მოიხსენებს ექ. ხელამეს, ვითარცა ქართულ მესტამბეობასთან ერთად ქართულ წიგნების გამომცემლათაც. ექ. ხელადის გამომცემლობის შესახებ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მან მეტად საჭირო დროს დაიწყო ქართული წიგნების ბეჭდვა, ისეთ დროს, როცა საქართველოში ქრთველ შორის წიგნს ბეჭდვა ჭაჭანებათაც არ იყო. მთელი წლები ისე გადიოდა, რომ ქართულს ენაზე სულ პატარა წიგნაკია არ იბეჭდებოდა. ასეთ გარემოებაში მოთავსე-

ბულ ქრთველთათვის ექ. ხელადის სტამბამ ის გავლენაც იქონია, რომ მან თვით ექ. ხელადის მსგავსად სხვა ახალგაზრდა ქრთველებიც წაახალისა წიგნების ბეჭდვის საქმეში, მან ბევრს ქრთველს შეაჩვია წიგნების ბეჭდვის საქმე, ბევრს გა-

უადვილა იგი და ბევრი ქართველის გული მორთო და შემოსა ქართული წიგნების გამოცემის სურვილით, მის გაძლიერებით და აღორძინებით.

წიგნების გამოცემის გარდა, ექ. ხელამემ, საქართველოს დაბასა და სოფლებშიაც პირველად დაიწყო ქართული წიგნების ტარება. მაგალითებრ, თბილისიდან ამან პირველად წაიღო გურიაში ქართული წიგნები და დაუწყო ვრცელება, თვით საერო ბაზრობაზედაც მიდიოდა, თან წიგნები მოჰქონდა და ჰყიდდა, რაშიაც ჯეროვან დახმარებას აძლევდნენ ადგილობრივი ქართველი მოხელენიც, ყველა მოხელე ექვ. ხელამის საქმეს სიამოვნებით უმზერდა, მხარს აძლევდნენ, რომ გურიაში პეტრე-პავლობას, ნაგომრობას და სხვა დღესასწაულებშიაც წიგნები ეტარებინა, მისი წარმოება არ მოესპო. ამ საქმემ გურიაში ნიადაგი იპოვნა და გაიმაგრა. შემდეგ დროებში იქ ექ. ხელამის გარდა სხვებიც აღმოჩნდნენ წიგნების მბეჭდავ-დამტარებელ-გამყიდველ-გამავრცელებლებლათ.

სასტამბო საქმეების მართვით და მუშაკობით ისე წავიდა წინ, რომ ექ. ხელამემ 1879 წ. შეიძინა მსწრაფლ-მბეჭდავი მანქანა. სტამბის ასე მოწყობამ მას შესძინა დიდი საქმიანობაც. ამის სტამბაში იქმნა მოკრებილი დასაბეჭდათ ყველა ქართული გამოცემანი, ერთი სიტყვით არ დარჩა რამე ქართული გამოცემა, რომ იგი ხელამის სტამბაში არ ყოფილიყოს დასტამბული. სტამბა საქმიანობით ხშირად ისე იყო დატვირთული, რომ მბეჭდავი მანქანა დღე და ღამე მუშაობდა. ბევრს ქართულ წიგნს მინიჭებია ამ სტამბის საშუალებით ნათელი. 1875 წლამდე, ყველა საეკლესიო საბუთების

ბლანკები და საეკლესიო ხუცური წიგნები რუსეთში იბეჭდებოდა... ექვთიმე ხელამის მეცადინეობით და ფასს დაკლებით ტფილისში იქმნა გადმოტანილი, რომელიც დღესაც მის სტამბაში იბეჭდება.

1896 წ. მთავრობის განკარგულებით 8 თვით შეჩერებულ იქმნა ერთად-ერთი ქართული დღიური გაზეთი „ივე-

რია“. ამ ამბავმა ბევრი ქართველი შეაწუხა, მთელი ერი უგაზეთოდ დარჩა. ამ დროს ე. ი. 1896 წ. დამლევამდე ექ. ხელაძემ მთავრობას თხოვნა მისცა და დღიურ ქართულ გაზეთის გამოცემის „წყაროს“ ნება-რთვა სთხოვა.

წელს, 1902, 24 ივნისს, ამდენ საქმეთა შემდეგ, ბ. ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძეს შეუსრულდა 30 წელიწადი მას შემდეგ, რაც იგი ქართული სტამბის ასპარეზზედ საკუთარის სტამბით იმოქმედა. როგორც ძველათ, ისევე დღეს ექ. ხელაძის სტამბა დატვირთულია სხვა და სხვა ქართულის გამოცემებით და როგორც უწინ, ისევე დღეს ამ სტამბაში ბევრი ვრცელი ქართული წიგნი გამოსულა და უეჭველია კიდევაც გამოვა. ვალად ვრაცხთ დღეს აღვნიშნოთ ამ სტამბის 30 წლის არსებობა და ამ ხნის განმავლობაში მისგან სარგებლობის მოტანაც ქართველთ წინაშე.

როგორც თავშიაც ვსთქვით და ამას წინეთ ეს გაზეთ „ცნობის ფურცელშიაც“ გამოსთქვეს, ჩვენშიაც უკვე მოვიდა ისეთი დრო და გარემოება, როცა ჩვენც უნდა პატივით შევხედოთ ჩვენთ სასტამბო მუშაკთა და მათი შრომის თავაზი და თანაგრძნობაც საქვეყნოთ ვალვიაროთ, რადგანაც ეს ვალია შესმენილის და შორს მხედველის ერის.

ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძე მოკლულ იქმნა 1905 წ. იარმუკაზედ, შიგ სტამბის კარებში, გამოსვლის დროს, იმ ჟამს, როცა ყაზახებმა იარმუკა აიკლეს და ზარბაზნების სროლით აქცევდნენ ყოველივეს. მიზეზი ამ უბედურების ის გახლდათ, რომ ამ დღეს, ამ სტამბის დიდი შენობის ერთი აკოშვიდამ ერთ ბიჭს ყაზახებისთვის ბომბი ესროლა ამის სი-

კვდილით მის სტამბასაც მოედო ბოლო, სტამბა აკლებული იქმნა, დამწვარი ცეცხლისა და ზარბაზნებისაგან. განსვენებულის საქმენი მეტად უბედურად წავიდა და სახლობაც უმწეოდ დაშთა. დარდისაგან შვილიც გაუბედურდა და მოკვდა და მით სტამბის ასპარეზზედ მოისპო ექვ. ხელაძის სახსენებელიც.

მესტამბე გრიგოლ ვასილის ძე ჩარკვიანი

გრიგოლ ვასილის ძე ჩარკვიანის მოღვაწეობა ორ ნაირია, ერთი ქართული წიგნის მაღაზიის გახსნის წინაშე, ქართული წიგნების ბეჭდვის და გამომცემლობის და მეორე სტამბის გახსნის და სტამბის წარმოებით. პირველ ნაწილს უფრო ფართო ისტორია აქვს, იგი ჩვენ ვრცლად გვაქვს ანუხსული, ამიტომ აქ მეორე მხარეს ამის მოღვაწეობისას, ანუ სტამბის საქმიანობას მოკლედ ავსახავთ.

1878 წ. რაკი თფილისში, ჩარკვიანმა და მე ქართული წიგნის მაღაზია გახსენით, ამ გარემოებამ ქართული წიგნების ვრცელების საქმეს ხელი შეუწყო. ქართული წიგნების საჭიროება მაღაზიაში ნათლად გამოსჩნდა. ამ გარემოებამ გრიგოლ ჩარკვიანს სტამბის გახსნაც აფიქრებინა და მან გახსნა პატარა სტამბა. ამ სტამბას მერე სხვა ამხანაგებიც მიემატნენ, და სტამბა ცოტა გააფართოვეს. 1882 წ. ეს სტამბა უფრო გაადიდეს და მასთან ამხანაგებიც მიემატნენ. ესენი იყვნენ გრიგოლ ჩარკვიანი, არსენ კალანდაძე და ალექსანდრე დრევიჩი. სტამბა ამათ მოათავსეს ლორის-მელიქოვის ქუჩაზედ, მესხიევის სახლში.

აქ სტამბამ ორ წელს იარსება, მერე არსენ კალანდაძეს და ალ. დრევიჩს უსიამოვნება მოუხდათ, სტამბა დაიკეტა, ერთი წლის შემდეგ მორიგდნენ და სტამბა სამათ გაყვეს. ერთი ნაწილი გრიგოლ ჩარკვიანს ერგო. ეს ნაწილი დროებით უმოძრავოთ იყო. 1889 წ. მოახლოვებისას გრიგოლ ჩარკვი-

-196-

ანმა სტამბის იარაღს ახალი იარაღიც შესძინა და ახალი სტამბა გახსნა, სადაც მრავლად იბეჭდებოდა ქართული წიგნები.

ამის სტამბამ კარგა ხანს იარსება, ვინაიდან მას საქმეები კარგად აქვდა. ეს სტამბა 1905 წლის კორიანტელსაც შეესწრა, აქ იბეჭდებოდა სხვა და სხვა ქართული წიგნები და გაზეთებიც. ერთის გაზეთის ბეჭდვის გამო გრიგოლ ჩარკვიანი ადმინისტრაციულად დასჯილიც იქმნა და გადასახლებული თფილისიდან, მერე გაანთავისუფლეს, ხოლო ამ სტამ-

ბას და მის პატრონს კიდევ განუმეორდა ასეთივე პირობები და სასჯელი, რაც სტამბაზედაც დიდათ მოქმედებდა. გრიგოლ ჩარკვიანს ზარალიც დიდი მოზდიოდა. სახლობის პატრონ კაცს მუდამ ასეთი ალიაქოთი მობეზრდა და 1910 წლებში, სტამბა გაყიდა, მყიდველმა ეს სტამბა გადაიტანა გორს, დღესაც იქ არსებობს ეს სტამბა.

გრიგოლ ვასილის ძე თუმცა სტამბის ხელოსანი არ არის, მაგრამ იგი მაინც სტამბას კარგად უძღვებოდა, სტამბის არსებობას პირდაპირ ქართული დანიშნულება აქვნდა, დღე და ღამ ამ სტამბაში სულ ქართული წიგნები იბეჭდებოდა. ასეთის შრომით გრიგოლ ვასილის ძე ვალ გადახდილია, მისი სტამბის არსებობას ყოველთვის ექმნება კარგი მოგონების ისტორია, ვინაიდან ამას აჯილდოებს გიგო ჩარკვიანის შრომა სამშობლო მწერლობისადმი დიდი სიყვარული და ამაგი. ყოველივე ასეთ ღირსებას ზედ ერთვის და ემატება იმ შრომის და წვალების ცნობებაც, რაც კი გრ. ჩარკვიანმა ამ სტამბის გამო აიტანა. მაინც ამ სტამბაში დაბეჭდილის წიგნები დღესაც ბევრი სჩანს კიდევ ჩვენის მწერლობის ასპარეზზე. სხვა რამ შრომას გიგო ჩარკვიანისას ჩვენ აქ არ ვნუხსავთ, რადგანც იგი სხვაგან გვაქვს ანუხსული.

არსენ ივანეს ძე კალანდაძე

არსენ კალანდაძე გურული გახლავსთ, პატარაობის დროს-

-197-

ვე, იგი თფილისში ჩამოიყვანეს და კავკასიის მთავარ-მართველის სტამბაში შევირდათ მისცეს. აქ შეისწავლა მან სტამბის ხელოსნობა. თფილისში ყოფნის დროს, იგი დაუახლოვდა ქართველ მწიგნობრობას და მათ შორის პ. უმიკაშვილსაც. ასეთ პირთა რჩევით არსენ კალანდაძემ ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვაც განიძრახა.

1873 წ. არსენამ და იაგ. (ნერსესოვმა, ქართველ გრიგორიანმა და ამავე სტამბის ხელოსანმა), ქართული სახალხო შაურიანი წიგნების გამოცემაც დაიწყეს. გამოსცეს ქალვა-

ჟიანი, ალექსიანი, არსენას ლექსი, მერე „მირიანი“, „ბარამიანი“, „დავრიშანი“ და 1875 წ. „ვეფხის ტყაოსანიც“.

ამავ დროს, ივინი ქართული წიგნების გასაყიდათ, იარმუკაზედ, კვირაობით, სტოლს სდგამდნენ და ქართულ წიგნებს ჰყიდნენ, ესეც პირველი მაგალითი იყო, არამც თუ მარტოდ თვილისში, არამედ მთელ საქართველოში.

წიგნების გამოცემის საქმე კარგად წაუვიდათ, წვრილი წიგნები ბევრი იყიდებოდა, ამ დროს მათ შეუამხანაკდათ ერთი გურული, ეპიფანე კალანდამე, განათლებული და თავის დროის კვალად კარგად მომზადებული. ამ ეპიფანეს თავოსნობით 1875წ. ხიდის ყურზედ, ქართული წიგნის მაღაზიაც გახსნეს, ესეც პირველი საქმე იყო. წიგნის მაღაზიამ ცოტა ხანს იარსება, ვინაიდგან რაღაც სოციალური ბრალდების გამო დაკეტილ იქმნა მაღაზია და არსენ კალანდამეც დაპატიმრებულ მეტეხში. ერთი წლის შემდეგ არსენა გაანთავისუფლეს, წიგნის მაღაზია კი აღარ გახსნა, წიგნების გამოცემა კი განაგრძო.

1880 წ. გრ. ჩარკვიანს შეუამხანაგდა და სტამბა გახსნეს, ამათ სტამბამ ცოტა ხანს იარსება, მერე გაიყვენ, არსენამ ცალკე გახსნა სტამბა, მაგრამ ესეც მალე წაუვიდა ხელიდამ, მერე არსენამ იმეცადინა და ილიკო ყანჩაველის ამხანაგობით გორში გადასახლდა და გორში სტამბა გახსნეს 1886 წ. ტეტიების ქვეყანაში ეს პირველი მაგალითი იყო.

-198-

გორში არსენამ გამოიჩინა საკმარისი ენერგია და სტამბის მახლობლივ წიგნის მაღაზიაც გახსნა.

სტამბის საქმე კარგად წავიდა, აქ მალე სხვა და სხვა საქმეების ბეჭდვაც დაიწყეს. გორს ეღირსა და პირველად აქ დაიბეჭდა ქართული წიგნი პატრი ანსელმო მღებრიშვილის მიერ „მიზამვა ქრისტესი“ თომა კემფელის მიერ. მერე სხვა წიგნებიც გამოიცენ, ზოგს თვით არსენ კალანდამეც ბეჭდავდა. არსენი აქ მეცადინეობდა თავის შემოღების და გვარად ცხოვრებით და სასტამბო საქმითაც დაწინაურდა. შემდეგ გორში დაცოლშვილიანდა. გარდაიცვალა 1913 წ. გორში,

დარჩა მას მეუღლე და შვილები, სტამბას და წიგნის მაღა-
ზიას დღესაც მადი მეუღლე აწარმოებს.

მოკლედ უნდა ითქვას, რომ არსენ კალანდაძეს ქართუ-
ლი სტამბის და წიგნთა გამოსაცემ ასპარეზზედ კარგი შრო-
მა მიუძღვის.

კოწია ჩითანის მე თავართქილაძე.

ოზურგეთის სტამბა კოწია ჩითანის მე თავართქილაძემ
გახსნა 1887 წ. კოწია თავართქილაძე გურული გახლავსთ, და-
იბადა 1860 წ. წინეთ იგი სხვა აღებ-მიცემის კაცი იყო, ხოლო
ამ დროს, მას დიდათ უყვარდა ქართული წიგნების კითხვა, ამ
გარემოებამ იგი დაახლოვა ქართულ წიგნების მაღაზიების სა-
ვაჭრო საქმეებთან, მერე აქედამ ქართულ სასტამბო საქმეებსაც
დაუახლოვდა. კოწია თავართქილაძის კერძო ცხოვრების აღ-
წერას ჩვენ არ შეუდგებით, მართოდ ამ კაცის სამწიგნობრო,
სამწერლო და სასტამბო საქმეებს ავწუხსავთ, ესეც საკმარისი
იქმნება ამ დაუცხრომელი მოღვაწე კაცის ცხოვრების და სა-
ქმიანობის გასაცნობათ.

პირველად, როცა კოწიამ თფილისში ოზურგეთში სტამ-
ბის გახსნის ცნობა მიაგზო, მე გავკვირდი, გამეცინა, ტყუი-
ლი მეგონა, სამაზრო ქალაქში სტამბის გახსნა. ბევრის წვა-
ლების და თათბირის შემდეგ ამ პირმა სტამბის გახსნის ნება-
რთვაც აიღო, მასთან თფილისში იყიდა საბეჭდი სტანოკი,

-199-

ასოები, ასევე სხვა საჭირო ყოველივე იარაღეულობა და ყვე-
ლა ესენი წაიღო ოზურგეთს. ხელოსნები ამან ოზურგეთში
თლილისიდამ წაიყვანა, სხვათა შორის ამასთან იყო ამწყობი
დიომიდე კილაძე, რომელმაც მოუწყო სტამბა. ამ სტამბის
ნახვა და გაცნობა მომიხდა 1900 წ. ვიყავ ოზურგეთს, იქ
გავიცან ამ სტამბის ის ამბები, თუ სტამბის გახსნას გურუ-
ლები როგორ მიეგებნენ. ყველას გახარებია, ოზურგეთის
მცხოვრებნი სიხარულით აღვსილან. სხვათა შორის სტამბის
გახსნის დღეს, მისულა ყველასაგან პატივცემული თავი გრი-

გოლ დავითის ძე გურიელი, ერთი უწარჩინებულესი პირი იმ დროის გურიის ერში და ქართულ საზოგადოებისაგანაც კარგად ცნობილი და უთქვამს სტამბაში:

– ამას რას ვხედავ, გურიაში, ოზურგეთში, წიგნის საბეჭდავი სტამბა. ოხ, თქვენს მარჯვენას კი ვენაცვალე, თქვენსას, რომ ეს მოგიხერხებიათ და მეც მოვესწარ ამას, ამ სასიხარულო დიდ საქმეს.

პატივცემულის გრიგოლ გურიელის მადლობას და სიტყვებს დიდათ გაუხარებია კოწია. გენერალი დახმარებასაც დაჰპირებია. უთქვამს, რომ ყოველთვის თქვენს ერთგულათ მიგულეთო. მოხუცი ამ სტამბით ისე აღფრთოვანდა თურმე, რომ მასზედ უკეთესი აღარა შეიძლებოდა რა მისგან, შემდეგ დროს, ამ პირის საფასით ქართული წიგნებიც კი გამოიცა. ესეც სამაგალითო საქმე იყო და კოწიას სულისა და გულის გასამხნეველად. ჭეშმარიტად, რომ ეს ასეც უნდა ყოფილიყოს და მისთვის სასიხარულო მიგებება მარტო გურულებს კი არა, მთელ ქართველობას უნდა ეთქვა, უნდა ეთქვათ მიტომ, რადგანაც ამ კაცის განძრახვაში კეთილი საქმის და ქართველ ერისადმი სიყვარულის მეტი სხვა არა გამოსიჭვრიტებოდა რა. ამას შემდეგიც დაამტკიცებს.

სტამბის საქმიანობის დაწინაურებას კოწია ისე მუყითად მიეგება, მან ეს საქმე ისეთ დიდ საქმეთ გამაჩნია, რაისა გამო სასტამბო მუშაკობას, ანუ საბეჭდავს ასოებზედ მურის

-200-

წასმით მუშაკობას თვისი მოხუცი დედაც შეაჩვია, ახალგაზრდა ძმები და შემდეგ თვისი მეუღლეც. ყველა ესენი სტამბის მუშაკებათ აქცია. მისი პატიოსანი მოხუცი დედა სტამბაში მუშაკობდა და ვალოკებით საბეჭდავს ასოებს მურს უსომდა. ასევე ძმები იყვნენ, ყველა მათ შეისწავლეს როგორც ამოწყობა, ისევე ბეჭდვა და კაზმვა, ყველა იგინი თავის დროს გახდნენ სტამბის უერთგულესი მუშაკნი, უერთგულეს მაგენი ქართულის სტამბის, ქართული წიგნების ბეჭდვის და სხვაც ბევრის ასეთების, რაც მათვის ერთობ მძიმე უნდა ყოფილიყოს და აუტანელი. ამიტომაც მოხდა რომ ეს მარად

სახსოვარ პირნი ასეთ წმინდა საქმის სამსახურის გზაზედაც დაიხოცნენ. მოხუც დედას სამუშაო საქმე ხელიდამ არ გაუგდია თვის სიკვდილის დღემდის, ასევე კოწიას ძმებს, ყველა ესენი ამ სტამბის და ქართული წიგნების სამსახურის გზაზე დაიხოცნენ. ყველა ამათ სტამბისაგან დაჯაბნილებს ამოუვიდათ პირში სული. ასეთი არის ისტორია ამ პირთა შრომის და მოღვაწეობის, ასეთი არის ბედი და გარემოებაც მოხუცებაში შესულის კოწიასი. თვის მიერ საყვარლათ გამბდარ ქართული სტამბის და წიგნის გამო დაკარგა ყოველისფერი, ქონება, ძმები, დედა და ბოლოს იქამდის მივიდა მისი საქმე, რომ რედაქტორობის და წიგნების ბეჭდვის გამო ციხეშიაც ჩავარდა.

ყოველივე ამაებთან, ასეთ შრომა და ვაივაგლახთან, მაინც კოწიას გული არ წახდნ-ია, იგი მაინც დღე და ღამე წიგნების ბეჭდვით შრომობდა, ბეჭდვის გარეშე, მას ეს წიგნები ზურგიტაც დაჰქონდა, დღეს ერთ ქალაქში იყო, ხვალ მეორეში, ზეგ მესამეს, ღამე მგზავრობდა და მასთან ყოველ გადასატან წიგნების ტვირთს თვით ზიდავდა. ამის ასეთ შრომას ისეთი დაუფასებელი მნიშვნელობა აქვს, რომ მასზედ ვეება წიგნი დაიწერება და არა ეს პატარა წერილი, მაგრამ რას ვიზამთ, დრო ისეთი გახლავსთ, რომ აქ ესეც უნდა ვიკმაროთ, იქმნება შემდეგ სხვებმა უკედ ანუხსონ, ხოლო ის

-201-

კი ითქმის, რომ ყველა ასეთ აუტანელ შრომას, სიარულს, წიგნების ტარებას მძიმე ტვირთის ზიდვას და სხვებსაც. ბევრს ასეთებს არ ვიცი ვინ აიტანს, ვინ იკისრებს, თუ არ თავის ქვეყნისა და ერის სიყვარულით გამსჭვალული კაცი, თუ არ უანგარო მუშაკი, ნამდვილი მუშაკი და სხვაც ასეთნი. ნუ დავიწყებთ ამასთან იმასაც, რომ ასეთ პირს თან სდევს საყოველთაოდ გაჭირება, სიღარიბე, წიგნის გამოცემის უსახსრობა, ვალეები და ხშირად უსაჭიროესი პური, ანუ სადილიც არა აქვს კი. კაი გულისა და სულის კაცი უნდა იყოს რომ ყოველივე ასეთ გარემოებას ზურგი არ მოუხაროს და არ წახდეს, სასოება არ დაკარგოს.

ისიც რა გვარ უმაღლო შრომის ასპარეზზედ, ისიც რა და რა პირობებში, რა უმაღლო, დაუმსახურებელ შრომაში, როდესაც გამომცემლის შრომა არის უნაყოფო, ბეჭდავს წიგნებს, იგი ამშვენებს სხვის ნაწერებს, ბეჭდავს სხვების თხუხულებებს, ამაზედ იკარგება გამომცემლის შრომა, ამაზედ იხარჯება მისი ძალ-ღონე, ენერჯია, მასთან შეძლება, სხვისი ნაშრომი ქვეყნიერდება, დამწერს ეძლევა პატივი, სახელოვნება და ყოველივე ამაებთან გამომცემლის შრომა ჩალის ფასათაც არა სჩანს, იგი დაკარგული შრომა არის გამომცემლისათვის, მას არავინ უმაღლის, არავინ რად აფასებს.

დაფასების გარდა ხშირად მტრობასაც აძლევენ, ჰკლავენ უსამართლოდ, სწამებენ ჩარჩობას და ვინ იცის რას არა მაგრამ ეს კიდევ არაფერი, საქმე და ვაება ის გახლავსთ, როცა გამომცემელს რომელიმე სხვისი ნაწერების გამოცემის გამო ვალები ედება, გამოცემაში ზარალობს, აი ეს არის ცეცხლი და უბედურება, თორემ სხვას კიდევ როგორც იქმნება კაცი გაუძლებს, აიტანს. მობძანდით და ასეთ გარემოებაში მყოფი მწიგნობარი კაცი და გამომცემელი გაამტყუნეთ რამეში. რასაც ჩვენ აქ ვლაპარაკობთ, ეს მარტოდ კოწია ჩითანის ძეს ეხება და მას ხატავს, ხოლო ასეთ პირობებში

-202-

სხვანიც არიან, სხვა გამომცემლებიც განიცდიან ამ ვაებას. ეს ქართული მწერლობის მხვედრი გახლავსთ.

ყოველივე ასეთ უბედურობასა და ხელ შეუწყობლობას და გაუტანლობასთან, კოწიამ მაინც გული არ გაიტეხა და ოზურგეთს გარდა სტამბა გახსნა სენაკში, სადაც მან ქართული წიგნებიც კი ბეჭდა, ამას გარდა ადგილობრივ მეგრელებსაც შეაჩვია სასტამბო საქმეები, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენს ცხოვრებაში. სენაკს გარდა უკანასკნელ იგი თავის სტამბით ბათუმს გადასახლდა, სადაც იგი ქართულ წიგნებსაც ბეჭდავდა. დღეს ამის სტამბა თფილისში არსებობს, სახელდობრ „ნადეჟდა“ და უნდა ვსთქვათ, რომ დღეს კოწია თავის მეუღლით ათასნაირ ხელ მოკლეობას განიცდის, ხშირად უკიდურესადაც უჭირს, მაგრამ მაინც თავისაგან არ-

ჩეულ სამწერლო გზას არ სტოვებს, ინახავს სტამბას და მასთანვე ბეჭდავს ქართულ წიგნებს, ყველა ქართულს გამოცემას ადევნებს თვალთ ყურს, ყველაფერს პატივს სცემს და ჰფარველობს ისე, როგორც მის ხელმოკლეობას შეჰფერის. ეს კაცი მთელის თავის ძალღონით, შეძლებით და სიცოცხლით მარტოდ საქართველოს, ქართველ ერს და მის მწერლობის დაწინაურების ნატვრას ეკუთვნის. ეს ნამდვილია, ამის ღირსებებს კოწიას ვერავინ წაართმევს.

ამიტომაც კოწია თავართქილაძე დაუცხრომელი მუშაკია. ჩვენში იგი ბეჭდავდა სხვა და სხვა წვრილ სახალხო რიგებს. მასთან მოწინავე მწერლებთა ნაწერებს, ზოგი მის გამოცემანი დაკავებულებიც იქმნა, ხოლო იგი ვერც ამ გარემოებამ დასცა სულით, იგი, როგორც წინედ, იგი დღესაც იმავე ხალისით არის სავსე, ისევე დასტრიალებს გარს ქართულ წიგნების გამოცემის საქმეებს და აქავ დროს, თავის სტამბის საქმეებსაც აწარმოებს, რომლის მართვა გამგეობაში მას თვისი მეუღლე თამარიც ეხმარება. დღეს კოწია 54 წლის კაცია და იმედი არის, რომ იგი დღეის შემდეგაც ერთგულად თავისებურის სამსახურის გაწევით დაურჩება ქართულ მწერლობას,

-203-

ქართველი ერის საქმეებს და სამსახურს. რაც შეეხება კალენდრების ბეჭდვას, ნამეტურ კედლის კალენდრის გამოცემის შრომას, ამითიც ხომ მას მიუძღვის დაუფასებელი სამსახური. დიდათ სამწუხარო კი არის ის გარემოება, რომ ასეთ პირი განიცდის დიდს ხელმოკლეობას და უსახსრობას წიგნების გამოცემის საქმეში. სტამბის ტვირთის ზიდვაც ხომ უსახსრობის და უთანხობის წყალობით ყოველთვის ვაება და გაჭირება ადგა კარს. აი ასეთი პირობებით გახლავსთ კოწია თავართქილაძის მოღვაწეობა გარე მოცული. მისი შრომა და ამაგი ქართულ წიგნთა გამომცემლობის ასპარეზზე დაუფასებელია და სამაგალითო, ხოლო მისთვის კი მეტად მწარე და უპირული.

დაუცხრომელმა შრომის და ქართველი ერის მოყვარეობამ, კოწია თავართქილაძე, ერთ საფეხურს, ოზურგეთის

სტამბის ასპარეზზე არ გააჩერა. მან კარგად იცოდა ის გარემოებაც, რომ მათ მომძე მეზობელ მეგრელთა ძირეულ სამშობლო ენის საქმეს რაღაც ორმო ეთხრებოდა, ქართული ენის დამხობას, ზოგიერთ ყალბ პედაგოგები მახვილით მისდევენ, დღითი დღე ასე ბოროტნი სამზადისის თანამომხრეებსაც იძენდნენ. აქ ამათ წინააღმდეგ ბრძოლა იყო საჭირო, მაგრამ როგორ, სიტყვით და კამათით კი არა, არამედ ბოროტების წინააღმდეგ პრაქტიკულის, გონივრულის საქმიანობით. ამიტომ კოწია განიძრახა თავის შრომის სასტამბო საქმეთა შუაგულს სამეგრელოს ქალაქს სენაკში გადატანა. აქ გახსნა წიგნის მაღაზია და სტამბა რამაც იმ დროს იქონია მეტად დიდი ისტორიული მნიშვნელობა, ამ საქმის საიდუმლოება მაშინ არავინ იცოდა, იცოდა იაკ. გოგებაშვილმა და ორიოდემაც სხვებმა. აქ სტამბის გახსნის მიზეზათ ზოგი კოწიას ჩარჩობას ამბობდა, ზოგი ფულის მოგებას, ზოგი ვიწ იცის რაა არა, მაგრამ საქმე კი ასე არ იყო. საგანი სხვა გახლდათ. ეს რომ ცხადია, ამას ასაბუთებს შემდეგი გარემოება.

-204-

თუმცა კოწია თავართქილაძემ ოზურგეთშიაც სტამბის გახსნის დღიდანვე დაიწყო წიგნების ბეჭდვა ხოლო სენაკის სტამბაში გამოცემანი კი ერთი ათად განავრცელა, ვინაიდან სენაკში სტამბის გახსნის საქმეს სხვა დიდი საგანი ედო სარჩულად. ამიტომაც ისე მრავლად დაიწყო აქ წიგნების ბეჭდვა, რომ საბეჭდი მანქანა დღე და ღამ მუშავობდა. ამ გარემოებამ ადგილობრივ მეგრელებს კარგი ზარი დაურეკა და სტამბაში მათ არამც თუ მოსვლა დაიწყეს, არამედ ქართული წიგნების გამოცემასაც შეუდგნენ, ზოგიერთ მეგრელებმა თავისი ნაწერებიც გამოსცეს, რაც იმ დროს დიდი საქმე იყო იმ პირთა წინააღმდეგ, რომელნიც ქართული ენის დამხობას ნატრობდნენ. ამას გარდა მეგრელებში გაჩაღდა საქორწილო და მიცვალებულთა და სხვაც ასეთ მოსაწვევ ბარათების ბეჭდვა.

ყველა ესეთი საქმენი კი ხელს უწყობდა ქართულის

ენის საქმეს. გატაცებულმა კოწიამ სენაკის სტამბის საქმე ისე მოაწყო, რომ აქ წიგნების გამოცემა დაიწყეს თვით სხვა და სხვა ქვეყნებიდანაც, მეც კი გამოვეცი სენაკის სტამბაში რამდენიმე ნაირი ქართული წიგნები. ასევე ბეჭდეს სხვა გამომცემლებმაც. ასეთის საქმით, ანუ სენაკში ქართული წიგნების ბეჭდვის დაწყებით კოწია თავართქილაძემ, დიდი სამსახური გაუწია ქართული ენის საქმეს, ქართულ წიგნების გავრცელებას. ესეთი აღორძინება იყო პირდაპირი წინააღმდეგი ძალა, თითქმის მეხი იმ პირების, რომელნიც ამბობდნენ, რომ ქართული ენა მეგრული არ არის, მეგრელები ქართველები არ არიანო. ამის წინააღმდეგი ძალა მეგრელებში სწორედ თავის ნებით მიდიოდა წინ, რადგანაც იგი ბუნებრივი იყო და მეგრელებმა უფრო უკეთ იცოდნენ ის ისტორიული ჭეშმარიტებაც თუ იგინი ვინ იყვნენ, რა ტომის და რა ენის, ამათში უფრო ჭეშმარიტებით იყვნენ აღვსილნი და ესენი უფრო უკეთესად იძიებდნენ მეგრულ-ქართული ენის ურთიერთ ნათესავობას,

-205-

ვინემც ყალბ მახინჯ პედაგოგ-მასწავლებელნი, რომელთა მზეც უკვე დაბნელდა. ყოველივე ამ ჭეშმარიტ საქმიანობას და მამულისშვილურს სამსახურს დიდს ქომაგობას უწევდა სენაკში ქართული წიგნების ბეჭდვის დასაწყისი და წიგნების ვრცელება. ამით კოწია თავართქილაძეს მიუძღვის სახსოვარი შრომა და ამაგი.

კოწია თავართქილაძე, თავის შემღების და გვარად იყო ყოველთვის მოქალაქურის მიმართულების. იგი ყოველთვის სცდილობდა, რომ ისეთი წიგნები ებეჭდა, რომელნიც ქართველებში მოქალაქურ განვითარებას და ქართული ერის იდეურად მომზადებას ხელს შეუწყობდა. ეს გარემოება კოწიას შესახებ ჩვენგან გაზვიადებული არავის ეგონოს. იგი ჭეშმარიტება გახლავსთ და ამასვე ასაბუთებს შემდეგი საქმენი.

კოწია თავართქილაძემ გამოსცა „მენიერებისათვის წამებული“ ტისანდიესი, თარგმანი. გამოსცა ეგ. ნინოშვილის

ნაწერები რამდენჯერმე, ნ. ჟორდანიას ნაწერები შეკრიბა და ცალკე ტომებად დაბეჭდა, რასაც მოანდომა დიდი დრო და შრომა, დაბეჭდა „ანტიური ქვეყანა“ და ბევრიც სხვა ასეთი წიგნები, რომელთაც ქართულ მწიგნობრობის ასპარეზზედ კარგი ალაგი დაიკავეს. ასეთი სამსახური კოწია თავართქილაძისაგან ჩვენ დიდ საქმეთ მიგვაჩნია და თითქმის სამაგალითოთაც, ვინაიდან ასეთ წიგნების ბეჭდვის დროსაც მას მადლიერი არავინა ჰყავდა და მადლიერებს გარდა მტერი უფრო ბევრი.

სიო ჩითანის ძე თავართქილაძე

ჩვენ ვსთქვით კოწიას აღწერაში, რომ მთელი კოწიას საოჯახო ძალა ქართული სტამბას შეეღლიაო. ეს ნამდვილი გახლავს და მართალი, ამას ცხადათ ასაბუთებს ეს მაგალითებიც. კოწიამ თავის სტამბაში აღზარდა თავის ძმები სიო და

-206-

ასლანი, სიო ისე გამოწურთნა სტამბის ხელოსნობაში, რომ მან ამოწყდობაც შეისწავლა და ბეჭდვაც. ერთსა და იმავე დროს ეს ახალგაზრდა ყმაწვილი კაცი ორივეს აკეთებდა სტამბაში.

ამ გარემოებამ გააბედვინა კოწიას სენაკში სტამბის გახსნის საქმე. ამ სტამბაში მან სიო ჩააბა, სტამბას წიგნის მაღაზიაც გაუხსნა, ყოველივე ესენი სიოს დააწვა კისერზედ ახალგაზრდა სიო სენაკის სტამბას ჩაება დიდის ხალისით და სიყვარულით, იგი გამხნეებულ იქმნა იმ გარემოებითაც, რომ აქ მეგრელებმა პირველად ნახეს სტამბა და ქართული ასოების ბეჭდვა, რასაც იგინი დიდს პატივსაც სცემდნენ.

სიომ სტამბას ჩინებულათ დაუწყო მართვა და გამგეობა, დროით ისე მოაწყო სტამბის საქმე, რომ მალე მეგრელებმაც დაიწყეს აქ საქორწილო ბარათების ბეჭდვა. ამას მოჰყვა ქართული წიგნების გამოცემა, რასაც მეგრელები სიამოვნებით უმზერდნენ და წიგნების ბეჭდვასაც ეჩვეოდნენ. ეს კიდევ გახლდათ დიდი საწინააღმდეგო ძალა იმ პირობების,

რომლის წარმომადგენელიც გახლდათ ამორდიადა ის მცნება, რომ მეგრელები ქართველები არ არიან, მეგრული ენა და ანბანი სხვა არის და ქართული სხვაო. სენაკის სტამბამ და სიოს ქართულმა მოქმედებამ ამ ყალბ ცნობას ძირი გამოუთხარა და მეხი დასცა თავში.

სიოს მოქმედება სენაკში იყო საქმე, საქმის კეთება და არა ლაპარაკი, ქადაგება და თუნდ წერა. იგი საქმეს აკეთებდა და ეს საქმეც ებრძოდა ბოროტებას, ამით იგი ისე იყო მოწყობილი, რომ სტამბაში დღე და ღამეც არ ეძინა და მუშავობდა. ეს მე ჩემის თვალთ ვნახე იმ დროს, როცა მეც დავბეჭდე რამდენიმე წიგნი სენაკში. სიო სტამბის მუშავობაში ღამესაც კი ათენებდა. მას ერთობ დიდი ნატვრა აქვდა მის, რომ ამ შუაგულ სამეგრელოს ქალაქის სტამბაში, რაც შეიძლება ქართული წიგნები მრავლად ვბეჭდოთ. ამიტომაც ამათ სენაკში უფრო ბევრი ქართული წიგნები გამოსცეს ვიდ-

-207-

რე ოზურგეთში, თუმცა ოზურგეთს უფრო წინედ დაარსეს სტამბა, აქაც კი მუშავობდა სიო ენერგიულად.

სენაკში ჩემის ყოფნის დროს 1890 წ. სიომ ასეთი სიტყვა მითხრა: აქ, სენაკში, რაც შეიძლება მრავლად უნდა ვბეჭდოთ წიგნები და მით შევაჩვიოთ მეგრელებიც ქართული წიგნების ბეჭდვას და კითხვასაც. ეს თუ მოხდება, მაშინ მეგრელების მოციქულების საქმე თავის თავად დაიფუშება, იგინი ველარაფერს გააწყობენ. ამორდია ვერას გააკეთებს. ამის ნიშანიც უკვე სჩანს.

ასეთი შეხედულების იყო ეს ყმაწვილი კაცი და იგი მისთვის თავდადებითაც შრომობდა. სამწუხაროდ, მისმა ბუნებამ დაუსრულებელი შრომა ვერ აიტანა, სტამბის მუშავობისაგან დასნეულდა და 1902 წ. სოხუმის სანატორიუმში გარდაიცვალა 26 წლის. ამის სიკვდილით დაიფუშა ბევრი რამ ქართული ენის სასარგებლო საქმენი სენაკში. კოწიასაც სიოს სიკვდილით წელი მოსწყდა.

მეორე ასეთივე უბედურება

როგორც ოზურგეთს, ისევე სენაკში საჭირო იყო მკაზ-
მავიც. ეს კი იქ არ ჰყვანდათ და წიგნების დაკაზმისთვის ყო-
ველთვის წვალეზაში იყვნენ. კოწიამ ისურვა ამის შევსებაც,
ამან თფილისში ჩამოიყვანა თავისი მესამე ძმა ასლანი, შა-
გირდათ მისცა ერთ გამოჩენილს მკაზმავს, ზ. ცომიას, რო-
მელიც იმ დროს ეს მკაზმავი განთქმული იყო მთელს თფი-
ლისში თავის კარგის ხელოსნობით. ასლანმა ასეთ მცოდნე
ოსტატის ქარხანაში შეისწავლა ხელოსნობა და მერე თავის
ძმის კოწიას სტამბაში წავიდა სამუშაოდ. როგორც სიო,
ისევე ეს ასლანიც დაუცხრომლად მუშაკობდა ყოველთვის
და სტამბის გარშემო ხალხს რთავდა დაკაზმულის წიგნებით.

სიოს სიკვდილმა ასლანზედ ერთობ ცუდი შედეგი იქო-
ნია, ვინაიდგან იგინი თანაზრდილნი იყვნენ და კარგი თვი-

-208-

სების ძმებიც. სამწუხაროდ წლის თავზედ, 6 აგვისტოს
1903 წ. ასლანიც გარდაიცვალა 22 წლის. ამ უბედურება-
მაც ერთობ დიდი ზე გავლენა იძინო კოწიას საქმეებზედ,
ვინაიდგან მას მოსწყდა ჯერ მარჯვენა ხელი და მერე მარც-
ხენა. სამწუხაროდ, მართლაც, ამათ სიკვდილის შემდეგ კო-
წიას სტამბის საქმენიც ერთობ შეფერხდნენ და ცუდის პირო-
ბებით მორთვნენ. ასეთ მსხვერპლის შეწირვა იყო საზოგადო
ხასიათის მექონი და არა კერძო ქართველთა ცხოვრებაში.

კოლია თავართქილაძის სტამბა ბათუმს

ბათუმს სტამბების გახსნის საქმე კარგად წაუვიდა, აქ
პირველ მესტამბე იყო სტეფან მელიქიშვილი, მერე ალექსან-
დრე მახარაძე, ამის სტამბა შესამჩნევი იყო მით, რომ ამ
სტამბაში, ქართველმა სამხედრო პირმა, თავ. ვაჩნაძემ, ბა-
თუმში რუსული გაზეთის გამოცემა დაიწყო, რაც პირვე-
ლი მაგალითი იყო ბათუმში. ამათ შემდეგ ბათუმში გაჩნდა
კოწია თავართქილაძე, ვის სტამბაშიაც პირველად დაიბეჭდა
ქართული წიგნი, ბათუმის ეს სამაგალითო მოვლენა ჩვენ

მაშინათვე ავსუხსეთ იმავ დროის გაზ. „კვალში“.

ამათ შემდეგ, ბათუმში სტამბები კარგად მრავლობს, მესტამბენი არიან როგორც ქართველები, ისევე უცხო ტომისანი. სხვათა შორის, ბათუმში არსებობს დღეს ერთი სამაგალითო კაცის სტამბა, ეს გახლავსთ კ. თავართქილაძე.

კოწია თავართქილაძის მოღვაწეობას სტამბის ასპარეზზედ მე კარგად არ ვიცნობ, ხოლო იგი სხვებმა ღირსეულათ მაცნობეს და ბევრი რამ საინტერესო ამბები გადმომცეს, ეს მეც მომყავს აქ, ვინაიდგან იგი ეხება ქართული წიგნების გამოცემის ხელის შეწყობის საქმეს. ერთმა გამომცემელმა მიაძბო, რომ იმ დროს, როცა ბათუმის სხვა სტამბებში კაც ახრჩობენ დასაბეჭდის გადასახადშიო. მე კი ესა და ეს ქართული წიგნი თავართქილაძემ ნისიად დამიბეჭდა და ფულიც იმ დრომდე მადროვა და არ

-209-

შემაწუხა, ვიდრე წიგნებს გავყიდდი, ახალში ანალებიდამ გადუხდითო. მეორე გამომცემელმა მიაძბო, მაგ. გამომცემლობით თავართქილაძემ დამაყენა ფეხზეო. სამი წიგნი დამიბეჭდა ნისიათაო და ამას გარდა, ერთის ვრცელის ტომის წიგნის ქალაღიც თვით გამომიწერა და ისიც კი მანისიავაო. ასეთი საქმით მე შევიძელ იმ ვრცელი ტომის გამოცემა, თორემ მე მას ვერა დროს ვერ დავბეჭდავდიო.

სხვებმაც სთქვეს ასეთი კეთილი საქმენი ამ პირის და თან შეაქეს მისი საქციელი ქართული წიგნების ბეჭდვის წინაშე. ასეთ საქმეებს ეს მესტამბე თურმე ხშირად ახერხებს და ამით ბევრს ღარიბ გამომცემელს აძლევს სახსარს გამომცემლობისას. ეს უეჭველია მართალი იქნება, ვინაიდგან რაც ერთმა სთქვა, ის მეორემ დაასაბუთა, მესამემ და სხვებმაც. ამას გარდა საქმეებს თურმე ზოგიერთს იაფ ფასითაც იღებს თურმე და არა ძვირათ სხვა მესტამბეებით.

ამიტომ ჩვენს ამ მესტამბეს ვუწოდებთ სამაგალითო მესტამბეთ და მისაბაძათ სხვათაგან. ასეთ მესტამბეთა საქციელი ქართულ მწიგნობრობას ფეხზედ დააყენებს, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ჩარჩ მესტამბეთაგან ყველაფეს სული ამოეხუთება. ამ მესტამბეს ჩვენ ვწუსხავთ სამაგალითოთ და საქმემან

მისმან შეაქოს თვით იგი და მისი მამულის შვილობა და ქართული მწიგნობრობის სიყვარულის პატივისცემა.

მიხეილ სპირიდონის ძე გაჩეჩილაძე

1890 წ. ყვირილის ნორმალურ სკოლაში სწავლა დაამთავრეს რამდენიმე ქართველ მოწაფეებმა და მათ შორის მიხ. სპირიდონის ძე გაჩეჩილაძემ, ალექსანდრე არაბიძემ, ივანე არდაშვილმა, ილია მაღლაკელიძემ და ტრიფონ ნიორაძემ. ყველა ამათ სკოლის სკამზედვე განღვიძებიათ გონება, თვალი გაუხილებიათ და მწიგნობრობის კითხვასაც შესჩვეოდ-

-210-

ნენ კარგად სკოლაში ყოფნის დროსვე. ესენი დაუახლოვდნენ ქართულ მწიგნობრობას და სკოლის შემდეგ, ცხოვრებაშიც, მწიგნობრობა საქმეთ და საგნად გახადეს. ეს იყო მათი ახალგაზდური დევიზი.

მწიგნობრობით გაღვიძებულ ახალგაზდებს ფხიზლად გადახედეს თავიანთ მშობელ ქვეყნის კუთხის სოფლებს და მასში მცხოვრებთ ხალხს და კარგად გააცნეს მათი ცხოვრების ავ-კარგიანობა, გაიცნეს ისიც, თუ მათ რა უჭირებდათ ცხოვრებაში და რით იყვნენ დაქვეითებულნი. ყოველივე ამ ნაკლის სახსრად მათ უადვილესად დაინახეს ქართული მწიგნობრობა, წიგნების ვრცელება, დაძინებულ გლეხობაში განათლების პატივის ცემის შეტანა.

ამიტომაც მათ განიძრახეს ყვირილაში წიგნის მაღაზიის დაარსება და ეს მალეც მოახერხეს, წიგნის მაღაზია გახსნეს. ეს მოახერხა ალექსანდრე არაბიძემ. წიგნის მაღაზიამ მათ ნათლად დაანახვა ქართული სახალხო წიგნების სიღატაკე და ამიტომ მათ განიძრახეს წიგნების გამოცემაც და დაიწყეს ესეც, მაგრამ გამოცემას ერთი და ორი კაცის ნივთიერი ძალა ვერ აკმაყოფილებდა, ამიტომ მათ დაარსეს ამხანაგობა ასეთის გამომცემელთ სახელდობრ „გლეხი“ და ამ სახელით მათ დაიწყეს წიგნების გამოცემაც. პირველი წიგნი „გლეხის“ ამხანაგობის ამათ ბათუმს დასტამბეს 1893 წ.

რაც მაშინათვე ავსუხსეთ ჩვენ გაზეთ „კვალში“. მერე ამ „გლეხის“ სახელით თფილისშიაც გამოსცეს რამდენიმე წიგნი.

სტამბის სიშორემ მათ კარგად მიახვდინა ქართული სტამბის საჭიროებაც, განიდრახეს ყვირილაში სტამბის გახსნა და ამის მოხერხებასაც შეუდგნენ, ამ დროს, მიხეილ გაჩეჩილაძე ბათუმიდამ ყვირილაში გადმოვიდა, სტამბისა და წიგნის მალაზიას მოჰკიდა ხელი. ალ. არაბიძეს მალაზია მან შეისყიდა და მის შემდეგ სტამბის გახსნაც დროით იქმნა. ყვირილაში სტამბაც მალე გახსნეს და ქართული წიგნების ბეჭდვაც და-

-211-

იწყეს. სტამბის არსებობამ აქ 1905 წ. გასტანა, ხოლო ამ წელს კი აკლებულ იქმნა ჯარისაგან და მით მოსპობილი.

აქ მოკლეთ მოვიხსენიებთ კვალად ზემოხსენებულ ხუთ ქართველ ახალგაზრდებისა ნაყოფიერს და სიმპატიურს შრომას ყვირილაში. ამ პირებმა სტამბის გახსნით არ დაიკმაყოფილეს თავი, მათ სხვა საზოგადო საჭირო საქმენიც დაინახეს დასაარსებლად და მათს მოწყობასაც შეუდგნენ. მაგალითებრ ამათ განიდრახეს ყვირილაში თიატრის დაარსება და ესეც დაარსეს, რაც 10 ათას მანეთამდე მოუნდა, ესეც დიდი, მეტად კარგი საზოგადო საქმე იყო იმ დროს. განიდრახეს აგრეთვე სამეურნეო ბანკის დაარსება და ესეც მოაწყეს და ბანკიც დაარსეს, ამათ გარდა სხვაფრივაც ჩინებულად შრომობდნენ, ხოლო ყველა ამათ განდრახვას ბოლო დაედო 1905 წ. შემთხვევებმა და ყვირილის აკლებამ.

ამავე დროს შეწირულ იქმნა მსხვერპლად ვანო არდიშვილი, გონიერი ყმაწვილი კაცი და თავის ქვეყნისა და ერის სიყვარულით ღრმად აღვსილი. მოკლულ იქმნა 1906 წ. უცაბედათ იმავე ქალაქ ყვირილაში. ამავე პირის სიკვდილის დროს მოისპო ყოველივე ამ პირთა ნაამაგდარი საქმენი. მიხ. გაჩეჩილაძე თფილისში გადმოსახლდა და 1906 წ. შუა ზაფხულს ყვირილის სტამბის ყოველივე თფილისში გადმოიტანა, ზოგიც პეტერბურგში ახალი საბეჭდი და იარაღეულობა იყიდა და ამ წლის აგვისტოში, მადათოვის კუნძ.ელზედ სტამბა გახსნა, სტამბის ნება რთვა მე მაქვნდა აღებული.

ამ სტამბაში გ. ესაძემ დაბეჭდა პატარა წიგნი „ვირი და მუშა“ ამის გამო ოქტომბრის 6 სტამბა დაიკეტა გუბერნატორის ბრძანებით და მეც მეტეხში დამაპატიმრეს, ერთი თვის შემდეგ თავდებით და ფულით გამანთავისუფლეს. ვეცადეთ და ნოემბრის გასვლამდე სტამბა გავხსენით. დეკემ. 9 სტამბა გაქურდეს, კვირა საღამოს, 8 საათზედ ამერიკანკა მოჰპარეს. ამ გარემოებამ მთავრობის წინაშე დიდი აურზაური გამოიწვია. მ. გაჩეჩილაძე დააპატიმრეს, ასევე სტამბის

-212-

ხელოსნებიც. სტამბა დაკეტილ დარჩა კარგა ხანს. ორი თვის შემდეგ მ. გაჩეჩილაძე გაანთავისუფლეს, ჩვენ ვეცადეთ და მესამე თვეს სტამბა გავხსენით იმავე ალაგას, საქმიანობა განახლდა. სტამბის არსებობას ბევრი რამ გადაეღობა წინ, მაგრამ ყოველივე დავსძლიეთ. მეც მალე მოვიხადე სტამბის უფლების ვალდებულება თავიდან.

მას შემდეგ ეს სტამბა მუშავობს თფილისში და მას აწარმოებს მ. გაჩეჩილაძე. თვით მ. გაჩეჩილაძე ბეჭდავს ქართულ წიგნებს, კალენდრებს და ხანდისხან დრო გამოცემათა საქმეებშიაც იღებს მონაწილეობას, რაც კი შეუძლიან მეცადინეობს ყოველთვის, რომ ბევრი წიგნები გამოსცეს და მასთან საუკეთესო და კარგებიც. ამის ნიშნები მან უკვე გვაჩვენა. ბევრი რამ ევროპიელთ და ჩვენ მწერალთა ნაწერები ანტიკათ გამოსცა, ამას გარდა, ზოგი ჩვენ სიტყვა კაზმულ მწერალთა ნაწერები სახალხოთაც გამოსცა და მასთან თავად, მაგალითებრ ნ. ბარათაშვილის ლექსები 10. კაპ. ასევე სხვა წიგნებიც აქვს მას იაფად გამოცემული. იმედია, რომ შემდეგ უფრო მეტს უნარსა და ენერგიას გამოიჩენს ეს გამომცემელი თავის ასპარეზზედ, სტამბას დიდი თანხა მისცა გ. ჩივაძემ.

მესტამზე მიხა კიკნაძე

სტამბა „იდეალი“ და მესტამზე მიხეილ კიკნაძე.

სტამბა „იდეალი“ ჩვენში უცნობი არის. იგი მცირე ხანს

არსებობდა, ხოლო ამ მცირე ხნის განმავლობაშიაც მან გვაჩვენა თვისი დანიშნულება, ანუ მიზანი არსებობის და მოქმედების. აქ დაწყობილ იქმნა ქართული წიგნების ბეჭდვა მრავლად. სტამბას ისეთი გარეგან სახე მიეცა, იგი ისე გამოჩნდა, როგორც უტყუვრად დაამტკიცა მის შინაარსიანი მოქმედება, ისევე მის ქართული სულიერება, ქართულის

-213-

ერის ინტერესების მესაკუთრეობა და ამ ერის წინაშე სამსახური.

ამის ეჭვს და ცილს სტამბა „იდეალზედ“ ვერავინ იტყოდა, ვერავინ რას იფიქრებს. ასეთის ფართოს წესდებით დაარსდა ეს სტამბა. სამწუხაროდ, მხოლოდ მის ახალგაზრდა პატრონს არ აქვდა ბედი ასეთის სამსახურის გაწევის და შესრულების. იგი უდროვოდ გარდაიცვალა და ამით მის წაღილსაც მოედო ბოლო, მიეცა დასასრული. პატიოსან მშრომელ მამულიშვილს თან გაჰყვა თავის მამულის და ერის სამსახურის დარდები, ვინ იცის რამდენი მწუხარება, რადგანაც ამ სტამბის საქმე ასე გათავდა, ამიტომ იქ მოვიყვანო ცნობებს თვით მესტამბე მიხეილ კიკნაძეზედ.

მიხეილ კიკნაძე კახელი, თელაველია, თბლისში, ხელაძეს სტამბაში სწავლობდა ხელოსნობას. შაგირდობაში მან გამოიჩინა საუცხოვო სახელოსნო ნიჭი, შნო და დიდი ენერჯია. ამას გარეშე იყო ქართული მწიგნობარიც, თავის შემღების დაგვარად იცოდა საქართველოს ისტორია, იცნობდა მწერლობას, შესწავლილი აქვდა ქართველი ერის ცხოვრების პირობები, დიდი მოტრფიალე იყო ქართველი ერის საერო განათლების და მასთან სახალხო წიგნების გამოცემის. ამით იგი ისე იყო აღფრთოვანებული, რომ სტამბაში ის იყო შაგირდობა გაათავა და მაშინათვე ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო, მოკლე დროის განმავლობაში მან გამოსცა სამი საბავშო წიგნი, მასთან ყველა ესენი ისე კობტათ, ლამაზათ, კარგ ქაღალდზედ, სხვა და სხვა ყვავილიანის ასოებით და სურათებით, ერთის სიტყვით ისეთი ანტიკა წიგნები გამოსცა, რაც მოკლე დროის განმავლობაში სულ გა-

საღდა. ყველა ემადრიელებოდა ასეთი აწტიკა წიგნების გა-
მოცემის გამო. გაზეთებშიაც კაი წერილები მიუძღვნეს.

მიხა კიკნაძე რა თვისების და მამულიშვილობითაც იყო
სავსე, მას რა მომავალიც ექმნებოდა ეს დღესაც ბევრს მის
ამხანაგებსაც ეხსომებათ. მოკლე დროის განმავლობაში იგი

-214-

ისე წავიდა სტამბის ხელოსნობით წინ, რომ თავმოწონებით
და ქებით გადვიდა სამუშაოდ „ქართულ ამხანაგობის სტამ-
ბაში“. 1900 წ. საფრანგეთში მსოფლიო გამოფენა რომ გა-
მოცხადდა, ახალგაზრდა მიხამ პარიჟში წასვლა მოინდომა.
თავის განძრახვა ზოგიერთებს აუწყა, იგი ყველამ მოუწო-
ნა. გზის ხარჯი უჭირებდა საქმეს, შეძლების დაგვარად მო-
უხერხეთ წასასვლელი ფულიც. მოგროვების საფუძველს ის
გვამლევდა, რომ მიხა პატარაობის დროს, სტამბაში შაგირ-
დობისას, ავით გახდა, ანთებით და მისგან იგი დაყრუვდა და
დამუნჯდა კიდევ. გამოფენის მკურნალთა მეცნიერებისაგან
მორჩენის, იმედი აქვდა, ამიტომაც უწყობდით ხელს, რომ
ეგები იქ მორჩენილიყო.

გამოფენამ მისთვის ამაოდ ჩაიარა, ვერ მორჩა, ხოლო
პარისში დარჩა, სტამბაში შევიდა, მოკლე დროის განმავლო-
ბაში ჩინებულად დაწინაურდა ფრანგულ ენაში და მასთან
სტამბის ოსტატობაშიაც. თუ მან სმენა წართმეულმა რა გვარ
შეისწავლა ფრანგული ენა და რა გვარად დაუახლოვდა ევ-
როპიელს განვითარებას, როგორ შეითვისა იგი, ეს არის
ჩვენთვის საყურადღებო. ჯერეთ 1905 წ. მოახლოვებული
არც კი იყო, რომ ევროპაში მყოფთ ქართველთ წინაშე აზ-
რი დაიბადა საქართველოს შესახებ გაზეთის გამოცემის რო-
გორც ფრანგულს ენაზედ, ისევე ქართულზედ. ასეთ პირთა
განძრახვას დასასრული მიეცა პარისში, აქ გადასწყდა საერ-
თოდ რომ პარისში დავაარსოთ ფრანგული და ქართული გა-
ზეთიც, რითაც შეგვეძლება ჩვენი ქვეყნის ამბები ევროპიელთ
შევატყობინოთ, გაგვიცნან და ქართულის გაზეთითაც მთელ
ქართველობას ვესაუბროთო, ვაცნობოთ ისეთი ამბები რასაც
იგინი საქართველოში გაიცნავენო.

დაასკვნეს ამის წადილი და საქმესაც შეუდგნენ, ამ დროს და ამ წრეში სხვათა შორის ერია მიხა კიკნაძეც. ბევრი თათბირის შემდეგ სტამბა მოაწყეს, ასოები გაიჩინეს და გაზეთი „საქართველოს“ გამოცემა დაიწყეს ორს ენაზედ, ფრან-

-215-

გულსა და ქართულზედ. ასეთ საქმის მოწყობას, გინდა რომ თანხაც დიდი აქვდესთ, მაინც ენერგიული შრომაც სჭირიათ, განუსაზღვრელად საქმის სიყვარული, ენით მოუთვლელი ცდა. ისეთ პირათ ჩვენ ვხედავთ მიხეილ კიკნაძეს რომლის იქაური შრომა და ამაგი არის მეტად სიმპატიური და საყურადღებო. ვიდრე „საქართველო გამოდიოდა, მიხეილიც იქ იყო და შრომობდა, ყოველივეს ეს აწარმოვებდა, ეს უძღვებოდა წინ, როცა „საქართველო“ დაიხურა და საქმეც დაიშალა, მის შემდეგ მიხეილიც ცუდათ აღარ დადგა, თავის სამშობლოში დაბრუნდა და მოკლე დროის განმავლობაში გახსნა სტამბა „იდეალი“, რასაც საწყალი კარგად აწარმოებდა, მაგრამ მალე გარდაიცვალა 1913 წ.

ხაშურის სტამბა. სურამს აქეთ, ქართლის სოფლის ხალხს ღრმად სძინავსთ. ქართველ ტეტებებს სულ არაფერი აღვიძებსთ და ამხნევებსთ. მათთვის არც ვაჭრობა არსებობს, არც სხვა რამ ასეთნი, ეს კი არა და დრო იყო, რომ იგინი არც არა საჭირო ხელოსნობას მისდევენ. თვით მათივე საჭირო კალატოზი და დურგალიც კი იშვიათი იყო მათში, ქართლის გლეხ-კაცობაში, სოფლად, იქმნება სადმე თითო ოროლა მიკიტანს შეხვდეთ, სხვას ვერაფერს ნახავთ, ისიც შეიძლება სომეხი იქმნეს, ან სხვა ვინმე ტომის. ქართველობაში კი მარტო გლეხებს კი არ სძინავსო, არამედ სძინავსთ თვით მათ შემჭმელ თავად-აზნაურებს, ანუ იმ წოდების პირთ, რომელთა არსებობამაც გამოხრა საქართველო, საქართველოს სამეფო და ქართველი ერის ნაცია – გვარი.

ასეთ ერისთვის ქართლსა და კახეთში, საერთოდ ჭამა, სმა, ქეიფი და ლოთობის მეტი სხვა არაფერია დაშთენილი. ესენი მარტოდ ამას უნდებიან და მერე სმისაგან დაბრმავებულ და გამოლაყებულნი მისდევენ თავიანთ უძრავ ქონების

დასყიდვას, ასე და ამ გვარად, ტექტიებში ყოველივე უძრავს ჰყიდის თავადი, ჰყიდის აზნაური და ჰყიდის და ან არ ყიდულობს თავის თავის მტერი ქართლელ-კახელი გლეხიც. ასე-

-216-

თის დამხვრჩვალის ერისთვის ქვეყანაზედ საჭიროდ აღარაფერია დარჩენილი თვინიერ თავიანთ ოჯახის მტრობის, მოსპობის და ათასიც სხვა ასეთების, რითაც ბრწყინავენ ტექტიები. ასეთ ერს, ასე დაქვეითებულთ და გათახსირებულთ თვით თავიანთ თავიც არ აგონდებათ, თავიანთ ოჯახის საჭიროება და ამათ აბა მწიგნობრობის საქმე და სტამბის გახსნის საჭიროება ვიღამ უნდა ჰკითხოს, არავინ.

ყოველივე ეს გაგვახსენა ხაშურის სტამბის საქმემ და იმ გარემოებამაც, რომ ამ ძირეულ ტექტიების კუთხეში, ამ ძირეულ ტექტიების აკვანში, სადაც მათ ასე ტკბილის სიმკვიდრით სძინავს, სტამბა გახსნა ვიღაცამ, მაგრამ ეს ვიღაცა ტექტია კი არ გეგონოს. არა, იგი მათ ღმერთმა აშოროს: ამასთან იგინი შორს გახლავან, ეს მათი საქმე არ არის, ამას ასაბუთებს იგივე ცხადი ჭეშმარიტება, რომ ხაშურის სტამბა ეკუთვნის იმერელს, გურულს. თუმცა ჩვენ გვძინავს, მაგრამ მადლობა ღმერთს, რომ იმერთ მანაც ღვიძავს.

ხაშურის სტამბა გახსნა იოსებ ფილიპეს ძე ყაჭეიშვილმა, ახალგაზრდა გურულმა, სტამბის საქმიანობის არა მცოდნეც კი, მაგრამ მის საქმიანობს შეგნების მოტრფიალემ, სტამბის, ანუ ბეჭდვითი სიტყვის დიდი პატივისმცემელმა. ამან თავის ენერგიულის შრომით დასძლია ყოველ სასტამბო უცოდინრობას და მხოლოდ ერთად ერთი საქმის სიყვარულის წყალობით ხაშურში, ტექტიებს გაუხსნა პატარა კობტა სტამბა და ამავე სტამბის მახლობლად მოაწყო წიგნის მაღაზია და საკაზმავიც. ასეთი საქმე, ანუ სტამბის გახსნა იოსებ ყაჭეიშვილისაგან იმდენად პატივსაცემია და მნიშვნელოვანი, რაისა გამო არ შეიძლება, რომ მისი წარმატება, პატრონის დღეგლძელობა. და დაწინაურება არ ვინატროთ. ეს უნდა ვინატროთ მით უფრო, ვინაიდან იქმნება ასეთ საქმიანობა მანაც გამოავლიოს ეს მძინარა ფუყე ტექტიები.

ამის ძალათ და წამლად ამ სტამბას მიტომ ვასახელებთ, რადგან მიუხედავად მის, რომ ამ შუა გულ ძირეულ ტე-

-217-

ტიათა ქვეყანაში, იოსებ ყაჭეიშვილმა გახსნა პაწაწკინტელა სტამბა, ხოლო ამ პატარა სტამბის პატრონმა თავის სტამბასა და გულში დიდს საქმესაც მისცა ალაგი, ხაშურის სტამბაში მოაწყო ქართული ასოები და 1912 წ. ქართული წიგნების გამოცემაც კი დაიწყო მოკლე დროის განმავლობაში, ანუ სტამბის გახსნიდამ დღემდე ამ სტამბაში გამოიცენ შემდეგი წიგნები: 1) მოთხ. „მართალი ამბავი“ გიგაურის ასულის, ფასი 5 კაპ., 2) „ლექსები“ კ. რამიშვილის ფ. 10 კ., 3) „ექიმი აშრი ბაჯიანი“ კომედია რამიშვილის, ფასი 25 კ. და სხვანიც, რომელთაც ჩვენ აქ არ ვასახელებთ. საქმის დასამტკიცებლად ეს სამი წიგნის დასახელებაც კმარა.

ეს რომ იმერეთში დაებეჭდა ვისმეს, მასზედ არას ვიტყვით, მაგრამ რაკი ეს მოხდა ამ ძირეულ ტეტიათა ქვეყანაში, ამიტომ ეს აქ ასეთის სასიხარულოს კილოო აღვნიშნეთ, ვინაიდგან როგორც გადმოგვცა თვით იოსებ ყაჭეიშვილმა, მას ნატვრა აქვს, რომ არამც თუ მარტოდ სხვის ნაწერები ბეჭდოს, სხვების საფასით, არამედ სურვილი აქვს, რომ თვითც გამოსცეს სხვა და სხვა დროს წვრილი, სახალხო წიგნები და მით ადგილობრივ, ქართველებში ხელი შეუწყოს წიგნების გავრცელების საქმეს. ეს არის ჩვენთვის სანატრი და ამიტომაც ამ ახალ სტამბას უსურვებთ წელში გამაგრებას და პატარა სტანოკიდან დიდს მაშინაზედ გადასვლას, რათა იოსებ ყაჭეიშვილის შნოთი და ცდით ხაშურშიც გაისმას ქართული წიგნების ბეჭდვის მანქანის გუგუნი. ეს სტამბა გახსნეს 1912 წ.

**ხონის მესტამზე ალექსანდრე თეოდორეს ძე
მაჭარაძე**

ხონი ძველად არის დაარსებული, მისი ქალაქათ გადა-

კეთება ეკუთვნის 813 წ. იმავე დროს. ეს ხონი გაუმშვენე-
ბია აფხაზეთის მთავარს თეოდოსე პირველს. ამ თეოდოსეს

-218-

მეუღლე იყო აშოტ კურატპალატის ქალი. „ქართლის ცხოვ-
რებაში“ ეს თეოდოსე საკმარისად არის აწერილი. ხონის
დარქმევის ისტორიაც ასეთი გახლავსთ: მერვე საუკუნის და-
სასრულს, ისლამის მაღიარებელნი ებრძოდნენ ლაზებს, მა-
შინ ლაზები და აფხაზები ერთ სამეფოს შეადგენდა. ასევე
ამათი მტერი ბიზანტიელთაც ებრძოდა, ამიტომაც ლაზებმა,
აფხაზებმა და ბიზანტიელთა პირი შეკრეს, შეებრძოლენ და
მტერი დაამარცხეს, განდევნეს.

მტრის გაძევების შემდეგ ქალაქ ხონს გააკეთეს კარგი ეკ-
ლესია წმ. სტეფანეს სახელზე და ამიტომ ამ ქალაქსაც
ბერძნულად უწოდეს „ჰონო გურისი“, შემდეგ, ანუ მეცხრე
საუკუნეში, ამ ბერძნულის სიტყვიდამ გადაკეთდა და დაერ-
ქვა ხონი. ასეთია მოკლე ისტორია ხონის ქალაქის დაარსე-
ბისა.

ასეთ უძველეს ქალაქში 1889 წ. პატარა სტამბა გახსნა
ალექსანდრე მაჭარაძემ, ხონელმა მკვიდმა, მასწავლებელმა.
ამ სტამბამ თავის ნაყოფი გამოიღო. მართალია იგი პატარა
სტამბა არის, მაგრამ მან გამოზარდა სტამბაში ისეთი შეგირ-
დები მესტამბეთ, როგორც არის დღეს ბათუმის მესტამბე
ნიკო ხვინგია და სხვა ასეთნიც. სტამბა დღესაც ერთობ
მცირეა, დღეს კი ღირსია ეს ქალაქი, რომ აქ უკეთესი სტამ-
ბა იყოს, ვინაიდან ხონის ერს დიდი მაზრა აქვს და ამას
გარდა ქალაქიც ფართოა, აქ არის საოსტატო სემინარია, სა-
ხელოსნო სკოლა, კლასიკური გიმნაზია და სხვაც ბევრი ასეთ
საზოგადო დაწესებულებანი. აქ კარგი, ფართო სტამბაც იმუ-
შავებს. ამიტომ ვუსურვებთ ხონის სტამბას გაფართოვებას.

ფოთის სტამბა და ლავრენტი ტულუში

ლავრენტი ტულუში გურული გახლავსთ, გაიზარდა ბა-
თუმს, სასტამბო ხელობა ალ. მახარაძის სტამბაში შეისწავლა.

დაესიძავა, მათი დაი აღათი ნიკოლოზის ასული შეირთა ცოლად. ამის შემდეგ ლავრენტის ცხოვრების საქმე გაორკეცდა, ამას მოჰყვა მეცადინეობა და ამ შეერთებულის მეცადინეობით მათი დასკვნა ფოთში სტამბის გახსნის საქმე გახადა. ესეთი საქმე მაშინ ძნელი იყო, ჯერ სტამბის მოწყობა და მერე ნება-რთვის აღება, მაგრამ არა, ახალგაზრდა ლავრენტი ამას არ შეუშინდა მით უფრო, რადგანაც გვერდს უდგა ისეთი ამხანაგი მეუღლე, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად სტამბის საქმის შეგნებაც აქვნდა, ასე რომ ერთის მხრით ესეც ამოუდგებოდა გვერდში მის საქმიანობას, ესეც შეუწყობდა ხელს სტამბის აღორძინების საქმეში. მეორე: ამათ ახალისებდათ ის გარემოებაც რომ იმ დრომდე ფოთში, ამ ნავთ-საყუდარ ქალაქში სტამბა არ არსებობდა.

ამ ორმა გარემოებამ წაახალისა და გაამხნევა ლავრენტი ტულუში. ამით მან ფოთში სტამბა გახსნა და მით სასტამბო საქმეთა ისტორიაში დაიკავა ამის პროგრესიული სახელწოდება, რომ ფოთში პირველად მან გახსნა სტამბა, პირველად ამან შედგა აქ სტამბით ფეხი, რასაც აქვს მეტად კანნიერი მნიშვნელობა ჩვენის ტომის გაღვიძების, განახლების და აღორძინების ისტორიაში. ასეთ საქმე არის თითქმის მსოფლიოც, ვინაიდგან ყოველივე ბეჭდვის სიტყვით ახლდება და ვითარდება, ამას გარეშე, ჩვენთვის, ქართველებისთვის, ლავრენტი ტულუშის სტამბას აქვს კერძოებითი მნიშვნელობა და ხასიათიც, ვინაიდგან მან რამდენათაც თვისი სტამბა უცხო ტომთა ენათა ასოების საბეჭდათ მოაწყო. მათ ზედ უმეტესად თავის საგვარტომო ასოებსაც დაუთმო ადგილი, სტამბას ერთის მხრით ქართული სახელოვნების სახიერება გამოაქვეყნ-გამოაშვარავა. ეს შემდეგ მან საქმითაც დაამტკიცა, როცა მან თვის სტამბაში ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო და მასთან თითონაც მოჰკვიდა ხელი გამომცემლობას და ბეჭდა სხვა და სხვა კაი წიგნები.

წიგნის გამომცემლობას ამან დიდის ხალისით მოჰკვიდა

ხელი, ამას გარეშე სტამბაში ქართულ წიგნების გამოცემას ისეთი ადგილი დაუთმო, რაის საშუალებით მის სტამბაში გამოიცენ ისეთ უძველეს დროის წიგნებიც, როგორც არის დორეთის ცხოვრება VI საუკუნისა და „კიბე ცად მყვანი“ ანუ „კლემასი“ ეფრემ სირინისა, XI საუკ. ქართულ თარგმანი და ქადაგებანის I ტ. ეპისკოპოს ლეონიდისა. ამათ წიგნებს გარდა სხვაც გამოიცენ აქ საყურადღებოს წიგნები და ეხლაც იბეჭდება ამ სტამბაში ქართული წიგნები. თვით ლავრენტის კი თავის გამომცემლობის საქმე ვერ წაუვიდა კარგად, ესე იგი ისე წაუვიდა, როგორც ქართველებში არის დაყენებული, რომ გამომცემელი წიგნს გამოსცემს, ფულს დახარჯავს, მაგრამ ალებით კი ვერას აიღებს. წიგნებს თუ არავის მისცემს გასაყიდათ, მაშინ ეს წიგნები შინ დაულპება, თუ ვინმემ წაიღო, ის გაჰყიდის და პატრონს არას მისცემს, გამომცემელი იზარალებს. ასე არის ჩვენი საქმე დაყენებული და ყველა ჩვენ გამომცემლები ვალებში ვიხრჩობით. წიგნების ფულს მეწიგნე გამსყიდავნი სჭამენ და გამომცემლები კი ვალიანობის ცეცხლში სცვივიან. პირველ დაწყებითვე ასე მოექცნენ ლავრენტი ტულუშს და ამიტომ ამან დროებით გამომცემლობა შეაჩერა. ამის. ეჩერება დროებით გახლავსთ.

იგი საზოგადო იდეების, ანუ აზროვნების მოქალაქე არის, იმავ თავიდგანვე ყოველთვის ქართულ საზოგადო საქმეებს პატივის ცემით უმზერდა და უმზერს კიდევაც, ასეთივე არის მათი მეუღლე. მათ 1905 – 06 წლებს განიცადეს ბევრნაირი ვაება და ზარალი, ბევრნაირი ვიწროება და შეწუხება, მაგრამ რაც შეეხება თვის რწმენისაგან შორს გადგომა, გადრეკა, მოცილება და თვის რწმენათა უარყოფა და გმობა ეს ისე როგორც ბევრში მოხდა და ხდება კიდევ, მათში არ მომხდარა. მთელი ფოთი იტყვის ამათ ღირსების შესახებ სისწორით. უმტერო არავინ არის, ამათაც ეყოლებათ მტერი, მაგრამ ეს მტერი იქმნება სხვათა ბოროტებით გაჩენილი და აყრა მათის რამე საქმიანობისაგან გამოწვეული.

ამაზედ ჩვენ აქ მიტომ ვილაპარაკეთ, რადგანაც მისი მტრობა გაზვიადებული მოგონება კი არ არის, არამედ ნამდვილი ამბავი, მეორე: იგი აღსანიშნავი არის იმ მხრითაც, რომ ამ მტრობამ მის სტამბის წარმატებასა და არსებობაზედაც დიდი გავლენა იქონია, იგი მეტად ცუდათ შეუფერხა, დიდი განსაცდელი მიაყენა, ეს განსაცდელი გარემოცულია ქართული საქმიეების მაზარალეზლობის პირობებითაც, ნამეტანის შურით. მაინც ქართველები ამით ვართ ქებული.

ფოთში სტამბის გახსნამ დიდი გავლენა იქონია ნამეტურ მეგრელებში. პირველად განისმა ქართული ასოებით საქორწილო ბარათების ბეჭდვა, ასევე მიცვალებულთა დასაფლავების განცხადებათა ბეჭდვა და მრავალიც სხვა ასეთნი, ამებზედ უმთავრესად კი პატარ-პატარა წიგნაკების ბეჭდვაც, რასაც მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვნდა ადგილობრივ. ასეთ შრომასა და ამავს გარდა ესევე სტამბა სწურთნიდა სხვა და სხვა შეგირდებს, როგორც მეგრელებს, ისევე გურულებს და მათ ასწავლიდა სასტამბო ხელობას. ლავრენტის შრომად უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მან ზუგდიდში პირველად გახსნა პატარა ქართული სტამბა, სადაც ბეჭდვითი სიტყვამ პირველად შეანათა იქ, ვს მაგალითი შუაგულ სამეგრელოში და ისიც აშორდიას ხანაში სანაქებო არის და დაუფასებელი.

მეგრელებმა აქ ნახეს სტამბა და მასში მოწყობილ-მოთავსებული ქართული წიგნების ბეჭდვა. ასე თუ ისე, ლავრენტი ტულუმის მოღვაწეობას აქვს ორნაირი მნიშვნელობა. პირველი საზოგადოებრივი, პრაქტიკული და მეორე ნაციონალურ პროგრესიული, რადგანაც ამის სტამბა მთელ ფოთის, ზუგდიდის და სხვათა მეგრელთა მიდამოებში ქართული წიგნების გავრცელებას ხელს უწყობდა, ამასთან რასაკვირველია სხვა და სხვა საგანთა ცოდნა და განვითარებაც იფინებოდა. ლავრენტი როგორც იყო წინედ, ახალგაზდობაში, იგი დღესაც ისევე გახლავსთ, დღესაც იმავე სასტამბო საქმეთა

სიყვარულით, საზოგადოებრივი საქმეთა ინტერესებით, როგორც წინედ იყო, დღესაც იმავე სახით ემსახურებიან ყოველივეს და ნამეტურ სამშობლო ქვეყნის, ერის და მწერლობის აღორძინებას.

პირნათლად უნდა ითქვას, რომ ფოთში სხვა ტომის კაცს გაეხსნა სტამბა და იგი რაც გინდ მდიდარის მოწყობილებით ყოფილიყოს მოწყობილი, იგი იმ მნიშვნელობას სულ არ იქონიებდა ქართული ენის დაფარვა პატრონობის და წიგნების გავრცელებაში, როგორც იქონია ლ. ტულუშის სტამბამ და საერთოდ თვით ლავ. ტულუშის შრომაც. ამ სტამბის არსებობამ არამც თუ მარტოდ ხელი შეუწყო ქართული წიგნების გავრცელების საქმეს მეგრელებში, არამედ ფოთში მწიგნობარი ქართველთ კაცის სტამბა, აქ ქართული ასოების გამეფება და ბეჭდვა იყო პირდაპირი საწინააღმდეგო ძალა, თავზარ დასაცემი ცული იმ წინააღმდეგ პირების, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ მეგრელები ქართველები არ არიან, ქართულ ენას მეგრულთან არავითარი ნათესაური კავშირი არა აქვსო, ამიტომ მეგრული ანბანიც კი შეადგინეს, მის გამო მეგრული დედა ენაც დაბეჭდეს. ასეთ პირებს ზოგნი კალმით ებრძოდნენ, ლავ. ტულუშის სტამბა თავის თავად საქმით ებრძოდა, ესე იგი ქართული ასოების გამეფებით, წიგნების ბეჭდვით და სხვანი.

ფოთის მეორე სტამბა. ფოთში ლ. ტულუშის სტამბაში სწავლობდა აბიბო ვადაჩკორია, სტამბის ხელობა შეისწავლა, მერე თავის ოსტატისაგან გავიდა და სხვათა ჩაგონებით ფოთში მეორე სტამბა გახსნა. ეს იყო მისგან ჯიბრით და მტრობით გამართული. მტრობით გამართულ საქმეს მაინც არ მიეცა მომავალი და სტამბა უსაქმოდ იყო. ეს ასეც იქმნებოდა, ვინაიდან ფოთში ერთი სტამბაც კმარა.

ერთ დროს ვადაჩკორიამ მე დამავალა შემდეგი: აქ, ფოთში საქმე არა მაქვს, ჩემი ნაოსტატარის ჯიბრში ჩადგომაც მერიდება. მგება იცოდე სადმე რამე ქალაქი, რომ იქ

სტამბა საჭირო იყოს? მე ჩემს სტამბას იქ გადავიტან. მე ცნობები შევკრიბე და მერე ურჩიე, ე. რომ ართვინში გადასულიყო და სტამბა იქ გაეხსნა. ეს მან იშორავა. მერე ბორჯომი ურჩიე. 1905 წ. მართლაც ბორჯომში გადმოიტანა სტამბა და გახსნა. ბორჯომში მის სტამბას დიდი მომავალი ელოდა.

1905 წ. ლავრენტი ტულუმის სტამბა დროებით შეჩერდა. ამით ისარგებლა ამ ვადაჩკორიამ და თავის სიბები 1906 წ. ისევ ფოთს გადაიტანა. ბორჯომს მას კაი საქმის მომავალი ელოდა.

ნიკო იაკობის ძე ხვინგია

(მოკლე ანუსხვა)

ნიკო ხვინგია ხონელი გახლავსთ, იგი დაიბადა 1887 წ. სწავლა მიიღო იმავე ქალაქის ორ კლასიან სასწავლებელში. მერე იქვე, მაჭარაძეს მიერ გახსნილ პატარა სტამბაში შევიდა მოწაფედ და სასტამბო ხელოსნობა შეისწავლა. 1893 წლებს მე ქართულის წიგნებით ვიყავ ხონს, ამ დროს გავიცან პატარა ნიკო, სტამბის მოწაფე. ჩემი გაცნობა მას დიდათ ესიამოვნა, ტანზედ რომ შემომხედა, არც სჯეროდა, რომ მე ვიყავ ის, ვისაც იგი ფიქრობდა.

ნიკომ ჩემს წინ ფიანდაზად გაშალა თავის სული და გული. ახალგაზრდა ბავშვს მეტის მეტი მამულიშვილური სიყვარული შეემცნა. ჩვენს კოსმო-პოლიტიურ ხანაში, ამაზედ მე დიდათ გავკვირდი. მერე ჩემი წიგნების გასაღებას ხელი მოჰკვიდა და ერთი დღის განმავლობაში მთელი ჩემი წიგნები ხონის ვაჭართა მოწაფეებში დაფანტა. ამას გარდა შემომპირდა, რომ დღეის შემდეგ, მე თქვენს ერთგულ შვილად მიგულეთ, ახალ-ახალი წიგნები მიგზავნეთ, მე გავასაღებ აქ, არაფერს დაგიკარგავთო.

ამისმა მხნეობამ მე დიდათ გამახარეს. გამახარა მით უფ-

რო, რადგანაც ნიკოში მე დავინახე ქართული მწერლობი-
საგან განხორციელებული მსახურება, მასში დიდი მიდრეკი-
ლება თვით ცნობიერების შესახებ. თავის შეძლების დაგვა-
რად იგი კითხვებს მაძლევდა ჩვენის ტომის შემცირების შე-
სახებ, ნამეტურ ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ, ქართველ
კათოლიკეებზედ, ქართველ გრიგორიანებზედ და ქართველ ებ-
რაელებზედაც კი. უმთავრესად კი იგი გატაცებული იყო
ქართველ მაჰმადიანთ გარდმოცემისაგან.

1890 წლებს შემდეგ, მე განუწყვეტელი კავშირი მქონ-
და გონიერს წიკოსთან. ამ განმავლობაში იგი თავის მხიარუ-
ლის და მოცინარის სახით დავაჟკაცდა კიდეც, მე მას ხში-
რად ველარ ვხედავდი, მაგრამ მიწერ-მოწერა კი ყოველთვის
მქონდა მასთან და წიგნების გზავნა. 1900 წლებს მე განვა-
ახლე შავშეთისაკენ მგზავრობა, გავიარე ბათუმში და ჩემი
პატარა ცქრიალა, კოჩალი ნიკო ბათუმში ვნახე. ამაზედ მე
დიდათ გავკვირდი.

ნიკო, აქ რა გინდა ვკითხე. მან თავისებურის ცოცხალის
სახით უმწიკვლო გულით მომიგო – აქ ბატონო სტამბაში
ვმუშავობ. ესამბავი მე დიდათ მესიამოვნა. ჩვენ ლაპარაკი
დავიწყეთ. მერე მან ქართველ მაჰმადიანთ გაცნობა მთხოვა.
მეც გავაცან მას ზოგიერთ ქართველ მაჰმადიანები.

ნიკოს ეს დიდათ ესიამოვნა. ქართული წიგნების გამო
დამპირდა, რომ ბათუმში მე დიდათ დავეხმარები თქვენი წიგ-
ნების გასაღების საქმესო, ნამეტურ ვეცდები, რომ ქართველ
მაჰმადიანებს დაუახლოვდე და მათში წიგნები გავავრცელო-
ვო. მე მადლობა უთხარ და ბათუმიდამ შავშეთში წაველ.
შავშეთში მგზავრობის შემდეგ, ბათუმში ჩამოვიარე და ნიკო
კიდეც ვნახე, ამას ყურადღება ბათუმში დიდათ მიეზიდნა ქარ-
თველ კათოლიკეთაგან კარგი ეკლესიის აღგების საქმეს და
ახლა ქართველ კათოლიკეებზედ დამიწყო საუბარი.

ნიკოს საუბარი ყოველთვის ამ ერთა ნაციონალურად
გათვითცნობიერებისაკენ ტრიალებდა. ქართველ კათოლიკებ-

ზედ მას ბევრი რამ უამბე, მასთან მას უკვე წაკითხული ჰქონიყო ჩემ მიერ ნაბეჭდი წიგნები ქართველ კათოლიკეთ შესახებ. გულ დაწყვეტილი იყო პატრი ნიკოლას და სოლომონ ლეონიძის ამბებზედ. მე ბათუმიდამ წამოველ თფილისს. მას შემდეგ ნიკო მე აღარ მინახავს. ვნახე 1905 წ. ვისგანაც ბევრი რამ ცნობები შევიტყე იმ ქარიშხალის შესახებ რაც კი ჩვენს სამშობლო ქვეყანას თავს დაჰქროდა. მერე ჩვენ შორის მიწერ-მოწერა გაწყდა. გარემოება ისეთი გახდა რომ ერთმანერთი აღარავის ახსოვდათ.

1910 წ. მე წაველ ბათუმს, აქ ნიკო ვნახე და ჩემდა სასიხარულოდ, რა ვნახე, რაც მენატრებოდა სულით და გულით, რაც ჩემს სიხარულს შეადგენდა, ჩემს დავაჟვაცებულს ნიკოს ბათუმში სტამბა შეეძინა. სტამბაში ამხანაგად სტამბის ხელოსანი ვახტანგ ჩანტლაძე შეეყვანა. ამ გარემოებამ მე დიდათ გამაკვირვა, თითქმის სახტად დაერჩი, მაგრამ როცა ნიკოს დაველაპარაკე და მასში დავინახე სრულიად სხვა, ახალი მხნეობის სურათები და დაუცხრომლად შრომის მოყვარეობა, მაშინ კი ჩემთვის უცხო აღარა იყო რა.

ვსთქვი: რო კაცის მხნეობა, ცდა, დაუშრომელი ენერგია და დაუშრეტელი ხალისი უეჭველია ყოველთვის შესძლებს და თავის საწადელს მიაღწევს, რაც მეცნიერულადაც არის შესწავლილი. სტამბის საქმიანობით ნიკომ თავის ახალგაზდობის ნიჭი გაშალა, თავის ენერგია გამოიჩინა და სტამბის საქმე ფეხზე დააყენა, რაც მასთან ქართველ მუშებში ბევრისთვის არ იყო სასიამოვნო. ამ დროთა განმავლობაში, მხნე და ენერგიული ნიკო სხვაფრივათაც დაწინაურდა და მან წინანდებურად ხელში ქართული კალამიც აიღო.

იგი ჯერეთ ხონში იყო, რომ თფილისის ქართულ გაზეთებს ახალგაზრდა ნიკო წერილებს უგზავნიდა, რასაც რედაქციები ყოველთვის სიამოვნებით ბეჭდავენ. ბათუმში მან უკეთესი ნიჭი და შნო გამოიჩინა კალმის ხმარებაში და ბო-

ლოს გახდა ერთგული მუშაკი ბათუმის ქართული გაზეთე-

ბის. კალმის ხმარების და შრომის გარდა ისიც კი, რომ ბათუმში ქართული გაზეთის გამოცემის საქმეც სულ ამ ნიკოს მხნეობა იყო და წადილი. ამისთვის მას ისეთი ცდა და შრომა მიუძღვის, რასაც ფასი არა აქვს. მაინც აქაც კოჩალი, მხნე მშრომელი მისწვდა თავის საწადელს და ბათუმში ეღირსა ქართული გაზეთის გამოცემის დანახვას. ამ საქმით იგი ისე გამხნედა, ისე გაიშალა წელში და ისეთის მამულისშვილობით აღფრთოვანდა, რომ მალე მასში გაიშალა ენერჯია და სიყვარული კალმით შრომის და მეცადინეობის ამავე ბათუმის გაზეთებში.

ჩვენი ლაპარაკი რომ ამ მშრომელის შესახებ მართალი გახლავს, ამას დაასაბუთებს ბათუმის ქართული გაზეთის რედაქტორი და მთელი რედაქცია. ყოველ სასიკეთო მხარეს გარეშე ნიკო ხვინგი გახლავსთ კარგად მომზადებული მესტამბე, თავის ხელობის საქმე კარგად შესწავლილი, ამის გარეშე სტამბის მუშათა სულიერ მხარეებსაც კარგად იცნობს და იგი მათ ინტერესებს ფეხდაფეხ მისდევს და ყოველივე მათს ვალდებულებას ასრულებს თავის შეძლებისდა გვარად. დღეს ჩვენში თუ სადმე ერთი და ორი მესტამბე გამოსჩნდება თავის სახელოსნოს შრომის ენერჯიით და ქართულის მამულისშვილობით, იქ მათ რიცხვს არც ნიკო იაკობის მე ხვინგია მოაკლდება.

იაკობ ალექსანდრეს მე მანსვეტოვი

იაკობ ალექსანდრეს მე მანსვეტოვი თფილისის გუბერნიის, თფილისისავე უეზდის, სოფ. მარტყოფის მცხოვრებთაგანი გახლავსთ. მამა ამათი დეკანოზი ალექსანდრე, კარგა ხანს მსახურობდა თფილისის კადეტის კორპუსის მღვდლად. იგი იყო თავის დროის კვალად წამოსადეგი მღვდელი. კარგი რიხიანის სახის, მაღალის ტანის და მასთან კაი შესახედა-

ვიც. ყოველივე ამასთან იყო მახვილ გონიერი და მას თავისებურის, ორგინალური ხასიათის მოძღვარი.

იაკობმა ჯერეთ თფილისის სასულიერო სასწავლებელში მიიღო სწავლა და მის მერე სემენარია დაამთავრა. სემენარიაში სწავლის დროს, იგი იყო თავდაჭერილი მოწაფე, სწავლაში მეტად მუყაითი და მასთან საქვეყნო წიგნებსაც კითხულობდა, მაგრამ მეტად ოსტატურად, ჩუმად და არა ისე, როგორც ეს მაშინდელ სემენარიის ზოგიერთ შეგირდებმა იცოდნენ. იაკობმა თავის ოსტატობით სწავლა ისე გაათავა, რომ იგი ერთხელაც არ ყოფილა გამგეობისაგან შენიშნული, იგი ყოველთვის პირველი შეგირდიც იყო სემენარიაში.

სემენარიის სწავლის გათავების შემდეგ იგი რუსეთში გაიხლათ, სწავლობდა პეტერბურგში. იქაც იგი ყოველთვის თავ-დაჭერილ სტუდენტათ ირიცხებოდა, მისი სახელოვნება არც მაშინ განისმოდა, მის შესახებ ჩვენ სრულებით არაფერი ვიცოდით. ბოლოს კი გამოჩნდა ისიც, რომ იქაც იაშა ისეთივე ყოჩალი შეგირდი ყოფილა და კარგი მოსწავლე, როგორც სემენარიაში სწავლის დროს. სწავლის უმაღვე 1885 წ. იგი სამშობლოში დაბრუნდა. რუსეთში სწავლის დროს, იგი დიდი მეცადინე იყო და მასთან ფრთხილი, ამიტომაც მან ჩინებულათ დაამთავრა სწავლა. იაკობი საკმარისად მომზადებულ პირად აღმოჩნდა და მასთან ქართულ მწერლობასთანაც იმოდენად დაახლოვებულად, რომ თვით ქართულად კალმის ხმარებაც თავისუფლად შესძლებოდა. იგი თამამად დაუახლოვდა იმ დროის ერთად ერთ ქართულ გაზეთ „ივერიას“. მაშინ ეს გაზეთი ისეთის ფრთხილი კაცის გამოცემა გახლდათ, რომ იქ იაკობი ფეხს ვერ შესდგამდა თუ იგი საკმარისად მომზადებული არ ყოფილიყოს.

იაკობის საქართველოში ჩამოსვლა ეკუთვნის 1889 წ. ასე რომ 1890 წლამდე იგი უკვე მთელ საქართველოში კალმით სახელოვნებდა. იგი გაზ. „ივერია“-ში სწერდა მეც-

ნიერულ ფელეტონებს, სახელდობრ „უცხოთა შორის“ სადაც მკაფიოდ და მარტივად ჰკინძავდა ევროპის მეცნიერთა უკანასკნელ მეცნიერულ თქმულებას და სამწუხარო ახსნას.

ამ წერილებს იმ დროის ქართველი საზოგადოება დიდის ხალისით კითხულობდა. ესეთი წერილები დღესაც კი გამოდგება საკითხავად.

ასეთ ფელეტონებს გარდა იაკობი სწერდა გაზეთისთვის სხვა და სხვა შინაარსის წერილებს. მეთაურებს, ბიოგრაფიულ წერილებს, მოგონებას, ჩვენ მოღვაწეთა შესახებ, ერთის სიტყვით ყველაფერს და ყველა საგნის შესახებ, რაც კი ჟურნალისტს შეჭვდერის და მოეთხოვება. იაკობი თავის სამწერლო შრომით კარგად ცნობილ იქმნა ილია ჭავჭავაძის წინაშეც. ილ. ჭავჭავაძემ იაკობი დაინახა სამწერლო შრომის განუსაზღვრელი მოყვარეობა და მასთან ყველა საქმეში სიფრთხილე და თავდარიგი. იაკობის ეს ღირსება არც სხვებისთვის იყო დაფარული.

ასე ცნობიერება იაკობსაც რასაკვირველია დიდს ნდობას უკეთებდა მთელს ქართველობის წინაშე. ამ დროს წერ. კითხ. სამართველოში საჭირო იყო მდივანი. ამ თანამდებობის ღირსეულ პირად იაკობი დაინახეს. იაკობი მალე ჩაება ამ საზოგადოების უღელშიაც. აქაც მან გამოიჩინა თავის ენერგიული შნო და იმსახურა სინდისიერად და იმავე დროს მან თავის კალმის ხმარებაც არ დასტოვა და გაზ. „ივერიას“ ემსახურებოდა.

წერა-კითხვის სამართველოდამ იგი გადავიდა თვ. გუბერნიის თავად-აზნაურთა ბანკში სამსახურისთვის. აქაც მან გამოიჩინა თავის სინდისიერი შრომა, მართლი სამსახური, საქმის სისწორე, კარგად წარმოება და სანაქებო შრომა. ამის ასეთი ჭეშმარიტი ღირსება სამაგალითო იყო ილია ჭავჭავაძისათვის. ამიტომაც იაკობ მანსვეტოვი გადაყვანილ იქმნა ბაქოს, ბანკის განყოფილებაში გამგეთ. აქც იაკობმა გამოიჩინა თავისებური ენერგია, სამაგალითო სიმართლე თანა-

მდებობის აღსრულების დროს, რაც სამაგალითო იყო ყველასთვის და ნამეტურ ბანკის გამგეობის წინაშე. ასეთ ღირსებამ იაკობს დიდი პატივისცემის სახელი მოეხვეჭა და პატივისცემა ყველასაგან. ბარში იგი ბანკის საქმეებს აწარ-

მოებდა ჩინებულად და სამაგალითოდ, შემდეგ იგი ბანკის სამსახურიდამ ნავთის სამრეწველო ნაწილში გადავიდა. დღეს ამ წარმოების გარშემო ტრიალებს.

იაკობ ალექსანდრეს მე ქართველი ერის წინაშე ვალ-გადახდილია ბევრნაირის შრომის ამაგიტ, როგორც კალმით, ისევე წერ. კითხ. საზ. სამ. ჩინებულის სამსახურით და ამათ-ზედ უპირატესი საქმე გახლავსთ შემდეგი სამაგალითო გარემოება, რომელსაც აქვს მეტად დიდი, ფართო მნიშვნელობა და კარგი ისტორია. ამაზედ მთელი წიგნი დაიწერება და არა ეს პატარა წერილი, ხოლო აჭ ჯერედ ჩვენ ეს ვიკმაროთ დროებით. მაშ მოკლედ მოგახსენებთ.

იაკობ მანსვეტოვი თავის ყმაწვილ კაცობიდამ იყო ერთ-გული წევრი თავის სამშობლოსი და ქართველი ერის, რაც მან არა ერთხელ ეს კალმითაც დაამტკიცა. მას კარგად აქვდა შეგნებული ქართული მწიგნობრობის სიდატაკე და სასტამბო საქმეთა სიდუხჭირე. იგი ქართულ მწერლობასთან ჯერედ ისევე ახლოს იდგა, რომ მან შეიძინა თვის საკუთრებათ სტ. მელიქიშვილისეული ქართული სტამბა და დაიწყო სტამბით მოქმედება.

მიზანი სტამბის შეძენის იყო უმთავრესად ის გარემოება, რომ მით იაკობს სასახელოდ უნდა გაეწია ქართული მწიგნობრობისათვის და მართლაც მან ასეთისავე საქმიანობით დაიწყო სტამბის მართვა-გამგეო, ეს მე თვით ვიცი, ვინაიდგან სტამბაში მეც ვბეჭდე ქართული წიგნები. ამ დროს, მე დავრწმუნდი იმ მცნებაზედ, რომ იაკობს სტამბა შეეძინა პირდაპირ ქართული მწიგნობრობის სასარგებლოდ და ქართველი ერის ინტერესების სამსახურად. ეს ასე გახლდათ და ამას ასაბუთებს შემდეგი გარემოებაც:

-230-

სწორედ ამ დროს თფილისში დაარსდა „ქართველ წიგნების გამომცემელ ამხანაგობა“ რომელსაც აქვდა მიზანი ქართული წიგნების მრავლად ბეჭდვის, ქართული მწიგნობრობის აღორძინების და აღდგენის მის, რაც მანამდის ქართველებში ეს არ იყო. ასეთი საზოგადოება დაარსდა პაიე-

ბით. პაი და ფული ამხანაგობას ვერას უზამდა, იგინი წიგნების გამოცემას სულ ვერ დაიწყებდნენ, რომ მათ თავიანთის კარგი, მოხდენილი სტამბა არა ჰქონოდათ. ეს გარემოება ყველამ იცოდა, ვისაც კი ჩვენს მწერლობასთან დაახლოვებული კავშირი აქვდა.

ამიტომაც იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვმა ხსენებულ საზოგადოებას ეს სიძნელეც ააცილა თავიდან და თავის საკუთარი სტამბა წმინდა საქმეს ძღვნად მიაართვა, თავის წილად მთელი სტამბა შეიტანა პაების ნაცვლად და ამ გვარად, ახალი, ნორჩი შეუძლო ამხანაგობა გახადა კარგი სტამბის, ანუ შემღების პატრონად. იაკობის საქმე ქართველთა ცხოვრებაში იყო პირველი მაგალითი, პირველი სამაგალითო საქმე. ამხანაგობა ამით ფეხზედ დადგა, წელში გაიმართა.

სტამბის საქმე მალე მოაწყვეს, მიზანს განხორცილება დაუწყვეს და მალე დაგვირგვინდა იაკობის აზრიც და დაიწყეს მშვენიერი ქართული წიგნების ბეჭდვა. კარგი წიგნების ბეჭდვით მათ მალე აღბეჭდეს ნავალი და იაკობსაც შეუსრულდა თავისი ნატვრა, რომ მისგან ბოძებული სტამბა მოიხმარეს კეთილათ და სამშობლო ქვეყნის ერის და მწერლობის აღორძინებისათვის მოქარგეს თვისი მუშაკობა.

ამ კეთილ დაწყობილებას და სტამბის მოქმედების მიმდინარეობას ვრცელი საინტერესო ისტორია აქვს, იგი შეკავშირებულია ქართული მწერლობის ისტორიასთან. როცა კი დაიწერება ქართული მწერლობის ისტორია, იქ ნათლად გამოჩნდება ამ სტამბის მოქმედების ნაყოფი და მისი ისტორია და ამავე ისტორიასთან დაკავშირებულ იქმნება იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვის ის ამაგი და მამულის შვილუ-

რი საქციელი და მოქმედება, რაც მან თავის ახალგაზდობის დროს ქართულ მწერლობას და ქართველ ერს გაუწია და არგუნა მას წილად.

მორიდებით გაგახსენებთ ბატონო იაკობ ალექსანდრეს ძე, რომ ქართველებში ასეთის საქმიანობით თქვენ პირველი მაგალითი ბრძანდებით. დავსძენთ აქ კიდევ შემდეგს: თუმცა

იაკობ ალექსანდრეს ძე თავის საქმეების გამო ქართულ მწერლობას კალმით შრომას განშორდა, ხოლო მას ქართული საზოგადო საქმისადმი პატივისცემა და თანაგრძნობა კი არ დავიწყებია, როგორც გულ-შემატკივარი მამულის შვილი ყველა ჩვენს საზოგადო საქმეთა მიმდინარეობას პატივით ეპყრობა, ასევე მხურვალედ ადევნებს თვალ-ყურს ქართველთა ერის განათლებას, მწიგნობრობის აღორძინებას და თვით ქართველ მაჰმადიანთა განღვიძების ნატვრასაც. მათის დახმარებით ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ მე დავბეჭდე ორნაირი წიგნი.

იაკობი დღეს 50 წლებს მიღწეულია და მას საღათ აქვს შერჩენილი თავის სამშობლო ქვეყნის და ერის სიყვარული შეურყევლად. იმედია იგი შემდეგისთვის ასევე დაშთება. რაც იაკობს ვიცნობთ, მას შემდეგ 30 წელია გასული, ამ ხნის განმავლობაში იგი ზდგას გზა-კვალ მიმართულება და აზრთ უცვლელი რაც საქებია ჩვენ გათახსირებულ დროში.

დიახ, იაკოგ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვის მიერ ბოძებულ სტამბას მდიდარი ისტორია აქვს და ეს ისტორია დაკავშირებულია იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვის ბიოგრაფიასთან.

ალექსანდრე გიორგის ძე ჯაბადარი

ალექსანდრე გიორგის ძე ჯაბადარს სამაგალითო ბიოგრაფია აქვს, იგი სავსეა სხვა და სხვა ღირსეულის ცნობებით და მასთან სასტამბო საქმეთა შრომით ხომ შესანიშნავი ფაქტორია. ჩვენ აქ მარტოდ მის სატამბო მოღვაწეობაზედ უნდა ვისაუბროთ, რადგანაც ესეც საკმარისია იმის საბუთად, რომ ვიცოდეთ ამ კაცის ენერგიული შრომა და

-232-

სიმართლე ქართველის ტომის და ქართულის მწიგნობრობის ბეჭდვის და ქართული სტამბის წარმოების წინაშე.

ალექსანდრე ჯაბადარმა იაკობ მანსვეტოვის მიერ ბოძებული სტამბა კარგად მოაწყო და მოქარგა.

სტამბას რა დანიშნულებაც დაუდო წინ იაკობ მანსვეტოვმა, ჭეშმარიტად, მის შესრულებას და განხორციელება-

საც ალექსანდრე გოორის ძე დიდის ხალისით დაადგა, მოკ-
ლე დროის განმავლობაში ალ. ჯაბადარმა ასახელა ქართულ
წიგნთ გამომცემლობა და გამოსცა რამდენიმე შესანიშნავი
წიგნები ქართველთ წარჩინებულ მწერალთა, ამას გარდა მანვე
სტამბის საქმეც ჩინებულად მოაწყო და ამ გარემოებამ მის
გამომცემლობასაც ხელი შეუწყო და დააწინაურა.

სტამბის კარგად მოწყობის საქმემ ალ. ჯაბადარს გაუა-
დვილა და შეაძენინა გამოსაცემად ჟურნალ „მოამბე“ რომელ
ჟურნალიც ალ. ჯაბადარისავე გამომცემლობით თითქმის 8
წელს იბეჭდებოდა და უნდა თქვას, რომ ეს ჟურნალი ისე
კარგად და შინაარსიანად გამოდიოდა, რასაც ღირსებით სხვები
სულ ეერ შეედრებიან. „მოამბის“ ასეთი ღირსება მთელს ქართულის
საზოგადოების წინაშე ცნობილია კარგად და ამიტომ
მაზედ აქ ჩვენ ბევრს არას ვიტყვით, იმას კი მოვიყვანთ,
რომ ჟურნალის გამოცემის საქმეს დიდათ უწყობდა ხელს
სტამბის არსებობის საქმეც.

ქართული სტამბა მარტოდ „მოამბის“ გამოცემის სა-
ძირკვლად და სახსრად არ დარჩა, იგივე გახდა უმთავრესი
იარაღი იმ სამწერლო გარემოების, რომ ალ. ჯაბადარი გახ-
და რედაქტორად დღიურის გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ რო-
მელ გაზეთის გამოცემაც მან ვ. გუნიასაგან შეიძინა. რად-
განც ამ გაზეთმაც ალ. ჯაბადარის რედაქტორობით იწყო გა-
მოსვლა და მასთან იგი გამოდიოდა საზოგადოთ, ამიტომ აქ
მასზედ ვიტყვით ორიოდ სიტყვას, სულ მოკლედ.

ქართულს ენაზედ ბევრი გაზეთი ვერ შეედრება „ცნ.
ფურცელს“ ვერც ღირსებით და ვერც სხვაფრივე, ამეს გარ-

და იგი გამოდიოდა ფართოს ზომის, სურათებიანის დამატე-
ბით და მასთან ისე იაფადაც, წლით ღირდა 6 მ. და ნომე-
რი 3 კაპ. რის მაგალითიც ქართველებში არ ყოფილა და რის
გამოცემაზედაც მართლაცა და ალექსანდრე ჯაბადარს მიუ-
ძღვის დაუფასებელი შრომა, უანგარო სამსახური. მისის ცდით
და ხაზეთის გაუმჯობესობით საქმემ იქამდის მიაღწია, რომ
ერთ დროს ამ გაზეთს 12 ათასი ხელის მომწერი ჰყავდა, რაც

ქართველებში პირველი მაგალითი იყო.

ალ. ჯაბადარი ყოველს თავის ენერგიულს შრომასთან იგი ღვაწლ დებულა მითაც რომ საქართველოში მან შემოიღო ცინკოგრაფია და ესეც გახსნა სტამბაში, ესეც მეტად დიდი საქმე იყო და პატივისცემაც მრავალთაგან. ცინკოგრაფიამ ხელი შეუწყო გაზეთის დამატების გამოცემის და გავრცელების საქმეს. რაც ჩვენში ყველამ ვიცით კარგად, სტამბას სჭირდებოდა ხშირად სხვა და სხვა ზომის ასოები და იმეცადინა მან და სტამბასთან გახსნა ასოების ჩამოსასხმელი ანუ სლავალიტნი. სტამბის სახელოვნება მარტოდ ამით არ განისაზღვრა, მისთვის საჭირო იყო საკაზმავი და ესეც მოაწყო, სადაც კეთდებოდა ყველა ქართულ გამოცემანი. ბვერი წიგნის ყდები მეტად ანტიკად და სუფთად.

ალ. ჯაბადარმა სტამბა ისე მოაწყო და ისე გაამდიდრა სასტამბო იარაღებით, რაც აუცილებლად საჭიროა ყველა სტამბაში და რითაც ეს სტამბა თფილისში გახდა პირველ ხარისხის სტამბათ. ასეთ პირველ ხარისხის სტამბა კარგად ეხმარებოდა როგორც „მოამბის“ საქმეს, ისევე გაზ. „ცნობის ფურცლის“ გამოცემას და მასთან სხვათა საქმეებსაც, ზაკაზჩიკების და ნამეტურ ქართ. წიგ. გამ. ამხანაგობის გამოცემას ხომ ძიძათ და არაღათ მოევლინა და ამ საქმის საშუალებით გაბრწყინდა კარგი ქართული წიგნებისა გამოცემა და მასთან ვრცელი წიგნების ტომების.

ასეთის საქმეებით ალ. ჯაბადარმა ისეთი დავალება დასდო, ისეთი ამაგი გაუწია ქართველ ერს, რასაც ფასათ არა

აქვს, იგი დაუფასებელია. ამისი შრომა არის მეტად ძვირფასი და ვალ გადახდილი წინაშე სამშობლო ქვეყნის, ქართველი ერის და მწიგნობრობის. ჭემმარიტება არის ამის მოწამე, რომ ალ. ჯაბადარმა ქართველ ერს სინდისიერად ემსახურა მწიგნობრობის მხრით და მისი გამოცემანი და ჟურნალ გაზეთიც ერთობ იაფად ღირდა. ამ ენერგიის კაცს სურათები რუსულს ენაზედაც რომ დაეწყო გამოცემანი იქ მას უთვალავი ხელის მომწერნი ეყოლებოდა და კაი ფულსაც

შეიძენდა და ქართველებში კი მან მტრობის მეტი არა შეინარა.

მადლობის მაგიერ ალ. ჯაბადარი და მის სასტამბო მოქმედებას ბევრნი საყვედურებს უთვლიდნენ. მადლობელი არ იყვენ მასზედ, რომ გაზეთსა და ჟურნალს ისე იაფი ფასი აქვდა წლიურად, ამას გარდა ხშირად ბეჭდავდა ვრცელ ტომებს, რის მაგალითიც სხვაგან ჩვენში ეს არსად ყოფილა. მუხედავად უმადურობის ალ. ჯაბადარი გულს არ იტეხდა, თავის ვალდებულებას სტამბის წინაშე და წიგნების გამოცემის სვინილისიერად ასრულებდა, როგორც ფართო გაზეთის გამოცემას და ჟურნალის, ისევე მშვენიერ წიგნებსაც ბეჭდავდა. ამ ამხანაგობამ, მისმა სტამბამ და ალ. ჯაბადარმა შექმნა თითქმის ქართული ახალი ხორც-შესხმულ წიგნების მწერლობა.

ასე სინილისიერად უძღვებოდა ალ. ჯაბადარი როგორც წიგნების გამოცემის საქმეს, ისევე სტამბის წარმოებას. რკინის გზის საქმის აღებამ ხომ ალ. ჯაბადარს ყველაფერი შრომა გაუორკეცა და გაუდიდა. რკინის გზის საქმის წინამე გამდლოლას უნდა დიდი ენერგიული კაცი, უნდა მომზადებული და სტამბის საქმეებშიაც კარგად გამოწურთნული ფაქტორი, უამისოდ აქ კაცი ვერაფერს გააწყობს, სტამბა მეტად რთული, დიდი და ძნელი აღსასრულებელია.

ყველაფერს კარგად აწარმოებდნენ და სტამბა დღითი დღე სახელოვნებას იძენდა, მასთან ქონებითაც მდიდრდე

235-

ბოდა, ამ დროს მოხდა ჩვენის ქვეყნის 1905 წ. აურ-ზაური. ამ გარემოებამ სტამბაზედაც იქონია დიდი გავლენა. ამით სტამბა შეფერხდა საკმარისად და ამას ზარალიც მოჰყვა, ურომლისოდაც შეუძლებელი იყო. ვინაიდან არც ერთი ასეთი დაწესებულება არ გადარჩა ასეთ ზარალს, ზოგი მოისპოვიდა, ხოლო ეს სტამბა კი დაზარალდა და მოსპობით კი მას არაფერი შემცნევი. რასაკვირველია ესეც ალ. ჯაბადარის ენერგიული შრომა გახლდათ.

დავალიანებამ სტამბა მოვალეებს ჩაუგდო ხელში. პირველ მოვალედ დავით პაატას ძე მაჭავარიანი გახლდათ, ვინც დაუწყო სტამბას წარმოება და შესავლიდამ ვალებს დაუწყო ძლევა. ამ გვარად მის ხელში კარგა ხანს დარჩა სტამბა, ვალების ზოგი გადაწყდა, ზოგი გადაუწყვეტი დარჩა, ეს გარემოება ალ. ჯაბადრისთვის ისეთ გაზვიადებულად აღმოჩნდა, რაისა გამო დახანება აღარ ინდომეს, გაგრძელება, ალ. ჯაბადარმა მოახერხა და ეს უკანასკნელი მოვალეც მოიშორა და მით სტამბა მათის ზედამხედველობისაგან გაანთავისუფლა. დღეს სტამბის გარემოება ასეთი არის, რაზედაც ალ. გიორგის ძეს ერთობ ბევრი შრომა და ცდა მიუძღვის.

ეს სტამბა ისტორიული სტამბა გახლავსთ. იგი დაარსებულია მდიდარის მიზნით, ბევრის მოღვაწეობის და სამსახურის შემდეგ. ამ სტამბის ბოლოც რიგიან ბოლოთ დაგვირგვინდა, იგი შეიძინა იაკობ მანსვეტოვმა და მერე იგი გახდა „ქართველ წიგნთ გამომცემელ ამხანაგობის“ საკუთრებათ. ქართველთ ცხოვრებაში ამ სტამბას ისეთი სამსახური მიუძღვის, მას ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ქართველთა ცხოვრებაში წ. კით. საზოგადოებას, ქართულ თეატრს, ქართულ სასწავლებლებს და სხვა ასეთ საზოგადო დაწესებულებათა, მათზედ უფრო მეტი და მასთან კულტურულ პროგრესული. ამიტომ ვინატრებთ ამ სტამბის დღევრძელობას და დღითი დღე გამდიდრებას და წარმატებას.

-236-

მღვდელი დავით ღამბაშიძე და მისი სტამბა

მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, საქართველო ქრისტიანობის სიყვარულით თავის თანამორწმუნე რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა, შეუერთდა. ამ გარემოებით რასაკვირველია ქართველ სამღვდელოებას უნდა ესარგებლნა მათ საქართველოს მოსვენებულის გარემოებით, ქართველთ შორის, ქართული მწიგნობრობის საქმე, სკოლების დახსნით და ქადაგებითაც ერთი ათად უნდა დაეწინაურებინათ, გაევრცელებინათ და აეღორძინებინათ, რასაც უეჭველია არც რუსეთის მთავრობა

და სინოდი დაუშლიდა. ასეთ სამსახურს კი ქართველ სამღვდელთა ადგილად მოშორდა, იგი გახდა სამწუხარო წოდება, წოდება მჩატე, გაყიდული, გადაგვარებული და ყველაფერში უაზრობის წარმომადგენი.

ესენი სჩადიოდნენ იმის, რასაც მათ არც რუსეთის სინოდი სთხოვდა, არც რუსის ეგზარხოსები, არც თვით მთავრობა. მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, რაკი ამათ იგემეს მოსვენება, მასთან ფულსაც ხშირად ადვილად იღებდნენ მრევლთაგან და ხან მთავრობისაგანაც ეძლეოდათ მათ ჯილდო და ჩინები, ამიტომ ამათაც მორთეს ლაპარაკი ასე: ჩვენ და რუსები ქრისტიანები ვართ, ჩვენი ორივეს სჯული ერთია, მართლმადიდებელი, სულ ერთი ვართ, ამიტომ ჩვენც უნდა სლავურ-რუსულად ვილოცოთ და ვსწიროთ. უნდა ვეცადოთ, რომ მალე გავხდეთ რუსები. ამით საქმე იქამდის მივიდა, რომ ესენი ამის ნატვრას თვით ეგზარხოსებსაც ასმენდნენ, მთავრობასაც აუწყებდნენ, რომ ჩვენ ვცდილობთ რომ რაც შეიძლება მალე ერთნი გავხდეთ, გავერთდეთო.

ამათის გულ-გრილობით ქართველებში დავარდა ქართული გალობა, მოისპო საღვრთო წიგნების ბეჭდვა. 1810 წ. – 1865 წ. საერთო სახარება ერთხელ დაიბეჭდა, ისიც რუსულად. ქართულად იგი „ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოებამ“ დაბეჭდა, ფასიც 2 მ. ღირდა. ამ გარემოებას ისევ

-237-

და ისევ დიდი ყურადღება მიაქცია „ბრიტანიის ბიბლიურმა საზოგადოებამ“ და 1875 წ. მათ დაბეჭდეს ქართულ ენაზედ პირველად სახარება, პატარა გამოცემა, რაც ღირდა 20 კაპ. ორ წელიწადში მათ დაბეჭდეს 40 ათასი ცალზე მეტი, ასევე დავითნი, საქმე – მოციქულთა და სხვანიც, ყველა ამავებისას ბეჭდავდნენ ათი ათასობით, ეს პირველი მაგალითი იყო, ამიტომ ქართველი ერი ხსენებულ „ბიბლიურ საზოგადოებას“ დიდს მადლობას უძღვნოდა. ამ დროს ქართველ სამღვდელთა კი ეძინა. ესენი სჭამდნენ, სომდნენ, მარხავდნენ, ნათლავდნენ, ჯვარს სწერდნენ და სხვანი.

ამათი გულგრილობა იქამდის მივიდა, რომ თფილისში,

ამ ძირეულ საქართველოს სატახტო ქალაქში, ქართველის ეპისკოპოსისაგან წირვის გადახდაც კი იშვიათად შეიქნა. როგორც დავარდა ქართული გალობა, ქართული საეკკლესიო წიგნების ხსენება და ბეჭდვაც მისწყდა, ასევე მღვდელ-მთავრებსაც დაავიწყდათ ქართულს ენაზედ სამღვდელ-მთავრო წირვის შესრულება და სხვაც მრავალ ასეთნი. ეპისკოპოზის წირვა-ლოცვა კი არა და თვით მღვდლებსაც კი ავიწყდებოდათ ქართულს ენაზედ წირვის წესების შესრულება. ეს ცხადი ჭეშმარიტება არის და უტყუარი. ეს რომ ჭეშმარიტი გახლავსთ ამას ფიცი არ უნდა და ამასვე დაამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ მთელი საუკუნის განმავლობაში ქართველ სამღვდელთა პირთაგან, საეროდ ლოცვის წიგნები და კატეხიზმო და სხვანი ერთხელაც არ დაბეჭდილა.

აზა დააკვირდით ამას „ახალი აღთქმა“ დაბეჭდეს მოსკოვს 1815 წ. „დავითნი“ მოსკოვს 1824 წ. „სახარების განმარტება“ მოსკოვს 1815 წ., „იოანე ოქროპირის სიტყვა მღვდელთათვის“ 1845 წ. მოსკოვს, „კანონი წმ. გენადისა“ პეტერბურგს 1847 წ., „კურთხევანი“ მოსკოვს 1826 წ., „ლოცვანი“ მოსკოვს 1826 წ., „მოკლე განმარტება ლიტურჯისა“ 1852 წ. თფ., „პარაკლიტონი“ მოსკ. 1822 წ., „სადღესასწაულო“ მოსკ. 1805 წ. „სამღრთო და სამღვდე-

-238-

ლო სახარება“ 1803 წ. მოსკ. აი ეს გახლავსთ სულ ქართველ სასულიერო პირებთაგან ნაბეჭდი წიგნები 1860 წლამდე. ეს ნამდვილი, ოფიციალური ცნობა არის. ასე აიღო ქართველ სამღვდელოებამ თავის თავსა და ვინაობაზედ ხელი. ასე ადვილათ დაკარგეს მათ ყოველივე და დაივიწყეს.

ასეთ სამღვდელოების წინაშე 1864 წ. მღვდელმა გიორგი ხელიძემ გამოსცა თვითურ ქართულ სასულიერო ჟურ. „საქართველოს სასულიერო მახარებელი“. ამ ჟურნალმა 1866 წ. გასტანა. რედაქტორი მისი ქართველი კაცი იყო. იგი ქართულ-რუსულ ჟურნალსაც ბეჭდავდა, ხოლო რაც შეეხება მის მამულისშვილობას და მიმართულებაც იგიც ისეთივე პირი გახლდათ მაშინ, როგორც სხვები იყვნენ და ვინც

ჩვენ ზემოდ ავნიუსხეთ გაკვრით. ამათ მემდეგ, ანუ 1882 წ. მღვდ. დავით ღამბაშიძემ გამოსცა ქართული სასულიერო გა-
ზეთი „მწყემსი“ და მცირე ხანა ამ გაზეთის გამოსაცემად
სტამბაც გახსნა ყვირილაში და კუთაისიდან „მწყემსი“ აქ
გადმოიტანა და ბეჭდა. ქართველებში პირველი მაგალითი იყო
სამღვდელო პირისაგან სტამბის გახსნა, ამიტომ აქ მოკლედ
მოვიყვანთ ამ სტამბის ცნობებსაც. მღვდელმა დავით ღამბაშიძემ ეს
სტამბა კარგა ხანს შეინახა, აქ ბეჭდა მან თვისი
გაზეთი და მასთანავე სხვა და სხვა სასულიერო შინაარსის
წიგნები. დეკანოზი დავით ღამბაშიძე ამით, ანუ ქართულ სა-
სულიერო წოდების წინაშე ამაგდარი და ღვაწლ-დებული
არის, მას მათ წინაშე კაი ამაგი დაუთესია, არა რაისაგან მათ
გაუჩინა მწერლობა, საჭირო წიგნები უბეჭდა და როცა სა-
ჭირო იყო სადმე, იქი იგი მათს დარაჯათაც ჩნდებოდა. დავით
ღამბაშიძე მეცხრამეტე საუკ. ქართველთ ცხოვრებაში
არის შესამჩნევი პირი. მისი ბიოგრაფია მეტად მდიდარი ში-
ნაარსისა გახლავსთ, იგი სასულიერო საგნებს გარდა სავსეა
ქართველთ სამოაქალაქო ცხოვრების ცნობებითაც, სასწავლე-
ბლების ცნობებით, სხვა და სხვა საჭირ-ბოროტო კითხვებით
და ვინ იცის კიდევ რამდენ რით. დეკანოზი დავით ღამბაში-

-239-

ძე გარდაიცვალა 1909 წ. გარდაცვალების შემდეგ მისი სტამ-
ბა სხვის საკუთრებათ გადავიდა. დღესაც არსებობს ამ სტამ-
ბაში ყვირილაში.

მღვდელი სიმონ მჭედლიძე და მისი სტამბა ქ. ქუთაის

დეკანოზ დავით ღამბაშიძის სიცოცხლეშივე თავი გამო-
იჩინა მღვ. სიმონ მჭედლიძემ. ამის ვინაობა ჩვენთვის უკვე
ცნობილი გახლავსთ, რადგანაც იგი დღესაც მოღვაწეობს სა-
სტამბო, სამწერლო და სამღვდელო ასპარეზზედ. მას ქუთა-
ისში აქვს საკუთარი შესაფერი სტამბა, თვით აწარმოებს ამ

სტამბას და საქმიანობას უძღვება თავის შესაფერად. სტამბის მუშაკობის გარეშე, იგი ცნობილი მუშაკი გახლავს ქართულ სასულიერო და საერო მწერლობის, იგი ბეჭდავს სხვა და სხვა ისტორიულ წიგნებს, ამასთანავე გახლავს რედაქტორი სასულიერო და სამოქალაქო გაზეთ „შინაური საქმეები“ რომელიც დღესაც გამოდის მისის რედაქტორობით ქუთაისს. ამის გარდა 1913 წ. დასაწყისიდან მანვე დაიწყო გამოცემა თვითურ ჟურნალ „განთიადის“, ამ ჟურნალის გამოვიდა რამდენიმე წიგნი. ასეთის სამსახურის მას სხვაც ბევრი რამ მიუძღვის.

იგი განაგრძობს დეკ. დავითის მაგიერობას, გაზ. „შინაური საქმეები“ გამოჰყავს თავის შეძლების და გვარად, ამით იგი დიდს შრომას და ამაგს სდებს არა მარტო იმერეთის ერის წინაშე, არამედ მთელის ქართველის სამღვდელოების და ქართველი ერის. იგი მიმართულებით რამდენათაც ეკუთვნის სასულიერო მიმართულებას, იმდენადვე იგი ქართული მოქალაქეც გახლავს ქართველი ნაციონალისტი და ქართველი ერის გონიერად დაწინაურების მონატრე. ჯერედ დიდი ხანი არ არის რაც ეს მოძღვარი ქართული სასტამბო და სამწერლო ასპარეზზედ გამოვიდა და მან ამ ხნის განმავლობაშიაც უკვე

-240-

გვაჩვენა თავის სამოღვაწო საიმედო ნიშნები, საქართველოს ერისადმი ღრმა პატივისცემა და თვის ერის აღორძინებისადმი დიდი გულის ტკივილი.

ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძე

ის, რაც ანტონ კათალიკოზმა თავის შესახებ სთქვა, ამას ჩვენ ვიტყვით ნიკოლოზ ნიკოლაძეზედ ასე: – „მოვიცალე სხათა ყოველთა კეთილთაგან და ვერა მოვიცალე საქართველოს მსახურებისაგან“. ნ. ნიკოლაძის ბიოგრაფია ასეთი მდიდარი გახლავს, რომ მის დაწერას მთელი ტომი მოუნდება და არა პატარა წერილი, ან წიგნი. იგი სამაგალითო იქმნება თვით ჩვენის მოზარდის თავობისათვის, ვინაიდან ამ კაცის

ცხოვრებაში ნახავენ ბევრს სამაგალითო და მისაბამ მხარეებს. ამას ჩვენ პირუთვნელად ვამბობთ. ჩვენ ცხოვრებაში არ მოიპოვება არც ერთი მხარე, რომ მას ნ. ნიკოლაძე თავის ბრწყინვალეს კალმით არ შეხებოდეს. ასევე ამ ცნობილს დამსახურებულს გონიერს მამულისშვილის მწერალს დიდი ამაგი მიუძღვის ქართული სტამბის წინაშეც.

ნ. ნიკოლაძემ პარისში სწავლის დროს სასტამბო საქმენიც შეისწავლა, სტამბაში თვითაც მუშავობდა, პრაქტიკულად კარგად მოემზადა, მერე მან თავის სამზადისი ქართულ სტამბას გამოაყენა და ამიტომ მან ამის სასარგებლოთ ფულიც ბევრჯერ დახარჯა. სტამბის და ქართული ანბანის გალაზათიანებით იგი ისე იყო აღფრთოვანებული რომ ერთ დროს, იგი ქართული ახალი ანბანის შედგენაზედაც შრომობდა, რაც ჩვენ ზემოთაც ავსუხსეთ.

კირილე ბეჟანის ძე თ. ლორთქიფანიძე

კირილე ბეჟანის ძის სახელი ბევრისთვის უცნობია ჩვენში. ჩვენ აქ სულ მოკლედ ავსუხსავთ ამ საყურადღებო მო-

-241-

ღვაწის ცნობებს. კირილე ბეჟანის ძე ეკუთვნის იმ ხანასა და ქართველთ მწერალთა და მოღვაწეთა ჯგუფს, რომელთაც ქართულ მწერლობაში მე-60 წლები ეწოდება.

ისტორიული მართლ-მსაჯულება მოითხოვს, რომ სადაც მე-60 წლების ქართველთ მწერლებს და მოღვაწეება გამოცხადებიან, იქ მათ რიცხვს არც კირილე ბეჟანის ძე გამოაკლდება, თუმცა ხშირად ეს ასე არ არის და ამ პირის შესახებ კრინტსაც არ სძრავენ. ეს ჩვენ მოგვდის უცოდინრობით, უცნობლობით და არა შურიტ, ან ბოროტებით.

კირილე ბეჟანის ძე რომ ნამდვილ ეკუთვნის ხსენებულ პროგრესულ ქართველთ მოღვაწეთა ჯგუფს, ეს მტკიცდება ცხადად შემდეგიდამ: პეტროგრადში სწავლის დროს, კირილე ბეჟანის ძემ, ქართულს ენაზედ გამოსცა ერთი მშვენიერი წიგნი, ქართველ წარჩინებულ მგოსნებთა ლექსების კრებუ-

ლი, სახელდობრ: – „ჩონგური“. ამ წიგნში მოთავსებულ არს ნ. ბარათაშვილის ლექსები, გ. ორბელიანის, ილ. ჭავჭავაძის, აკაკის და სხვათა. აქვე მოთავსებულია რუსის გამოჩენილის ნეკრასოვის: – „პოეტი და მოქალაქე“ და ზოგიც სხვა ლექსები, დობროლოუბოვის, ნიკიტინის, პლემჩევის და სხვათა, რომელთა თარგმნაც ეკუთვნის თვით კირილე ბეჟანის ძეს და რაც ცხადი საბუთია მის, რომ იგი დიახ, იმ დროს, ყოფილა მხურვალეს იდეებით გამსჭვალული.

წიგნი „ჩონგური“ დაბეჭდილია 1865 წ. ისეთ დროს, როცა ქართულს ენაზედ წიგნის ჭაჭანებაც არ იყო. მასთან გამოცემა არის კოხტა და ლაზათიანი ისე, რომ მისთანა გამოცემა დღესაც იშვიათია ჩვენს მწერლობაში. დღეს ამ წიგნის პოვნა ერთობ ძნელია.

რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნებული კირილე ბეჟანის ძე ჩაება სამშობლო ქვეყნის სამწერლო უღელში და იგი 1873 წ. გახლდათ ჟურ „კრებულის“ რედაქტორად, მერე გაზეთ „დროების“ იმ დროს, როცა რედაქტორი ს. მეს-

-242-

ხი სამზღვარ გარედ წავიდა. მაშინ გაზეთს კირილე ბეჟანის ძე რედაქტორობდა და მის კალმით შრომას გარდა ფულიც ბევრი დაეხარჯა, რადგანაც მაშინ გაზეთის შესავალი გასავალს ვერ ჰფარავდა და ამას გარდა ს. მესხის გამოსაზღველი ძმებიც კირილეს დააწვნენ კისერზედ შესანახად. არც ესენი უზის მას იაფად. „კრებულსა“ და გაზედ „დროებას“ გარდა კირილე ბეჟანის ძეს სხვა სამწერლო შრომანიც აქვს. მათი ლექსების კრებულებიც, დაბეჭდილი 1910 წ. „სანთური“ ხომ მშვენიერი, იდეების ლექსების კრებული გახლავს.

ბევრს სამწერლო საქმიანობას გარეშე, კირილე ბეჟანის ძეს ქართული სტამბის წინაშეც კაი სამსახური მიუძღვის. მან ადრევე მიაქცია ქართულ სტამბას დიდი ყურადღება და იგი ყოველთვის მეცადინეობდა, რომ ქართული კარგი, ახალი ანბანი შეადგინა, ეს მოახერხა კიდეც და 1880 წლებს, მან ჩამოასხმევინა თავისაგან შედგენილ ქართულ ასოების ანბანი. ამ ანბანის ასოების ხმარება 1881 წ. დაიწყეს ქუ-

თაისში, გაზ. „შრომაც“ ამ ასოებით იბეჭდებოდა, ასევე იმ დროის ქართველ ქალთა ჟურნალი, თვით „ვეფხისტყაოსანიც“ კი გამოსცა ამ ასოებით კირილე ბეჟანის ძემ. საზოგადოებას ეს ანბანი არ მოეწონათ, ამიტომ იგი ხმარებიდან გაძევებულ იქმნა. შემდგომ ამის კირილე ბეჟანის ძემ შეადგინა მეორე სხვა ახალი ანბანი.

ახალი ქართული ანბანი, ჯერეთ ამის ასოები არ ჩამოუსხმევინებია. ამ ანბანის ნიმუში ჩვენ აქ დავბეჭდეთ და მიტომ მის ავ-კარგიანობაზედ ჩვენ არას ვიტყვი. ეს საზოგადოებამ დააფასოს.

კირილე ბეჟანის ძე არის ღრმად განვითარებული პირი, იგი რუსულს და ევროპიულს სამეცნიერო, ფილოსოფიურ თუ პოლიტიკურს მწერლობას ისე იცნობს, როგორც თავის ხელის გულს. იცნობს აგრეთვე კარგად ქართველ ერის ცხოვრებას, ქართულ მწიგნობრობას, იცის კარგად საქართველოს ისტორია და ბევრიც სხვა ასეთი, რაც კი ქართველ ერის

-243-

ცხოვრებას შეეხება. მისი შეხედულება ქართული ანბანის შემოღებაზედ სქართველოში არის მეტად საინტერესო და ლოლიკურს დასკვნასთან ერთობ ახლოს მდგარი.

ყოველ შემთხვევაში თამამად ითქმის, რომ ქართულ სტამბას კარგად განათლებული მფარველი ჰყავს, ამით სტამბას მედიდურობაც კი შეუძლიან, რომ მას გარს უვლის ასეთი მომზადებული მოღვაწე პირი. კირილე ბეჟანის ძის შრომის შესახებ მთელი წიგნი დაიწერება და არა ეს პატარა წერილი, მაგრამ რა გაეწყობა, ჯერეთ ეს ვიკმაროთ ჩვენ.

მესტამზე ბორის სპირიდონის ძე ესაძე

მამა ბორისის გახლდა სპირიდონ ესაძე, გურული გახლდათ და მასთან იგი იყო გადაგვარებული, ქართული არ იცოდა. მეუღლე გახლავსთ მათი არლუთაშვილის ასული. სპირიდონმა კარგად იცოდა სომხური ძველი და ახალი ენებიც. მან შვილები გამოზარდა გადაგვარებით, ამიტომ ბორის

ესაძემ ქართული ენა არ იცოდა, არც წერა-კითხვა, მაგრამ ყოველივე ამასთან იგი იყო წრფელი მამულიშვილი და ბევრათ უკეთესი და მჯობთა მჯობი მათზედ, რომელთაც ქართული ლაპარაკიც იციან, წერა-კითხვაც, მაგრამ ყოველივე მასთან უკუღმართები არიან.

ბორის ესაძე გახლდათ სამხედრო პირი და მასთანვე თითქმის მოწაფე პოტოსი. გულით და სულით იყო მოყვარე თავის სამშობლო ქვეყნის, ირის და საქართველოს აღორძინების. მისი სული და გული, მისი მისწრაფება ყოველთვის მშობელი ქვეყნის ინტერესების გარშემო ტრიალებდა. მისი მამულისშვილური იდეალები იყო სუფთა, მოქალაქური, ადამიანური და არა ისეთი, ეს როგორც ზოგიერთებს სჭირდათ.

მისი ყოველი ცდა მიმართული გახლდათ გადაგვარებულ ქართველთ წინააღმდეგ, იგი თავის მშვენიერის რუსულის

-244-

ენით და კალმით ნათელს ჰფენდა და აცხოველებდა ქართველთა გადაგვარებულთ გულს და სულს.

თვითაც სინანულში იყო, რომ დედა-ენა არ იცოდა, მაგრამ მის მშობლიურ მისწრაფებას ეს არ უშლიდა, ვინაიდან ქართველთ გადაგვარებულ პირებში მას შეჰქონდა რუსულის ენით თავის ჰაზრის სხივები. მან ბევრი გადაგვარებულ ოჯახები მოაბრუნა მშობლიურის გზაზედ, ბევრს ახალგაზრდა სამხედრო პირს შეაყვარა საქართველო და გააცნო ქართული მწიგნობრობა. ბევრს გადაგვარებულ ქართველ გენერალს მოუბრუნა მშობელს ქვეყნისაკენ გადახვეწებული პირი.

ბორის სპირიდონის ძე იყო ბჭე და საძირკველი საქართველოს აღორძინების და გათვითცნობიერების, ჩვენს დროში ასეთ გულ-გამთბარ მამულიშვილებს ერთობ მცირედ ვხედავთ. მთელი მისი ზრუნვა სიტყვით, საქმით, თუ კალმით სულ თავის ქვეყნის ბედნიერების გარშემო ტრიალებდა. იგი ქართველების ცხოვრებაში იყო დიდი ნუგეში, დიდი წინააღმდეგი ძალა გადაგვარებულ ქართველთა წინაშე. ამიტომ ჩვენთვის ქართველებისთვის ასეთი კაცის დაკარგვა და ისიც ისე უდროვოთ იყო თავ-ზარ დაცემა, დიდი უბედურება, დი-

დი მეხი ჩვენის გვარისათვის.

იგი იყო მხურვალე დარაჯი საქართველოსი და ქართული ერის. მის მოღვაწეობას ჩვენ სხვაგან ავნიხსავთ, აქ კი მარტოდ მის სტამბის არსებობის პირობებს შევხებით.

ბორის ესამემ სტამბა შეიძინა ვალერიან გუნიასაგან მის ხელში სტამბამ ცოტა ხანს იარსება, ვინაიდან იგი სამხედრო პირი იყო და სტამბის მართვა-გამგეობის დრო სულ არ აქვდა.

იგი იყო ერთობ ახლოს მდგარი ყველა ქართულ საზოგადო საქმეებთან, ქართული მწერლობასთან, ერთის სიტყვით ყველა ქართულ დაწესებულებასთან ახლოს იდგა. იყო ერთ დროს რუსულ სამხედრო გაზეთის რედაქტორიც. სადაც იგი ქართველ ერის ინტერესებს ყოველთვის დიდის მართლ მსაჯულებით იცავდა.

-245-

იგი არც ერთ ქართულ საზოგადო საქმეს მოაკლდებოდა. მას ყველგან შეჰქონდა თავის წვლილი. ყველა ჩვენ საქმის მიმდინარეობასაც დიდათ იქცევდა ყურადღებას. რუსეთის სატახტო გაზეთებშიც ხშირად სწერდა ჩვენის ტომის განსაცდელის შესახებ. განსვენებულს ქართველთ შესახებ ძრიელ ბევრი ნაწერები აქვდა რუსულს ენაზედ დაწერილები.

მისი ნაწერების ქართველთ შესახებ რამდენიმე ტომი გამოვა. ჩვენ ვნახეთ ჯერეთ მათს სიცოცხლეში მათი ნაწერების და გაგვირდით მათს სიმრავლეზედ. არ არის არც ერთი მხარე ქართველთ ცხოვრების, რომ მასზედ განსვენებულს ნაწერი არ აქვდეს რამე და მასთან მასში გატარებული არ იყოს მისი მშობლიური ქვეყნის სიყვარულის სხივები და იმ დარდებისა და ნაღველის ფიქრები, რითაც იგი გატაცებული იყო ყოველთვის.

დიახ საქართველოს მგლოვიარობით იგი განუსაზღვრელის დარდით იყო გარემოცული. გარდაიცვალა ჯერეთ ისევ ხონს შეუვალი. 53 წ. მიიცვალა 1913 წ. ქ. ყარს, დასაფლავებულია თფილის, ვერის სასაფლაოზედ.

ვალერიან გუნია

დამსახურებული მოღვაწე ქართული სცენის და ქართულის მწერლობის. ერთ დროს ამან შეიძინა სტამბა და რამდენსამე ხანს აწარმოვა. სტამბის შენახვა მისთვის მძიმე იყო და აუტანელი, ამიტომ იგი გაყიდა.

გრიგოლ ნიკოლოზის ძე დიასამიძე

ცნობილი პირი, ქართველი ერის მოღვაწე, გაზ. „თემის“ რედაქტორად ყოფილი, ქართველ საზოგადოებისაგანაც კარგად ცნობილი და ნიჭიერი, გრძნობიერი მწერალი. ერთ

-246-

დროს ამასაც აქვდა სტამბა, სადაც მეც ვბეჭდე ქართული წიგნები.

გრიგოლ დიასამიძე არის საკმარისად ცნობილი პირი ჩვენში. იგი ჯერედ ახალგაზრდა კაცია, მას დიდი მომავალი აქვს. ამის ნიშანი ჩვენ მასში ადრიდგანვე ვნახეთ. იგი თავის ახალგაზდობიდან დღემდე სდგას გზა, კვალ გადახვეული და ქართველი ერის ინტერესებს იცავს სისწორით და ჭეშმარიტებით. მან თავის შრომით და მამულისშვილობით ბევრი რამ საყურადღებო საქმენი შექმნა ქართველ გვარის სასარგებლოთ და კიდევაც ბევრს გააკეთებს.

სტამბა მან ცოტა ხანს შეინახა, ვინაიდან სტამბის გამგეებმა მას სტამბის ყოველივე შეუჭამეს. მერე ეს სტამბა ვალერიან გუნიაშვილს შეიძინა.

ტიგრან მარკიანეს ძე როტინოვი

თფილისელი მოქალაქე, ტომით სომეხი, კაცი განათლებული და ყოველთვის და ყოველგან ქართველთა და სომეხთა შორის სიყვარულის და ერობის მფენელი. არის

მეტად კეთილშობილური იდეის პატრონი. იგი არის კარგად მომზადებული პირი, განათლებული თავის დროის კვალად.

ტიგრან მარკიანის ძეს სტამბა დარჩა მამისაგან. ეს სტამბა ისტორიული სტამბა არის. იგი დაარსებულია 1860 წ. ამ სტამბაში გამოსცა ილია ჭავჭავაძემ პირველად „საქართველოს მოამბე“ 1863 წ. ამავე სტამბაში დაიწყეს გამოცემა 1877 წ. გაზ. „ივერიის“. ამათ გარდა ამ სტამბაში სხვა გამოცემანიც გამოდიოდნენ ჟურ. „იმედი“ და სხვანი. ქართული წიგნებიც ხშირად იბეჭდებოდა აქ. 20 წლის განმავლობაში თვით მეც ამ სტამბაში ვბეჭდავდი ქართულ წიგნებს.

ტიგრან მარკიანის ძე არის სტამბის საქმის კარგად მცოდნე. საქმის შესრულების დროს, როგორც მე ისევე სხვებს

-247-

დიდს შეღავათს უწევდა, იგივე არის სტამბის მუშათა ცხოვრების კარგად მცნობი და მასთან კარგი მფარველიც... მუშა ხალხის, მის სტამბაში სომეხს და ქართველ მუშებს გარჩევა არა აქვს, ეს როგორც სხვებმა იციან. ასეთის საქმით იგი სამაგალითო ადამიანი და მასთან მისაბაძი მრავალთაგან.

მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ ტიგრან როტინოვის სტამბის დიდი ამაგი მიუძღვის როგორც ქართული მწერლობის წინაშე, ისევე სომხურის და რუსულისაც. ადრე ამ სტამბის თავის საკუთარი ასოების ჩამოსასხმელიც აქვდა – სლავალიტნი.

იმერეთის სტამბები და დაბეჭდილი წიგნები იმერეთში

იმერეთში ქართული სტამბა 1770 წ. გახსნეს, სოლომონ პირველ მეფის ბრძანებით, ამავე მეფის საფასით.

სასტამბო იარაღი და ასოები თფილისის სტამბიდან გადიტანეს. ასოები, დაზგები, ანუ კასები და საბეჭდი დაზგაც თფილისიდან იქმნა გადატანილი.

სტამბის ხელოსნებიც თბილისიდან გადიყვანეს. ამათ

მომართეს ყოველივე სტამბის საქმენი. ცნობა არის, რომ 1780 წლიდან იმერეთში სტამბის ხელოსანთა რიცხვი გამრავლდა თურმე.

სტამბის ოსტატები უცხო ტომის კაცნიც ყოფილან, იგინი აჩვენებდნენ ყველაფერს, თუ სად რომელი ასოები უნდა ჩაეყარად კასაში, ანუ კასაში და მერე როგორ უნდა ეწყობოთ. იმოდენა წიგნებს ხუცურს თუ მხედრულ წიგნებს ორი და სამი კაცი ვერ ამოაწყობდა იმ დროს, თუ არ ოცი და მეტი ხელოსანიც, ამიტომ 1770 წ. თფილისში მესტამბეთა რიცხვი იმოდენი იყო, რომ აქედამ იმერეთშიაც გადავიდნენ, სტამბა გახსნეს, წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს.

თუმცა იმერეთის სტამბა სოლომონ დიდის საფასით

-248-

თბილისში შეიძინეს 4,000 მ. და გადიტანეს, მაგრამ იგი მაინც იმ დროის კვალად ეს პატარა სტამბა 2,000 მ. მეტი დამკდარა. სტამბა დაარსებულ იქმნა ქუთაისში. ამ სტამბაში პირველად დაიბეჭდნენ შემდეგ წიგნები:

პატარა ლოცვის წიგნი, უმმუცტიტულო, ანუ უზედაპირო. სულ 40 გვ. 1771 წ. სოლომონ მეფის საფასით.

ანბანი და უფალო ღმერთო სულ 8 გვ. 1777 წ. მეფის საფასით.. დაუჯდომელი ღვთის მშობლისა. გამოცემული 1777 წ. სახარება მხედრული, სამღვდელო და საეროდ 1777 წ. დავითნი სამღვდელო და საეროდ მხედრული 1777 წ. სოლომონ მეფის ბრძანება ქუთაისის ვაჭართ წინამე 1778 წ. ყველა ეს წიგნები იბეჭდებოდა ცოტ-ცოტა, რაც უეჭველია ერთობ ძვირათაც დაჯდებოდათ. ამ წიგნების დაბეჭდვის შემდეგ სტამბა დაიხურა. იმერეთში სტამბის გახსნის ეს წელი არავის ეუცხოვოს. ცნობა არის რომ სტამბის გახსნა სოლომონ პირველის მამას ალექსანდრესაც სდომნია. 1720 წლებში ამის შესახებ ლაპარაკიც ჰქონია, სტამბის იარაღიც შეუქმნიად, ხოლო საიდან ამის კი ჩვენ არაფერი ვიცით. სტამბის მოწყობის სურვილი 1740 წლებს ეკუთვნის. დაჭედეს რამე თუ არა არც ამისი სჩანს ცნობა.

მარტოდ 1770 წ. სჩანს, რომ იმერეთ-ქუთაისის სტამბა

არსებობდა და წიგნებიც იბეჭდებოდა. ეს სტამბა 1780 წ. კვალად განახლებას ეძლევა და წიგნების ბეჭდვასაც იწყებენ. ამის შემდეგაც ამ სტამბამ იარსება 1810 წ. ვიდრე იმერეთის სამეფო არსებობდა, ქუთაისში სტამბის ხარჯი სამეფო, რაც იბეჭდებოდა, ყოველივე იგი სოლომონ მეფის ხარჯით გახლდით. აქედამ ჩვენ მივიდეთ კვალად სტამბაში გამოცემულ წიგნებზედ. ქუთაისის სტამბაში 1800 წლიდამ გამოიცენ შემდეგი წიგნები:

- ანბანი და „უფალო ღმერთოს“ ლოცვები 1801 წ.
- დაუჯდომელი ვრცელი 1807 წ.
- უშვილობის წამლობა კათოლიკის ბერების 1807 წ

-249-

შღვთისმშობლის ქება და დიდება ლოცვით 1803 წ.
 სოლომონ მეფისადმი მიმართ ლექსი 1803 წ.
 ანბანი ქართული კათოლიკის მისიონერთაგან . . . 1804 წ.
 ლოცვა ღვთისმშობლის კათოლიკეთათვის 1805 წ.
 პარაკლისის წიგნი პატარა 1805 წ.
 ლოცვანი პატარა 1805 წ.
 იმერეთის სამეფო დავთარი პატარა 1806 წ.
 ახალციხელ ქართ. კათ. ვაჭრების თხოვნა და
 სოლომონ მეფის წინაშე მირთმეული ვაჭრობის გამო 1807 წ.
 ვაჭრობის განწესების რიგი, პატარა ფურცელი . . . 1808 წ.
 პატარა დაუჯდომელი 1800 წ.
 იმერეთის სამეფოს გაუქმების პროკლამაციები . . . 1810 წ.
 და სხვანი კიდევ მრავალნი ასეთნი სამეფო ბრძანებანი, მეფე სოლომონის ქებანი, ქუთაისის ვაჭართა მისვლის ამბები და სხვაც ასეთნი მრავალნი, რომელთა ფურცლებმა ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. ამის ცნობანი კი გამოვკრიბე ვინმე მესხის ძველის მისიონარულის დღიურიდამ, რომელიც 1815 წლებში არის ნაწერი ქუთაისში მყოფ ახალციხელ კათოლიკე მღვდლებ მისიონერებისაგან.

ასეთი გახლავსთ იმერეთის სამეფო სტამბის ისტორია. 1810 წ. რომ ამ სტამბაში რუსის მთავრობას თვის ბრძანების ბევრი რამ ფურცლები უბეჭდავს, ნამეტურ იმერეთის

რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირება. თვით აქტებიც გვეუბნება, რომ შეერთების დღეს, 1810 წ. ქუთაისის ქუჩებზედ გაკრულ იქმნა დაბეჭდილი ქაღალდები სადაც მოთვლილი იყო ყველაფერი წესების დამყარების ცნობებით. ასე რომ 1810 წ. ამ სტამბაში რუსეთის ახალ მთავრობის ბრძანებით ბევრი რამ განკარგულებანი დაბეჭდილან. ამ წლის შემდეგ კი ეს სტამბა ქუთაისში აღარ სჩანს, იგი იკეტება მას იჩემებს ზ. წერეთელი.

იმერეთის სამეფო სტამბის მოსპობის შემდეგ, კერძო პირთა სტამბა გახდა, ანუ ზ. წერეთლისა რომელიც 1825

-250-

წ. არსებობდა და თითო ოროლა სასულიერო წიგნებს ბეჭდავდა. რუსეთის მთავრობის აღორძინების შემდეგ, პირველ რუსულ-ქართული სტამბა იმერეთში, ქუთაისს გაიხსნა 1830 წ. ამის მერე ეს სტამბა 1854 წ. დაიკეტა, მოიშალა. მერე, ანუ რუს-ოსმალის ომის გათავების შემდეგ ეს სტამბა 1857 წ. ისთ მოაწყეს. 1880 წ. უკვე სტამბა გამოჩენილად არსებობდა. აქ ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო.

ასოთ-ამწყობთ ცხოვრება.

სტამბაში მუშაობენ სხვა და სხვა დარგის ხელოსნები, მაგალითებრ ამომწყობნი, მბეჭდავნი, ქაღალდის მიმწოდებელნი, მურის წამსმელნი, მანქანის ჩარხის დამტრიალებელი, და ზოგნიც სხვანი უბრალო მუშაკნი. რაც სტამბის ხელოსნობა განვითარდა და ელვით მანქანების მუშავობაც შემოიღეს, მას შემდეგ, სტამბებში ზოგიერთ დირგის მუშათა რიცხვმაც იკლო, მაგალითებრ როგორც ჩარხის დამტრიალებელთ და მურის წამსმელთ. ნამეტურ მოისპო სტანოკზედ (დაზგა) მომუშავეთა რიცხვი.

ასოთ ამწყობლობა საქართველოში 1707 წ. იწყება. მის შემდეგ ეს საქმიანობა ნელ-ნელა ვრცელდებოდა. ოსმალ სპარსთა ომები ქართველებს ნების არ აძლევდა სასტამბო საქმეთა აღორძინებას და წარმატებას. მე-19 საუკ. შემდეგ

კი რაკი საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მის შემდეგ, საქართველოს მცხოვრებთაც მიეცათ დრო მოსვენების, ცოტათ მოქალაქურად თვალის გახილების, ამ გარემოებამ სასტამბო საქმეებზედაც კაი გავლენა იქონია.

1801 წ. ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა. ამ დროს თფილისში არსებობდა ორი სტამბა, ერთი მეტეხში კექერაშვილის და მეორე სამეფო სტამბა, სამეფოსი, რაც 1881 წ. 30 ათასი მანათი დაჯდა. ორივე სტამბაში 10 კაპიტალზე მუშაობდა, მაშ ორი სტამბოლელი სომეხი იყო,

-251-

დანარჩენი ქართველები. 1801 წ. რაკი მეფობა მოიშალა, მესტამბეებმა სტამბებიც მოშალეს, ნივთები აქეთ იქით მიმალეს, ცოტა ოდენი კი დასტოვეს სამეფო სტამბაში. მეტეხის სტამბა ისე ჩაიყლაპა, რომ შემდეგ მის ხსენების ცნებაც აღარ გამოჩენილა. 1801 წ. შემდეგ რუსეთის ახალ მთავრობისათვის სტამბა საჭირო იყო, მაგრამ ძველი სტამბის მათ ველარა ნახეს რა. მერე მცირე ოდენი იარაღი მოიპოვეს 1805 წ. დიდის ვაი ვაგლახით გახსნეს სტამბა. სტამბაში ზოგი ძველი ქართულ სამეფო სტამბის იარაღი შეიტანეს, ზოგიც ახლად გააკეთებინეს. ამ დროს თფილისში ბევრის ძებნის შემდეგ სულ სამი კაციღა აღმოსჩნდა სტამბის ხელოსანი, დანარჩენ მუშაკნი სულ აქეთ იქით დაქსასულიყვნენ.

მიტომ მთავრობამ იზრუნა და 1805 წ. გაიხსნა თფილისში მთავრობის პირველი სტამბა, სადაც სულ ხუთი კაცი მუშაობდა, სამი ქართველი და ორი რუსის სალდათები ამომწყობნი და მბეჭდავი, ჯარის კაცები მოპოვნილნი.

სტამბის საქმეები ნელ-ნელა წარმატებას ეძლეოდა, ამიტომ მასში მუშათა რიცხვიც მატულობდა. სტამბის საქმე და ხელოსანთა რიცხვი ისე წავიდა წინ, რომ 1817 წ. როცა პირველად „საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა დაიწყეს, მაშინ თფილისში უკვე 10 კაცი იყო სტამბის მუშაკნი. მის მერე ამ ხელობის მუშათ რიცხვი ნელ-ნელა მატულობდა. საქმე ისე დაწინაურდა რომ 1830 წ. თფილისში უკვე სამი სტამბა არსებობდა, ერთი მთავრობის, მეორე სომხის და მე-

სამეც ქართველის, სამიმ სტამბაში მუშაკთა რიცხვი 30 კაცამდის იყო. ერთი სტამბა, ანუ ქართველის 1832 წ. დაიკეტა, დარჩა მთავრობის და სომხის.

ამის შემდეგ მთავრობის სტამბა დაწინაურებას მიეცა. ამ გარემოებამ მუშათა გამრავლებაზედაც იქონია გავლენა. 1840 წ. თფილისში სტამბის მუშაკნი უკვე სჩანდნენ. ეს რიცხვი 1846 წ. შემდეგ უფრო დაწინაურდა, მიტომ რომ ამ წელს ახალი მთავარ-მართველი მოვიდა, მასთან თფი-

-252-

ლისში ორი რუსული გაზეთის გამოცემა იწყეს „კავკაზის“ და პლ. იოსელიანმა „ზაკავკაზსკი ვესტნიკის“.

საქმე ისე მოიმართა, რომ 1850 წ. თფილისში სასტამბო ასპარეზზედ უკვე სტამბის მუშათა შესაფერი რიცხვი სჩანდა, მთლად მომუშავეთა რიცხვი 60 კაცამდის ავიდა, ამ გარემოებას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ 1846 წ. თფილისში გაიხსნა ერთი ახალი სტამბა ვინმე ებრაელის დუბლერის. ამ სტამბას მერე ორიც სხვა სტამბის გახსნა მოჰყვა. მასთან გამოცემა იწყეს ქართულ-სომხურ გაზეთების, წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების. ამ გარემოებამაც სტამბის მომუშავეთ რიცხვზედ წარმატება იქონია.

საქმე ისე დატრიალდა, რომ 1860 წ. თფილისის სტამბებში მუშაკთა რიცხვი უკვე კარგად დაწინაურდა. ეს ცნობები მაშინდელ მომუშავეთაგან არის მოთხრობილნი. ორიოდ კაცი ამ დროების დღესაც არიან ცოცხლები. აწინდელ თფილისის სტამბების ისტორიას ასეთი წარსული აქვს. წინედ, რადგანაც სტამბის მომუშავეთა რიცხვი მცირედ იყო, ამიტომ მათ არავითარი სასტამბო დაწესებულება არ აქვდათ, ანუ საამქრო წესები. თუმც ამქრული წესების მინაგვარი ერთობაკი მათაც ჰქონდათ ყოველთვის.

დრო შეიცვალა. დღეს ბევრისთვის ეს ამბები უცხო იქმნება, ამიტომ ვათავსებ ერთ სურათს მაშინდელ მომუშავეთს, რომელსაც ამ ხელობის სწავლა 1840 წლებს მისწვდება. ეს არის ბუღდან მენტოევი. ამათზედ ხნიერ მუშებს მე სხვებსაც ვიცნობდი, მაგრამ სამწუხაროდ, მათი არც ცნო-

ბები მაქვს ნაწერი, ვერც ვისარგებლე მათის ცნობებით. დღეს მთელ საქართველოში, ანუ კავკასიაში უკვე მთელი ძალა არსებობს, მთელი მუშათ დიდი რიცხვი სასტამბო ას-პარეზზედ. ამათი რიცხვი მრავლად სჩანს თფილისში, ბაქოს, ქუთაისს, ბათუმს და ბევრიც სხვა ქალაქებში. მუშათ რიც-ხვში გახლავან როგორც ქართველები, ისევე სომხები, რუსე-ბი და თათრებიც. თათრებმა ამ ბოლოს დროს იჩინეს თავი.

-253-

თუმცა თათრული პირველ სტამბის გახსნა 1880 წ. ეკუთვნის, როცა თფილისში პირველი თათრული გაზეთიც გამოიცა.

სტამბის საქმიანობა უკანასკნელ წლებს ერთობ დაწი-ნაურდა. ამ გარემოებას დიდად შეუწყო ხელი სწავლა განა-თლების აღორძინების საქმემ, მასთან ჟურნალ-გაზეთების და სხვა და სხვა წიგნების გამოცემის გამრავლებამაც. 1820 წ. თუ ათი კაცი მუშავობდა ამ საქმეებზე, 1850 წ. თუ 40 კა-ცი და 1870 წ. 60 კაცი, მარტოდ თფილისში, დღეს მუშა-ვობს ასობით და სხვა ქალაქის მუშებით ერთად ათასობი-თაც ითქმის. ამ ხელობაში წინედ უმეტესად უსწავლელი ბიჭები მუშავობდნენ, მაგალითებრ შაგირდებთ იყვანდნენ ისეთებსაც, რომელთაც წერა-კითხვა სულ არ იცოდნენ. ასეთებს სტამბაში ამუშავებდნენ ისეთ საქმეზედ, რასაც წე-რა-კითხვა არ სჭირდებოდა, და აქ ასწავლიდნენ ბა-ბუთ ანბანის კითხვას. როცა ცოტათი კითხვას შეიგნებდა, ასობის გარჩევას, მის მერე კი ასობის ჭახრაკსაც მისცემდნენ ხელში, კასაზედ (დაზგაზედ) დააყენებდნენ. მაშინ შაგირ-დებს რამდენიმე წლით იყვანდნენ. რასაკვირველია მუქთაო. ხოლო აცმევდნენ, პურსაც აჭმევდნენ. სწავლის შემდეგ მცი-რე ჯამაგირს უნიშნავდენ.

სასტამბო საქმის ხელობას, ანუ აწყობა-ბეჭდვის განვი-თარებას დიდად შეუწყო ხელი იმ გარემოებამაც, რომ სა-ქართველოდამ სხვა და სხვა კეთილ პირებმა რუსეთში წაი-ყვანეს მოწაფეთ რამდენიმე ქართველნი, იქ ამათ სასტამბო ხელობა შეისწავლეს, მერე ნასწავლნი დაბრუნდნენ თფი-ლისში. ასეთ ხელოსანთა რიცხვს მეც მოვესწარ თბილისში.

ერთ ასეთ პირთაგანი განსვენებულ ნიკოლოზ ღოღობერიძემაც გამოზარდა რუსეთში. ისკი უნდა ითქვას, რომ ეს ხელოსნები რუსეთში ძირიელ შესწევოდენ არყას სმას, თუმცა ხელოსნობა კი კარგად იცოდნენ. რუსული ლაპარაკი ისე შეასწავლად, რომ ქართული აღარცკი ეხერხებოდათ, თუმცა ქართულის აწყობაც კარგად იცოდნენ. ეს საწყლები

-254-

სულ ჭაჭის არყის სმით დახოცნენ. თფილისში მათი ცხოვრება ისეთი იყო, რომ თითქმის სადგომი ბინაც არ აქვნდათ და ღამე სტამბებში ათენებდნენ. ასე მოისპნენ და დაიხოცნენ სულა. ნამდვილ „ბოსი-კამანდა“ იყო მათი რიცხვი.

2.

ღრო შეიცვალა, სტამბის ხელოსნობის საქმეც დაწინურდა, მისი სწავლა ყველგან გამეფდა. დღეს ამ ხელოსნობის ასპარესზედ არამც თუ კაცები, ქალებიც კი გამოვიდნენ, თვით ქართველ ქალებმაც იჩინეს თავი. მუშათა შორის დღეს უკვე ისეთი ხელოსნებიც არიან, რომელთაც სკოლებში განათლება მიუღიათ, მასთან მწიგნობრობის სიყვარულიც გაღვიძებიათ, იგინი საზოგადოთ განვითარებასაც მისდევენ.

შაგირდებს წინედ წლობით იყვანდნენ მუქათათ, ეხლა ოთხი თვით უნდა აიყვანონ, ამ ხნის განმავლობაში არას ამღევენ, ყოველივე საცხოვრებელი შეგირდისა არის. მეხუთე თვეს 3 მანათს მისცემენ ჯამაგირად, თუ კაი შნო დაეტყობა სწავლის, მერე თვე და თვე თითო მანათს მოუმატებენ, ასე რომ წლის გასულს 10 მ. ექმნება ჯამაგირი, მასთან ხელობასაც ნელ-ნელა შეეჩვევა. შაგირდობიდან ქარგლად გადავა და ქარგლობაში თუ იგი კარგად მოიქცევა, მაშინ იგი ნელ-ნელა კაი ჯამაგირსაც მიადწევს, ასე რომ თვეში 50 – 60 მ. აიღოს, თუ ჩვეულებრივი ხელოსანი გამოვა მაშინ იგი 30 – 40 მ. ზევით ვერ წავა. აქამდის შეგირდების ცხოვრების და სწავლის პირობები ასე იყო. დღეის შემდეგ როგორ იქნება, ეს უწყის მათმა მომავალმა და მისმა წესებმა.

საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ სტამბის ხელოსნები არ არიან მაინცა და მაინც კაი მდგომარეობაში, ყოველი მათგანი გაჭირვებით ცხოვრობს. მათ მარტოდ სახელოვანი სახელი აქვსთ, თორემ სხვაფრივ დიდი არაფერი. ნამეტურ ამ უკანასკნელ წლებს მათი ფასი ცოტათი შემცირდა, მიზეზი

-255-

ამის ის იყო, ამ ხელობის ასპარესზედ სხვა და სხვა სკოლებიდან გამორეკილი შეგირდები მრავლად მოაწვნენ, შეგირდობა იწყეს, მერე ქარგლობა, ორი სამი თვის განმავლობაში ვინც კი კასას დაისწავლიდა, მერე იგი მიდიოდა სხვა სტამბაში და საქარგლო საქმეს ემუშავდა. ამ გარემოებამ ხელოსნებს ძრიელ ავნო. ამავე გარემოებას ძალიან წაექომაგა სტამბაში მომუშავე ქალების გამრავლებამაც.

უმთავრესად კი ყოველი უბედურების მიზეზი თვით სტამბის ხელოსნები არიან. მათ რომ ჰკითხოს კაცმა რამე სახელოსნო ცნობა, პასუხს აგებენ ასე:

ჩვენ ყველა ხელობის მუშებსა და ხელოსნებზედ ცოდნით და ღირსესით მაღლა ვდგევართო.

ეს რასაკვირველია ასეც უნდა იყოს, რადგანაც იგინი მართლაცა და უმრავლეს მუშებსა და ხელოსნებზედ მაღლა უნდა იდგნენ, რადგანაც იგინი ასე თუ ისე სახელონო პირობებით უფრო მაღლა დგანან, მათ ახლო დამოკიდებულება აქვს მწერლობისთ წარმომადგენ პირებთან, მაგალითებრ რედაქტორებთან და წიგნის გამომცემლებთან.

ერთნი თუ არიან მწერლები და გამომცემლები, მიტომ ესენიც მათი ნამოქმედრის სულის ჩამდგმელნი გახლავან, და მასთან მჭიდრო ამხანაგი საქმეში, რაც რასაკვირველია მათზედ დიდს გავლენას უნდა ახდენდეს. ეს გარემოება მათ გონივრულად და ცოდნითაც უნდა აწინაურებდეს, მაგრამ სამწუხაროდ აქ ეს ასე არ არის, ამათში ყოველივე ოსტატურად სრულდაბა და ამიტომ გონივრულ გავლენას და პროგრესიულ მიმართვას გონივრული მიმდინარეობა არ აქვს მათში.

ეს რომ ცხადია ამას დაამტკიცებსა თვით აწინდელ

სტამბის მომუშავეთა ბიოგრაფიული ცნობებიც. ეს ჭეშმარიტება არის, თორემ ასე რომ არ იყოს, მაშინ მათშიაც იქნებოდნენ ისეთი ბრწყინვალე პირნი, როგორიც იყვნენ საფრანგეთში – პრუდონი, ლეიბლონი და სხვანი, რომელ

-256-

ნიც ერთ დროს სტამბაშიც მუშაობდნენ, ანუ ჩვენში კარგად ცნობილი მოღვაწე ნიკოლოზ ნიკოლაძე, რომელიც სტამბის ერთ უმთავრეს გმირათ შეიძლება ჩაითვლოს, მაგრამ გვითქვამს, რომ ქართველ ხელოსნებში ასეთნი არავინ იყო აქამდის, არც არავინ დღეს სჩანს, იგინი დღეს ცარიელ ჩონჩხს წარმოადგენენ, ასეთი პირნი არიან როგორც ქართველ ხელოსნები, ასევე სომხები და რუსებიც. ეს რომ ცხადი გახლავთ, ამას დაასაბუთებს შემდეგი ცნობები მათის ცხოვრების, რაც ნამდვილი არის და მართალი.

სტამბის ხელოსანი საპატიო მუშა არისო. სტამბის მუშებს კი არა აქვს ურთ-ერთ შორის თანხმობა, ერთობა, ან პატივის ცემა და საბრალული. როგორი გმირებიც არიან თავიანთ თავის წინაშე, ისეთნივე გახლავან სტამბის ხელოსნებში და სხვაგანაც. მასთან თვით თავიანთ ხაზეინების წინაშეც, უმთავრესად კი თავიანთ პიროვნების საქმეებშიაც, თავმოყვარეობის და ასეთის მხარეების, რაც მათ გარს ახვევიათ, რაც მათ ჰფარგლავს. სტამბის ხელოსანი არის ტრაბახი სიტყვით, ბაქია. მასთან რომელიმე პარტიის წევრი, გმირი რომელიმე ვითოდა ძმობის და თანასწორობის, მაგრამ ამაოდ, იგი არის მარტოდ მედიდურება იმ გარემოების, რომ იგი არის სტამბის ხელოსანი და სტამბის ხელოსნობა ხომ სხვა ხელოსნებზედ ბევრად მაღლა სდგას ღირსებითაო. ეს არის მათი ფიქრი და იმედი, თორემ სხვა ამას გარეშე იგინიც ისეთი პირნი ბრძანდებიან, როგორც ერთნი და ორნი უაზრონი და ცხოვრებით უშინაარსონი.

სტამბის მუშა არამც თუ მაღლა სდგას სხვა ხელობის ხალხზედ, არამედ იგინი დაბლა სდგანან ბევრთ ხელოსანთ მუშებზედ, ბევრი რამ უხეირობა რაც სხვა და სხვა ხელოსნებში არსებობს, იგი ამათშიაც გახლავსთ, ამათშიაც ბრძან-

დებიან ყოველივე სივერაგის მექონნი და ბედრანგნი, სხვა ხელობის ხელოსნებში თუ სივერაგე და უხეირობა არსებობს, მასთან მათ სიკეთეც აქვსთ, ბევრი, ბევრი კარგი რამ მხარე-

-257-

ნი, სტამბის ხელოსნები კი მარტოდ თქმანი არიან და ბაქი-ბუქიობანი, თორემ სხვა მათ სამკაულებითი თვისების მათ არა სცხიათ რა. ნაცვლად ამის იგინი ბევრად, მეტად დიდად დაბლაც სდგანან. ამას აჭემმარიტებს შემდეგი გარემოება ამათის ცხოვრების.

სტამბის ხელოსნებს არა აქვსთ თავიანთ სახელოსნო დაწესებულება, ანუ სახელოსნო ამქარი, ამიტომაც ამათში ყოველთვის სახელოსნო აურ-ზაური არსებობს. ვინც კი ისურვებს და ცოტად ისწავლის სტამბის საქმეს, მერე ის ადვილათაც გამოდის სტამბის ხელოსნათ და ალაგს ეძებს ისე როგორც ნასწავლი ქარგალი. ესეთი გარემოება სტამბის ხელოსნებს სახელოსნო საქმეებს ძრიელ უფუჭებს. ასეთ საქმეთა გარეშე მათში ბევრიც სხვა უბედური წესები არსებობს, მაგალითებრ ავათ გახდა ხელოსანი, ან ლოგინათ ჩავარდა, წამლობა უნდა და სხმა ასეთნი. ერთ თვეს, ან ორს, თუ გაჭირდა საქმე მაშინ სამ თვეს შეიძლება მისცენ ამის დახმარება ისიც იმ სტამბიდან, სადაც იგი მუშაობდა, სხვაგნიდან კი ვერას მიიღებს. მერე და მერე კი მას აღარას მისცემენ, ყველას მიავიწყდებათ, იგი გარდაიცვლება უბედურად და გამწარებულის ცხოვრებით.

ასეთი მაგალითები ბევრჯელ მინახავს, დავსწრებივარ სტამბის ხელოსნის დასაფლავებას და იქ ხელოსნების ერთი კაციც არ მოსულა კუბოს ასაწევად; ხალხი ქეჩა-ქუჩა გვიგროვებია და ისე გაგვისვენებია დიდი ხნის ნამუშაკვეი სტამბის ხელოსანი. ყოფილა მაგალითი კიდევ: რომ სტამბის ხელოსანს ცოლი მოჰკვდომია, დასაფლავებაზედ, ჭირისუფალს ამხანაგთან არავინ მოსვლია, დასაფლავების დროს ჭირისუფალი არავის ამხანაგთაგან არ უნუგემებია. ასეთ პირთა დასაფლავებაც მეტად გაჭირვებით შესრულებულა. ამ დროს, მინახავს ისეთი გაჭირვებანი და მწარე წუთები, რაის საშუა-

ლებითაც მოთქვამს საჯაროდ, რომ სტამბის ხელოსნები არამც თუ უნდა ყოყობდნენ, რომ იგინი ხელოსნობით სხვებზედ

-258-

წინ არიან წასულნი, არამედ მათ თვით მეთივეები და მედროგებიც კი სჯობიან თავიანთის სახელოსნოს დაწესებულება-ორგანიზაციით. ეს ცხადი გახლავსთ.

ასეთია სტამბის ხელოსანთა საქმე, ასეთ უმაღლეს ცხოვრების და ღირსების მექონნი არიან დღეს იგინი. დავსძენთ აქ კიდევ შემდეგს: სიკვდილი ხომ სიკვდილია და ამ დროს უბედურია სტამბის ხელოსანი და ნამეტურ მისი მეუღლე. უბედურებაზედ უბედურება ის არის თუ ამათ ობლები რჩებათ. მკვდარმა იქნება მოისვენა და მორჩა დავიდარაბას, ახლა საქმე ცოცხლები არიან საქმენი, რომელთაც არც ერთი სტამბის ხელოსანთაგანი არ მიხედავს მათ თუნდა ერთი შაურით. ესეთი წესები ამ ხელოსნებში კი არა, არამედ მეჯღანებშიაც კი არ არსებობს, ყველგან ხელოსნები თავიანთ ხელოსნის ობოლთა და ქვრივ-ოხერთ სიბრალული და მზრუნველობა იციან, ესენი კი, ეს უმაღლეს სახელის მექონ სტამბის მუშები კი ყველაფერში გამოწყვეტალნი არიან, უკან ჩამორჩენილნი. ამათ ერთი მხოლოდ ენა აქვსთ, ტანზედ სუფთა ტანთსაცმელი, მასთან იმის ძახილი, რომ ჩვენ კულტუროსან მუშები ვართ, გონებრივი, ესე იგი სტამბის ხელოსნებო, თორემ სხვა ამათ გარეშე მათს თავსა, ცოდნასა და ლოლიკაში სულ არაფერი ჰყრია. რომ ეს ასე გახლავსთ, ამას ასაბუთებს თვით მათი ცხოვრების და სახელოსნო წესების უწესოდ მოწყობილ-საქმენიც.

ამათ რომ თავიანთ საოჯახო საქმის ზრუნვა ჰქონდეთ და მის აკარგიანობის შეგნება, მაშინ ხო მათი სიკვდილ-სიცოცხლის და ავათმყოფობის დრო და წუთნი ასე არ იქმნებოდა დაყენებული და ხშირად იგინი მათხოვრობით არ დაიმარხებოდნენ, ან მათი შვილნი კარდა-კარ მოხეტიალე წუპაკებათ არ გახდებოდნენ. ამის მაგალითები მათში ხშირია ერთობ უხვი. სახელოსნო საქმეებშიაც რომ ესენი მაინც და მაინც არ გახლავან გმირნი და ხელოსნური საქმის გოლიათ-

ნი, ესეც ცხადია, რადგანაც ამათ სასტამბო საქმეთა პირობე-

-259-

ზიც ასე იქმნებოდა არეულ-დარეული, არც თვით იქმნებოდნენ ასე დაკარგულნი, რომ როგორც ძალღი პატრონს ვერ იცნობს, ისე ესენი ერთმანეთს ვერ იცნობენ, ახალგაზრდები ცალკე დგანან, ბებრები ცალკე, ყველა თავისთვის გარბის, ვინც სად რას მოასწრებს და მოიხელთებს იგი მით არის ბედნიერი. ასე არეულ-დარეული სახელოსნო წყობილება თვით ფინაჩებს და მეჯღანებშიც კი არ იქმნებოდა არაოდეს. ამას ეჭვი არ უნდა.

ეს კი არ ეკადრებათ ასეთ სახელოვან ხელოსნობის სახელის მატარებელთ ოსტატ-მუშა ხელოსნებს. ამბობენ, რომ ასოთ-ამწყობებში ამ უკანასკნელ წლებს უკვე გამოჩენილან ისეთი ხელოსნებიც, რომელთაც ეს ნაკლი შეუფენიად, ამაზედ მათ საუბარი გაუმართავთ, თფილისის მკაზმავნიც დაუკავშირებიათ და საამქრო წესების დაარსებისათვის მთავრობისათვის თხოვნა მიუციათ. ღმერთმა ქმნას. ხოლო იმას კი ვიტყვით, რომ მკაზმავებს კარგა ხანია თავიანთ სახელოსნო წესები დადგენილი აქვსთ. თუმცა მათში ბევრი არ ემორჩილება ამ წესებს და თავთავიანთვის ჩუმად მუშაობენ სახლებში.

ორს ნაკლთან სასტამბო ხელოსნებს მესამე დადი ნაკლიც აქვსთ. ეს ნაკლი გახლავსთ მათი გონებრივი სიფუყე და სიმჩატე. მათში რიალურად მომზადებულთ პირთ კაცი სულ ვერ ნახავს. ორიოდ პირნი კი არიან, რომელნიც ლექსებს სწერენ, მოთხრობებს და სტამბის ისტორიის შესახებ წერილებიც დასტამბეს, მაგრამ ეს არ კმარა, ეს ცოტა არის. ამათ მეტი მოეთხოვებათ, რადგანაც ესენი მეტის ქებით ატრაბახებენ თავიანთ სახელს. ამაში თვითონაც დამერწმუნებიან. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ ქართველ ამომწყობლებში მთელი გუნდი უნდა არსებობდეს გონივრულად მომზადებულ ხელოსნების, რომელთა რიცხვმაც თვალ ყური უნდა ადევნოს არამც თუ მარტოდ ქართველ მწიგნობრობას, არამედ საქართველოს ერის ცხოვრებას და ქართველ ერში

კარგი წიგნების გავრცელების საქმეებსაც. მწიგნობრობის წინაშე ყველაზე უკეთესად ამათ შეუძლიანთ სამსახურის გაწევა და სიკეთის ქმნა. ამ გარემოებისათვის მათ რომ ყურადღება მიექციათ, დღემდის ვინ იცის რას არ შექმნიდენ, რას არ გააკეთებდენ. მაშინ ჩვენში სულ ვერ გაჩნდებოდნენ ის მახინჯ მეწიგნენი და წიგნების მბეჭდავნი, რომელთაც თფილისის და ქუთაისის ბაზრები მორთეს წუპაკის წიგნებით, ქართველ მდაბიონიც დაშხამეს უფრო უარესად.

სამწიგნობრო ასპარეზი ცარიელია, ინტელიგენცია მართოდ შეგნებულ წოდებას გამსახურება, დაბალი, ანუ შეუგნებელი ხალხი კი დარჩენილი არის ამ დაწყევლილ სალახანა ჩათუქესნების სამსხვერპლოდ. ამათ მახინჯ წიგნებს ხშირად აწყობენ ისეთ მუშაკნი, რომელთათვისაც სწორედ სირცხვილი უნდა იყოს მათი მუშავობა, მაგრამ რას იზომენ, მესტამბეს ფულს აძლევენ, ხელოსანიც აწყობს ფულის მალით. დღეს ასეთ დაშხამულ მეწიგნეებისაგან იშხამება მთელი საქართველოს მდაბიო ერი. მათი მახინჯი წიგნები ათი ათასობით იბეჭდება, მასთან სიზმრის ახსნა, ყველას მოთვლა აქ ძნელია. მთელი მწერლობა, მთელი დიდი რიცხვი არსებობს ამ მახინჯ წყეულის წიგნების. ზოგი წიგნი მეათეთ და მეოცედაც იბეჭდება, ამით იგინი კაი ფულსაც იღებენ, ჯიბესაც იმაგრებენ, მით ცეცხლზედ ნავთს ასხამენ, დაშხამულ წიგნებთა რიცხვს შესამჩნევად ამრავლებენ.

ამ დროს კი ქართველ ასოთ-ამწყობებს ღრმა ძილით სძინავსთ, დროსა და ცხოვრებას ლოთობას, სუხარნიკობას და ჭორიკანობაში ატარებენ, ეს კი არ შეჰფერით მათ. ამათში ამ სენს ორიოდ კაცმა კი დაახწია თავი, აწყობის ხელობა დასტოვეს, წიგნების გაყიდვას მოჰკიდეს ხელი, მერე ქართული წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს, მაგრამ სამწუხაროდ, მაინც ხელთ იგდეს ქართველ მდაბიო ერის დასაშხამი ოსტატობა, მათაც იწყეს შხამის ვრცელების ოსტატობა, მათაც მახინჯი, უშინაარსო წიგნების გამოცემა განავრცეს.

ასეთი გარემოება კი ქართველ სტამბის ხელოსნებს დიდად უნდა არცხვენდეს და აფიქრებდეს, მათ რომ მოინდომონ, მაშინ ქართულ მწერლობაში ბევრს რამეს გააკეთებდენ, ბევრს რამეს შექმნიან. ამათ რომ მოინდომონ და გამომცემლობა დაიწყონ, მაშინ მათ შეეძლებათ სულ ფერად-ფერადი კაი წიგნები გამოსცენ, წიგნები როგორც მოთხრობების, ისევე ლექსების, ისტორიულნი, სამეცნიერონი, ფილისოფიური და სხვაც მრვალნი, რითაც ვინ იცის რა სიკეთეს, რა დიდებულ საქმეს არ შექმნიან, ამას ფასი არ ექმნება და მასთან წუჰაკი წიგნების გამომცემელ და მჯღაზნავნიც თავიანთ თავად მოისპობოდნენ, მათთან მომავალში ქართულ პრესას ბრძოლა აღარ მოუნდებოდა.

ამ სახით და გზით სტამბის ხელოსნები დიდს საქმეს, დიდს ღვაწლს დასდებენ ხალხის განათლების საქმეს. მეორე, არც თვით იზარალებენ, თვითაც საქმეებს მოიმატებენ. ამის მაგალითები მე თვით შემიძლიან მივსცე. აუარებელი წიგნებია გამოსაცემნი, ზოგი მეორედ, ზოგი მესამედ, რომლებიც ათასობით იყიდება, მაგრამ გამომცემლები არ არიან. ვინც გამომცემლები ვართ, ჩვენ კიდევ თანხა არა არა გვაქვს, რომ ყველას საქმეს გაუძღვეთ. ამიტომ ვურჩევ ქართველ ასოთ-ამწყობთ რომ ამ გარემოებას ყურადღება მიაქციონ, ეს სახელოვანი საქმე თავს იღვან და მაშინ დარწმუნდებიან იგინი, რომ მით არას იზარალებენ, არამედ დიდს, ისტორიულს ვალს გადიხდიან თავიანთ სამშობლოს და ერის წინაშე, თვითაც საქმის გაიჩენენ, ამით ფულსაც კაის აიღებენ. აქ, მხოლოდ შეერთებულა ძალა არის საჭირო.

ვიტყვით აქ ამასაც შენიშვნად: საქართველოში იმდენი მურტალი წიგნები არც სომხურს ენაზედ იბეჭდება, არც რუსულზედ, არც თათრულზედ, თბილისში ამ წყეულ წუჰაკ წიგნებს მარტოდ ქართველ სომხები ბეჭდავენ და ქუთაისში ქართველ ებრაელები. რაც ქართულს ენაზედ ამათგან მურტალი და წუჰაკი წიგნები იბეჭდება, იმათ დაბეჭ-

დვას სომხურს ენაზედ ვერ გაბედავენ, იქ მათ ჩააქვავებენ, რადგანაც სომხური მწერლობა თვალ-ყურს ადევნებს, ეს ყოველივე სისაძაგლე, სიმახინჯე და სიბოროტე მარტოდ ჩვენში ხდება. მერე სამწუხაროდ კანონიც ისეთი არის, რომ მათ ვერავინ რას დაუშლის, მათი დამშლელი შეიძლება იქმნეს მარტოდ კაი წიგნების გამოცემა და მათი ჯიბრში ჩადგენა, თორემ 1913 წ. თფილისის სომხებმა ქართულს ენაზედ 10 ათასი „სიზმრის ახსნა“ გამოსცეს და ქუთაისის ურიებმაც ამდენივე, ესე იგი ერთი წლის განმავლობაში 20 ათასი ეს ბოროტება დაბეჭდეს და მით დაშხამეს ქართველი ერი. ეს გარემოება თვით ქართველ ასოთ-ამწყობებს უნდა აწუხებდეს, თვით იგინი უნდა სდევნიდნენ ამ საძაგლობას თუ იგინი კულტუროსან ხელობის ხელოსნები გახლავან.

მეტი ლაპარაკი აქ საჭირო არ არის, ამ რჩევის განმარტება, მის დანაწილება მოწესრიგება და თვით ასოთ-ამწყობთ შეეძლებათ რომ მოიფიქრონ და ყოველივე მოაწესრიგონ. აქ მარტო საქმის სურვილი არის საჭირო და მამულისშვილობა, ქვეყნის სიყვარული, თანამემამულეთ დაწინაურების, ანუ რეალურად აღორძინების საქმე პროგრესი და მისი ლტოლვა, თორემ ყოველივე მოხდება. ქართველ სტამბის ხელოსნების ხელოსნებისთვის ეს საუბარიც კმარა. ხოლო ვსტოვებთ აქ სიტყვას საქმის აღსრულებლად, რომ ქართველ მდაბიო ერის დასამხოზი წიგნები უსათუოდ უნდა მოისპოს, ამ გარემოებას სტამბის ხელოსნებს გარდა თვით მწერლობამაც უნდა მიაქციოს ყურადღება. მსმენელთათვის ესეც კმარა.

წუწკი წიგნების გამოცემა იწყეს. სიზმრის ახსნა და ასეთებს უფრო გამრავლება უწყეს. ასეთი დაშხამული ხელოსნები სულაც რომ არ გამოსულიყვნენ, იგი ათი ათასჯერ უკეთესი იქმნებოდა. ამ პირებმა თავიანთის უსვინიდილობით, უსდებლობით და ფულის სიყვარულით შხამს შხამი მოუმატეს, მდაბიო ქართველობა თვის წიგნებს კაპეიკების მსხვერპლად ხდიან. ქუთაისის ებრაელთა ზოგიერთებმაც ხომ თავი აიწ-

ყვიტეს ყოველ წელს ათი ათასობით ბეჭდავენ მურტალ წიგნებს და მით უშხამავენ უპატრონოდ დატოვებულ იმერეთის ერს.

რასაც ურიები აკლებენ და ვერ ასრულებენ, იმას თფილისში ორიოდ სტამბის მუშა ხელოსნები ამთავრებს, ეს მუშა ხელოსნები საქართველოს სომხები არიან, იქმნება შთამომავლობითაც ქართველნი, ხოლო სჯული აქვსთ სომხის. ასეთ პირთაც მოჰკიდეს სამწიგნობრო საქმეს ხელი. ამათ რადგანაც თავიანთი ენა გაწყეტილი აქვსთ, ამიტომ ქართულად ბეჭდავენ სხვა და სხვა წიგნებს, ყოვლად სამაგლებს ბოროტებს. როცა ამათ ვინმე რამეს ეტყვის, მაშინ ესენი ამბობენ, ეს რა თქვენი საქმეა, ჩვენ ვაჭრები ვართ, ჩვენი საქმე გაყიდვა არის, თვალი საქართველოსაც დაუდგა და ქართველ მდაბიოთაც. იგინი სულაც გაწყდნენ თუნდ, ეს რა ჩვენი საქმეა, ჩვენ სომხები ვართ. აქ მდაბიო ხალხი და ასეთნი ჩვენი საქმე არის. ჩვენვის, სომხისთვის ფულია საქმე და არა ქართველი და საქართველო. საქართველო შავ ჭირს წაუღია. ასე ყოყოჩობენ ზოგიერთ გამომცემლები, მათ თავი სომხობით მოაქვთ და ქართველ ერისთვის დასახოცად ბანგს ამზადებენ, ეს კი ვგონებთ რომ არც ერთი პატისონი სომხის შესაფერი და საკადრისი არის. არც ერთი რიგინი სომეხი ამას არ იკადრებს, მაგრამ რას იქმ, როცა ორიოდ წუჰაკ ჩარჩ უმეცარ სომეხი თავის სახელით მთელ სომხის სახელს სვრის და ბოროტებას სთესვენ. ეს ჩვენ აქ მაგალითად მოვიყვანეთ, რომ ვიცოდეთ ასეთ უსვინდისოების მომღვრების სარჩული, თორემ აქ სომხობას რა ხელი აქვს და საქმე. ასეთ წუჰაკი წიგნები რომ სომხის მწიგნობრობაში გამოჩნდენ, იქ ამათ დამბეჭდავებს თავზედ გადაახევენ. ჩვენში კი მათ ხმას არავინა სცემს. დავსძენთ აქ იმასაც რომ ასეთ მახინჯ პირთა გვერდით ქართველ ტომის მეწიგნენიც მოიძებნებიან, რომელთაც აგრეთვე დაკარგული აქვსთ ნამუსი და იგინიც ვინ იცის რა შხამის მექონ წიგნებს არ ბეჭდავენ.

სტამბის სახელოსნოები ადრე მესტამბეებს არ აქვდათ კარგს სადგომებში, ადრე არც საქმიანობა იყო დიდი, კაი სახლების უქონლობის მიზეზი იყო, რომ სტამბები სარდაფებში აქვდათ. ამ უკანასკნელ წლებს კი უმეტესი ნაწილი სტამბის სადგომები კარგ ალაგას არს მოწყობილნი. ამით ბევრს სტამბას ნაკლი არა აქვს. შედარება რომ იქმნეს, ძველ დროის სტამბათა სახლებთან იგი გაცილებით მაღლა სდგას თვით სხვა და სხვა ხელოსნების ქარხნებზედაც.

ხელოსნობა თუმცა წონით მძიმე არ არის, ხოლო რაც არის, მას ცუდი თვისება აქვს, რომ სუსტ აგებულების მექონ ხელოსნებს ნამეტურ ამწყობებს ძრიელ ერევათ სტამბის სახმარი წამლეულობა და მათ ადვილათ აუძღურებს, ბევრი დაჭლექებულია, ბევრი მომკვდარა, თვით მინახავს ასეთი მაგალითები, მაგრამ ადრე ამის შეგნება ხელოსნებს არ აქვდათ, ეხლა კი ცოტად შეიტყეს და ბევრი მესტამბე შაგირდს არ აიყვანს, თუ იგი ჯანსაღი არ არის. სუსტ აგებულების ხელოსნებს ცხვირთან შავი წინწკლები აჯდება სახეზედ, ზოგს პირიც მალე უყროლდება, ეს არის ნიშანი ხელოსნის სნეულების, ამიტომ მან ამ ხელობას თავი უნდა დაანებოს და სხვაზედ გადავიდეს, თორემ იგი აქ ყოველთვის სუსტათი იქმნება. რაც აქ ითქმის სტამბის ხელოსან ამწყობზედ, იგივე ითქმის მბეჭდავზედაც და სხვა მუშებზედაც. ერთნიც და მეორენიც ერთ ცხოვრების პირობებს და გარემოებაში არიან მოთავსებულნი.

ამ უკანასკნელ წლებს სასტამბო ასპარესზედ მრავლად იჩინეს თავი იმერლებმა. ამათ ამ ხელობის ნიჭი ეტყობათ ამ საქმიანობით, შეიძლება მათ კაი მომავალი ექმნესთ, მათ ბევრნაირი საქმეებიც გააკეთონ იმ ასპარესზედ, ამის ნიშნები უკვე მათში ვნახეთ. სამწყობროდ სტამბის მუშათ შორის, ნამეტურ სხვა და სხვა ტომთა, ურთიერთ შორის სულ არ არსებობს კაი განწყობილება, ერთმანერთის ცნობა და სხვა

ამ გვარნი. მათში რომ საამქრო წესები დაარსდეს, მაშინ შეიძლება რომ მათში ეს დარღვევა მოისპოს, ამის მხრითაც მათ დაწესებულებათა დადგენას დიდი მნიშვნელობა ექმნება.

ყოველ შემთხვევაში უნდა ვსთქვათ, რომ სტამბის ხელოსნებთ შორის, ამ ბოლოს დროს, გაზეთების და წიგნების კითხვაც იწყეს, ეს მათ აშკარად ეტყობათ, ხოლო ისიც კი უნდა შეინიშნოს, რომ ამ ხელობაში არიან ბევრი ისეთ მუშაკნი, რომელთა ალაგი და მუშაობა აქ მათ სულ არ შეჭვერის, სტამბის ხელოსნობა და ნამეტურ ამოწყობლობა მისი საქმე არ არის, მაგრამ რა გაეწყობა, რაკი ერთხელ მივარდნილა ამ ხელობაში, მის მერე ეს უკულტურო ადამიანიც დარჩენილა აქ და შერჩენია სტამბის სამუშაო საქმეს. ნელ-ნელა კი ასეთ კაცთა რიცხვი კლებულობს მათში, უმეტესად მწიგნობრობის მცოდნენი ჰკიდებენ ხელს.

თუმც ეს წარმატება მოვიხსენიებ, მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ეს წარმატება მაინც მათში აწინდელი დროის კვალად მათში იგი მცირე ნაწილში გახლავსთ, თორემ სტამბის ხელოსანს არაფერი აინტერესებს, არც გაზეთის კითხვა, არც პოლიტიკური ვითარება, არც მეცნიერება, არც ფილოსოფია, ერთის სიტყვით არაფერი ყოველზე მის, რის გარშემოც იგი ახლოს სდგას. მთელ თფილისის სტამბებში 1,000 კაცამდის იქმნება ქართველი, სომეხი, რუსი და თათარი, ამათში იქმნება ხუთი კაცი იწერს გაზეთს, ან იქმნება ათი კაცი მისდევს რამე იდეურს განვითარებას. დანარჩენთ სძინავსთ, სძინავსთ მათ ცხოვრებასაც.

ნათქვამია „მოაყარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანაო“, ჩვენც ასე ვართ სტამბის ხელოსნებზედ, ამიტომ ვსძრახავთ მათ, რადგანაც მათი ცხოვრება არის უფერულო, უშინაარსო, უიდეო, მათ არ ეპატიებათ ის წესები და მცონარეობა, რაშიაც იგინი გახვეულნი არიან. მართალია ისიც, რომ რესის ხელოსნების ზოგი ლოთია, ბოსი კამანდაა, ამათ

ბა აქვს, თანზედ კარგად იცმენ და იხურავენ, კარგადაც ატარებენ დროს, აი ამათზედ ვართ უკმაყოფილონი, რომელნიც ამბობენ რომ ჩვენ კულტუროსანი ვართო.

ესეც ხშირად მტყუნდება მათში. ამას ასაბუთებს ისიც, რომ ხელოსნებში საქმის გამო ჯიბრი და მტრობა სუფევს, ზოგი კაი მუშა ცოტას იღებს ფულს, ზოგი უხეირო კი კაის. ეს ხდება მათის ჯიბრით და გაუტანლობით. ამის წესიერება მათ სულ არა აქვს. ერთმანერთის დარდი და დაჩაგვრა სულ არ აწუხებთ. ამას გარდა სამწუხაროდ სტამბის პატრონებთა წინაშეც ხშირად ბასტოვკა უადგილოდ იციან. ბასტოვკა, ანუ გაფიცვა კარგი რამ არის, იგი საჭირო მოძღვრების ნაწილია, ხოლო ყველაფერს ცოდნა უნდა და თავ-თავის ალაგი და ზომა. უაზრობა სხვა ხელობის ხალხს შეჰფერით და სტამბის ხელოსნებს კი არა.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ სტამბის ხელოსნების ცხოვრება ერთობ დაქვეითებულია, მის ძირიან ფესვიანი, ანუ როგორც თვით იტყვიან რადიკალური ცვლილება უნდა. ეს ცვლილება მათში ბევრს რამეს რთულ წესებს დაბადავს, მაგალითებრ გონებითი დაწინაურებას. პროგრესს, ცხოვრების ცოდნას, პოლიტიკურს ასპარესზედ თვალით ხილვით გამოსვლას, სახელოსნო წესების გაუკეთესებას. მასთან შინაური საქმის მოწყობას, დროზედ სახლ-კარის მოწყობას, ცოლის შერთვას. თუ ესეთი ცვლილება არ მოხდა მათში, მაშინ იგინი დღითი დღე უფრო უკან წავლენ და ბოლოს ვინ იცის რის ღირსების და სახელოვნების მატარებლებათ გადიქნენ, გახდებიან „ბოსი კამანდა“.

დღეს ამათში ცოლშვილობას სიღარიბის გამო სათანადოს რიცხვით არ მისდევს ხელოსანი ხალხი. ზოგი განათლების შიშით და ზოგიც სხვა ასეთების ფიქრით ბევრი რჩება მათში უცოლშვილოდ.

-267-

თფილისში უმატეს ნაწილი სტამბის ხელოსნების ქალაქ გარე მცხოვრებნი არიან, მიტომ ბათ საკუთარი უძრავი ქონება, ანუ სახლები ბევრს არ აქვს თბილისში, უმეტესი

ნაწილი ქირით მოსიარულეა, უმრავლესობის ცხოვრება ცოლშვილიანის, ანუ უცოლოების არის გაჭირავებული.

საერთო რიცხვით, სტამბის ხელოსნები სცოცხლობენ 60 წლამდე. ესეც მცირე ნაწილში, მაგალითებზე 100 კაცში ამ დრომდე იქმნება 5 კაცმა მიაღწიოს. დანარჩენნი 50 წლამდის უკვე იხოცებიან. ამას აგერ 40 წელიწადია თვალ-ყურს ვადევნებ და ყოველთვის ეს შემინიშნავს. ასოთ-ამ-წყობ ხელოსნებზედ მბეჭდავნი კი ცოტათი მეტს სცოცხლობენ, თუმცა არც ძალიან დიდის ხნით, იგინიც დროით სნეულდებიან. მათი ბეშავობაც ძნელი ასატანია. ამათში შეიძლება 100 კაცში 10 კაცი დაბერდეს, ადრე კი ესენიც მალე იხოცებოდნენ, რადგანაც წინედ სტამბებს ცუდი სადგომები აქვდათ, ძველად მესტამბენი სარდაფებში იყენენ მოთავსებულნი, ამას გარდა ხშირად მათ ღამეც ამუშავებდნენ და ამიტომ ბეჭდავნიც მალე სნეულდებოდნენ. ჩემს დროს, მარტოდ ერთ სტამბაში ხუთი მბეჭდავი მოკვდა რიგ-რიგ-ზედ, რომელნიც ღამე მუშავობისაგან სნეულდებოდნენ. საბრალონი თვით კი ვერას ამჩნევდენ, რადგანაც განთლება არ აქვდათ და ამიტომ არც მის შეგნება ჰქონდათ.

ამ 50 წლის განმავლობაში, დღეს სასტამბო ხელოსანთა ასპარესზედ, მათ რიცხვით შორის, 1000 კაცში, სულ 5 კაცი სჩანს რომელთაც 60 წლის შემდეგ დროში არიან გადასულნი. ასეთია ამბითი ცხოვრების და სიცოცხლის საქმენი და ჩვენც სწორედ მიტომ ვავალებთ მათ მწიგნობრობის ხელის მოჭიდებას, წიგნების გამოცემას, გამომცემლობის დაწყობის წიგნებით ვაჭრობას. ამ გარემოებით მათში ბევრი გადირჩენს თავს უდროვოდ სიკვდილისაგან. ყოველ შემთხვევაში ისიც კი უნდა ითქვას, რომ სტამბის ხელოსნები ციტა რამ ღირსებით და შეგნებით სხვა ხელოსნების უმრავ-

ლესობისაგან მცირედ განირჩევიან. ცოტა რამ უპირატესობა ემჩნევათ.

სტამბის ხელოსნებთ შორის აზროვნებით ასე გაიყოფებიან.

ქართველების უმრავლესობა მოქალაქური მიმართულების მიმდევარნი არიან და ზოგი სოციალ-დემოკრატია, ზოგი ნაციონალურ დემოკრეტი გახდა, ამ ბოლოს დროს, ზოგი ფედერალისტი იყო და არის.

სომხები სულ კლერიკალურ ნაციონალისტები ხრიან, ნამეტურ ქვემო ქვეყნის კრუა სომხები. იმათგან ცოტათ განირჩევიან ქართველ გრიგორიანები, ინუ საქართველოს ქართველ სომხები.

თათრები არიან ნაციონალისტები მასთან ევროპიელი სწავლის მიმდევარნი.

რუსები არიან მუშაკნი, მათში ზოგი მოქალაქეა, ზოგი ნაციონალისტია, ზოგი სხვა. ზოგი ღვინის ლოთია, ზოგი არყის, ბოსი კამანდაც არის მათში. მათში ისეთი ერთობა არსებობს, როგორც კატასა და ძაღლებში.

სტამბის ფაქტორების უცოდინრობა

ქართველ სტამბის ხელოსნებში, ბევრნი სკოლაში ნასწავლებიც არიან, ზოგნი მწერლობასაც მისდევენ და სხვა და სხვა კარგს წერილებსა სწერენ. ზოგი ლექსებს სწერს, ზოგი პიესებს, ზოგი პუბლიცისტურ წერილებს და ზოგი ისტორიულსაც. მაგრამ მათში ერთსაც არ მოსვლია ფიქრად, რომ სკოლაში ნასწავლს ნაბორჩიკს, ან მბეჭდავს სტამბის მუშავობისთვის თავი დაეხწია და სტამბის ფაქტორობა შეესწავლა.

სხვა ქვეყნებში სტამბის ფაქტორები უსათუოდ სტამბისავე მუშებიდამ არიან გამოსულნი და აქ კი ჩვენ ამის ნიმუშსაც ვერ ვხედავთ, სტამბის გამგეთ აქ ჩნდებიან სულუც-

-269-

ხო პირნი და ისეთნიც, რომელთაც სტამბის ხელობის სულ არაფერი იციან. ამიტომაც ასეთ პირთა ხელში სტამბებიც ყოველთვის ზარალში გახლავან და ბოლოს იკეტებიან კიდევ. ბევრიც დაკეტილია, დაიკეტა კიდევაც.

ვურჩევთ ჩვენს ნასწავლ ნაბორჩიკს და ფეჩატნიკებს, რომ

მათ ამ გარემოებას ყურადღება მიაქციონ და სტამბის მუშაკობის დროს სტამბის ფაქტორობაც შეისწავლონ. ამის შესწავლა მათ არაფერს დაუშლის პირ იქით იგინი სტამბის პატრონებს სარგებლობასაც მოუტანენ და თვითაც დაწინაურდებიან, ბოლოს შეიძლება რომ სტამბის პატრონებიც გახდნენ ადვილად. თუ არა და ასე დარჩენა მათი იქნება სრული ნიადაგი მათის უკულტურობის და უმეცრების.

სტამბის შეგირდების საქმე

მეორე ასეთივე დიდი ნაკლი გახლავსთ სტამბის ხელოსნების ის ულაზათობაც, რომ იგინი სტამბაში შეგირდებს სულ არ იკარებენ ახლოს. ხელოსნები, რომელთაც შეუძლიანთ შეგირდის გამოწურთვნა და სწავლება, იგინი მათ არ იყვანენ. შეგირდის შოვნა და აყვანა მესტამბეს უხდება. მიტომ შეგირდები სტამბაში უპატრონოთ არიან, ქარგლებიც მათ არაფერს ასწავლიან და შეგირდები ღვთის ანაბარად არიან ყოველთვის.

ნაცვლად სწავლის, შეგირდს გულ უცრუვებენ და ათას ნაირ ყალბს ცნობებს ეუბნებიან, რომ სტამბაში რათ მოხველი შეგირდათ, სტამბის ხელობა არაფერი არის, ამ ხელობას ხარაზობა სჯობიაო. ბევრს კიდევ ასეთებს ეტყვიან ხოლმე და ზოგს შეგირდს გულა უცრუვებენ. საქმე ისე მოეწყობა, რომ რამდენიმე დღის შემდეგ შეგირდი სტამბაში აღარ მოდის.

მესტამბე კითხულობს, რომ შაგირდი არ მოვიდა, პასუხი: არ მოვიდა. მიზეზი რა უნდა იყოს, რომ არ მოვიდა? პასუხი სტამბის ხელობა არ მოეწონა, ხელნაწერის კითხვის

ხალისი არა მაქვსო, ამიტომ დაანება სტამბას თავიო. მესტამბე რწმუნდება ამაზედ. ამიტომაც გახლავსთ, რომ სტამბის ხელობის ხალხნი ასე ნატამალობენ. აი, თვით ამ ომბანობამ სტამბა ისე დააცარიელა, რომ ამწყობის შოვნა აღარ არის, არ არის და არც იქმნება, ვიდრე მესტამბეთა შორის შეგირდების გარემოება ასეთის პირობებით იქმნება გარემო-

ცული.

ეს ნამდვილი ფაქტი გახლავს და თვით ჩემ მიერ მიყვანილ სტამბის ბევრს შეგირდს ასცრუვებია გული და გასულ-ლა სტამბიდან ისე, რომ მერე სტამბისთვის ზედაც არ შეუხედნია. ესეც ერთი ნიშანი გახლავს სტამბის ხელოსანთა უმართებლობის და სიხარბის. მათი მცნება ეს არის: „თუ ჩვენ არ ვიქნებით, მაშინ ქვა ქვაზედაც ნუ იყოსო“. ბოდბის მიტროპოლიტს ეს მცნება ამათ წაართვეს.

ყველა სტამბაში უწესოება ხდება და კიდევაც მოხდება, ვიდრე სტამბის ხელოსნებში ადმიანური შეგნება არ განცხოველდება. შაგირდების სტამბიდან უმიზეზოთ წასვლას მესტამბენი ყურადღებას სულ არ აქცევდნენ და არც აქცევენ. რა უყოთო, შაგირდი არ მოვიდა, ალბათ სტამბას ხელობა არ მოეწონა და აღარ მივიდა. ერთხელაც არ მომხდარა იმის გამოკითხვა თუ შეგირდი რატომ აღარ მოდის. სტამბის ხელოსნებს შეგირდის გამო უთქვამს, რომ ასე სთქვა: სტამბის საქმე ძნელი ყოფილა, კითხვას კაი თავი და გული უნდაო, მე კი ამის ხალისი არა მაქვსო. ასე მოაჯადოებენ ხოლმე საქმეს.

ამიტომაც მოხდა, რომ ამ ბოლოს დროს, ომიანობის წყალობით, რაკი ხელოსანთ ჯარში დაუწყეს გაყვანა, აქ ხელოსნები ამით დიდათ შემცირდნენ, თითქმის მოისპვნენ, აღარავინ რჩება და მომავლისათვისაც ხელოსანთა რიცხვს თავი არ უჩანს, რადგანაც სტამბებში შეგირდების რიცხვი თითქმის არ არსებობს. ასეა მოწესრიგებული სტამბებში მათ ხელოსანთა და შეგირდებთა საქმე და თუ ამ გარემოებას სტამბის პატრო-

-271-

ნებმა არ იზრუნეს და ყურადღება არ მიაქციეს, უამისოდ ბოლოს იგინი დაზარალდებიან უფრო სასტიკით.

თათრული სტამბა საქართველოში.

მადლობა ღმერთს, რომ საქართველოს დედა ქალაქ თფილისში, თათრული სტამბის გახსნას მოვესწართ. ეს ნი-

შანი გახლავსთ მის, რომ ჩვენსა და თათრებს შორის იღვიძებს გონება და მეზობლური და ძმური სიყვარულის შეგნება. ღმერთმა ექმნას, თორემ აქამდის ჩვენ ხშირად ერთმანერთსაც ვებრძოდით, ამ ბრძოლას სულ არ ჰქონდა რამე მიზანი, იგი იყო შეუგნებლობის ნაყოფი, გაუგებრობის და სხვანი. განვლეს იმ დღეებმა, დადგა მე-19 საუკუნის დამდეგი. როგორც იქმნა ჩვენც გვეღირსა ცოტათი დაწყნარება, რუსეთის მფლობელობით დამშვიდება და ერთმანერთის დამეგობრება, მეზობლობა და ერთად ცდა დიდის ევროპის განათლების მისაღებად. მაშ მადლობა ღმერთს, რომ ამასაც მოვესწარი. სწორედ ამ სიამოვნების ცნობით აღვსილი ვათავსებ აქ თათრული სტამბის დაარსების ცნობებსაც.

მესტამზე ჰაჯი სეიდ ეფენდი უნსა ზადე.

ჩვენდა სასიხარულოდ, როგორც იქმნა, საქართველოს დედა ქალაქ თფილისში, 1881 წ. გახსნა პირველად, პირველი თათრული სტამბა ჰაჯი სეიდ ეფენდი უნსა ზადემ. ამ პირს მე წინადავე პირადათ გავეცანი. მან სტამბის ხელობის არაფერი იცოდა, მაგრამ ბეჭდვითი სიტყვისაგან ისე იყო გატაცებული და იქამდის უანგარო მუშაკი გახლდათ, რომ იგი ყველაფერ სასტამბო საქმეებს კარგად უძღვებოდა. ყოველივე ამის ცდაც დაკავშირებული იყო სათათრეთის განათლებისა და თვალის გახილვებზედ.

-272-

განსვენებული გულდაწყვეტილი იყო მუსულმანთა ბედსა და გარემოებაზედ. თვით გამხდარი კაცი იყო. ფერ მიხდილი და თათრობაზედ ლაპარაკი და მათი უკან ჩამორჩენა უფრო აყვითლებდა მას. სულ იმას დარდობდა, რომ ჩვენები ნეტა როდის გაღვიძებნო. იქმნება მავესწრა იმას, რომ თათრებში სტამბის საქმიანობა გავრცელდეს, მისი ხელობაც შეისწავლონ მათაო. თორემ სტამბის გახსნის დროს, მან ერთი ხელოსანი ძლივს იშოვნა თათრულის მცოდნე. მუშა,

ხელოსანი არ ჰყავდა სტამბაში. როგორც იქმნა ორი თათ-
რის ბიჭი იშოვნა შაგირდათ, რის წვალეებით, სტამბა გახსნა,
მაგრამ არც ამწყობი ჰყვანდა და არც მბეჭდავი. ერთი
ამწყობი, თათრულის მცოდნე იმ დროის მთავარ მართებ-
ლის სტამბაში იშოვნა. ეს დადიოდა საღამოობით სტამბაში
და მუშავობდა, შაგირდებსაც ეს უსწავლებდა, რის ვაი ვა-
გლახით, ამან გამოსწრთვნა ორი თათრის ბიჭი და ასწავლა
აწყობა. ამ გვარად და ასეთის წვალეებით და შრომით, რო-
გორც იქმნა თათრულ სტამბამ ორი ამწყობი იშოვნა. ამით
როგორც იქმნა სტამბამ სული ჩაიდგა, მერე ამ ორ თათრის
ბიჭს ორიც სხვა შაგირდი მოჰყვა. შაგირდები ერთმანერთს
ასწავლიდნენ სტამბის ხელობას. ამით უნსი ზადე გახარე-
ბული იყო. თათრულ სტამბამ ხორცი შეისხა, თფილისში
თათრულ სტამბამ გახმაურება დაიწყო.

ზოგიერთნი თათრულ სტამბაში თამაშათ მოდიოდნენ,
ვნახოთ ერთი თუ თათრულ სტამბაში თათრის ბიჭები რო-
გორ მუშავობენ, თათრულ ასოებს როგორ აწყობენ, ან
როგორ ბეჭდავენო. სტამბის საქმე ისე დატრიალდა, რომ
უნსი ზადეს მალე საქმიანობაც გაუმრავლდა. საქმის სიმ-
რავლემ იგი წაახალისეს დიდად. გულ დაწყვეტილი გამხი-
რულდა, ჰაზრი შეიცვალა და იმედი მიეცა მასზედ, რომ
თათრებში სტამბის საქმეს მომავალი უჩანსო. იმედია, რომ
ამ ხელობის გზაზედ თათრის ახალ გაზრდობა მალე გამოვაო.
განსვენებულის ყოველი ცდა და არსებობა სასტამბო

-273-

სტამბის საქმის გარშემო არ გაჩერდა, იგი რომ მოყვარე
იყო თათრის ტომის განათლების და მომზადების, ამას ასაბუ-
თებს შემდეგი გარემოებაც: მას დიდათ ეთანაღრებოდა გუ-
ლი მაზზედ, რომ თფილისში თათრებს არ აქვნდათ თათრუ-
ლი გაზეთი, ჟურნალი, შკოლა, წიგნები და წიგნის მაღაზია
თათრულის წიგნების, გულ დაწყვეტილი ლაპარაკობდა ამა-
ზედაც. განსვენებულმა გადასწყვიტა თათრულს ენაზედ გა-
ზეთის გამოცემის საქმე და მალე მთავრობას თხოვნა მისცა
ნებართვის ასაღებათ. ნებართვა მალე მიიღო. 1882 წ. მან

დაიწყო დღიურ გასეთის „ზია“-ს გამოცემა. ამ გაზეთს მოჰყვა მეორე მის გაზეთი „კავკაზი“.

ამ გაზეთების გამოცემამ სტამბას გაუმრავლა ხელოსნები, გაჩნდა თათრებში სასტამბო საქმეთა მიმდევართა რიცხვი და მალე თათრობაშიაც მოიკიდა ფეხი თათრული მწიგნობრობის აღორძინების დასაწყისმა. სეიდ ეფენდი მიმართულეებით იყო პროგრესისტი, მისი გაზეთიც ემსახურებოდა პროგრესიულ მიმართულებას. იგი მკაცრად ებრძოდა მუსულმანთა სასულიერო ფანატიზმს და ყოველი მისი სიტყვა მიმართული იყო მაზედ, რომ თათრებს დროით გაეხილებინათ თვალი, განათლების გზაზედ გამოსულიყვნენ და სწავლის მიღებას დასწავებოდნენ.

სეიდ ეფენდი ასე სწერდა ხოლმე: – „გვეყოფა თათრებს ამდენი ძილი, დროა თვალი გავახილოთ, გამოვიდეთ განათლების და სწავლის გზაზედ, ამდენი დაბრმავება არ კმარა, აბა შეხედეთ ქართველებსა და სომხებს, როგორ სცდილობენ თავიანთ ხალხის გასანათლებლათ, დროა რომ ჩვენც ასე ვიზრუნოთ. დროა რომ ჩვენც შევიგნოთ განათლების ფერი, ვისწავლოთ და გავიცნათ ევროპული სწავლა, ვისწავლოთ წიგნების ბეჭდვა, გაზეთების და სხვაც ბევრი ასეთნი“. ასეთის მიმართვით სეიდ ეფენდი ხშირად მიმართავდა ხოლმე თათრობას და საერთოდ ეხვეწებოდა და სთხოვ-

-274-

და თვალის გახილებას. ერთხელ სეიდ ეფენდიმ გადმოცა შემდეგი:

ჩემ გაზეთში დაბეჭდილ ერთ წერილს ჩვენი მოლები და ხოჯები სპარსეთში ისე გაუჯავრებიათ, რომ მათ ყველა გაზეთის ნომრები დაუწვამთ და მასთან მთავრობა შეხვეწიან, რომ ეს გაზეთი სპარსეთში აღარ იქმნეს შემოშვებულიო. ამის ცნობა მივიღე და აკრძალვა, რომ დღეის შემდეგ ეს გაზეთი აქ აღარ უგზავნონო. ამის შემდეგ სეიდ ეფენდიმ უფრო უარესის კილოთი დაიწყო წერა და ქადაგება თათრების განვითარების შესახებ.

სეიდ ეფენდი უნსი ზადეს დიდი შრომა, დიდი ამაგი

მიუძღვის სათათრეთის წინაშე. მისი გაზეტი გამოდიოდა ადერბეიჯანის თათრულის ენის კილოთი. წინედ მას ხელის მომწერი ცოტა ჰყვანდა, სულ 400-სი, მერე კი მოემატა. 1887 წ. სტამბა და თათრული გაზეთების ბეჭდვის საქმე თავის უმცროს ძმას გადასცა და თვით სტამბოლში გაიხლათ. იგი იქ გარდაიცვალა 1900 წლებს.

ჯალალ ეფენდი უნსი ზადე.

პაჯი სეიდ ეფენდის შემდეგ, ეს ჯალალ ეფენდი განაგებდა სტამბის საქმეს, ესევე ბეჭდავდა თათრულ გაზეთებს და წიგნებს. სტამბა ამან მცირე ხანს შეინახა. მერე სტამბა მან გადასცა თავის უფროს ძმას ქემილ ეფენდი უნსი ზადეს.

ქემალ ეფენდი უნსი ზადე.

უმცროსი ძმა გახლავსთ სეიდ ეფენდის, ეს გამოიზარდა სასტამბო საქმის შესწავლით. სტამბა მეორეს ძმისაგან მიიღო 1900 წლებს, სტამბას მოუმატა ტიპო-ლიტოგრაფიაც და აგერ ეს 15 წელიწადია, რაც ეს ქემალ ეფენდი თფილისში თათრულ სტამბას ინახავს და მით თათრული ასოების გავრცელებას იცავს. ესეც სეიდ ეფენდის მსგავსად მო-

-275-

ქმედებს და თავის ცდას თათრის ძეთა განათლების საქმეს ანდომებს. ესეც მიმართულებით თავის ძმებივით არის პროგრესული მიმართულების და ხშირად თათრულს ენაზედ გაზეთებს და წიგნებსაც ბეჭდავს. აი ეხლაც მისის რედაქტორობით თფილისში გამოდის თათრული გაზეთი „მიზგერ“ (განცხადება) კვირაში ერთხელ იბეჭდება.

სტამბა და ტიპო-ლიტოგრაფია არსებობს მიხაილოვის ხიდის გვერდით, პეტრე დიდის ქუჩაზედ. სტამბა მოწყობილი აქვს კარგად, ასევე ლიტო-ლიტოგრაფია და საქმეებსაც სუფთად ასრულებს. ტიპო-ლიტოგრაფიაც თათრებში პირ-

ველი საქმეა ეს.

ასეთი წარმატება და სტამბის მომავალი მოჰყვა სეიდ ეფენდის შრომას. დღეს თათრებში საერთოდ არის მოფენილი სასტამბო საქმენი და გაზეთების და წიგნების ბეჭდვა.

ლიტოგრაფია საქართველოში.

საქართველოში ლიტოგრაფიასაც ისეთივე ისტორია აქვს, როგორც ქართულ სტამბას. თუმცა ლიტოგრაფიის ისტორია ახალია, მაგრამ მას აქვს ჩვენთვის კარგი მნიშვნელობა, რადგანაც მისი აღორძინების საქმე თფილისში საქართველოს ხელოვნების და მუშების მარჯვენიერ ეძლევა აღორძინება და განვითარება. ჩვენის ტომისთვის საჭიროა აინუსხოს ესეც. ქართული წიგნი და ანბანი პირველად ლიტოგრაფიის ქვაზედ პარიზში დაიბეჭდა აკადემიკის ბროსესაგან 1837 წ. ეს წიგნი იყო საქართველოს ისტორიული წიგნი, დღეს „პარიზის ქრონიკად“ წოდებული. „ქართული დედანი“ ლიტოგრაფიის ქვაზედ დაიბეჭდა 1841 წ. ტრიესტში (ავსტრია), არ ვიცით ვისგან, ამბობენ, რომ ტარასი არქიმანდრიტისაგანო.

თფილისში პირველად ლიტოგრაფია გაიხსნა 1860 წ. ნემეცის ხელოვანის ოსტატის ტომსონისაგან. ეს ლიტოგრაფია პირველი მაგალითი იყო საქართველოში. ტომსონმა

-276-

ლიტოგრაფია კარგად მოაწყო, მას დახმარება მისცა იმ დროის მთავარ მმართველმა, ეხმარებოდა აგრეთვე ნემეცი ბერჟე, დიდ გავლენიანი პირი, თავს მჯდომარე იმ დროის თფილისის მუზეუმის, საზოგადო სამკითხველოსი, არხიოგრაფიული კომიტების, არქეოლოგიურის, გეოგრაფიულის და ისტორიულის. ესევე ბეჭდავდა „კავკასიის აქტებს“. ამ აქტების სურათები და ზედა ფურცლები და გვერდების არშიები სულ ამ ლიტოგრაფიაშია ნაბეჭდები. ამით დოტოგრაფია ფეხზედ დადგა.

ტომსონი კარგი, გამოცდილი კაცი იყო თავის საქმეებში. ლიტოგრაფიაში მომუშავედ ევროპიდან ნასწავლი ნემე-

ცები მოიყვანა. სულ ესენი იყვნენ ლიტოგრაფიაში მომუშავედ, დამხატვანი, გადამღებნი, მბეჭდავნი და თვით უბრალო მუშეებიც სულ ესენი იყვნენ. ტომსონმა თავის დროის კვალად ლიტოგრაფია კარგად მოაწყო. საქმეები ჩინებულად წაუვიდა, დიდძალ სამუშაოს შოულობდა. ამიტომ მას ლიტოგრაფიაში ხელოსანთა და მუშათა მომატებაც უნდებოდა. ამ გარემოებამ მას შემთხვევა მისცა, რომ თავის ლიტოგრაფიაში მოწაფედ და მუშებათ საქართველოს ხალხიდანაც მიეღო ქართველები და სომხები. ეს ასეც იქმნა და ლიტოგრაფიის არსებობის მესამე წელიწადს, ნემეცის ხელოსანთა, მოწაფეთა და მუშათა გვერდით მთელი ჯგუფი გამოჩნდა ქართველების და სომხების. მალე აქვე გაჩნდა შაგირდათ გიორგი ივანეს ძე დემუროვი, რომლის საქმე და ცნობა აქ უნდა ავსახოთ, ვინაიდან ეს არის პირველ ქართველთაგანი, რომელმაც ლიტოგრაფიის ხელობა შეისწავლა და რომელიც ამ ხელობის ცოდნით, საქმით და ლიტოგრაფიით პირველად გამოსჩნდა საქართველოში.

გიორგი ივანეს ძე დემუროვის დაბადება ეკუთვნის 1854 წლებს, ქ. თფილისს. მშობლები გიორგის თფილისში სცხოვრობდნენ, მთაწმინდაში, თავის საკუთარი სახლ-კარიც აქვდათ. ტომსონის ტიპოგრაფიაც მთაწმინდაში იყო პირვე-

-277-

ლად, ოვრაჟის ქუჩაზედ, ეხლანდელი ოკრუჟნოი სუდის და პალატის წინ. აქ, ამ ლიტოგრაფიაში, შეგირდათ მივიდა გიორგი დემუროვი. შეგირდობაში იგი იჩენდა დიდს, განუსაზღვრელ შრომის მოყვარეობას და დღე და ღამე მუშავობაში ასწორებდა, მუშავობდა და ხელობასაც დიდის მუყაითობით სწავლობდა. რამდენსამე წელიწადს დარჩა ამ ლიტოგრაფიაში მომუშავედ, ხუთ წელიწადს კი შაგირდათ იყო.

როცა კარგად მოემზადა ლიტოგრაფის ხელობის საქმეებში და მან თავის თავს დაატყო საკუთარს ლიტოგრაფიის გახსნის უნარი და შნო, მის მერე გავიდა ტომსონისაგან და 1876 წ. ქალაქ თფილისს გახსნა საკუთარი ლიტოგრაფია. ეს იყო პირველი მაგალითი საქართველოში ქართველის კა-

ცისაგან. პირველად ამას ლიტოგრაფიისთვის თურმე ბევრი შეწუხება, ბევრი გაჭირება დახვდა წინ, ცალკე ლიტოგრაფიის ქონებრივის სახსრით, ცალკე ხელოვანის ოსტატების და ხელოსნობის მხრით, მაგრამ ყოველივე ამაებს იგი არ უშინდებოდა და თვით როგორც კარგად გამოცდილი კაცი სალიტოგრაფიო მუშაობაში, გადაღებაში, ბეჭდვაში და სხვა-ნიც, ყველა შრომას იტანდა, განუსაზღვრელს საქმის სიყვარულს იჩენდა და ყოველივეს კი ჩინებულად ასრულებდა, საქმეს ისეთი წარმატება ეძლეოდა, რომ მოკლე დროის განმავლობაში მისი ლიტოგრაფია თფილისში სახელოვან ლიტოგრაფიად გამოჩნდა. მან გაიჩინა ევროპიულად ნასწავლ-ხელოვანი ოსტატები და ამათ გარდა თვის ლიტოგრაფიაში ჩვენის ქვეყნის შვილებსაც მისცა ადგილი და დაიწყო შა-გირდების და მუშების მიღება. მალე გიორგი ივანის ძის დემუროვის ლიტოგრაფია გაივსო როგორც ჩვენის ქვეყნის მომუშავე ხალხით, ისევე საქმიანობით.

გიორგი ივანეს ძე დემუროვი მალე ცნობილ იქმნა მთელს თფილისში, თფილისის გარეშე, იგი სხვა და სხვა ქვეყნებშიაც გაიცივნეს და აქედამ მას თფილისში აუარებელს საქმეებსაც უგზავნიდნენ. ამ დროს, თფილისში ფიქრადაც არა-

-278-

ვის მოუვიდოდა რომ გიორგი ივანეს ძე ქართველი კაცი იყო. ამ პირმა თავის ლიტოგრაფიაში კარგი ზედამხედველობა და ოსტატობა გამოიჩინა, ლიტოგრაფია მალე გააჩაღა საუკეთესო ოსტატებით, სხვა და სხვა საბეჭდავის მანქანებით, დაზგებით, სხვა და სხვა საბეჭდავებით, ერთის სიტყვით ყველა საჭირო იარაღით და ქაღალდებით. ამის საქმის გამცნობი და აღმწერი, როცა კი იქმნება ეს, უეჭველია გიორგი ივანეს ძეს შესაფერს პატივს და ქებას მიუძღვნის, მისგან ხელობის და ლიტოგრაფიის გახსნის საქმეს სამაგალითოდ ანუსხავს, სამახსოვროდ დასტოვებს მომავალის ქართველის თავობისათვის და საყურადღებოდ იქმნება ყოველთვის ის გარემოება, რომ თფილისში, კავკასიელთა ტომთა შორის, თფილისში, ტომსონის შემდეგ, პირველი ლიტოგრაფია ქარ-

თველმა კაცმა გიორგი ივანეს ძე დემუროვმა გახსნა.

დრო და დრო ნელ-ნელა გიორგი ივანეს ძე კარგად წინაურდებოდა როგორც ლიტოგრაფიის საქმიანობით, ისევე ქონებრივის ძალოვნებითაც. ამობაში იგი დაცოლშვილიანდა, ეხლა იგი 56 წ. კაცია. სახლობა სამწუხაროდ, ანასტასია ირაკლის ასული 1907 წ. გარდაეცვალა.

თვით გიორგი დემუროვის სიტყვით, ეს ადამიანი მისი მარჯვენა მხარი ყოფილა. ჰყავს 10 შვილი, შვილებს აძლევს შესაფერ სწავლა-განათლებას. როგორც კართველი კაცი გულშემატკივარია ჩვენის საქმეებისა და მასთანწე მეტად მოყვარე და მნატვრელი ჩვენის ტომთა შვილების დაწინაურების, საზოგადოთ, საქართველოში, ამ ძირეულს ჩვენს სამშობლოში. ჩვენის მამაპაპის სისხლით მორწყულ ქვეყანაში, რომ ქართველი ერიც ამაღლდეს სწავლა-განათლებით, ხელოვნობით, ვაჭრობით, ქარხნებით, სოვდაგრობით და სხვა-ნი, რაც კი ყველა ტომს აწინაურებს და ახედნიერებს.

უნდა ითქვას, რომ გიორგი ივანეს ძე თავის მოქმედებით და ლიტოგრაფიის არსებობით დიდათ უწყობდა ხელს ქართველთა შვილების ამ ხელობის ასპარესზედ გამოჩენა-

-279-

გამრავლებას და ამავე დროს იგი თავის კაცობრივ სიყვარულს არც სხვა ტომთა შვილებს აკლებდა, მაგალითებრ როგორც სომხებს და რუსებს, ამათაც იგი ისევე აფასებს და პატრონობს, როგორც თავის თანამემამულე ქართველებს. ამითი იგი არის პატივისცემი და სამაგალითო. სამაგალითოა მითაც, რომ ამ არევ-დარევის დროს, მან თავის ლიტოგრაფია უვნებლად შეინახა, მუშებისაგან მიყენებული საქმენი ყოველივე მოითმინა, ისე დასტოვა, ზარალს უძღვებოდა და ლიტოგრაფიის არსებობას კი არ სპობდა. ესეც საყურადღებოა ჩვენში მით, რომ ასეთი პატივისცემა მუშათა და ხელოსანთა წინაშე ბევრმა მექარხანემ არ გამოიჩინა. მის ლიტოგრაფიაში მუშავობს 25 კაცზედ მეტი ყოველთვის.

გიორგი ივანეს ძე დემუროვმა თავის შნო და ენერგია მარტოდ თფილისში არ დასტოვა, ამან თავისი შნო და უნა-

რი სხვაგანაც გამოიჩინა და ეს რომ მართალია და ჩვენ ამ პირს სამაგალითო მნიშვნელობას ვაძლევთ, ამას გამოაჩენს მის ეს ენერგიული საქმენი:

ბაქოში, კარგი ლიტოგრაფია გახსნა 1886 წ. ეს ლიტოგრაფია გაუხსნა თავის სიძეს ოთარ ქაიხოსროს ძე ზანდუკელს, ამ ხელობის კარგად მცოდნეს და მარჯვენა მკლავს თამის ცოდნით. 1907 წელ. შემთხვევით ბაქოში ვნახე ეს ლიტოგრაფია და გავიცან თვით ოთარ ქაიხოსროს ძე ზანდუკელი და მის ლიტოგრაფიას და ხელოსნობის საქმეს სრული აღმატებულება შევნიშნე და საქმეში ღირსება, რომ ბაქოში ქართველი კაცი ლიტოგრაფიას ინახავს. ლიტოგრაფია ფართოდ არის გამართული და მომუშავენიც მრავლად ჰყავს. თვითონ ოთარ ზანდუკელიც ამაგდარი ხელოსანია ლიტოგრაფიის სახელოსნო ასპარეზზე და ამაგდარი ჰყავს შვილებიც, თვით შესმენილი კაცია. შვილებს განათლებას აძლევს და ქართული მწიგნობრობის მოყვარეც გახლავს.

სამარყანდას გახსნა კარგი ფართო ლიტოგრაფია 1899 წ. ე. ი. იქ რაც არსებობს, მას შემდეგ 10 წელია გასული.

-280-

ლიტოგრაფია ფართოდ არის გამართული და მასში მუშავობს 72 კაცი. მომუშავეთა შორის უმეტესად თექელები არიან. მუშათა და ხელოსანთა საერთოდ გადაღებული სურათი ვნახე და უნდა მოგახსენოთ, რომ თექელების ნახვამ გამაკვირვა ლიტოგრაფიის ასპარეზზე. ამის შესახებ მე აქ გიორგი ივანეს ძე დემუროვის საქებრად არას ვიტყვი, ეს თვით ჩვენმა გონიერმა მკითხველმა დააფასოს.

ასხაბადს გახსნა ახლად 1907 წ. ესეც სამაგალითოა ქართველის კაცისაგან. აქ მომუშავედ ჰყავს 20 კაცი. საქმე ჯერედ ახალია და ამიტომ ჩვენ ესეც გვიკვირს, რომ იქ ამდენს მუშებს ამუშავენს. ცხადია, რომ მომავალში აქაც საქმე კარგად წაუვა. ჩვენს გათახსირებულ დროში, ქართველის ქაცისაგან, ამდენ ალაგას და ისიც ფილისიდამ ასე შორს, საქმეების შენახვას და ისიც ისეთის ანიაკა სახელოსნო საქმეების, როგორც ლიტოგრაფია გახლავსთ, ვგონებ, რომ

კარგი ენერგიული კაცის თავი და მართვა-გამგეობა და პატრონობა დასჭირდება, ვინაიდან თვით გიორგი ივანეს ძე ერთთავად თფილისში სცხოვრობს, განაგებს თფილისის ლიტოგრაფიას და ზემო ხსენებულს ლიტოგრაფიებში წელიწადში მხოლოდ ერთხელ მიდის საქმეების და მართვა-გამგეობის სანახავად.

კონსტანტინე იოსების ძე მესხიევი. დაიბადა 1863 წ.

ქ. თფილის. მოგეხსენებათ, რომ მესხიანთ გვარი ძველადგანვე შენიშნულია როგორც ბრძენ მწიგნობარ კაცთა გვარი. ამ გვარის წევრთ ქართულის საგნების გადაძწერლობით სალი განითქვეს ვახტანგ მეფის დროსვე. შემდეგ დროს, ანუ მეთვრამეტე საუკ. გასვლამდე, მათ შორის იყვნენ მრავლად ქართული მწიგნობრობის მუშაკნი, ხელოვნურად წიგნების გადაძწერნი, როგორც იყო დავით რექტორი, თელავის სემენარიისა, კაცი თავის დროის ფილოსოფი და შესანიშნავი პალიოგრაფი, ასევე ტარასი არქიმანდრიტი, რომელმაც შეადგინა სამაგალითო ქართული დედანი და რომელიც ტრი-

-281-

ესტში (ავსტრია). დაბეჭდა ლიტოგრაფიით, 1840 წ. ასეთ პირთა შთამომავალია კონსტანტინე იოსების ძე მესხიევი.

კონსტანტინე იოსების ძე მესხიევმა ლიტოგრაფია გახსნა 1883 წ. თავის საკუთარს სახლებში, კალოუზნის ეკკლესიის გვერდით, კარგს, ქალაქის პირველ ალაგას, გიორგი დემუროვის შემდეგ, ეს მეორე ქართველია, რომელმაც ასეთ სახელოსნო საქმეს მოჰკიდა ხელი. თუმცა კონსტანტინე იოსების ძეს პატარაობისას ლიტოგრაფიის ხელობა არ შეუსწავლია, ხოლო იგი ამ საქმიანობის დიდი მოსიყვარულე ყოფილა და ბუნებითად წახალისებული, გარეგნულად ლიტოგრაფიის საქმიანობის ცოდნაც საკმარისად ჰქონია გაცნობილი, თორემ ხამი და უცნობი კაცი აბა როგორ გაბედავდა და ლიტოგრაფიის გახსნას მოჰკიდებდა ხელს. ეს ლიტოგრაფია მან სხვისგან შეიძინა.

ლიტოგრაფიის გახსნის დღიდან კონსტანტინე იოსების ძემ თავის საქმის ასპარეზზედ კარგი ჰუნარი და შნო გამოი-

ჩინა, ლითოგრაფიის წარმოება კარგად დაიწყო, თავისი ცდა და შრომა ლიტოგრაფიის აღორძინებას არ მოაკლო, იმუშავა, იმეცადინა და თუმც ხამი იყო, მაგრამ მაინც თავის მუყათის ცდით და საქმის სიყვარულით, ლიტოგრაფია ფეხზედ დააყენა, იგი სახელოვან გახდა და ამისთანა ენერგიულის მოქმედებით თვითაც დაწინაურდა სალიტოგრაფიო საქმეთა ცოდნით და სხვანი. დღეს ეს ლიტოგრაფია ცნობილია თფილისში ასევე როგორც ერთ დამსახურებულ ლიტოგრაფიათაგანი.

დღეს ამ ლიტოგრაფიაში მუშაკობს 25 კაცი, აქვს ელექტრონული მანქანები, ასე რომ სადაც თფილისში პირველ ხარისხის ლიტოგრაფიები აინუსხებიან, იქ კონსტ. იოსების ძის ლიტოგრაფიის ფირმაც დაიკავებს ალაგს. დაწყებულ გულს უხარის ჭეშმარიტად, როცა ქართველი კაცი სადმე ნიჭიერ, ენერგიულ საქმის მოყვარე კაცს ხედავს და ამიტომ სასიამოვნოა, რომ თფილისში, ქართველთაგანი ეს ლიტო-

-282-

გრაფია კარგად აქვს მოწყობილი. თუმცა კონსტანტინე მესხიევის ლიტოგრაფიის საქმე კარგად მისდიოდა და თვითაც უძღვებოდა საქმიანობას, მაგრამ იგი მაინც არა სჯერდებოდა მას და ცდილობდა, რომ ამ საქმის ხელოსნობა უკეთესად შავსწავლა. ამიტომ იგი წავიდა გერმანიაში და იქ შეისწავლა ლიტოგრაფიის ხელოვნურად წარმოების საქმიანობა და მასთან ფოტოგრაფიის საქმეები, რასაც ჩვენის მწიგნობრობისათვისაც დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ლიტოგრაფიას დღესაც თვით კონსტ. იოსების ძე აწარმოებს და აწარმოებს სახელოვნად. ამ ლიტოგრაფიაში საქართველოს ისტორიული სურათები, რუკები და სხვა ასეთი საქმენიც ხშირად დაბეჭდილან. ხელოვნურად საქმიანობას რომ აქვს თავისებურად კაი გემოვნების ცოდნის ოსტატობა, ეს მტკიცდება მიდამაც, რომ თფილისის დიდის გამოფენიდან 1901 წ. მიიღო დიდი ოქროს მედალი, ესე იგი პირველ ხარისხის ჯილდო. უმთავრესად ხრომო-ლიტოგრაფიის და ფოტოტიპის ხელოვნურად ასრულებისათვის. 1888 წ. სამეურ-

ნეო გამოფენილად მიიღო დიდი ბრონძის მედალი და სხვაც მრავალ ამ გვარნი პირადი, თუ წერილობითი მადლობანი. კონსტანტინე იოსების ძე მესხიევი როგორც ქართველი კაცი, ჩვენის ქვეყნის ყველა საზოგადო საქმეებს თანაუგრძნობს, მასთან ქართველ მწერლობასაც სწყალობს. 1884 წ. მან დასტამმა „შოთა რუსთველის ცხოვრება“ და სხვაც ამგვარნი.

თვით არის ცოლ-შვილის პატრონი და თვის მუშებში ითვლება სინიდისიერ პირად. უკანასკნელ დროის მუშათა ვაი-ვაგლახების დროს ამანაც აიტანა ყოველივე ზარალი, მუშათა საქმეს არ უღალატა და როგორც გ. დემუროვმა, აწარმოვა თავის საქმენი და მუშებს არ ჩაუდგა ჯიბრში, ლიტოგრაფია არ დახური და მით მუშათა წინაშეც დაიმსახურა სრული თანაგრძნობა. მუშებიც მოვალენი არიან რომ შესმენა და გაგება აქვანდესთ ასეთის პირების. ამას ჩვენ მიტო

-283-

ვამზობთ, რადგანაც კონსტ. მესხიევი სხვებივით კი არ მოიქცა, ლიტოგრაფია არ დაკეტა და სხვაგან არ გაიქცა, არამედ აქ თავის მუშების გვერდით დაშთა და აწარმოვა საქმე. თვით კონსტ. იოსების ძე მესხიევი ჯერეთ სიცოცხლით საესე პირია და იმედია იგი თავის საქმეს სახელოვნად აწარმოებს ყოველთვის.

ბულდან მუნთოევის ლიტოგრაფია. 1830 წ. განთქმული იყო თფილისში ნერსესიანის სომეხთა სემინარიის სტამბა. ამ სტამბაში ქართულსაც ბეჭდავდენ. ამავე სტამბაში მოთავსებული ყოფილა ლიტოგრაფია, ინუ ალკოგრაფია, ამის ოსტატი ყოფილა პილოს გრასერიანცი, სტამბოლიდამ მოსული. ამ სტამბაში უსწავლია სტამბის ხელობა ბულდან მინაისძე ბუნთოევს, აქვე გაუცვნია მას ლიტოგრაფიის საქმიანობის ოსტატობაც. სტამბის ხელობის შესწავლის შემდეგ, ბულდან მუნთოევი ქარგლობიდამ გასულა და თავისთვის სტამბა გაუხსნია ცალკე 1857 წ. სტამბაში თვით ამუშავებდა ყველაფერს, იცოდა აწყობა, ბეჭდვა და სხვანი. ამავე დროს მან განიძრახა ლიტოგრაფიის გახსნაც.

მაშინ თურმე მთელ თვილისში ერთი ლიტოგრაფია იყო, სამხედრო შტაბისა, ვორონცოვის დროს, 1846 წლებს გახსნილი. ბუღდან მუნთოევს ამ შტაბის ლიტოგრაფიის ოსტატი დაუახლოვებია და ბოლოს ლიტოგრაფიაც გაუხსნია. ეს ყოფილა პირველი მაგალითი, მინამდე საქართველოში ლიტოგრაფია არავის ჰქონია. ამ ლიტოგრაფიის შემდეგ გაუხსნია ტომსონს. მაშინ თურმე ლიტოგრაფიაში თითბერზედაც ბეჭდავდნენ, მაგალითებრ ნერსესიანის სემინარიის ლიტოგრაფიაში სულ თითბერზედ ბეჭდავდნენ, ამიტომ მას „ალკოგრაფია“ ეწოდებოდა. შტაბში კი სულ ქვაზედ ბეჭდავდნენ. ასევე ბუღდან მუნთოევის ლიტოგრაფიაში.

მაშინდელი ხალხი თურმე ჰკვირობდა ლიტოგრაფიის ხილვით. ეს ლიტოგრაფია ბუღდან მუნთოევს 1883 წლამდე შერჩა, მერე გაეყიდა. ამ ლიტოგრაფიიდან არის დაარსებუ-

-284-

ლი ვ. მესხიევის ლიტოგრაფია. ამავე პირს სტამბა გაეყიდა 1876 წ. თვით ეხლა 70 წლისა არის. რაც სტამბა-ლიტოგრაფიის ხელობაზედ მუშავობს მას შემდეგ გასულია 55 წელიწადი. ამ მოხუცს ეხლაც აქვს ერთი ძველი სალიტოგრაფიო სტანოკი და მუშაკობს. ბედშავს, შარშან შვილი ბაგრატი მოუკლეს და მით გამწარდა. ძველი მესტამბე და ლიტოგრაფიის პატრონი ერთად-ერთი ეს არის. ცხოვრებით ხელმოკლეა. ამის დროის სტამბის და ლიტოგრაფიის ხელოსანთ შორის აღარავინ არის დარჩენილი.

უნდა ითქვას, რომ როგორც სტამბის ასპარეზზედ, ისევე ლიტოგრაფიის ხელობაზედაც ბუღდან მუნთოევს კაი ამაგი მიუძღვის, მის სტამბაში და ლიტოგრაფიაში ბევრს ჩვენის ქვეყნის შვილს შეუსწავლია ეს ხელობა. ჩვენდა სამწუხაროდ, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ დროის სტამბების ხელოსნებთა ცნობები ჩვენ სულ არაფერი ვიცით. ლიტოგრაფიას ასპარეზზედ ბუღდან მუნთოევის შემდეგ სახელი განითქვეს მელნტოგრაფიე ტომსონმა და ქვაზედ მხატვმა იაქმატამ და დისტერვიგმა, ნამეტურ უკანასკნელმა. ასე ღარიბათ თავდება მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი სტამბების ხელოსნო-

ბის ისტორია.

1909 წ. შესრულდა 200 წელიწადი მას შემდეგ, რაც საქართველოში პირველად სტამბა გაიხსნა. ამ საგნის შესახებ მე მოხსენება მივეცი თფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა მარშლის თავს პავლე იოსების ძე თუმანიშვილს და ვსთხოვე, რომ ეს დიდი კულტურული დღე ჩვენის გვარისა რამე სამახსოვრო საქმით აღენიშნად. ასევე ვალდებულია ჩვენი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება და თვით თფილისის ქალაქის გამგეობაც, რომ ეს დიდებული დღე რამე კეთილ საქმით აღინიშნოს. ვიტყვით იმასაც, რომ ამის ვალდებულება თვით ადგილობრივ მთავრობასაც აწევს კისერზედ, ვინაიდან მათი სტამბა, დღეს მთავარ-მართებლის სტამბად წოდებული დაფუძნებულია 1805 წ. თფილისში იმ

-285-

სასტამბო სტანოკებით და იარაღით, რომელიც მეფე ერეკლესაგან 1781 წ. იქმნა შეძენილ და სტამბა გახსნილი, რაც მაშინ მეფეს 30, 000 მანეთი დასჯდომია.

ქართული ასოები:

რომული, ანუ რომის ასო. ამის ყალიბები ჩამოასხეს რომში 1620 წ. ამიტომ ეხლა მას რომული ასო ეწოდება. ამ ასოების სახე უფრო გაალამაზეს და ახალი ასოები ჩამოასხეს და 1855 ვენეციაში დაიწყეს ქართული წიგნების ბეჭდვა. რომულ ასოებითვე არის ნაბეჭდი კონსტანტინეპოლის და მონთობანის (ფრანცია) ქართული წიგნები.

ნუსხური ასო, ანუ აკადემიური. პირველად ეს ასო ჩამოასხეს ვალახიას 1703 წ. თფილისს ამის ყალიბები მოიტანეს და ასოები ჩამოასხეს 1706 წ. მოსკოვს 1710 წ. ასევე ხუცური ასოები, მეთვრამეტე საუკ. სულ ამ ასოებით იბეჭდებოდნენ ქართული წიგნები. 1840 წ. ეს ასოები გადააკეთა აკადემიკმა ბროსემ, პროფესორ ჩუბინოვმა და პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიას გადასცეს, მათ ჩამოასხმევინეს ახალი ყალიბები და ასოები და ამიტომ მას ეწოდა აკადემიური.

ვენის ასო, ანუ ვენა. ამის ანბანი შეადგინეს 1863 წ. დ. ბაქრაძემ, ვახ. თულაშვილმა, დ. ყიფიანმა, ნ. ლოლობერიძემ და სხვათა. მერე ეს ვენას გაგზავნეს, ყალიბები იქ ჩამოასხმევინეს და ამიტომ დღეს ამ ასოებს ეწოდება ვენის ასო, ანუ ვენა.

პარიჟული, ანუ პარიჟის ასო. შეადგინეს და ჩამოასხეს 1873 წ. პარიზში მყოფ ქართველ საუდენტებმა. ასოების მთელი კომპლექტი მე მაქვნდა, იგი ლათინურს ჰგვანდა, მთლად ხალხში ვერ გავრცელდა.

ქუთათური ასო. შეადგინა ანბანი და ყალიბებიც ჩამოასხმევინა კირილე ლორთქიფანიძემ, 1881 წ. ქუთაისში გაზეთი „შრომა“ ამ ასოებით იწყეს გამოცემა და მით „ვეფხისტყაოსანიც“ გამოსცეს, მაგრამ ვერც ეს ასო იქმნა ხალხისაგან მოწონებული. ამიტომ არც ხმარებაშია იგი დღეს.

-286-

სტამბის აღწერა ნ. ლოლობერიძის ანუსხვით დავიწყეთ. წიგნის ბოლოსაც მისივე დაკრძალვის დღეს, წარმოთქმულის სიტყვის ბეჭდვით ვათავებთ. სიტყვები სხვებმაც წარმოთქვეს. ეს სიტყვა ყველა სიტყვის შინაარსსიც გახლავსთ. მიტომ სხვები აღარ დავსტამბეთ.

სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის საფლავზე დეკანოზის ნიკიტა თა- ლაკვაძის მიერ.

სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა.
ძმანო! ეს მიწურული 1871 წელი ვერ იყო ჩვენთვის
ბედნიერი. მისს განმავლობაში ჩვენს სამშობლოს ზედი-ზედ
გადაეღო თავისი ცნობილნი უანგარო მომვლელ-პატრონნი
და გულ-შემატკივარნი შვილნი!

ჯერ იყო და გლოვის ზარი გაისმა ჩვენ ქვეყნის კუთ-
ხიდამ-კუთხემდე სახელოვან მამულიშვილის და იშვიათი ადამიანის დ. ზ. სარაჯიშვილის გარდაცვალების გამო. ამ დანაკარგის გამო ჯერ ცრემლი არ შეშრობოდა ქართველობას, რომ უწყალო სიკვდილმა გამოგვთიშა დიდად ნაჭირნახულე-

ვი და ქვეყნის მოამაგე ნ. ზ. ცხვედაძე. ახლა ამ ორ მამუ-
ლიშვილთა საიქიო გზისაკენ ვისტუმრებთ არა ნაკლებ ცნო-
ბილ მხცოვან საზოგადო მოღვაწეს, აგრედვე ფრიად დამამ-
ვრალს, დაუღალავ მუშაკს და ქველ-მოქმედს ნ. ბ. ღოღო-
ბერიძეს.

ამ ცოტა ხნის წინეთ, როდესაც ნ. ზ. ცხვედაძის საფ-
ლავზე ორმოცი დღის ხსენება შევასრულეთ და თან დაუვი-
წყარ დ. ზ. სარაჯიშვილიც მოვიხსენიეთ, აწ განსვენებული
ნიკოლოზ ბესარიონის ძე აქვე თავს დასტრიალებდა თვისს
გულწრფელ მეგობართა საფლავებს და ჩვენთან ერთად იზი-
არებდა საყოველთაო ყურადღებას. ყველანი მას შევსცქერო-
დით რაღაც განუსაზღვრელ პატივისცემით და იმედებით: ის
ჩვენ დასახული გვყავდა ჩვენი დაბეჩავებულ ქვეყნის მამა-
მთავრად, ჭირისუფლად და პატრონად: – დაობლებულნი –
მაგით და ვნუგეშობდით! დღეს კი ამ ჩვენს მოამაგე – ნუ-

-287-

გეშსაც ვეთხოვებით და მეგობართა გვერდით ვასამარებთ!
წარსული წლის მწუხარება ახალ 1912 წელშიაც გადმოგვ-
ყვა. ამ სახით არ გვშორდება მწუხარება და ჭირი.

განსვენებულ ნ. ღოღობერიძის მოღვაწეობა საყო-
ველთაოდ ცნობილია ჩვენში. მისი ხანგრძლივი მოღვაწეო-
ბის ასპარესზედ იყო ფართო, მრავალ-ფეროვანი და ნაყო-
ფიერი. ის იყო ერთი საუკეთესოთაგანი მომზადებული,
ღრმად განათლებული ღვიძლი შვილი თვისი ერისა. ის იყო
თანამოზიარე და მხურვალე მონაწილე ყოველგვარ კულტუ-
რულ მუშავობისა ჩვენში. ის იყო პრაქტიკულ საქმანობის
მიმდევარი ჩვენში, თაოსანი, ბეჯითი, იშვიათი დარბაისელი,
ზედ-მიწევნით პატიოსანი, სათნოებით სავსე ქრისტიანი, უან-
გარო და ამასთანავე უხვი ქველმოქმედი. ვინ ჩვენგანმა არ
იცის თუ რა მამობრივ მზრუნველობით ჰპატრონობდა ის
ჩვენს ხელ-მოკლე მოსწავლე ახალგაზრდობას. აძლევდა მათ
საშვალებას სწავლა-განათლების მისაღებად, რათა ისინი,
მოპოებულ სწავლა-ცოდნით შეიარაღებული, დაბრუნებო-
დენ დაბეჩავებულ სამშობლოს და მისდამი სამსახურისათვის

შეელიათ თავისი ძალ-ღონე.

სიკვდილის შემდეგაც განსვენებული არ ივიწყებს ამ დიად თვისებას თვისის მოსიყვარულე სულისას. მისი სულის კვეთება ჩვენი ახალ-თაობის აღზრდა-განათლებაა. ის ამ საქმისათვის უანდერძებს წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას კაიძალ თანხას! ის ამ საზოგადოების ერთი დამფუძნებელთაგანიც გახლავსთ.

არ მოაკლო განსვენებულმა თავისი განათლებული მზრუნველობა არც სხვა დაწესებულებებს ჩვენში, ხოლო მათ შორის განსაკუთრებული სიუხვით და სიყვარულით აღნიშნა თვისი დამოკიდებულება ჯერ კიდევ ნორჩ, მაგრამ უკვე სასიქადულოდ ცნობილ ჩვენს ეთნოგრაფიულ საზოგადოებისადმი.

-288-

განსვენებულს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ სტამბის აღორძინების და შრიფტის განვითარების საქმეში.

ერთი სიტყვით ისეთი პიროვნება, როგორიც იყო განსვენებული, ფასდაუდებელია ჩვენთვის.

განსვენებული მთელი თვისი არსებით და საკუთარ მაგალითებით მოგვიწოდებს, საყვარელნო, შეთანხმებულ შეგნებულ მოქმედებისათვის ჩვენი ქვეყნის ათას ჭირ-ვარამისაგან განსათავისუფლებლად.

ასეთი პიროვნება თვის მაღლიან-ზნეობრივ სახით მოქმედებით საუკეთესო მასწავლებელია დაქსაქსულ ჩვენ მომეთა გაერთიანებისა და შედულება-შეკავშირებისა ჩვენი ქვეყნის სიკეთილდღეოდ და ასაღორძინებლად.

მაშ, ვისწაოთ, ძმანო განსვენებულ ნიკოლოზ ბესარიონის მისაგან ესე ვითარი სიკეთე და მით გავახაროთ მისი სული! აქვე მის კუბოსთინ, შევევედროთ ჩვენს სასო დიდუბის ღვთის მშობელს, რათა მან თვის დედობრივ მზრუნველობით მოჰხედოს თვისს წილ-ხდომილ ქვეყანას და ნუ გამოგვილიოს ასეთი თავდადებული, უანგარო მუშაკი და სათნო ქრისტიანი, როგორიც იყო დაუვიწყარი ნიკოლოზ ლობერიძე.

დიდუბის წინამძღვარი დეკანოზი ნიკიტა თალაკვაძე
1912 წ. იანვარი.

სტამბის ისტორიის ძვირფ. მასალების ზოგი უქადალ-
დობისაგან დაუბეჭდავი დაგვრჩა. იგი მოთავსებული იქმნება
მეორე წიგნში, სადაც ანუხსულია „მწიგნობრობის საქმე
საქართველოში“.

-289-

ეპისკოპოსი იმერეთისა გიორგი.

ეპისკოპოსი გიორგი, ერის კაცობაში ალადაშვილი, და-
იბადა 8 დეკ. 1848 წ. სოფ. არბოშჩიკში (ქიზიყში). მშო-
ბლები ამის იყვნენ: მამა გიორგი მღვდელი ადამ მღვდლის-
შვილი. დედა ელისაბედი გეგენა ბოსიტაშვილის ასული.

ათი წლის პატარა გიორგი, ერთმა ნათესავთაგანმა ქი-
ზიყიდან ქ. ნუხაში წაიყვანა, იქაურ სამოქალაქო სკოლაში
მიაბარა მოწაფედ. აქ გიორგი დარჩა ერთ წელიწადს, მერე
აქედამ გადმოიყვანეს თფილისის სასულიერო სასწავლებელში
1864 წ. აქ სწავლა დაამთავრა და 1869 წ. შევიდა თფილისის
სასულიერო სემენარიაში.

სემენარიაში იგი პირველ მოწაფედ ირიცხებოდა. აქ
სწავლა დამთავრა 1875 წ. ამავე წელს იგი დანიშნეს თფი-
ლისის სასულიერო სასწავლებელში მასწავლებლად. აქ გიო-
რგიმ დაჰყო ოთხ წელიწადს, მის მერე 1879 წ. წავიდა რუ-
სეთში და კიევის აკადემიაში შევიდა სტუდენტათ. აქ სწავ-
ლა დაამთავრა 1883 წ. და დაბრუნდა საქართველოში.

1884 წ. იგი დანიშნეს ქართული ენის მასწავლებლად
ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელში. ერთი წლის შემ-
დეგ აქედამ იგი გადაყვანილ იქმნა სამეგრელოს სასულიერო
სასწავლებლის ინსპექტორად. ინსპექტორობიდან მერე დანი-
შნულ იქნა ამავე სასწავლებლის ზედამხედველად (სმატრიტე-
ლი) და ამ თანამდებობაში 18 წელიწადს დაჰყო.

ამ თანამდებობის დროს აღიკვეცა ბერად და ეწოდა გიორგი.

1899 წ. აკურთხეს არქიმანდრიტად.

1902 წ. აკურთხეს ეპისკოპოსად და დანიშნეს საქართველოს სასინოდო კანტორის წევრად და ნათლიმცემლის მონასტრის წინამძღვრად.

1905 წ. დანიშნულ იქმნა გურია-სამეგრელოს ეპისკო-

-290-

პოსად. აქედამ იგი გადაყვანილი იქმნა იმერეთის ეპისკოპოსის კათედრაზედ 1908 წ. დღემდე ყოვლად სამღვდელო გიორგი განაგებს იმერეთის საეპისკოპოსო კათედრას.

1915 წ. შეუსრულდა 40 წელიწადი მას შემდეგ, რაც იგი სემენარიიდან პირველად სწავლა დამთავრებული სამსახურის ასპარესზე გამოვიდა. ყოვლად სამღვდელო გიორგის მოღვაწეობის შესახებ საპატიო ანუსხვის წერილი დაიბეჭდა 1913 წ. გაზეთ „ერი“-ს 44 №-ში.

ყოვლად სამღვდელო გიორგის მოქმედება და მართვა-გამგეობა არის მშვიდი და წყნარი, საქმის ახმაურება, და აფორიკება ამას არაფრად მიაჩნია, ამიტომაც ყოველთვის თავის სამწყსოში წყნარად და უჩინრად მოქმედებს და ყველას წინაშე იმას სცდილობს და ემსახურება, რომ ყოველთვის მშვიდობით და სიყვარულით შესრულდეს ყველაფერი.

ყოვლად სამღვდელო გიორგის ცდა ყოველთვის იქითკენ არის მიმართული, რომ იმერეთის სამღვდელოებას ემსახუროს კეთილად და უვნებლად. ფრთხილია ყველაფერში, მაგრამ, ვინაიდან ჩვენს დროში, დაკარგვა რამის კი ადვილია და პოვნა კი ერთობ ძნელი. ამის მაგალითები ჩვენ ბევრი გვაქვს ჩვენს ცხოვრებაში, იტყვის ხოლმე ყოვლად სამღვდელო: მთელი საუკუნის განმავლობავლობაში ქართველი ერი სულ დაკარგვის გზაზე იდგა და შეძენით კი ვერას იძენდა. შეიძლება ზოგი ერთებისათვის ყოვლად სამღვდელოს ასეთი სიწყნარე და სიფრთხილე არ არის მოსაწონი, ვინ იცის, ესეც შეიძლება, მაგრამ რა გაეწყობა, ეს გარემოება არ არის დასაწყენი.

იმერეთში სემენარიის გახსნის შესახებ კარგა ხანი ეცა-
და ყოვლად სამღვდელო გაბრიელი, ბევრი წვალების და
ცდის შემდეგ, იმერეთ ელირსათ სემენარია და იგი გახსნილ
იქმნა ქუთაისში, მაგრამ არ გავიდა დიდი დრო და ქართველთა

-291-

სიჩქარის მოუფიქრებლობის და გაუფრთხილებლობის წყალობამ,
ეს სამენარია ერთ დღეს უცბად დაკეტილ-დაკარგული იქმნა
ქართველთათვის. ამ გარემოებას და ასეთებს უფრთხის ყოვ-
ლად სამღვდელო. მაინც ამ ბოლო დროს, დაკარგული სე-
მენარიის განახლების შესახებ ცდა ყოვლად სამღვდელოსაც
არგუნა გარემოებამ. მათმა მეუფებამ დაიწყო ცდა და უკა-
ნასკნელ ელირსა იმერეთს კვლავ ქუთაისში სემენარის გახსნა,
ანუ დაკარგულის პოვნა, განახლება.

ქუთაისში სემენარიის გახსნის საქმე უკვე მთავრობამაც
გამოაცხადა ოფიციალურად. ამ გვარად, ყოვლად სამღვდე-
ლო გიორგის მღვდელ მთავრობის დროს, იმერეთის ერს
მიეცა სემენარიის დაარსების უფლება და ამის გახსნა.

ასეთია თვით ყოვლად სამღვდელოს აზრი, რომ „აჩქა-
რებულსა ქებულსა, სჯობს სიბრძნე დაგვიანებულიო“. კი-
დევ ყოვლად სამღვდელო გიორგის მშვიდობიანი მოქმე-
დება გაზ. („საქართველოში“ № 56. 1916 წ.) ისტორიკოს-
მან გიორგაძემ დიდის თავაზით ანუხსა ყოვლად სამღვდე-
ლო, დიდის პატივით მოიხსენა ზაგრატის ტაძრის მფარველო-
ბის გამო, ასევე სხვა კეთილ საქმეებისაც, რაც ყოვლად
სამღვდელოს შესძლება და უკეთებია ქუთაისში.

გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ლეონიდი.

გურია-სამეგრელოს აწინდელი ეპისკოპოსი, ყოვლად-
სამღვდელო ლეონიდი, დაიბადა 1861 წ. გორის მაზრის სოფ.
დისევს. მონათვლის სახელად ლონგინოზი უწოდეს. პატარა
ლონგინოზი პირველად თფილისის სასულიერო სასწავლებე-
ლში სწავლობდა, მერე თფილისის სემენარიაში. ამ დროს,
თფილისის სემენარიაში მუდამ მოწაფეთა და მასწავლებელთ

ზი თავის ბიძის, აწ განსვენებულ ალექსანდრე ეპისკოპოსის რჩვით სტავროპოლის სემენარიაში იქმნა გადაყვანილი, სადაც სწავლა დაამთავრა 1884 წ. იქიდანვე ლონგინოზი კიევის აკადემიაში გაემგზავრა. იგი, იქვე სწავლის დროს, 1887 წ. აღიკვეცა ბერად. 1888 წ. აკადემიის სწავლაც დაამთავრა.

პატარა ლონგინოზი სასულიერო სასწავლებლიდან დაწყობილი ყოველთვის კარგად სწავლობდა, ყველგან თურმე პირველი მოწაფე გახლდათ. სკოლის წიგნებს გარდა იგი საქვეყნო წიგნებსაც მრავლად კითხულობდა. აკადემიის სწავლის დამთავრების წელსვე ლეონიდი სამშობლოში დაბრუნდა, რიგორც სახელოვანი ბერი. იმ დროის ექსარხოსმა იგი სათანადოს პატივისცემით მიიღო. მალე თანამდებობაც უბოძეს. იგი დანიშნეს „კავკასიის ქრისტიანობის აღმადგინებელ საზოგადოების“ მისიონერად და იმავე საზოგადოების სკოლების ინსპექტორად.

ლეონიდმა ბრწყინვალედ დაიწყო მისიონერობა. მან თავ-განწირულად და განუსაზღვრელის ენერგიით და სიყვარულით ასრულებდა თავის თანამდებობას, რაც მათს ბიძას ალექსანდრე ეპისკოპოსსაც დიდათ ახარებდა. ახალგაზრდა ლეონიდმა დიდი ღვაწლი დასდო ყველგან, სადაც კი მსახურებდა, ნამეტურ ოსთა შვილების სწავლა-განათლების დაწინაურების საქმეს გაუწია დიდი ქონაგობა. ასეთისავე გულმხურვალეობით ეპყრობოდა ჯავახეთის ქართული სკოლების საქმეებს. მათ შვილებთა დაწინაურების საქმესაც დიდის პატივისცემით და სიყვარულით ემსახურებოდა. ამათ შესახებ უფრო დიდათ შრომობდა, ვინაიდგან მესხეთ-ჯავახელთ ქართველთა ვითარებასაც კარგად იცნობდა.

ახალგაზრდა მისიონერი ყველგან გახლდათ გულმოდგინე მხურვალე მქადაგებელი, ამიტომაც მან არა ნაკლები შრომა და ღვაწლი დასდო ინგილოთა შვილების განვითარე-

ბის საქმესაც.

1893 წ. კურთხეულ იქმნა არქიმანდრიტად და დადგენილ იქმნა ხირსის მონასტრის წინამძღვრად. აქედამ მერე 1897 წ. დადგენილ იქმნა იოანე ნათლიმცემლის უდაბნოს წინამძღვრად. ამ ხარისხში ყოფნის დროსაც ლეონი დმა უფრო ისახელა თავი შრომის აღსრულებით, ამიტომაც 1898 წ. იგი აყვანილ იქმნა მღვდელმთავრის ხარისხზედ. ამ დღიდან უფრო გაფართოვდა ყოვლად სამღვდელო ლეონიდის სამოღვაწეო ასპარეზი.

მაღლე იგი დანიშნულ იქმნა „ცხეთის ტაძრის განმახლებელ კომიტეტის“ წევრად, სადაც მისი ცდით შეკრებილ იქმნა 70,000 მ. მეტი. ამავე დროს ყოვლად სამღვდელო ირიცხებოდა ქართული „დაბადების“ შესასწორებელ კომიტეტის წევრად და მასთან იქმნა სინოდის წევრადაც. 1900 წ. მართავდა ექსარხოვის თანამდებობაც. ამავე წლის 18 სექტემბერს დანიშნულ იქმნა იმერეთის ეპისკოპოსად. 1908 წ. გადაყვანილ იქმნა გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსად, სადაც ყოვლად სამღვდელო განაგებს დღემდე.

ეპისკოპოსი ლეონიდი გახლავთ კარგი ეპისკოპოსი თავის ერის და ეკლესიის, ჩვენი ტაძრის წინაშე. იგი არის ღრმად განვითარებული მღვდელ-მთავარი, სამღრთო წერილსა და საღმრთო ზნეობრივ ფილოსოფიურ მწერლობაში, მწერლობითაც დაასაბუთა მან, იგი თვალხილული თანამდევარია ქართველის ერის მაჯის ცემის და სამსახურის.

ეკლესიის მსახურებას გარდა იგივე გახლავსთ კარგი მქადაგებელი. ყოველი მისი ქადაგება არის გონიერება და ცხოვრებიდან ამოღებული. ბოლო წლებს ყოვლად სამღვდელომ ჩვენი სამქადაგებლო დაამშვენა თავის შესანიშნავის წიგნით. ეს წიგნი გახლავსთ ქადაგებანი ქართველთ წმინდანების შესახებ, რომელ ქადაგების წიგნიც ყოვლად სამღვდელომ ფოთ-

ში დასტამბა. რაც ქართველი ერის ეკლესია არსებობს, მას

შემდეგ, ჯერედ ასეთი ქადაგების წიგნი ქართველებს არა ჰქონიათ. მიხეილ თამარაშვილიც დიდის პატივით მოიხსენებს ლეონიდის სახელს თვის მიერ დაბეჭდილს „საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში“ ფრანგულს ენაზედ. ყოვლად სამღვდელო ლეონიდი ქართველ მაჰმადიანებსაც ადევნებს თვალყურს, დიდად ენატრება მათი განათლება და აღორძინება. სხვა რამ აზრები რაც ამ ბოლო დროს გაზეთებში იყო დასტამბული, იგი სულ ცილი გახლავსთ. ყოვლად სამღვდელოს ბევრჯერ ჰქონია მათზედ ლაპარაკი, მაგრამ არას დროს, მათ მისი თქმა კი არ უნებებიათ რაც ეხლა იქმნა მოგონებული.

ყოვლად-სამღვდელო ეპისკოპოზი კირიონი

კირიონი ერის კაცობაში – გიორგი, გვარად საძაგელოვი, დაიბადა გორის მაზრის სოფ. ნიქოზში 10 ნოემბერს, 1854 წ. მონათვლის სახელად გიორგი უწოდეს. პირველად სწავლობდა გორის სასულიერო სასწავლებელში, მერე თფილისის სასულიერო სასწავლებელში, ამის შემდეგ სემენარიაში. სემენარიაში სწავლა დაამთავრა 1875 წ. იმავე წელს წავიდა რუსეთში და მოსკოვის აკადემიაში შევიდა მოწაფედ, სადაც სწავლა დაამთავრა 1880 წ. მღვთისმეტყველების კანდიდატის ხარისხის სახელით. აკადემიაში სწავლის დამთავრების შემდეგ იგი სამშობლოში დაბრუნდა და სამსახურში იქმნა შესული. უმეტესად მსახურებდა საქართველოს სასულიერო სასწავლებლების ასპარესზედ, ხან თფილისს, ხან გორს და ხან თელავს.

გორში მსახურების დროს დასახლდა კიდეც, მეუღლე იყო მათი დურგლიშვილის ასული. გიორგი მალე დაქვრივდა. შვილი არ დარჩენია. დაქვრივებამ გიორგიზედ არ იქო-

ნია კაი გავლენა. ამიტომაც გიორგის ცხოვრების განაგრძობის ბეგმაც შეიცვალა. მან ცოლის შერთვის მაგიერ ისურვა მშობელი ერის და ეკლესიის სამსახური, ოდესმე ბერად შედ-

გომა, ამის წადილი დიდათ ჰქონდა განღვიძებული.

გიორგი აგრედვე დიდი მოტრფიალე იყო თავის სამშობლო ქვეყნის ისტორიის, ეკლესიის და ნამეტურ თვალ-ყურს ადევნებდა საქართველოს ისტორიას, ქართულ ლიტერატურას. ყველა ამებით იგი ისე იყო გატაცებული, რომ ძველ ქართულ ფულებსაც კი აგროვებდა. მან ადრიდგანვე შეკრიბა კი რიცხვი ძველის ფულებისა. ამავე დროს იგი აგროვებდა ძველს ქართულ წიგნებსაც. ქართულ წიგნებს გარდა სხვა ენის წიგნებსაც ეძებდა და იძენდა ხოლმე. რასაკვირველია საქართველოს შესახებ ასეთის წიგნების კრებისაგან იგი ისე იყო გამხნეებული, რომ თბილისში ყოფნის დროს, ყოველი კვირას იარმუკაში, მეწიგნე ბუკინისტებთანაც კი მოდიოდა, წიგნებს ეძებდა საქართველოს შესახებ.

ამ დროს ქართველებს ორი მღვდელ მთავარი გვყვანდა, ალექსანდრე ეპისკოპოსი აწ განსვენებული და ლეონიდი აწინდელი გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი. მალე უნდა აყვანილ ყოფილიყოს ალავერდის კათედრაზედ მესამე მღვდელ-მთავარი ქართველთა. რადგანაც ქართველი საზოგადოება გიორგის კარგად იცნობდა, იცოდენ მის მამულიშვილობა, ამიტომაც ბევრნი ურჩევდენ გიორგის ბერად შედგომას. გიორგიმ შეისმინა საზოგადოების ნატვრა და შედგა ბერად. ბერობაში მან მალე დაიმსახურა სახელი თავის ენერგიულის შრომით, დროთი მიაღწია საწადელს და 1900 წ. აღყვანილ იქმნა ალავერდის ეპოსკოპოსად.

ეპისკოპოსად კურთხევამდის, იგი რუსეთის ხან ერთს სემენარიაში იყო რექტორად და ხან მეორე სემენარიაში. იგი ხან აქეთ გადმოჰყვანდათ და ხან იქით. გონიერი მამულის-შვილის მღვდელ-მთავრობას ასეთი ბედი დაჰყვა თან. სამწუ-

ხაროდ იგი არც მღვდელ მთავრობის დროს მოასვენეს და ხშირად ნიშნავდენ აქეთ-იქით რუსეთის ქალაქებში მღვდელ-მთავრად. უკანასკნელ მაინც ეღირსა კირიონს და არლოვსკის ეპარქიიდან გადმოიყვანეს და მღვდელ-მთავრად დანიშნეს სოხუმს. სოხუმში ეპისკოპოსი კირიონი ცოტა ხანს და-

რჩა, იგი ისევ რუსეთში იქმნა-გადაყვანილი. ამ გადაყვანით დაირღვა ეპისკოპოსის კირიონის მცნების გეგმა. ამ გარემოებამ მასზედ დიდი გავლენა იქონია. პატიოსან მამულიშვილის რის სამსახურიც სურდა და რისთვისაც გადასდო სიცოცხლე და ბერადაც შედგა, მისგან, ანუ საქართველოს მსახურებისგან კი შორს იქმნა გადატყორცნილი!..

დღესაც ეპისკოპოსი კირიონი დაუვიწყარი ნაშთია თავის მშობელი ქვეყნის. მას ბევრი, მეტად ბევრი პატივისმცემელი ჰყავს და ეყოლება ყოველთვის და ყოველგან მთელ საქართველოში. კირიონმა თავის ენერგიულ მამულისშვილობასთან ერთად კალმით შრომის შნოც გამოიჩინა. ჯერედ იგი ერის კაცი გახლდათ, რომ ქართულ გაზეთებში სხვა და სხვა ისტორიულ წვრილებს ათავსებდა და ბეჭდავდა. ასეთ წერილებს გარდა მანვე დასტამბა ქართველთ წმინდანთა ცხოვრებანი წვრილ წიგნებათ, ესევე ქართული წიგნები. მან რუსულადაც სთარგმნა და რუსულს ენაზედ მთელი სერია გამოსცა და რუსულად „ისტორია საქართველოს საქარხოხოსი“. ამაზედ უფრო საყურადღებოა ამის შრომა „კულტურული მნიშვნელობა ივერიის ეკლესიის რუსეთის ეკლესიაზედ“. ეს შრომა არის საკმარისოდ საფუძვლიანი და მეტად საინტერესო შრომა, ამ წიგნით კირიონმა გამოაქვეყნა ისეთი ისტორიული ცნობები, რაც სხვა ქართველ მეისტორიებს სულაც არ გახსენებიათ. ასეთ საყურადღებო შრომას გარდა კირიონს სხვა საყურადღებო შრომანიც ბევრი აქვს. უეჭველია ოდესმე მათს დაბეჭდვასაც ველირსებით და წაკითხვასაც.

-297-

დიახ, ჭემმარიტად, რომ კირიონი კარგი, ზედმიწევნით კარგი მკვლევარია საქართველოს წარსულის და ძველის დროის დროების. კირიონის ბიბლიოთეკაშიაც ბევრი იშვიათი ძველი წიგნები მოიპოვება. მუზეუმის ნაწილში ქართულ ფულების რიცხვიც კარგა ბევრი არის, როგორც წიგნებით, ისევე ეს ძველი ფულებიც კარგი საუნჯეა ქართველი ნაციის ისტორიისათვის. ყველა ეს საუნჯე ყოვლად სამღვ-

დელომ საქართველოს საზოგადოებას შესწირა და იგი საქართველოშია დღეს.

ჩვენ კარგა ხანია აღარ გვინახავს ყოვლად სამღვდელს. მნახავეებმა გადმოგვცეს, რომ იგი თავისებურის მხნეობით არის თურმე. დღემდე მასზედ ვერაფერს მახვილს ვერ უმოქმედნია. ესეც კარგია მათის მეუფებისათვის.

ყოვლად-სამღვდელი ეპისკოპოსი დავითი

დავით ეპისკოპოსი გვარად კაჭახიძე გახლავსთ, იმერი. იგი დაიბადა 1872 წ. პირველად სწავლობდა სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებელში, მერე სწავლობდა თფილისის სემენარიაში. აქ სწავლა დაამთავრა 1896 წ. იმავ დროს, იგი გაემგზავრა ყაზანის აკადემიაში, აკადემიაში სწავლის დროს, აღიკვეცა ბერად. აკადემიაში სწავლა დაამთავრა 1899 წ.

დავით ეპისკოპოსი სადაც კი სწავლობდა, ყველგან სამაგალითო მოწაფე გახლდათ, სათნო თვისების, დინჯი ხასიათის, სამაგალითოდ კაცთ-მოყვარე მასთანვე, სწორი და მართალი ყველა ამხანაგის წინაშე. სიმართლე და ჭეშმარიტება მის გულსა და სულს აღმასივით ეტყობოდა. იგი ერთი სამაგალითო მისაბაძი გახლდათ. დავითს პატარაობის დროსვე ეტყობოდა დიდი მამულიშვილობა. ეს საოცრება იყო იმ დროის კოსმოპოლიტურ ხანაში, ვინაიდან მაშინ ქართველთ მამულიშვილობა უმეცრელად მრავალთაგან ადვილად უარ-

-298-

ყოფილი გახლდათ, ნამეტურ იმ დროს სემენარიის მოწაფეთა შორის.

დავითი აკადემიის სწავლის დამთავრების წელსვე დაბრუნდა სამშობლოში. მისი კარგი, სათნო ადამიანობა ადგილობრივ ქართველ სამღვდელოებამ კარგად იცოდა. ამიტომაც გულ შემატკივარ მამულის შვილს დავითს მაშინათვე მიანდეს თანამდებობა. იგი დადგენილი იქმნა, „კავკასიის ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოების“ სკოლების ინსპექტორად. იმავე დროს, მასვე მიანდეს ქართული ენის მასწავ-

ვლებლობა თფილისის სემენარიაში. ქართულ ენას იგი სხვა სკოლებშიაც ასწავლიდა 1908 წ. იგი გადაყვანილ იქმნა თფილისიდან სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის ზედა-მხედველად. 1903 წ. გადაყვანილ იქმნა ყუბანის ოლქის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველადვე. მერე გადაყვანილ იქმნა ვიტებსკის სემენარიის რექტორად. იმავე წელს, იგი აკურთხეს არქიმანდრიტად. 1906 წ. 25 აგვისტოს, გადაყვანილ იქმნა დონის სემენარიის რექტორად.

ასეთი გადაყვან-გადმოყვანა და ისიც ისე მალ-მალე არ იყო დავითისათვის კარგი, მაგრამ რას იზავდა. მიუხედავად ამისა, იგი ყველგან სტოვებდა თავის ადამიანობის ხსოვნის კვალს, ყველგან იძენდა სათანადო პატივისცემას და კარგს მოგონების ცნობებს. ასეთის ღირსებით დავითი ყველგან ბრწყინავდა.

დავითს შეუსრულდა წადილი და 1907 წ. დაბრუნებულ იქმნა სამშობლოში და აღყვანილ ალავერდის ეპისკოპოსად. ამით მან მიაღწია თავის ახალ გაზრდობის სანატარს საგანს, ამ დღიდან დაიწყო ენერგიულად შრომა. მღვდელ-მთავრის ხარისხით უმეტესად თფილისში გახლდათ და სცხოვრობდა ფერისცვალების (დარიის) მონასტერში. ამ დროს, იგი მოქმედებდა დიდის ჭეშმარიტებით და ქრისტიანურის თანხმა მცნებათა სიყვარულითა. იგი ირიცხებოდა მაშინ ბევრს

-299-

საზოგადო საქმეთა წევრად, მასთანავე შრომობდა სინოდის გამგეობაშიც. მღვდელ-მთავრობის დროს, დავით ეპისკოპოსმა მთელს ქართველობაში მალე მოიპოვა სათნო, პატიოსანი სახელი. მის სახელს და ცნობებს ყველა სიამოვნებით ახსენებდა. მისი პატივისცემელი იყო ქართველი, რუსი, ბერძენი, ოსი და ყველანი, ვისაც კი მასთან რამე საქმე ჰქონია და გაუცვნია დავითი.

ასეთი კეთილი და პირუთვნელი მღვდელ-მთავარი და მოყვარე საერთოდ ყველასი 1912 წ. გადაყვანილ იქმნა სოხუმის მღვდელ მთავრად, რაც არავისათვის იყო საწყენელი ვინაიდან სოხუმის ძვირფას კუთხეს კარგი, სამაგალითო

მღვდელ მთავარი ეყოლებოდა გამგეთ. სამწუხაროდ ყოვლად სამღვდელო დავითი აქაც დარჩა სულ ცოტა ხანს. იმავე წლის ბოლოს, იგი გადაყვანილ იქმნა რუსეთში, ანუ პეტროგორსკის ეპისკოპოსად. ამ გადაყვანის შესახებ ჩვენ არას ვიტყვით, მხოლოდ აქ მოვიყვანთ ერთის წერილის ერთ ადგილს, რომელიც ამას წინად გაზ. „საქართველოში“ გახლდათ დასტამბულ. 1916 წ. № 6-ში რას სწერს პატივცემული დამწერი. – „დავით ეპისკოპოს ქართველობა კარგად იცნობს, როგორც მოუსყიდველ პირდაპირ ადამიანს, სალი ზნეობა აზროვნობის სამღვდელოს და ჭეშმარიტ ქართველ ქრისტიანს. ყოვლად პატივცემული მღვდელმთავარი, გაბედული და პირში მთქმელი, ერთად-ერთი ადამიანი იყო, რომელიც დიპლომატიას ანგარიშს არ უწევდა და შეძლების და გვარად სიმართლეს ყველას პირში ეუბნებოდა.“ და სხვაც ბევრი ასეთ ცნობები ყოვლად სამღვდელოს შესახებ.

ყოველ სასიკეთო მხარესა და მაღალს ზნეობასა და სათნოების გარეშე, დავითი გახლავსთ კარგი მწიგნობარი, კარგად მცოდნე სხვა და სხვა ისტორიების და სწავლა განათ-

-300-

ლების და მეცნიერების. ზედ მიწევნით იცის საქართველოს ისტორია და მასთან ქართველ მწერლობასაც კარგად იცნობს. ამის გარდა იცის მან ქართველი ერის დღევანდელი ცხოვრების პირობებიც. იგი გახლავსთ გულ-მხურვალე ადამიანი და წევრი ყველა ჩვენი საზოგადო და საგანმანათებლო საქმეების. იგი დიდი მონატრე გახლავსთ ქართველ მაჰმადიანთ განათლების. ერთ დროს, მათ ქართველ მაჰმადიანთათვის, ერთი სახალხო წიგნიც გამოსცეს თვისის საფასით, მერე ჩვენს წერა-კითხვ. სამართველოს 500-მა შესწირა ქართველ მაჰმადიან შორის სადმე სასოფლო სკოლის გახსნის თანხად, მაგრამ მაშინ სკოლის გახსნის ნება არ იქმნა მიცემული. ეს კეთილი შენაწირი დღემდე არს დარჩენილი ხსენებული საზოგადოების ხელში.

დიახ, დავით ეპისკოპოსი არის სამაგალითო მღვდელ-

მთავარი და მას მეტად ბევრი კეთილი საქმენი აქვს დათესილი და დანერგილი საერთოდ ყველას წინაშე როგორც ქართველის, ისევე რუსის და სხვათა წინაშეც.

გორის ეპისკოპოსი ყოვლად-სამღვდელო ანტონი.

ეპისკოპოსი ანტონი გვარად გიორგამე გახლავსთ. იგი დაიბადა 17 მარტს, 1866 წ. ქუთაისში. მშობლები დედა ნატალია როსტომის ასული და მამა მედავითნე ლუკა ვასილის ძე. ანტონმა პირველ დაწყებითი სწავლა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში დაიწყო, მერე სემენარიაში სწავლობდა. აქ სწავლა დაამთავრა 1885 წ. სწავლის დამთავრების შემდეგ ანტონი მსახურებდა სასულიერო სასწავლებელთ ასპარესზედ. იყო ქართული ენის მასწავლებლადაც ქუთაისის სკოლებში.

-301-

ანტონი შეუღლებულ იქმნა 1888 წ. ჰყავდა სამი ასული, მერე მეუღლე გარდაეცვალა. 1889 წ. რუსეთში წავიდა, აკადემიაში შევიდა, 1896 წ. დაამთავრა აკადემიის სწავლა და ბერად შედგა. შემდგომ ამის 1908 წ. ხელდასხმულ იქმნა გორის ეპისკოპოსად. ეს გახლავსთ მოკლე ბიოგრაფიული ცნობა ყოვლად სამღვდელოს შესახებ.

დღეს ყოვლად სამღვდელო ანტონი ირიცხება საქართველოს ეგზარხოსის ვიკარნი ეპისკოპოსად. ანტონი ხშირად განაგებს ეგზარხოსის მოკალეობასაც. ყოვლად სამღვდელოს სამსახური არის მეტად რთული და მძიმე. იგი ყოველთვის ორ სკამზედ უნდა იჯდეს, აქედაც უნდა გახლდესთ და იქითაც, იგი ასეც უნდა გახლდეთ და ისეც, ესე იგი აქეთაც და იქითაც. ეს კი შეუძლებელია ამის ასპარეზედ დღევანდელ ხანაში. ეს გარემოება ჩვენ ფაქტებითაც ვიცით, რომ ანტონის მოადგილენი ძველი ვიკარნი ეპისკოპოსები, გარდა ალექსანდრე ეპისკოპოსისა, თათქმის ყველანი ვინც კი ალე-

ქსანდრეზე წინად გახლდენ, ყველანი მძლავრის მონებით ემორჩილებოდნენ ეგზარხოსის ბრძანებას და სინოდის კანონებს. იგინი იყვნენ ქართველი მღვდელ-მთავრები, თორემ დანარჩენთ კი სინოდის უსულო ყმანი. ეგზარხოსების ყურ მოჭრილი მონანი.

მათი მსახურება ისეთის გარემოებით შეიმოსა და იგინი ისეთ არსებათ გადაიქცნენ, რომ ქართველ მღვდელ-მთავრებს, ერთ დროს, ქართულს ენაზედ სამღვდელ-მთავრო წირვის დროს, სასულიერო პირთა კურთხევის წესიც კი ქართულს ენაზედაც დაავიწყდათ და ყოველივეს იგინი სლავიანურად ასრულებდენ, თვით ქართველთ სასულიერო პირთა კურთხევის დროს საჭირო წესებსაც კი.

ყველა ეპისკოპოსები გადაგვარებით ერთმანეთს უსწრობდენ წინ. ასეთი იყო ხანა და თანამდებობა ადრინდელის ვიკარნი ეპისკოპოსებისა. ამათ ასპარესზედ ბრძანდება დღეს

-302-

ყოვლად სამღვდლო ანტონი. იგი დამოუკიდებელი პირია. მასე მსასურება კი ყველასთვის შეუძლებელია და აუტანელი, მეტად ძნელი და მოუხერხებელი.

ამიტომ შეიძლება, რომ ხშირად ყოვლად სამღვდლო ანტონი ზოგიერთების მოსაწონად ვერ მოქმედებს, ვერ ასრულებს თავის ვალს ისე, როგორც ეს ბევრს სურს და იქმნება თვით ყოვლად სამღვდლოსაც, მაგრამ რა გაეწყობა, ჩვენ, ქართველებს სხვა რაღა გვაქვს ჩვენს საკუთრებათ შერჩენილი, რომ თფილისში ქართველი ეპისკოპოსი ქართველის გეგმით განაგებდეს ქართული ეკლესიის საქმეებს.

ამიტომაც არავის უნდა გაჰკვირვებოდა ის გარემოება, რომ ამას წინად, გაზეთებმა გვაცნობეს, რომ ყოვლად სამღვდლო ანტონმა მთავრობას თხოვნა მიართო სამსახურიდამ გადადგომაზეო. ბევრნი ვერ მიხვდნენ ამ თხოვნის საიდუმლოებას, ბევრისთვის წარმოდგენაც იყო ესეთი თხოვნა ყოვლად სამღვდლოსი, მაგრამ აქ გასაკვირველი არა იქნება რა თუ ყოვლად სამღვდლოს სამსახურის შინაურს პირობებსაც გავიცნავთ. ადვილი არ არის, რომ ეპისკოპოსმა თხო-

ვნა მისცეს მთავრობას, რომ სამსახურიდან გამანთავისუფლე-
თო. ალბად მძიმე რამე მიზეზები არის აქ საგნად გამხდარი,
თორემ უამისოდ წვრილმან უსიამოვნების გამო არავინ ისუ-
რვებს ასეთ სამსახურის თავის თანებებას. ეს ადვილი საქმე
არ გახლავსთ.

მანც ასე თუ ისე, ყოვლად სამღვდელო როგორც ქა-
რთველი მღვდელმთავარი უმეტესად რჩება ქართველად და
სადაც რიგია, იგი იქ ქართულადაც ასრულებს წირვა-ლო-
ცვას. ამას გარდა მხურვალე თანამდევარია ქართველი ერის
ცხოვრების. მათმა მეუფებამ იცის შესაფერი სიტყვების წარ-
მოთქმა. ამას გარდა პატივს სცემს მრევლში ყველას, დამხმა-
რება შეუძლო მოწაფეთა. ერთ სასწავლებელში ყოვლად სა-
ღვდელოს სტიპენდიაც აქვს დაარსებული. ერთ დროს ჩვენს

-303-

წერ. კითხ. სამართველოსაც შესწირა თავის წვლილი და ბე-
ვრსაც სხვა კეთილ საქმეებს ასრულებს თავის წინაშე, რომე-
ლთა მოთვლა აქ შეუძლებელია. ყოველივე ასეთ სასიკეთო
მოქმედებასთან იგი გახლავსთ ქართული მწიგნობარიც და სა-
ქართველოს ისტორიის მოყვარე და ქართველ მწერლობასაც
გულმხურვალედ ადევნებს თვალ-ყურს.

ყოვლად-სამღვდელო ალავერდის ეპისკოპოსი პიროსი.

ახლად მღვდელ-მთავრის ხარისხზედ აყვანილი ყოვლად
სამღვდელო პიროსი, გვარად ოქროპირიძე ბრძანდება. იგი
დაიბადა 1874 წ. გორის მაზრის სოფ. დიხევეში. მონათვლის
სახელად უწოდეს მათე. მამა მათი გახლდათ ივანე ანდრიას ძე
და დედა ეკატერინე ივანეს ასული.

პატარა მათე პირველად სწავლობდა თფილისის სასუ-
ლიერო სასწავლებელში, მერე თფილისისავე სემენარიაში. აქ
სწავლა დაამთავრა 1896 წ. აქედამ რუსეთში გაემგზავრა და
კიევის აკადემიაში შევიდა. 1903 წ. აკადემიაში სწავლა და-

ამთავრა და იმავე წლის სექტემბერში ბერად შედგა. მერე დაბრუნდა საქართველოში და მსახურებდა საეკლესიო ასპარეზზედ თფილისს. არქიმანდრიტად აკურთხეს 1907 წ. და მღვდელ-მთავრობის ხარისხზედ აღყვანილ იქმნა 17 დეკემბერს, 1915 წ. პეტროგრადს. დანიშნულ იქმნა ალავერდის მღვდელ-მთავრად.

ეს გახლავსთ მოკლე ბიოგრაფიული ცნობა ყოვლად სამღვდელოსი. ესეც საკმარისია ადამიანის დაბადების და ვინაობის შესატყობათ. საქმე და საგანი სხვა ღირსება გახლავთ და სხვა საქმენი, რომლებსაც ჩვენ მკაცრად უნდა ვეძებდეთ და ვეძებდეთ ჩვენი მღვდელ-მთავრებთა ცხოვრებაში. ქარ-

-304-

რთველ მღვდელ-მთავრებში დროა გაღვიძებულ იქმნეს ის აზრები და იდეები, რასაც ალექსანდრე და გაბრიელ ეპისკოპოსები ადგნენ. ამისი დროა უკვე, რადგანაც ამ მღვდელ მთავრების მოქმედება სარკეა და მაგალითი ყველასი, ვინც მათებურად არ მოიქცევა ჩვენში, მაშინ ის ჩვენი ტომის არ იქნება, იგი ჩვენგანაც ისევე უნდა იქმნეს გაძევებული, როგორც წავაბძანეთ დიმიტრი და სხვა ასეთნი.

მადლობა ღმერთს, პიროსი ასეთ პირთაგან შორს დგას. იგი ცხადლივ მზამველია თავის წინაპრების, განსვენებულის ალექსანდრესი და აწ გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსის ყოვლად სამღვდელო ლეონიდის. ეს ორი წინაპარი მას სარკედ უდგა თვალწინ, ერთს ჰბამავს საქმიანობით და მეორეს სიტყვით, ენერგიით, კალმით და სხვაც კეთილ სამაგალითო კარგის მოქმედებით. ალექსანდრე ეპისკოპოსი რომ მოსწრებოდა მათეს მღვდელ-მთავრობას, მაშინ იგი წელში გაიშლებოდა, გამაგრდებოდა, მით უფრო, რადგანაც მათეს დაინახავდა ლეონიდის მსგავს მოღვაწედ.

დიახ, ჭეშმარიტად რომ პიროსი არის სრული სახე და განხორციელება ალექსანდრე ეპისკოპოსის და ლეონიდის. ბევრს სასიკეთო მხარეთა გარეშე პიროსმა კალმით შრომაშიაც ადრე გამოიჩინა ნიჭი და არქიმანდრიტობის დროს, ქართულს ენაზედ მან დასტამბა შემდეგი სახელმძღვანელო

წიგნები:

1. სახელმძღვანელო მართლმადიდებულ კატეხიზმის შესასწავლად, 2. განმარტება პავლე მოციქულის სამოციქულო ეპისტოლეთა 3. განმარტება სახარება მათესი 4. განმარტება სახარება მარკოსისა და სხვანიც ასეთნი. ასეთ შრომის გარდა ყოვლად სამღვდელო პიროსის წერილები გაზ. „შინაურ საქმეებშიაც“ ხშირად იბეჭდებოდა და უეჭველია კიდევაც იშრომებს დღეის შემდეგ.

ყოვლად სამღვდელო პიროსი გახლავსთ კარგად მცოდ-

-305-

ნე ქართულის მწერლობის და საქართველოს ისტორიის. სხვა მხრივაც ეს სრული თანამზამველია როგორც ალექსანდრეს მაგალითების, ისევეს ლეონიდის პირდაპირი მზამველი შრომის მოყვარეობით და მამულისშვილობით.

არქიმანდრიტი ამბროსი ხელაია.

ამბროსი ხელაიას მე კარგად ვიცნობ, თვით იმ დროდამ, როცა იგი თფილისის სემენარიაში სწავლობდა, ხოლო მისი ცხოვრების ცნობათა შეკრება კი ერთობ გამიძნელდა. ცნობების უქონლობის გამო, თუ რამ შეცდომა გვექმნეს, ვითხოვთ მოტყუებას.

ამბროსი ხელაია დაიბადა 1860 წ. სამეგრელოში. პირველ დაწყებითი სწავლა მიიღო სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებელში, მერე სწავლობდა თფილისის სემენარიაში. აქ სწავლა დამთავრა 1885 წ.

ამბროსი ხელაია სემენარიაში სწავლის დრის, ირიცხვობოდა საუკეთესო მოწმედ. იგი როგორც საკლასო სწავლის საქმეში იყო კოჩალი, ისეთივე გახლდათ საქვეყნო წიგნების კითხვაშიც, ამხანაგებშიც იყო სამაგალითო ამხანაგი, ყველას მოყვარე და ყველას საყვარელი თავის კეთილის, პატოსანის ქცევით და ღირსებით.

მაშინ, სემენარიის მოწაფეთა შორის ძალიან იყო გავრცელებული კოსმოპოლიტობა, იმერლები რომ იტყვიან

„კრანინი-ატრიკატელნი“, ბევრს მაშინდელ გმირებს არც საქართველო სწამდათ, არც ქართველობა, არც ქართული ენის პირობების ძიება. ამ გვარის პირებისაგან ამბროსი ყოველთვის შორს იდგა.

იგი იყო უღრმესად მოყვარე თავის სამშობლო ქვეყნის, თავის ერის, ქართული მწერლობის და საქართველოს ისტორიის. ამ დროს, ამბროს ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონდა ჩე-

-306-

მთან, წიგნების შესახებ ლაპარაკი, მსჯელობა და ყოველთვის ამბროსი გულ ნაკლული იყო ქართველი ერის ასე დაცემისა და დაქვეითებაზედ, იგი მეტად უკმაყოფილო იყო, სძულდა სასტიკად უგულო ამხანაგები, ნამეტურ ისინი, რომელნიც ხშირად საქართველოსაც წარა-მარად უარს ჰყოფდენ. ასეთის ცოცხალის, ნათლის მამულისშვილობით იყო ამბროსი ხელაია აღვსილი და იგი სემენარიის სწავლის შემდეგ უნივერსიტეტშიაც წავიდოდა, მაგრამ შინაურმა გარემომებამ ნება არ მისცა. ამიტომ იგი შინ დატრიალდა და მსახურებდა სასულიერო სკოლების ასპარესზედ.

მსახურების ასპარესზედ, წლის თავზედ, 1886 წ. დასახლდა, მის შემდეგ სასულიერო წოდებაში შევიდა, 1887 წ. კურთხეულ იქმნა მთავარ დიაკვნად სოხუმის ეპისკოპოსისაგან. მალე მღვდლობასაც მიაღწია. ამ დღიდან მან მიაღწია თავის საწადელს და ხალხის წინაშე მსახურების შესრულებას. ამგვარი მოვალეობაში საუკეთესო მოძღვარი იყო. იგი მალე გახდა მთელის სოხუმის ბლადოჩინიც, მასთანვე სასულიერო წოდებაში შემსვლელ პირთა ეგზამენატორად, სოხუმის სკოლებში ქართული ენის მასწავლებლად, სხვა და სხვა საქველმოქმედო საზოგადოებათა მეთაურ მომქმედ წევრად და ბევრიც სხვა ასეთების.

ყველგან ამბროსი ხელაია თავის თანამდებობას ყოველთვის სინიდიისიერად და ერთგულად ასრულებდა, ყველგან იგი სტოვებდა თავის კეთილ სამსახურის ნავალს და კარგს მოსაგონარ ცნობებს. 1896 წ. დაქვრივდა 1897 წ. ყაზანის აკადემიაში შევიდა, სწავლა დაამთავრა 1906 წ. იმავე წელს

იგი ბერად შეიმოსა და საქართველოში დაბრუნდა 1908 წ. კურთხეულ იქმნა არქიმანდრიტად და დადგენილ იქმნა სამეგრელოში ორს მონასტრის წინამძღვრად, მერე გადმოყვანილ იქმნა თფილისში და დანიშნულ იქმნა სინოდის წევრად და ფერისცვალების მონასტრის წინამძღვრად. 1912 წ. გადა-

-307-

ყვანილი იქმნა რუსეთში. მიზეზი ამისი ის იყო, რომ უსაფუძვლოდ მას დასწამეს ცილი. ამ ცილის შესახებ მთელმა საზოგადოებამ იცის ყველაფერი, ამიტომ ჩვენ აქ არას ვიტყვით. აქ მოვიყვანთ ამბროსის შესახებ ერთ წერილიდამ რამდენსამე სტრიქონს, რომელიც ამას წინად დასტამბული გახლდათ გაზ. „საქართველოში“ № 9, 1916 წ. აი რა სიტყვებს სწერს პატივცემული დამწერი.

„ყოველ შემთხვევაში, ვინც ამბროსის სპეტაკ პიროვნებას და საღ გონიერებას იცნობს, მის წარსულის ცოტაოდნათ მაინც იცის და რამე საქმე ჰქონია მასთან, ის ვერ წარმოიდგენს, რომ ამბროსი რაიმე ჭუჭყიანს და ბნელ საქმეში ერიოს რაც თავის თავადათ, ცხადია იქიდან, რომ ამბროსი დღეს ერთ-ერთ საუკეთესო მონასტრის წინამძღვარია“, და სხვაც ასეთი ცნობანი ამბროსის შესახებ. მეტი ქება ამროსისათვის ჩვენ არ გვინდა, საკმარისია რაც ითქვა მასზედ და იმედია, რომ სიმართლეს გზა არ დაეკარგება და ამბროსიც ოდესმე განთავისუფლებული იქმნება ჭუჭყიანის ცილისაგან და თავის საყვარელს სამშობლო საქართველოშიც დაბრუნებული.

არქიმანდრიტი ნაზარი

არქიმანდრიტი ნაზარი გვარად ლეჟავა გახლავსთ. იგი დაიბადა 1872 წ. იმერეთში. მამა მათი გახლდათ ანდრია ნიკოლოზის ძე და დედა ეფემია გრიგოლის ასული. ამათ წინა პარნი სულ სასულიერონი ყოფილან. ნაზარმა პირველ დაწყებითი სწავლა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში მიიღო. მერე თფილისის სემენარიაში სწავლობდა. სემინარიის სწავლა

დაამთავრა 1892 წ. მის შემდეგ იგი შინ დატრიალდა. მსახურებდა სასულიერო წოდების ასპარესზედ სკოლების ნაწილში.

მერე დასახლდა. მეუღლე ალექსანდრა მალე გარდაეცვალა და ორი ასული დარჩა. იგინიც დაიხოცნენ. 1900 წ.

-308-

მღვდლად ეკურთხა, მერე კიევის აკადემიაში წავიდა. აკადემიის სწავლა დაამთავრა 1908 წ. მღვთისმეტყველების კანდიდატის მაგისტრის სახელით.

აკადემიაში მან გამოიჩინა კარგი ნიჭი, ამიტომაც იგი სწავლის დამთავრების უმაღლვე, დანიშნულ იქმნა ველინსკის სემენარიაში მასწავლებლად. აქ დარჩა ორ წელიწადს, მერე გადაიყვანეს იმავ გუბერნიის კლევიანის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველად 1911 წ. აკურთხეს არქიმანდრიტად და გადმოიყვანეს საქართველოში და დადგენილ იქმნა იონანე ნათლისმცემლის უდაბნოს წინამძღვრად. იმავ დროს, იგივე დანიშნეს კეთილ მოწესედ ქართლ-კახეთის, იმერეთ და მესხეთ-ჯავახეთის ძველის ნაშთების ზედამხედველად.

არქიმანდრიტ ნაზარს მოსვლისთანავე შეეცყო ქართული მამულიშვილობა, თავის ქვეყნისა და ერის გონივრულად სიყვარული და სამსახურის ტრფიალება. მან ფხიზლად გადახედა ჩვენს წარსულს, ჩვენს ეროვნებას, ჩვენს ისტორიას და მის მწერლობას. ამის წინაშე მას დიდი გულის სითანაღრე დაემჩნა, ამიტომაც არქიმანდრიტ ნაზარმა თავის გულის საღბუნებლად მონახა კარგი მეგობარი, კარგი ამხანაგი. ეს გახლავს მსწავლელი მოძღვარი კ. კეკელიძე.

ამ გარემოებამ ჩვენ კარგად გვამცნია არქიმანდრიტ ნაზარის ვითარება და სულიერი სუფთა სიმაღლის ღირსება. იგი ჩვენის წინანდელის სასულიერო პირების ცალი არ გახლავსთ, ჩვენ გავიცანით იგი პირადათ, მასში რამე უკუღმართობა და ქვეყნის წინაშე თაღლითობით სამსახურის მიდრეკილება უარყოფილი და დაგმობილი ვნახეთ. ეს ჭეშმარიტება გახლავსთ.

საქართველოს სიყვარულში მას ცილს ვერვინ დასწამებს. ამის თანახმად ვიტყვი: ვინაიდგან ჩვენ ვიცით არქიმანდრი-

ტის ნაზარის საქმეებიდან ისეთი ცნობებიც, რაც მის კეთილ თვისებას, ქველ მოქმედებას და ასეთ საქმეებს და რის ცნო-

-309-

ბასაც რომ აშკარა იქმნეს, იგი ბევრს გააკვირვებს, ჩვენ ერთი საქმის მისი კეთილი ცნობა გვაქვს და ვინ იცის არქიმანდრიტ ნაზარს რამდენი სხვა ასეთებიც აქვს ნამოქმედარი. არქიმანდრიტ ნაზარმა ერთ ქართველ საქმეს ისეთი მხარი მისცა და ისეთი თავაზი გაუწია, რასაც სხვანი, მასზედ უფრო მდიდრებს და მეტი თანამდებობის პატრონებს არ გაუმეტნიათ თუნდ მის მეათედი.

არქიმანდრიტი ნაზარი ჯერედ ახალ გაზდა პირი გახლავსთ, მას მომავალი კარგი ექნება, გონიერი გამგე იქნება ყველგან. ამის გონიერებას ცხადათ ასაბუთებს მისი წირსულიც. რაც იგი სემენარიაში სწავლობდი და მერე აკადემიაში, ყველგან იგი დაბეჯითებით კითხულობდა სხვა და სხვა სამეცნიერო წიგნებს. რუსულ სამეცნიერო წიგნებში იგი კარგად არის დახელოვნებული, ყოველივე ლოლიკურს სიფხიზლესა და ნათელს გონიერებასთან იგი გახლავსთ კარგი მაძიებელი ჩვენის ისტორიული მწერლობის და მის გაშუქების. ამიტომ მან თავს იდვა და აქ შრომით გამოსცა დეკანოზის კ. კეკელიძის წიგნი, სახელდობრ „იერუსალიმის კანონირი“, ღირსეული ისტორიული შრომა.

ეს მაგალითიც ჩინებული საქმეა. მაშ უსურვებთ არქიმანდრიტ ნაზარს, რომ ამ საყურადღებო წიგნის მაგალითი მის დამამტკიცებელი გახდეს, რომ არქიმანდრიტი ნაზარი არც შემდეგ დაივიწყებს ასეთ წიგნების გამოცემას და ხანდისხან მაინც გამოსცეს ასეთ იშვიათ ძვირფას წიგნებს. ამის იმედი ჩვენ მით უფრო გვაქვს, რადგანაც არქიმანდრიტ ნაზარს კრგად ვიცნობთ, ვიცით მისი განუსაზღვრელად საქართველოს ერის სიყვარული და ის გარემოებაც, რომ იგი ქართველი ერის ეკლესიის ასე დაქვეითებაზედ, დიდად უმადური და მწუხარე, რაც მას არა ერხელ პირადაც გამოუთქვამს.

სტამბის ისტორიაში ვერ მოვათავსედ შემდეგ ამბებთა
ამბებთა ანუსხვა. იგი მეორე წიგნში იქნება მოთავსე-
ბული.

* *
*

ქალაქის ქარხნის დაარსება იმერეთში და ქართული
ქალაქის გაჩენა საქართველოში. „მ. დღ. 1750 წ. ქ. კ.

* *
*

მელნის კეთების ოსტატები საქართველოში და შავი,
ლურჯი და წითელი მელნის კეთება. მელანი „გიშერა და
მარიამი“ მის. დღ. ახ. მაზ.

* *
*

სტამბის შავი, წითელი და ლურჯი კრასკების შემო-
ღების დრო, ამ წამლების გაკეთების ოსტატობა და XIX საუკ.
მოსპობა მისი.

* *
*

ქალაქის სავაჭროს გახსნა ქუთაისში 1760 წ. და კო-
ნვერტების გამოჭრა, ბატის ფრთის კალმების გამოჭრა და
სხვაც ასეთ საგანთა და ნივთთა ვაჭრობა და ვრცელება.

* *
*

ინდოელთა მონები საქართველოში და შაქრის ლერწმის მოყვანა, ზამბის მოყვანა ქალაქებისთვის და შაქრის ქარხნის დაარსების ისტორია.

* *
*

არ ვიცი საიდან და როგორ იქმნა მოძებნილი ქართველ ძველ ხელოსანთა ცოდნა. დღეს, საქართველოში, სტამბის კრასკებს აკეთებს თფილისის თათრული სტამბის მესტამბე უნსი-ზადე. ნახეთ ამაზედ წიგნშიაც.

* *
*

ჩვენ მიერ ანუსხულ სტამბების აღწერილად ისე გამოდის

-311-

რომ ქართველ მესტამბენი თითქოს სულ უცოდველი ანგელოზები იყონ. არა, ამათშიაც არიან ნაკლის მექონნი, ხოლო მათი აღწერა აქ ვერ მოვათავსეთ. იგი მეორე წიგნში იქნება დაბეჭდილი.

სასიამოვნო ამბავი.

სტამბის მუშებსა და ხელოსნებში სულ არ არსებობს მიმდევრობა სტამბის გახსნისთვის. ამის მიზეზი ხელოსნების სიღატაკით აიხსნებაო. მაგრამ არა, ეს ტყუილია, ჩვენ კარგად ვიცნობთ სტამბის ხელოსნებს და ბევრი მათგანი შეძლებულიც არის, მაგრამ მათში შეძლებულს, თუ შეუძლებლებში ერთ ნაირად არის საქმის სიმკვდრე გავრცელებელი.

ეხლაკი მოხდა ასეთი ცვლილება და მაგალითი: ამ ბოლო დროს, სტამბის ერთმა ხელოსანმა, თავის ხელობის კარგად მცოდნემ, დავით ლევანისძემ პიტნავამ, თბილისში სტამბა

გახსნა. სტამბას აქვს მსწრაფ მბეჭდავი და ამერიკანკა, მოწყობილია სუფთათ.

სტამბა არსებობს სამების ეკლესიის ახლოს, გრაფის ქუჩაზე № 10. სტამბას ქარულათ (განათლება) ეწოდება. ულოცავ სტამბის ხელოსნებს, ასეთ წარმატებას მათში აღორძინება მიეცეს, ვინაიდან სტამბის მოგება ჰალალი იქნება რომ მათ დარჩეს.

სტამბის ცვლილებანი.

თბილისში ჩვენ მიერ წიგნში ანუხსულ არ. კერესელიძის სტამბა გაზ. (თ. აზ) და ვ. რუხაძემ შეიძინეს. სტამბა ძველ ალაგას არსებობს.

გორის სტამბა, რომელიც წიგნში აღვნიშნეთ, მის პატრონმა თ. ციციშვილმა თბილისში გადმოიტანა.

ქუთაისის ქ. წ. კ. გამა. საზოგ. სტამბის შესახებ ლაპარაკ-

-312-

კობენ, რომ თბილისში გადმოაქვთო.

ქართველთ ლიტოგრაფიები.

ვერ ავუხსეთ ლიტოგრაფია გრავიორის ვახტანგ კილაძისა და ცაგურისასი. შემდეგ დავსტამბავთ, თან დაურთავთ აღწერას ქართველ მხატვრების, ჩუქურთმის მჭრელთ და ქართველი გრვიორების.

სტამბის მუშების საყურადღებოთ.

12 აპრილს გარდაიცვალა სტამბის ხელოსანი და მწიგნობრობით ცნობილი ალექსანდრე მირაქოვი. ამის დასაფლავებას, ძველებურათ მხოლოთ სტამბის სამი მუშა დაესწრო, თუმცა განსვენებული სტამბის ხელოსნებში ცნობილი იყო, როგორც მწიგნობარი და ღირსეული ხელოსანი. მაინც სტამბის ხელოსნები ასე აფასებენ თავიანთ თავს.

პრელატი დონ ივანე ანტონოვი.

დონ ივანე ანტონოვი სახელოვანი და ამაგდარი მოღვაწეა. იგი პატივცემული გახლდათ მთელ ქართველ კათოლიკობაში. კათოლიკობას გარდა მას ქართველობაც კარგად იცნობდა. დონ ივანე გორის მკვიდრთაგანი გახლდათ.

დონ ივანემ საქართველოს ისტორიაც კარგად იცოდა, საქართველოს საქმეებს იგი კარგად იცნობდა, ამიტომ იგი საქართველოს ერის ბედზედ ერთობ გულ-დაწყვეტილი იყო და უმადური. ქართული ენაც ჩინებულად იცოდა, წერაშიაც გახლდათ დახელოვნებული.

დონ ივანემ სწავლა-განათლება მიიღო რომში, პაპი ურბან მერვის კოლეგიაში. სწავლა დაასრულა 1874 წ. მიიღო დიპლომი ფილოსოფიის და მღვთის-მეტყველების პროფესორობის. ამავე წელს იგი ეკურთხა მღვდლად და მის შემდეგ იგი დანიშნეს ქუთაისის კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვრად. ევროპიელ ენებთ შორის დონ ივანემ პოლონურიც კარგად იცოდა.

კათოლიკეთა სასულიერო წოდებაში, მან მალე დაიმსახურა დიდი სახელი და პატივისცემა. მისი ნიჭიერება რომის ტახტმაც შეიტყო. იგი მალე დააწინაურეს, სარატოვის ეპისკოპოსმა მიიწვია სემენარის რექტორად და მასთანვე ფილოსოფიის და მღვთის-მეტყველების პროფესორად. ამ საგნებს იგი მოწაფეებს ევროპიულის ენებით ასწავლიდა.

1902 წ. საქართველოში გაიხლათ კათოლიკეთა ეპისკოპოსი. ეს პირველი მაგალითი იყო XIX საუკუნეში. ეპისკოპოსს თას მოჰყვა დონ ივანე. ეპისკოპოსმა პირველად ტფილისის კათოლიკეთ ძველს ეკლესიაში სწირა, სადაც თანამწირველად გახლდათ დონ ივანეც. წირვაზედ დიდი ძალი საზოგადოება იყო მოწვეული. წირვის დროს დონ ივანემ ქართულად იქადაგა. ამის ქადაგებამ მსმენელებზედ კარგი გავლენა იქონია. ნამეტურ აღტაცებული იყო ილია ჭავჭავაძე, ეს მწერალი

იმ დღიდან დიდის თავაზით და პატივისცემით იხსენიებდა დონ ივანეს სახელს.

ამბობენ, რომ დონ ივანეს თურმე ტერ-აბრამიანი ოსტატურად ატყუილებდა. ვიდრე ტერ-აბრამიანი ახალციხის კათოლიკეთ ეკლესიების უფროსობას მიიღებდა, მინამ იგი თურმე ქართველობდა და ამით ხიზლავდა დონ ივანეს. ესეც თურმე რომის ტახტის წინაშე სახელს უკეთებდა, რომ აბრამიანს დროით მიეღო უფროსობა. ეს მალეც მოხდა. აბრამიანი განდიდების შემდეგ სხვა მელად გამოჩნდა, ქართველების დაჩაგვრაც დაიწყო. ეს გარემოება კი დონ ივანეს დიდათ ადარდებდა. ამ გარემოებამ მეტად ცუდათ იმოქმედა დონ ივანეზედ.

დონ ივანეს შესახებ მოვიყვანთ აქ პატარა წერილს, რომლის დაწერაც ეკუთვნის პატრი ბერნარდე განუეს, ტომით ნემეცს, ქართული ენის კარგად მცოდნეს.

„დონ ივანე დაიბადა 7 დეკ. 1846 წ. გორში. დაასრულა ქუთაისის გიმნაზია 1865 წ. რომლის შემდეგ გაემგზავრა რომში, სადაც სწავლობდა პაპი ურბანოს კოლეგიაში, რომელიც დაასრულა 1874 წ. და მიიღო დიპლომი პროფესორისა ფილოსოფიისა და მღვთის-მეტყველებისა. ეკურთხა ქ. სმირნას (მცირე აზიაში) და ამავე წელს (1874) დანიშნულ იქმნა ქუთაისში, თანაშემწეთ მოხუც მოძღვრისა დონ ანტონი გლახოვისა, რომლის სიკვდილის შემდგომ ე. ი. 1879 წ. მიიღო დანიშნულება მისივე და იქმნა მთავარ-მოძღვრად ამავე ქუთაისის ეკლესიისა და ასწავლიდა საქრისტიანო მოძღვრებას გიმნაზიებში და სასწავლებლებში.

1883 წ. ეპისკოპოსმა ცოტმანმა მიიპატიჟა სარატოვის კათოლიკეთ სემინარიაში და დაადგინა ინსპექტორად და პროფესორად სემინარიისა და აგრეთვე დამცველად ქორწილობის კანონ-რიგთა.

ეპისკოპოსმა ბარონმა ფონ-დერ-როპპმა გახადა რექტორად ამავე სემინარიისა და ასესორად კონსისტორიისა 1903 წ. ამავე

წელს წმ. მამამ პიო X-ემ შუამდგომლობით ამავე ეპისკოპოსისა გახდა თავის პრელატად და პროტონოტარიუსად სამოციქულო ტახტისა – ad instar participantium.

1908 წ. გახდა ავად სარატოვში და გადმოვიდა სამშობლოში 1910 წ.

გარდაიცვალა თფილისში 1912 წ. 25 დეკემბერს. დასაფლავებულია წმ. პეტრე-პავლეს ეკლესიის გალავანში.

ვიზიტატორი დონ მიხეილ ანტონოვი.

დონ მიხეილი გახლავსთ ღვიძლი ძმა დონ ივანესი. დონ მიხეილი აღიზარდა რომს, ირიცხება რომის აკადემიის მღვთისმეტყველების კანდიდატათ.

იცის ევროპიული და აზიური ენები. ევროპიულ ენებთ შორის კარგად აქვს შესწავლილი პოლონური. ამ ენაზედ იგი ეკლესიაში თავისუფლად სწირავს და ქადაგებს.

დონ მიხეილი სამღრთო წერილსა და ევროპის სწავლა მეცნიერებაშიაც კარგად გახლავსთ განვითარებული და მომზადებული. ყოველ ღირსებასთან იგი ბრძანდება სამაგალითოდ მსახური კათოლიკის ეკლესიისა და მასთანვე სამაგალითო კათოლიკი. ყოველ სასიკეთო ღირსებასა და მღვთის-მსახურებასთან მას აქვს მოხდენილი ხმა და მოსაზიდი კილო, მისი წირვა-ლოცვა გახლავსთ ყოველთვის ხმოვანი. ყოველ ასეთ ღირსებასთან თავის დედა-ენაც კარგად უწყის.

როგორც ეკლესიის უმაღლესი მსახური, მთელს თავის სამრევლოში გახლავსთ სამაგალითო ადამიანი. თვით პოლონელებიც კი, რომელნიც ცხარე ნაციონალისტები არიან და მასთან მკაცრი მაძიებელნი მის, რომ მათ ეკლესიის მეთაურად უსათუოდ პოლონელი უნდა ჰყვანდესთ, თვით ესენიც კი დიდათ აფასებენ დონ მიხეილს.

ასეთი პირის სახელოვნება ჩვენთვის, ქართველებისათვისაც, რასაკვირველია, რომ სასახელოა და სადიდებელი. მრევლ-

ში იგი გახლავსთ შესმენილი მეთაური, კარგად მცოდნე თავის მრევლის ავ-კარგიანობის. დონ მიხეილი თავის მრევლში მოძღვართ მოძღვარიც გახლავსთ, მათი პედაგოგ-მასწავლებელიც, მათი მოსამართლე-კანონმდებელი და ყოველივე ამაებთან ერთად ტვირთ მძიმეთა და მაშვრალთა, ანუ გაჭირვებულთა დამხმარეც.

პირნათლად უნდა მოვიხსენოთ, რომ ასეთ სუფთა-რიგიან პირთა პოვნა და ნახვა ჩვენს დროში ერთობ იშვიათია და ძნელი. ამ ღირსებას მას თავისუფლად მიაღწევინა იქამდის, რომ 1907 წ. რომის ტახტის თანხმობით იგი დანიშნულ იქმნა საქართველოს და საერთოდ მთელის კავკასიის კათოლიკეთ ეკკლესიის ვიზიტატორად. ესეც პირველი მაგალითია ჩვენთვის. მთელს XIX საუკუნეში ეს პირველი გახლავსთ, რომ კავკასიის კათოლიკეთ ეკლისიების უფროსად ქართველი გვარის კათოლიკე იქმნა ვიზიტატორად დანიშნული. დონ მიხეილის შესახებ აქ მოვიყვან პატარა ბიოგრაფიულ წერილს, რომელიც დაწერილია აგრეთვე პატრის ბერნარდე განუხესაგან.

„დონ. მიხეილი დაიბადა 1855 წ. 29 მარტს ქ. გორში.

სწავლობდა ჯერ თფ. გიმნაზიაში, ხოლო შეასრულა თვისი ჰუმანიტური სწავლა ქუთაისის გიმნაზიაში 1878 წ. და ამ წელსვე გაემგზავრა რომს, სადაც სწავლობდა როგორც თვისი უფროსი ძმა, პრელატი ივანე ანტონოვი, ურბანო პაპის კოლეგიუმში, რომელიც გათავებისას ეკურთხა მღვდლად 1884 წელს 24 დეკემბერს. პირველი წლები თვისი მღვდლობისა გაატარა სარატოვში, სადაც ასწავლიდა 1893 წლამდე კათოლიკე სემინარიაში: ფილოსოფიას, ლათინურ ენას, ანგარიშს და გეოგრაფიას.

მხოლოდ 1893 წელს დანიშნულ იქმნა ვიქარნად თფილისის მიძინების ეკკლესიისა და მასწავლებლად საქრისტიანო მოძღვრებისა გიმნაზიებში. ხოლო ერთი წლის შემდეგ მიიღო ჩინი მანსიონერალისა ქათედრალი ეკკლესიისა და დანიშნა ჯარის მოძღვრად თემირ-ხან-შურაში.

1903 წ. დანიშნეს იგი მარიუპოლის მთავარ-მოდღვრად და დეკანათ. ხოლო 1906 წ. გადმოვიდა კვლავ სამშობლოში მასწავლებლად საქრისტიანო მოძღვრებისა თფილისის გიმნაზიებისა და 1907 წ. დაინიშნა მთავარ-მოდღვრად თფილისის წმ. პეტრე-პავლეს ეკლესიისა და საყოველთაო ვიზიტატორად კათოლიკე ეკლესიებისა ამიერ და იმიერ კავკასიისა დღემდე. ეს არის პირველი ქართველი ვიზიტატორი“.

კონსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთ მონასტრის აბბატი პიო ბალიძე.

სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა აბბატი მ. პიო ბალიძე დაიბადა 1882 წ. სოფ. ხიზაბავრაში. ყმაწვილობისას ძალიან ცელქი ყოფილა; ეს სიცელქე სტამბოლშიც ემჩნეოდა: სასწავლებელში არა ერთი და ორი სომეხი ანუ ბერძენი თანამოწაფე აუტირებია, რადგან დასცინოდნენ საქართველოს და ქართველ ერსა. მიუხედავად ამ სიცელქისა, მაშინათვე ეტყობოდა, რაც უნდა გამოსულიყო; ზოგიერთი დაკვირვებული პირი კიდევ დაბეჯითებით ამბობდა: ამას მაგრე ნუ უყურებთ, მომავალში მონასტრის სვეტი იქნებაო.

ქართულ ენას ექვსი წლის განმავლობაში ასწავლიდა საქართველოში კარგად ცნობილი მჭევრი მოქადაგე პ. ალფონს ხითარაშვილი. ამის დამწველი სიტყვები სიკვდილამდის არ დაავიწყდებათ არც მ. პიოს და არც მის თანამოწაფეებს. განსვენებული გაცხარებით ლაპარაკობდა ხოლმე მამულზე, მის წარსულსა და ეხლანდელ უბედურებაზე. რავდენჯერ ცრემლები შეუძმწნევიათ მოწაფეთა თვალებში. აქ უნებლიეთ მახსენდება ჰანიბალეს ცხოვრება: ჯერ კიდევ ყმაწვილი იყო, მისმა მამამ სპათსპეტმა ჰასდრუბალმა ტრაპეზთან მიიყვანა და ფიცი ჩამოართვა ღმერთების წინაშე, რომ უკანასკნელ სულის

ამოფშვინვამდე მტერი იქნებოდა რომაელებისა. მამა ალფონსის სპეტაკ სულს არ შეეფერებოდა ვისმეს მტრობაში გაე-

წვართნა ახალგაზრდები, და არც თუ სხვა რამეზე ფიცი ჩამო-
ურთმევიან, მაგრამ, დარწმუნებული ვარ, თვითოეულ მის მო-
წაფეთაგანს იმ დროიდანვე შეფიცული აქვს სამშობლოსთვის:

„შენი ვარ, შენთვის მოვკვდები
შენზედვე მგლოვიარეო“.

ახალგაზრდების ბანაკიდან სულ პირველად მ. პიო ეკურ-
თხა მღვდლად. მაშინ ყველასაგან მიჩნეული იყო როგორც
მონასტრის უფროსისაგან (პ. ბენედიქტე), აგრედვე ეპისკო-
პოსისაგან და თვალსაჩინო თანამდებობანიც ჰქონდა მიბრი-
ლი; მაგრამ მონასტრიელთა შინაურ შუღლმა გული გაუტეხა
და განზე გადგა, აღარაფერში მონაწილეობა აღარ მიიღო.
სწორედ იმ დროებშიც უფროსობის ვადა უთავდებოდა ცნო-
ბილ პ. ბენედიქტეს*). ახალგაზრდების ჯგუფმა მ. პიოს კან-
დიდატურა წამოაყენეს; ეს არჩევანი უმეტესობას ძალიან მოე-
წონა, და მართლაც უნაზეს გრძნობასთან შეერთებული გაუ-
ტეხელი ენერგია და მონასტრის განუსაზღვრელი სიყვარული,
ღირს ჰქმნიდა მ. ბალიძეს აბბატობის არგნისა (კვერთხისა).
მისდა საბედნიეროდ მისი თანაშემწენი ყველანი სათანადო
ცოდნით აღჭურვილ არიან და ყველანი, როგორც ერთი პი-
როვნება, ერთობით მოქმედობენ; ამ ერთობაში სწორეთ მა-
თი წინსვლის საიდუმლო: ყველაფერს წარმატება დაეტყო.

მეტადრე ალყავების გზაზე დადგა შინაური სასწავლებე-
ლი, საკვირვლად გაიზარდა და მალე გიმნაზიიდანაც გადაკეთ-
დება თუ ეკონომიურ პირობებმაც ხელი შეუწყეს.

*) აქ მეტი არ იქნება პ. ბენედიქტეზე ცოტა რამ ვსთქვათ. იგი
გვაროვნობით ხალასი ქართველია, და რამდენადაც მე ვიცნობ არც თუ
გრძნობით ღალატობს ქართველობას. ჟურნალებში ბევრი დანაშაობა
ცუდუბრალოთ წამოახვიეს თავზე. ეს კია რომ ბრალიანათ მიმამჩნია იგი
ამ სამ უმთავრეს საგნებში: ა) ქართული ტიპიკონი ამოაფხვრევინა, ბ)
უსკუდრის (scutari) მამული დაუკარგა მინასტერს და გ) უფროსობის
დროს არ შეეცადა შუღლი მოესპო, პირიქით უფრე გაამწვავა. შ. ბ.

საქართველოს ხალხი აღტაცებით მიეგება მონასტრის გა-
მოფხიზლებას, ბევრმა შეძლებისდაგვარი დახმარებაც აღმოუ-

ჩინეს, მეტადრე ქ. ქუთაისში, საიდანაც ჟურნალები და დიდ-
ძალი წიგნები გაუგზავნეს სხვა და სხვა პირებმა*).

ამ წელს მ. პიომ მოიარა საქართველო და პირადად გა-
იცნო სამშობლოს ჭირ-ვარამი. თვისი მოქმედების გეგმანი
მოწინავე პირებს გაუზიარა და ყველანი აღტაცებით მიეგებ-
ნენ მის კეთილ განზრახვებს. ჩვენ პირადათ ვიცნობთ პატივ-
ცემულ აზბატს: ის ზოგიერთივით კაკალს არ აჩხრიალებს, მა-
გრამ დარწმუნებული ვართ ბევრს საქმეს კი გაარიგებს. ექვსი
წლისთვის ჩაბრილი აქვს უფროსობა. ამ მოკლე დროს გან-
მავლობაში ერთი-ათათ აყვავდება მონასტერი და განცვიფრე-
ბულ საზოგადოებას ბევრს მოულოდნელ ნააყოფს დაანახვებს.

სტამბოლის განთქმულ აზბატს მ. პიო ბალიძეს ვუსურ-
ვებთ ბოლომდის პირნათლად აღესრულებინოს თავისი მოვა-
ლეობა. პატრი შიო ბათმანაშვილი.

ქუთაისის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვარი დონ დამიანე სააკაშვილი

დონ დამიანე სააკაშვილი დაიბადა ქ. ქუთაისში 19 ივნისს
1865 წ. მამა იყო იაკობი (გორელი) და დედა მაგდანელა
ლაჩინაშვილი (აბხაზელი). მშობლებმა 7 წლისა მიაბარეს იგი
ადგილობრივ კათოლიკეთა სკოლაში, შემდეგ გიმნაზიაში და
1883 წ. თავისი სურვილისამებრ მისმა მამიდაშვილმა დონ
ივანე ანტონოვმა, მაშინდელმა ქუთაისის რ. კ. ეკლესიის წი-
ნამძღვარმა, გააგზავნა რომში სასწავლებლად ურბანო VIII

*) თუ ქუთაისი ასე გამოერჩია, ეს იმიტომ რომ იქ ცხოვრობს
მონასტრის გულითადი მეგობარი თ. ვლადიმირ წერეთელი, რომელიც
დიდს კულტურულ შრომას ეწეოდა სტამბოლში, და არც აქ საქართვე-
ლოში ივიწყებს თავის საყვარელ საქმეს შ. ბ.

პაპის დაარსებულ კოლეგიაში, სადაც დაამთავრა 1891 წ. და
გამოემგზავრა სარატოვში ტირასპოლის რ. კ. ეპარხიის ეპის-
კოპოსთან, რათა მღვდლად კურთხეულიყო (საზღვარ-გარედ

მღვდლობის მიღება მთავრობისაგან აკრძალულია), თანაც რეკომენდაციის წერილი ჰქონდა იმ კოლეგიის უფროსისაგან – კარდინალ სიმეონისაგან.

ეპისკოპოსმა ცერრმა სიამოვნებით მიიღო – ჩარიცხა იგი თავის კლერიუმის სიაში და 6 თვის შემდეგ კიდევ აკურთხა მღვდლად. უნდოდა ეპისკოპოსს დაენიშნა იგი პროფესორად მისივე სემინარიაში, მაგრამ მან ამჯობინა ემოღვაწა მრევლის დახმარებაში და სთხოვა სადმე დაენიშნა სამრევლოში. აუსრულა ეპისკოპოსმა მას სურვილი და 20 მარტს 1892 წ. გააგზავნა იგი ადმინისტრატორად (მმართველად) პერეკოპის (თავრიზის გუბ.) სამრევლოში, სადაც ერთი წელიწადი ერი უმღვდლოთ იყო. დღესაც პერეკოპი, და ნამეტნავად იმ დროს, პატარა ქალაქია, ღარიბი და მოკლებული ყოველნაირ წყლისა თუ რკინის გზის საშუალებათა.

თვით სამრევლო შესდგებოდა რამდენიმე სოფლისაგან, ზოგიერთი მათგანი 130 ვერსის მანძილზეა პერეკოპიდან; ძრიელ ძნელ და ძძიმე მდგომარეობაში იყო: უსუფთაობა, სიღარიბე, სულ ცხენით მგზავრობა ზამთარ-ზაფხულ, ქოხებში შეჩერება; ყველა ეს აიტანა მხიარულებით და დასახმარებლად გაჭირვებულ გლეხებისთვის.

6 თვის განმავლობაში აღაშენა ერთი პატარა აგურის ეკკლესია პერეკოპში, სადგომი სახლი შეაკეთა მოწყობილობით, შემოარტყა რკინის ზღუდე და სხვა. ეს სუყველა აქა-იქა წასვლით და ფულის შეკრევით (20,000 მან.). 12 ოქტომბერს იმავე 1892 წელს აკურთხა ეს ეკკლესია დიდი ძალი ხალხის თანადასწრებით. კურთხევაში მას ეხმარებოდა ხერსონის წინამძღვარი ბერლისი (ბაროხი) და სიმფეროპოლის კეს-სლერი (ეხლანდელი ეპისკოპოსი ტირასპოლის ეპარხიისა).

-313-

13 აგვისტოს 1894 წ. იტალიელების თხოვნით გადაყვანილ იქმნა ბერდიანსკის (აზოვის ზღვა) სამრევლოს მმართველად, სადაც ახლად შეაკეთა იქაური ეკკლესია, შემოარტყა რკინის ზღუდე, ეზოში გააშენა ბაღი და დაარსა სამრევლო სკოლა და სხვა.

22 იანვარს 1899 წ. გაგზავნილ იქმნა ოდესაში იტალიელებისათვის და თანაც ეხმარებოდა პოლონელების მღვდელსაც, რის გამო შეისწავლა მათი ენაც – პოლონური. ამ ენაში ისე დახელოვდა, რომ მერე თავისუფლათაც ქადაგებდა ამ ენაზედ.

13 ივნისს 1902 წ. გადაიყვანეს ლუგანსკში (ეკატერინოსლავის გუბ.) იქაური მრევლის თხოვნით, რათა შეედეგინა ახალი სამრევლო ლუგანსკში, რადგანაც მანამდის ეს ეკუთვნოდა ბახმუტის სამრევლოს. იმ ხანში გამოიცვალა ეპისკოპოსი ტირასპოლის ცერრი და მის ადგილზედ დაინიშნა ეპისკოპოსი ბარონი ფონ-დერ-როპი, რომელმაც მაშინვე ისურვა კავკასიის სამრევლოების დათვალიერება და თან წაიყვანა დონ დამიანე თავის სეკრეტრად. იმ ხანებში, სხვათა შორის, ეპისკოპოსმა აკურთხა და მირონი სცხო ბათუმის რ. კ. ეკკლესიას ახლად აშენებულს ს. კ. ზუბალაშვილის მიერ. 3 თვის შემდეგ, დასრულდა თუ არა ეპისკოპოსის მოგზაურობა, დაბრუნდა ლუგანსკში, მოკრიფა აქა-იქა წასვლით ფული, დაიწყო ეკკლესიის შენება და რადგან ეს ჩქარა არ მოთავდებოდა, ააშენა დროებით სალოცავი სახლი, ბინა მოძღვრისთვის, ზღუდე რკინისა, იქირავა სახლი სკოლისთვის, დაარსა საქველმოქმედო საზოგადოება ამ სკოლის შემწეობისთვის, სადაც პირველ წელსვე მოაგროვა 40 ბავშვი ღარიბ მოხლეების და ასე ლუგანსკის სამრევლო უფრო მაღლა ასწია ვინემ ბახმუტის, რომლის ერთ ნაწილს შეადგენდა წინეთ.

16 აგვისტოს 1905 წ. თხოვნით ქუთაისელების ეპისკოპოსმა დანიშნა იგი ქუთაისის რ. კ. ეკკლესიის მმართველად, სადაც დღეს იმყოფება. თუმცა ძრიელ ცუდ დროს გადმოვი-

და იგი სამშობლოში, სადაც ახალ-თაობის მოძრაობა იყო, მაინც პირველსავე წელიწადში პირველი ყურადღება მიაქცია ბავშვების აღზრდას – გადააკეთა და გაადიდა სკოლა, შემდეგ ეკლესია, სადგომი სახლი, ეკლესიის ეზო, ყოველ დღე თავისუფალ დროს თვითონვე მუშაობდა რაც შეეძებოდა, თვით დღიურ მუშებთანაც და ასე ეკკლესია, და ეზო ნამეტნავად,

მოიყვანა იმ წესსში და სისუფთავეში, რომ დღეს ქუთაისში პირველი საჩვენებელი ადგილია ყველა უცხო სტუმართათვის და სხვაც ასეთნი.

მაისში 1913 წ. ქუთაისში იყო ეპისკოპოსი ეკლესიის მრონის საცხებლად, მრევლისაგან იგი დიდის ამბავით იყო მიღებული.

ეპისკოპოსმა ქუთაისში მიბრძანების და ეკლესიის ნახვის შემდეგ სთქვ; „მე მიმგზავრნია ბევრს ალაგას, ამ მგზავრობის დროს ბევრი ეკლესია მინახავს და ასე სუფთად, ასე კარგად მოწყობილი და შენახული ეკლესია კი არსად შემხვედრია“. ყოვლად სამღვდელომ დიდი მადლობა გადასცა დონ დამიანეს და უსურვა მას ასე მოქმედება მრევლის წინაშე.

დონ დამიანე ყოველს ღირსებასთან ერთად გახლავსთ კარგად მცოდნე ქართული ენის, ქართული ლიტერატურის და საქართველოს ისტორიისა. იგი ქართულ მწერლობას გულისყურიანად ადევნებს თვალ-ყურს, ყოველს სასიკეთო, თუ საზოგადო საქმეებთა არსებობასაც მხურვალედ ადევნებს თვალ-ყურს, მრევლშიაც დაუზარელი და ხელგაშლილი მოღვაწეა.

ბათუმის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვარი დონ გაბრიელ ასლანიშვილი

დონ გაბრიელ ასლანიშვილი, ანუ სომეხთაგან ასლანოვად წოდებული, შთამომავლობით ქართველია და იგინი სოფ. ბავრელები არიან (ახალქალ. მაზ.). დონ გაბრიელი დღეს ბა-

-315-

თუმის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვრად გახლავსთ.

დონ გაბრიელ ასლანიშვილი დაიბადა 1860 წ. ქუთაისში. სწავლა მიიღო ჯერ კონსტანტინეპოლს კ. ხარისჭირაშვილის სკოლაში, მერე მომთობანს და რომს. სწავლა დაამთავრა 1890 წ. და მაშინათვე ეკურთხა მღვდლად.

დონ გაბრიელმა იცის ევროპული და აზიური ენები, ზედ მიწევნით და ჩინებულად ქართული ენა. იგი დიდათ მო-

ყვარეა საქართველოს ისტორიის, საქართველოს ყველა საზოგადო საქმეების არსებობასაც გულმხურვალედ ადევნებს თვალყურს.

დონ გაბრიელ ასლანიშვილი ხალხის ცხოვრებაზედ გონიერი შეხედულების არის და მსოფლიო მიმართულების მოძღვარი, ამიტომაც იმეცადინა მან და თავის ძმის წულეზს, როგორც ვაჟს, ისე ქალს, მისცა სასწავლა-განათლება. ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნულ პირობებსაც კარგად ადევნებს თვალყურს, ამის შესახებ სწორე მოსაუბრე გახლავსთ. მანვე შეადგინა ქართულს ენაზედ რომის ქართველ კათოლიკეთათვის ფართო სახმარებელი ლოცვის წიგნი და 1906 წ. თფილისში ცალკეც გამოსცა.

დონ გაბრიელი, როგორც მსოფლიო შეხედულების პირი, დიდი მომხრეა ხალხის განათლების და განვითარების, ამიტომაც მისი წადილი დიდი მოწადინეა საქართველოში სკოლების გამრავლების შესახებ. თავის მრევლშიაც იგი ამ მცნებას საქვეყნოდ ღაღადებს.

ღარიბ-ღატაკ ერთა გარემოებაც მას ყოველთვის ახსოვს, მრევლში იგი ფხიზლად უმზერს ამ სენს. ამიტომაც მან იმეცადინა და ერთ დროს ახალქალაქის მაზრიდამ, რამდენიმე კომლი ქართველ უმიწაწყლო გლეხები გორში გადმოსახლა, მათ მოუპოვა იჯარით გორისკენ მამულები და დაასახლა. ამ საქმის გამო მას მოუვიდა ბევრი შრომა და ნივთიერად და-

-316-

ხარჯვა, ვიდრე ამ გლეხებს დააბინავებდა. თუ არ კაცთ-მოყვარე, უამისოდ ძნელად რომ ვინმემ აიტანოს ასეთი შრომა და ქონების შეწირვაც.

დონ გაბრიელი არის მეტის-მეტი ჭეშმარიტი და მართალი მღვდელი. მას სიმართლე, პატიოსნება და კაცის პიროვნების შეხება ძრიელ ეჯავრება. კაცის ავად მოქცევა, ვისიმე დაჩაგვრა, დაბრიყვება და სხვაც ყველა ასეთნი მისთვის აუტანელია. ასეთ საქმეთა ჩადენას იგი არავის აპატივებს. მკაცრი მოსარჩლეა დაჩაგრულთა და დევნილთა პიროვნების ხელშეუხებლობისთვისაც. კაცთა ცხოვრებაში დონ გაბრიელს სის-

წორე და ჭეშმარიტება დიდსაჭიროებათ მიაჩნია. ამით იგი ისეა მომზადებული რომ მას შეუძლიან კარგი ვექილობაც გასწიოს. ამით იგი მომზადებული მღვდელი გახლავს.

ამიტომაც უფრო სასიამოვნო იყო ის გარემოება, რომ დონ გაბრიელი ბათუმის ეკკლესიის წინამძღვრად ამოირჩიეს. აქ, ამ სადავო წასართმევ ეკლესიას სწორედ ასეთი მღვდელი სჭირია, რომ მან ეკკლესია წარტაცვისაგან დაიცვას.

დონ გაბრიელმა ეკკლესიის საქმენი კარგად შემოფარგ-ლა, მოდავეებსაც გული დაუდინჯა, ეკკლესიის შეკეთებაც მოახერხა, საეკკლესიო ადგილის ვალიც გადიხადა, – სხვაც ბევრი რამ გააკეთა. დღეს ასეა ბათუმის ეკკლესიის საქმე, – შემდეგ როგორ იქნება, ეს უწყის ღმერთმა.

თფილისის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკკლესიის წინამძღვარი პატრი ლაზარე გოზალოვი.

გოზალოვების ძველი გვარი კოჭ-ბროლაძეა. იგინი მესხეთ-ჯავახეთის სოფლელები გახლავან. გოზალოვები მათ ეწოდათ ოსმალთა გავლენის დროს, სომეხ-კათოლიკეთა მანქანე-ბით. პატრი ლაზარე თფილისში დანიშნულ იქმნა პატრი დომინიკე ნულაშოვის შემდეგ

-317-

პატრი ლაზარე გოზალოვი დაიბადა 1871 წ. სოფ. ვა-ლეს (ახალც. მაზ.). მამა ამათი იყო ივანე, დედა – სოფიო. პირველ დაწყებით პატარა ლაზარე სწავლობდა სოფ. ვალეს სასწავლებელში, მერე სწავლობდა სოფ. უდეს, თავის ბიძა სტეფანე გოზალოვთან. 1882 წ. სტამბოლს გაემგზავრა, იქ სწავლობდა ხარისჭირაშვილთან. მერე გაემგზავრა რომს, სწავ-ლობდა პაპის კოლეგიაში. კერძოთ შეისწავლა ბერძნული ტიბიკონი და მასთან ქართულიც კარგად. რომში სწავლა და-ამთავრა, მერე დაბრუნდა საქართველოში, აქედამ გაემგზავრა სარატოვში და იქ კათოლიკის ეპისკოპოსისაგან 1896 წელს კურთხეულ იქმნა მღვდლად. კურთხევის შემდეგ იგი დაბრუნ-

და სამშობლოში და ლათინის ტიბიკონით მსახურებდა ახალციხის ერთს ეკკლესიაში, მასთანვე იგი გახლდათ ახალციხის სამოქალაქო და სამრევლო სკოლებში მასწავლებლად.

სადაც კი მსახურებდა პატრი ლაზარე, იგი ყველგან სტოვებდა კეთილ ხსოვნას და პატიოსან შრომის მოსაგონარ ცნობებს. 14 დეკემბერს, 1907 წ. იგი გადმოყვანილ იქმნა თფილისში რომის ქართველ კათოლიკეთა ეკკლესიის წინამძღვრად და მართველად. ეს ეკკლესია არის ტახტი კათოლიკეთ ეკკლესიისა საქართველოში კერძოთ და საერთოდ მთელს კავკასიაში. მაშასადამე ეს არის უპირატესი თანამდებობა პატრი ლაზარესთვის.

პატრმა ლაზარემ იცის ენები ლათინური, ფრანგული, რუსული, ბერძნული, სომხური, თათრული და ქართული ზედ-მიწევნით და კარგად. იცის კარგად საქართველოს ისტორია, იცნობს დაახლოვებით ქართულ ლიტერატურას, ქართველ კათოლიკეთ და საქართველოს ყველა საქმეებსაც ფხიზლათ ადევნებს თვალ-ყურს.

პატრი ლაზარე გოზალოვი თფილისში დაინიშნა ისეთ დროს, როცა ჩვენს სამშობლოში ჯერედ კიდევ დიდი აურზაური იყო და მასთან თფილისის კათოლიკის ეკკლესიის კითხვებიც ატეხილი გახლდათ. ამ დროს უნდა გადაწყვეტილი-

-318-

ყოს ამ ეკკლესიის ბედ-იღბალიც, თუ იგი ვისი საკუთრება იყო. ქართველ კათოლიკების, სომხების, ანუ იქნება ეს ეკკლესია ორივეს საკუთრება გახლდათ – აქ ორივეს ერთნაირი უფლებაც აქვდათ.

სამწუხაროდ, ამ ეკკლესიის საქმეებში ლათინის წესის პატრები სულ ვერ იჩინდნენ სათანადო ენერგიას, ერთად-ერთი მხოლოდ პატრმა ფილიპემ მიაქცია ყურადღება. მას შემდეგ კი ყოველივე მოისპო და გაქრა, ხოლო არ გაქრა ამ ეკკლესიის სადავო კითხვა.

მოვიდა დრო და ჟამი, როცა ამ ეკკლესიის ბედი უნდა გადაწყვეტილიყოს, სწორედ ამ დროს, ამ სადავო საქმის მართველად დანიშნულ იქმნა პატრი ლაზარე გოზალოვი. ჭემ-

მარიტად, რომ პატრი ლაზარე თითქოს განგებამ გამოუგზავ-
ნა ამ სადავო ეკლესიას მფარველად. პატრმა ლაზარემ იდვა
თავს ამ ეკლესიის სადავო საქმის გათავება, გადაწყვეტა მის,
თუ ვისი უნდა ყოფილიყო ეს ეკლესია. მან ამისათვის და-
იწყო ცდა როგორც რუსეთის მთავრობის წინაშე, ისე რო-
მის ტახტის. ბევრი დავი-დარაბის ატანა შეხვდა პატრი ლა-
ზარეს, ბევრი ცდა და კამათი, მაგრამ მან მაინც გული არ
გაიტეხა და ცდას თავი არ დაანება, იმედი აქვდა რომ სი-
მართლე თავისას გაიტანდა – გაიტანა კიდეც. ეკლესია ქარ-
თველებისად იქმნა მთავრობისაგან ცნობილი.

პატრი ლაზარეს ენერგიულის ცდით და შრომით დღეს
ამ ეკლესიის საქმე სომეხთაგან თავისუფალია, ეკლესია გან-
თავისუფლდა. დღეს ეს ეკლესია თავის მამულებით ქართველ
რომის კათოლიკეთა საკუთრებას შეადგენს. ყოველივე ასეთ
საქმეთა ცდასთან სომეხთა გული 30 ათასი მანეთიდაც იქმნა
შეჯერებული, ეს ფული გადაუხადა ლევან ზუბალაშვილმა.

-319-

სტანბოლის ქართული სტამბის საქმენი.

სტანბოლის ქართული სტამბა ერთ დროს ქართველ სა-
ზოგადოებას კარგად ემსახურებოდა. მაგალითებზე ხსენებულ
სტამბაში მრავლად იყვანდნენ შეგირდებს ხელობის შესასწავ-
ლად. სტამბის ხელოსნებს გარდა იქვე ასწავლიდნენ მათ წე-
რა-კითხვას ფრანგულს ენაზედ, ლათინურს, ბერძნულს, ოს-
მალურს, სომხურს და ქართულს.

სტამბაში ბერებიც მუშაობენ.

ხსენებულსავე სტამბაში ხელოსნობას ასწავლიდნენ სტამ-
ბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის სკოლის მოწაფეებს.
ასეთ პირთა რიცხვი იქ 1870 წელს უკვე გამოხჩანდა. 1876,

77 და 78 წლებს რაც კი კონსტანტინეპოლს და მონთობანს (ფრანცია) ქართულ სტამბებში წიგნები გამოიცენ, ყველა ესენი ამ მესტამბე ქართველ კათოლიკეთ ახალგაზრდა ბერებისაგან არის ამოწყობილი.

სტამბოლის ქართული სტამბის განახლება.

1913 წ. თფილისიდან რამდენიმე ასი მანეთის ქართული ახალი ასოები გაიწერეს. სტამბა განახლეს, სურვილი აქვსთ, რომ ქართული წიგნების ბეჭვდაც დაიწყონ.

კონსტანტინეპოლის ქართულ სტამბას დღეს აწარმოებს მესტამბე, ანუ სტამბის ხელობის კარგად მცოდნე სოლომონ ვადაჭკორია, თფილისის სტამბის ასპარეზზედ ხელოსნობით კარგად ცნობილი.

ნიმუში კონსტანტინეპოლის სტამბის.

თფილისის სტამბების ასპარეზზედ მუშაობს ხელოსნობით ქართველი კათოლიკე ალექსანდრე მირაქოვი. წიგნი „მოლა

-320-

ნასრადინის“ ავტორი და ასევე სხვა ასეთ წიგნაკების; ამ პირის წერილები გაზ. „საქართველო“-შიც იბეჭდება, იგი გონიერი შეხედულების გახლავსთ ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნობაზედ. ეს პირი გამოზრდილია სტამბოლს და განსწავლულია ქართულ სტამბაში, სადაც მას შეუსწავლია ენები: ფრანგული, იტალიური, ბერძნული, ოსმალური, სომხური, რუსული და ქართული.

მხითარისტების მოძღვრების მანიფესტი.

აუცილებრივ ქართველ კათოლიკეთ გვარის გადაყლაპვა, შეჭმა, მათ უკვე მოასწრეს და შეჭამეს რამდენიმე ასი ათასი ქართველობა და გაასომხეს. ამ გზას იგინი დაადგნენ 1737

წლიდამ. დღესაც მისდევენ მას მხურვალედ. ქართველ გვარის შესაჭმელად აი რა ღონისძიებას ხმარობენ: ქართველ კათოლიკებთან მიჰყავსო პატარა ბავშვები, მათ ზრდიან სომხურად, არწმუნებენ მათ რომ იგინი სომხის კათოლიკენი არიან, სომხის გვარისანი მერე ამათ აკურთხებენ მღვდლად და გზავნიან საქართველოში ქართველ კათოლიკეთა გვარის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასეთნი არიან ქართველი გვარის მკაცრი მტერნი თვით ქართული გვარის მხითარისტი მღვდლები და მათ შორის ამაზასკ საფარიანი და დიონოსე კალატოზიანი, ორივე ქართველები.

მოკლე ისტორია ქართველ კათოლიკეთა.

(ს უ რ ა თ ე ბ ი თ)

შეუძლებლობის გამო ვერ ვბეჭდავთ ამ წიგნს. ამ წიგნიდამ დავბეჭდეთ ზოგი სურათები ეხლა, უმეტესი ნაწილი სურათების კი ამ ხელთნაწერში იქნება მოთავსებული. ეს წიგნი მდაბიურად განმარტვა არის მ. თამარაშვილის წიგნის. სხვაც ბევრი რამ მასალებია მოთავსებული.